

Teoksessa kuvataan Suomen itsenäisyyden alkuvuosikymmenten aikaa setelihistorian näkökulmasta. Ensimmäisen maailmansodan loppuvuosien, vuoden 1918 sisällissodan sekä talvi- ja jatkosodan kriisiolosuhteissa monet seteleitä koskevat ratkaisut jouduttiin tekemään poikkeuksellisissa oloissa. Niiden seurauksena oli joukko itsenäisyyden ajan setelihistorian erikoisimpia tapahtumia ja toimenpiteitä, jotka kytkeytyivät ajanjakson poliittisiin muroksiin ja taitekohtiin. Moniin kirjassa käsiteltyihin kysymyksiin ei ole yhtä selvää vastausta, mutta yhdistelemällä eri lähteistä saatavaa tietoa runsaaseen kuva-aineistoon kirjassa päädytään uusiin tulkintoihin.

Yhdessä aikaisemmin ilmestyneiden *Viimeiset markat*- ja *Ensimmäiset eurot*-kirjojen kanssa teos kattaa koko itsenäisyyden ajan setelihistorian. Ensin mainitussa tarkasteltiin Suomen markkaseteleiden historiaa toisen maailmansodan jälkeen ja jälkimmäisessä euroseteleiden syntyä ja niiden ensimmäistä vuosikymmentä.

Kirjan tekijällä Antti Heinosella on merkittävä kansainvälinen ura setelialalla. Nykyisin hän johtaa seteliteollisuuden maailmanlaajuisia eettistä yhteistyötä, jonka tavoitteena on estää korruptiota ja edistää kilpailua. Sitä ennen hän toimi seteliväärennösten torjunnan keskuspankkiyhteistyöstä vastaavan ryhmän puheenjohtajana ja Euroopan keskuspankin setelijohtajana. Ennen siirtymistään Euroopan keskuspankkiin vuonna 1998 Heinonen vastasi maksuvälineistä Suomen Pankissa.

ISBN 978-951-37-7011-2
90.52

SODAN JA RAUHAN RAHAT

Suomen erikoinen setelihistoria 1917–1945

Antti Heinonen

SODAN JA RAUHAN RAHAT

Suomen erikoinen setelihistoria 1917–1945

◆ Antti Heinonen ◆

SODAN JA RAUHAN RAHAT

SODAN JA RAUHAN RAHAT

Suomen erikoinen setelihistoria 1917–1945

◆ Antti Heinonen ◆

Suomen Pankki
Edita ◆ Helsinki

Lukijalle

Julkaisija: Suomen Pankki
Kustantaja: Edita Publishing Oy
Copyright ©: Tekijä ja Edita Publishing Oy
Ulkoasu ja taitto: Suvi Sillanpää ja Petteri Kivekäs

Kirjan kuvat:
Gemalto Oy: sivut 173 (alakuva) ja 189 (alakuva)
Giesecke & Devrient: sivu 109 (yläkuva)
Jaakko Koskentola: seteleiden ja seteliluonnosten kuvat
Museovirasto: sivut 14 ja 52 (oikea)
Peter Mickelsson: sivu 135 (alakuva)
Suomen Pankin kuva-arkisto: sivut 34, 49, 50, 54, 55, 77, 146, 153 ja 183.

ISBN 978-951-37-7011-2
Bookwell Oy, Porvoo 2016

Olen aiemmin kirjoittanut kaksi setelihistoriaa käsittelevää kirjaa. Vuonna 2012 ilmestyi *Viimeiset markat*, jossa tarkasteltiin Suomen markkaseteleiden historiaa toisen maailmansodan jälkeen, ja vuonna 2014 *Ensimmäiset eurot*, jossa käsiteltiin euroseteleiden syntyä ja niiden ensimmäistä vuosikymmentä. Molemmille kirjoille oli tietynlainen, ns. yhteiskunnallinen tilaus, koska yhtäältä Suomen Pankki lopetti helmikuussa 2012 toisen maailmansodan jälkeen liikkeeseen laskettujen setelityyppien lunastamisen ja toisaalta toukokuussa 2013 käynnistyi toisen eurosetelisarjan liikkeeseenlasku. Tämän kirjan lähtökohtana on kertoa vielä puuttuva osa itsenäisen Suomen setelihistoriaa itsenäisyyden satavuotisjuhlan kunniaksi.

Vaikka tarkasteltava ajanjakso, 1917–1945, muodostaa itsenäisyyden ajasta vain runsaan neljänneksen, sisältää se itsenäisyyden ajan setelihistorian kaikkein erikoisimmat tapahtumat ja toimenpiteet. Ajanjakso kattaa ensimmäisen maailmansodan loppuvuodet, Suomen vuoden 1918 sisällissodan sekä talvi- ja jatkosodan. Kriisiolosuhteiden takia monet seteleitä

koskevat ratkaisut jouduttiin tekemään poikkeuksellisissa oloissa, ja suoritettujen toimenpiteiden kytkeytyivät kiinteästi ajanjakson poliittisiin murroksiin ja taitekohtiin.

Taloudellinen toiminta järkkyy sotien aikana muiden vakavampien seurausten ohella, ja sodankäynti joudutaan yleensä rahoittamaan inflatorisella setelirahoituksella. Seteleiden kysyntä lisääntyy myös sen takia, että epävarmoissa oloissa kansalaiset kasvattavat käteisvarantojaan ja raha ei kierrä taloudessa samalla tavoin kuin normaalioloissa.

Keskuspankin vastuulla on maan rahahuollon toimivuuden varmistaminen kaikissa olosuhteissa. Sen takia sekä seteleiden valmistuksessa että niiden liikkeeseenlaskussa joudutaan kasvavan setelitarpeen tyydyttämiseksi turvautumaan joskus tilapäisratkaisuihin. Tällaiset tilapäisratkaisut olivat Suomen setelihistoriassa ominaisia erityisesti itsenäisyyden epävakaiden alkuvuosikymmenten aikana. Sotien välisenä aikana laskettiin liikkeeseen merkittävästi enemmän erilaisia setelityyppejä kuin minään muuna vastaavanpituisena ajanjaksona Suomen setelihistoriassa.

Itsenäisyyden alkuvuosikymmenten setelihistoriaa on jo ansiokkaasti selvitetty eri teoksissa.¹ Sen vuoksi en aluksi juuri uskonut löytäväni kovin monia uusia näkökohtia, vaikka tiedossani olikin että tarkasteluajanjaksoon sisältyi tilapäisiä toimenpiteitä. Tarkoitukseni oli pikemminkin käsitellä yksityiskohtaisesti näitä poikkeuksellisia tapahtumia ja esitellä systemaattisesti kunkin setelityypin tuotantoon ja liikkeeseenlaskuun liittyvät numismaattisesti kiinnostavat tiedot.

Monipuolinen arkistomateriaalin läpikäynti toi yllätyksekseni kuitenkin esiin joukon aikaisemmin huomiota vaille jääneitä tietoja², joita ei ole kirjattu Suomen Pankin päätöksentekijöiden, pankkivaltuuston³ tai johtokunnan⁴, pöytäkirjoihin tai aiemmin käsitelty alan

1 Esim. Borg (1976 ja 1980), Talvio (2003) ja Viitala (2001).

2 Erinomaisia virikkeitä arkistomateriaalin tarkasteluun olen saanut erityisesti Borgin (1976), Talvion (2003) ja Rinta-Tassin (1986) teoksista.

3 Eduskunnan pankkivaltuusmiehistä käytetään tekstissä nimitystä pankkivaltuusto, vaikka nimitys tuli virallisesti käyttöön vasta maaliskuun 1992 alusta.

4 Suomen Pankin johtokunnasta käytetään tässä julkaisussa yleensä nimitystä johtokunta, jos sekaannuksen vaaraa ei ole.

kirjallisuudessa. Seteleitä koskeneet ratkaisut tehtiin ”tässä ja nyt” kulloinkin käsillä olleiden tilanteiden sanelemina. Varsinkin seteleiden tuotannosta vastannut setelipaino pyrki ratkaisemaan eteen tulleet ongelmat nopeasti ja tehokkaimmaksi katsomallaan tavalla. Näistä syistä olen käsitellyt myös sitä taloudellista ja yhteiskunnallista toimintaympäristöä, jossa kulloisetkin ratkaisut tehtiin. Tavoitteena on, että toimenpiteiden syyt avautuvat näin lukijalle helpommin.

Tässä kirjassa käydään ensimmäisen kerran yksityiskohtaisesti läpi setelipainon toimintaa punaisen hallinnon aikana ja Tilgmannin kivipainon roolia tässä toiminnassa. Myös Suomen Pankin laillisen johdon sekä setelipainon toimet sisällissodan jälkeen tulevat esiin uudessa valossa. Lisäksi saadaan uutta tietoa setelisarjasta, jota suunniteltiin kultakantaan palaamisen yhteydessä, 1930-luvun alun varaseteleiden valmistuksesta ja käyttöönotosta sodan kynnyksellä sekä setelipainon toiminnasta Vaasassa talvisodan aikana. Molemmista Eliel Saarisen suunnittelemissa setelimalleista esitellään tässä teoksessa aikaisemmin julkai-

sematonta kuva-aineistoa samoin kuin kultakantaan palaamisen yhteydessä suunnittelusta uudistuksesta, 1930-luvun varaseteleistä ja sodan alla valmistetuista hätä- sekä rotaatioseteleistä.

Moniin kirjassa käsitelyihin kysymyksiin ei ole yhtä selvää vastausta, mutta yhdistelemällä setelipainon tuotantopäiväkirjojen ja Suomen Pankin päätöksentekoon liittyvien dokumenttien tietoa käytössä olleeseen kuva-aineistoon olen päätenyt uusiin tulkintoihin monissa tarkasteluajanjakson seteleihin liittyvissä kysymyksissä.

Olen kiitollinen olosuhteista, joissa olen saanut kirjoittaa tätä kirjaa. Pitkäaikaiset työnantajani Suomen Pankki ja Euroopan keskuspankki (EKP) ovat molemmat hyväntahtoisesti antaneet käyttööni työpisteen ja tarvittavan hallinnollisen tuen. Näin olen voinut keskittyä kirjoittamiseen olinpaikastani riippumatta, enkä ole joutunut käyttämään aikaani kirjan edistymistä hidastaviin järjestelyihin. Parhaat kiitokseni Suomen Pankin johtokunnalle ja erityisesti sen jäsenelle Seppo Honkapohjalle samoin kuin seuraajalleni

EKP:ssa, setelijohtaja Ton Roosille, sekä käytännön tuesta pitkäaikaiselle assistentilleni Ritva Järviselle.

Arkistot ja erityisesti niiden digitalisointu osa ovat olleet toinen suuri kirjoittamista helpottava tekijä. Ne ovat mahdollistaneet monien tietojen tarkistamisen reaaliajassa. Lisäksi kirjastot ovat tarjonneet muutoin vaikeasti saatavilla olevaa aikalaikirjallisuutta ja -sanomalehtiä. Kiitokset erinomaisesta palvelusta Kansallisarkiston ja Suomen Pankin arkiston henkilökunnalle, erityisesti Vappu Ikoselle, sekä Kansalliskirjastolle ja Suomen Pankin kirjastolle.

Kirja on aikaisempien julkaisujeni tavoin hyötynyt Suomen Pankin asiantuntevista kommentteista. Käsikirjoitukseen ovat tutustuneet ja sitä kommentoineet osastopäällikkö Mika Pösö, johtokunnan neuvonantaja Juha Tarkka sekä historian tutkija Vappu Ikonen, ja sen suomen kielen asun on tarkistanut Kaisa Paasovaara pankin kielipalveluista. Heille kaikille lämpimät kiitokseni. Kirjan kuvien valokuvaamisessa pitkäaikainen yhteistyöni Suomen Pankin rahamuseon intendentin Jaakko Koskentolan

Sisällys

Johdanto ...13

Maksuvälineiden käyttö oli vähäistä 1900-luvun alun Suomen suuriruhtinaskunnassa ...15
Itsenäistymisellä ei ollut välitöntä vaikutusta seteleiden ulkoasuun ...19

1. Itsenäistymisvaiheen seteleiden synty ...21

Vuonna 1907 julkistettu seteleiden palkintokilpailu ei tuottanut toivottua tulosta ...22
Eliel Saarisen setelimalli vuodelta 1909 syntyi mielenkiintoisen prosessin tuloksena ...31
Pula hopearahasta johti pikkuseteleiden painamiseen ...38

2. Sisällissodan aikainen raha- ja maksujärjestelmä punaisessa Suomessa ...47

Holvit murrettiin ja punainen Suomen Pankki järjestäytyi ...48
Kansanvaltuuskunta otti käyttöönsä Suomen Pankin käteisvarat ja loi punaisen Suomen maksujärjestelmän ...53
Raha ei kiertänyt punaisessa Suomessa, mikä johti käteisen rahan korvikkeiden kehittämiseen ...57

3. Punaisen setelipainon toiminta ...63

Uusi johtojärjestelmä aiheutti punaisessa setelipainossa käynnistymisongelmia ...64
Punainen setelipaino jatkoi seteleiden valmistusta siitä, mihin ennen sisällissotaa oli jääty ...66
Punaisen setelipainon toimittamat setelit aiheuttivat hämmennystä ...75

kanssa on jatkunut. Kiitän häntä merkittävästä panoksesta ja korkeatasoisista kuvista. Useat Eliel Saarisen seteliluonnokset ovat Suomen arkkitehtuurimuseon piirustuskokoelmasta. Kiitokset amanuenssi Antti Aaltoselle mahdollisuudesta perehtyä luonnoksiin ja käyttää niistä otettuja kuvia teoksessa.

Olen saanut tutustua myös Suomen Pankin entisen setelipainon, nykyisen Gemalto Oy:n arkistoon, josta kiitokset toimitusjohtaja Tommi Nordbergille ja arkistosta vastaavalle Maarit Lannetalle. Liitteen setelityyppikohtaisen osion tietojen tarkistamisessa olen saanut jälleen apua numismaatikko Auvo Tirkkoselta, mistä kiitokseni.

Kustantaja Edita Publishingin asiakasjohtaja Raimo Savolainen on vastannut kirjahankkeen organisoinnista. Kirjan toimitustyöstä, kuten aikaisemmissakin seteleitä käsittelevissä kirjoissani, on huolehtinut kustannustoimitaja Matti Lehtinen. Taitosta vastaa graafinen suunnittelija Petteri Kivekäs. Kiitän Editan väkeä erinomaisesti sujuneesta yhteistyöstä jälleen kerran, samoin Suomen Pankkia kirjan julkaisemisesta.

Olen kiitollinen myös perheenjäsenilleni Varpulle, Noralle, Nellille ja Niinille. Heiltä olen saanut jatkuvaa kannustusta varttuneen iän kirjoitusharrastukselleni.

Setelit ovat tarjonneet kiehtovan näkökulman Suomen itsenäisyyden alkuvuosikymmenten historiaan, josta minulla tarkasteluajanjakson loppuvaiheessa syntyneenä ei ole omakohtaisia muistikuvia. Vanhempani sitä vastoin elivät ja kokivat tämän vasta itsenäistyneen valtion kohtalokkaan alkuvaiheen, minkä vuoksi omistan ”Sodan ja rauhan rahat” heidän muistolleen.

*Syyskuussa 2016
Antti Heinonen*

4. Kansanvaltuuskunnan seteliongelmat Viipurissa ...81

Seteleiden painolaatat unohtuivat Helsinkiin ...83

Kansanvaltuuskunta käynnisti valmistelut seteleiden painamisen jatkamiseksi Viipurissa ja Pietarissa ...84

5. Valkoisen Suomen maksuvälineongelmat ...89

Valkoiset joutuivat käteisrahan puutteen vuoksi turvautumaan konttokuranttisekkeihin ...90

Myös muut taloudenpitäjät joutuivat laskemaan liikkeeseen tilapäisiä maksuvälineitä ...92

6. Sisällissodan vaikutus Suomen Pankin seteleihin ...101

Suomen Pankin toiminta käynnistyi inventoinnilla ja lopettamalla punaisen hallinnon seteleiden lunastamisen ...102

Setelipaino kehitti yllättävän tilapäisratkaisun käynnistääkseen toimintansa nopeasti uudelleen ...106

Sarja II -tyypin setelit vähentämään maksamisen sekavuutta ...113

Vuoden 1918 setelityypillä aikaansaatii pesäero entisen emämaan symboleihin ...120

Vuosi 1918 oli poikkeuksellinen ajanjakso Suomen setelihistoriassa ...125

7. Vuoden 1922 setelimalli ja aikaisempien mallien lakkauttaminen ...127

Suomen Pankin johtokunta ryhtyi merkittäviin investointeihin uuden setelimallin aikaansaamiseksi ...128

Eiel Saarisen vuoden 1922 setelimallin luonnokset herättivät keskustelua ...131

Johtokunnan jälleen esittämä aikaisempien setelimallien lakkauttaminen toteutui vasta pitkän ajan kuluttua ...139

8. Suomen paluu kultakantaan, vuoden 1922 mallin seteleiden uudet painokset ja 20 markan setelin palauttaminen ...143

Paluu kultakantaan nosti esiin myös seteleiden uudistamisen ...144

Käsintehtyn paperin saatavuuden parannuttua palattiin alkuperäiseen suunnitelmaan ja otettiin käyttöön tyyppimerkintä ”Litt. A” ...152

Kansa kaipasi 20 markan seteliä ...155

Eriarvoisten seteleiden vesileimat yhtenäistettiin ja otettiin käyttöön tyyppimerkintä ”Litt. B” ...159

Vesileimaa vaihdettiin, mikä johti tyyppiin ”Litt. C”, ja pikkusetelit korvattiin alumiinipronssirahoilla ...162

9. Varautuminen väärennösuhkiin varaseteileillä 1930-luvun alussa ...167

Miksi keskuspankit valmistivat varaseteileitä? ...168

Suomen Pankin setelipaino ryhtyi painamaan varaseteileitä vuonna 1931 ...169

Maailmanpoliittinen tilanne muutti varaseteliarkkien käyttöä ...171

10. Sotaan valmistautumisen vaikutukset seteleihin ja sota-ajan ratkaisut ...181

Suomen Pankin setelipaino alkoi painaa seteleitä rotaatiokoneella kenties ensimmäisenä maailmassa ...182

Osa seteleiden painamisesta siirtyi talvisodan aikana Vaasaan ...187

Signe Hammarsten-Jansson suunnitteli talvisodan aikana hätäseteleitä ...188

Varsinainen 5000 markan seteli laskettiin liikkeeseen keväällä 1940 ...191

Myös 1000 markan seteli painettiin rotaatiokoneella, mutta se jäi varaseteliksi ...192

11. Tie setelinleikkaukseen ...199

12. Vuosien 1909 ja 1922 setelimallien väärennökset ja muut huiputusyritykset ...209

Vuoden 1909 setelimalli joutui korkeatasoisten väärennösten kohteeksi ...210

Vuoden 1922 mallin väärennökset jäivät vähäisiksi, mutta rikkinäisillä seteleillä yritettiin huijata ...217

13. Sisällissodasta setelinleikkaukseen ...221

14. Setelityypit ...225

LIITE A – Seteleiden allekirjoittajat tarkasteltavan ajanjakson aikana ...329

LIITE B – Seteleiden allekirjoitusten painamisessa käytettyjä nimisarjoja ...331

LIITE C – Specimen-seteleistä ...347

LIITE D – MUSEOESINE-merkinnällä leimatut setelit ...350

Viitteet ...353

Lähteet ja kirjallisuus ...369

Henkilöhakemisto ...371

Emot denna sedel be. Tätä seteliä vastaa
Finlands Bank makkaa Suomenm
fordran en summa Pankki anomuksen
mark i silfver. **YHDEN** markkan ha

BANKO-DIREKTÖR

BANKO-KASSÖR

Corngint
Prende

ОДНА МАРКА СЕРЕБРОМЪ.

1860

Johdanto

Sen ohella, että seteli on maksuväline, se on liikkeeseenlaskijavaltion symboli omille kansalaisilleen ja käyntikortti matkailijoille. Varsinkin menneinä aikoina setelit olivat yksi ensimmäisiä asioita, joiden perusteella matkailija tutustui konkreettisesti uuden maan kulttuuriin. Vastaavasti siitä lähtien kun painomenetelmät sen mahdollistivat, seteleissä käytettiin kansalliselle identiteetille tärkeitä tunnuksia ja kuva-aiheita, joille seteli tarjosi enemmän tilaa kuin metalliraha. Nämä näkökohdat olivat tärkeitä, kun ensin Suomen suuriruhtinaskunta oman kansanedustuslaitoksensa perustamisen jälkeen 1900-luvun ensivuosisikymmenellä ja sitten itsenäinen Suomi runsas vuosikymmen myöhemmin käynnistivät uuden setelisarjan suunnittelun. Vuosien 1917 ja 1945 välisenä aikana Suomen Pankki laski liikkeeseen vain näitä kahta ulkoasultaan erilaista setelisarjaa muutamaa lukumääräisesti vähäistä poikkeusta lukuun ottamatta.

Molemmat sarjat, toinen vuodelta 1909 ja toinen vuodelta 1922, perustuivat tunnetusti arkkitehti Eliel Saarisen luonnoksiin. Kummastakin sarjasta valmistettiin useita eri painoksia, jotka joko tuotantoteknisistä syistä tai olosuhteiden

Eliel Saarinen suunnitteli vuosien 1909 ja 1922 setelimallit. Valokuva on noin vuodelta 1910. Museovirasto

pakosta otettiin käyttöön ulkoasua suuremmin muuttamatta. Vaikka Saarisen suunnitteleminen seteleiden kuvamaailmaa ja vaiheita on erinomaisesti selvitetty, tarjoavat varsinkin nämä olosuhteiden pakosta valmistetut ja liikkeeseen lasketut setelit mielenkiintoista uutta kerrottavaa.¹

Kirjassa käydään kronologisesti läpi itsenäisen Suomen alkuvuosikymmenten ajan seteleiden suunnittelua, tuotantoa ja liikkeeseenlaskua lähtien niiden seteleiden synnystä, jotka olivat liikkeessä itsenäistymisvaiheessa. Soveltuvien osin vertaillaan myös, miten muissa maissa toimitettiin samoihin aikoihin vastaavissa kysymyksissä. Tässä yhteydessä ei

käsitellä seteleiden painamisen menetelmiä, koska aiheesta on yhteenveto *Viimeiset markat*-teoksen luvussa 1. Teos on saatavilla myös Suomen Pankin verkkosivulla.² Kronologinen tarkastelu päättyy tapahtumiin, jotka johtivat vuosien 1945 ja 1946 vaihteen setelinleikkaukseen.

Kirjan luvussa 14 on setelityyppikohtainen osio, jossa esitellään järjestelmällisesti kunkin setelityypin tuotantoon ja liikkeeseenlaskuun liittyvät numismaattisesti kiinnostavat yksityiskohdat. Lisäksi liitteissä A–D käsitellään eräitä muita kirjan tekstiin liittyviä numismaattisia aihekokonaisuuksia.

Maksuvälineiden käyttö oli vähäistä 1900-luvun alun Suomen suuriruhtinaskunnassa

Suomi oli 1900-luvun alkupuolella hyvin maatalousvaltainen maa. Vuonna 1920 väestöstä 70 % sai toimeentulonsa maataloudesta ja vain 10 % teollisuudesta. Lisäksi monet olivat maataloutta lähellä olevissa sekatöissä eli tekivät kulloinkin tarjolla olevia rakennus-, metsä- tai uittotöitä. Erilaisten palvelujen osuus oli vaatimaton.³ Elinkeinorakenteen vuoksi monet myöhemmin maksutalouden piiriin siirtyneet palvelut hoidettiin kotona tai talkoilla, mistä syystä maksuvälineiden käyttö oli vähäistä. Kotitaloudet tekivät hankintansa käteisellä, koska käytettävissä ei juuri ollut muita maksuvälineitä. Seteleitä käytettiin myös varallisuuden säilytysmuotona.

Suomen Pankin viimeisessä ns. tilailmoituksessa ennen ensimmäisen maailmansodan syttymistä⁴ liikkeessä olevan setelistön arvo oli runsaat 112 miljoonaa markkaa eli vajaat 35 markkaa

asukasta kohden.⁵ Vuoden 1914 lopussa setelistöä oli kappalemääräisesti liikkeessä vajaat 6,5 miljoonaa seteliä eli runsaat kaksi seteliä asukasta kohti.⁶ Seteleiden käytön tuolloista vähäistä määrää yleisemminkin kuvaa se, että samaan aikaan Suomea huomattavasti vauraammassa Ruotsissa oli liikkeessä vain vajaat kaksi kertaa suurempi setelimäärä asukasta kohti.⁷ Setelistön silloinen vähäinen käyttö voidaan suhteuttaa esimerkiksi vuoden 1975 tilanteeseen, jolloin setelit olivat edelleen keskeinen maksuväline, mutta Suomen elinkeinorakenne oli muuttunut huomattavasti palveluvaltaisemmaksi. Vuonna 1975 Suomessa oli liikkeessä yli 14 seteliä asukasta kohden.⁸

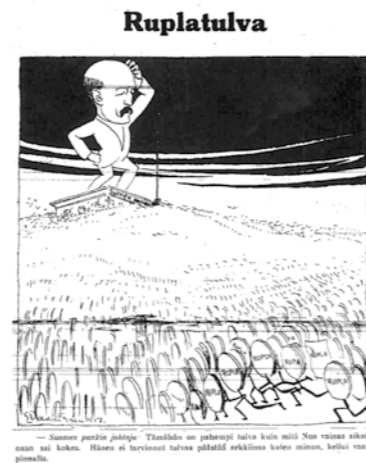
Ensimmäisen maailmansodan syttymisen jälkeen Suomeen alkoi virrata emämaan ruplia entistä enemmän. Syinä olivat Venäjän valtion Suomessa tekemät varustustyöt, joita varten

Venäjä osti ruplilla markkoja, ja lisäksi Venäjälle suuntautunut sotatarpeiden vienti. Ruplien virta Suomeen jatkui samanlaisena koko Venäjän vallan loppuajan.

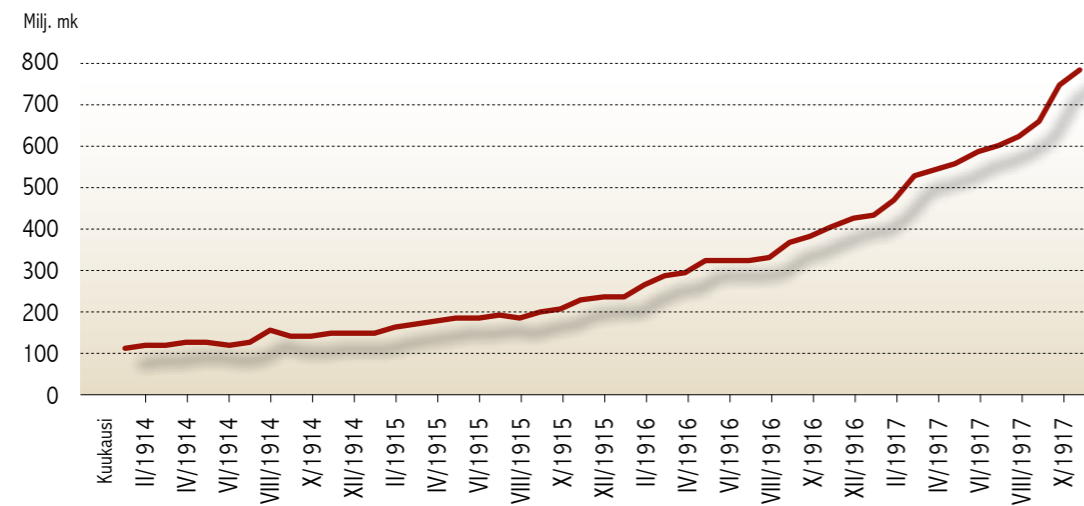
Osin ruplia vaihdettiin markkoihin myös keinottelusyistä, koska Venäjä edellytti ruplan markkakurssin pitämistä keinotekoisena vahvana. Ruplien vaihdon myötä liikkeeseen laskettu markkasetelistö palautui vain osin takaisin Suomen Pankkiin, mistä syystä liikkeessä olevien seteleiden määrä lisääntyi jatkuvasti erittäin voimakkaasti. Juuri itsenäistymisen alla marraskuun 1917 lopussa seteleitä oli liikkeessä yli 782 miljoonaa markkaa eli lähes seitsenkertainen määrä verrattuna tilanteeseen runsas kolme vuotta aikaisemmin, ennen maailmansodan syttymistä (kuvio 1).¹⁰

Suomen Pankki pystyi vastaamaan näin rajuun markkaseteleiden kysynnän kasvuun

TUULISPÄÄ

Pilapiirtäjä Eric Vasström kuvasi Tuulispää-lehden kannessa Suomen Pankin ruplatulvaa.⁹

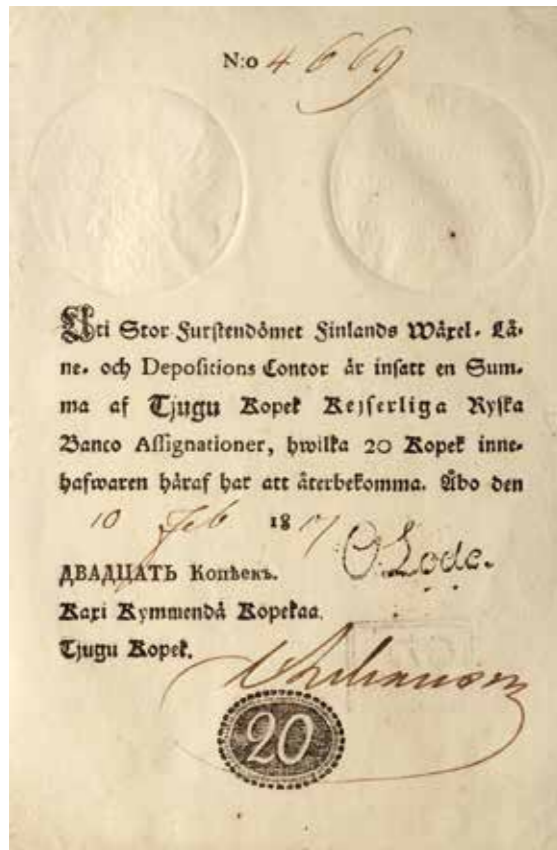

Kuvio 1. Liikkeessä olevan setelistön arvon kehitys maailmansodan aikana ennen Suomen itsenäistymistä

Lähde: Suomen Pankki 1914–1920, vuosikirja.

Vaikka setelistön määrä kasvoi Suomessa seitsenkertaiseksi ensimmäisen maailmansodan aikana, 1000 markan seteli pysyi arvoltaan suurimpana setelinä myös sodan jälkeisenä aikana. Saksassa sodan jälkeinen inflaatio johti 100 biljoonan markan arvoisen setelin käyttöönottoon aikaisemman 1000 markan sijasta.

Vasemmalla: Ensimmäiset Suomen Pankin liikkeeseen laskemat setelit olivat kopeekkamääräisiä vaihtorahoja. Kuva ylhäällä: Arvoltaan tämä 1 markan seteli vuodelta 1860 oli ¼ ruplasta, kunnes vuonna 1865 markan arvo irtosi ruplaseteleiden arvosta.

vain seteleiden varastointipolitiikkansa takia. Keskuspankissa pidettiin huomattavia setelivarastoja, koska pankki ei vielä tuohon aikaan omistanut rakennuksessaan toimivaa setelipainoa, vaan sopi seteleiden painamisesta aina erikseen painon johtajan kanssa. Esimerkiksi kun vuonna 1913 päätettiin tehdä uusi setelitalaus, perusteltiin toimenpidettä sillä, etteivät varastossa olleet setelit riittäisi pidemmälle kuin kolmeksi vuodeksi.¹¹

Huolimatta setelistön voimakkaasta kasvusta ja siitä seuranneesta rahanarvon heikkenemisestä liikkeessä olevan setelistön koostumus ei muuttunut merkittävästi. Vuoden 1914

lopussa yleisin käytössä ollut seteli oli 5 markkaa, jonka osuus kappalemääräisesti oli runsaat 40 %. Vuoden 1917 lopussa sen osuus oli tosin pienentynyt runsaaseen 30 prosenttiin, mutta uusia, arvoltaan suurempia seteleitä ei ollut jouduttu ottamaan käyttöön ja kahden arvoltaan suurimman setelin kappalemääräinen osuus kasvoi vain 0,6 prosentista 1,6 prosenttiin.¹² Siten liikkeessä olevan setelistön kasvu seitsemänkertaiseksi ei johtanut samanlaisiin toimenpiteisiin kuin Saksassa, jossa maailmansodan jälkeinen hyperinflaatio johti aikaisemmin arvoltaan suurimpaan seteliin nähden 100-miljardikertaisen setelin käyttöönottoon.

Itsenäistymisellä ei ollut välitöntä vaikutusta seteleiden ulkoasuun

Suomi on rahahistoriansa näkökulmasta erikoinen maa. Valtio itsenäistyi vuonna 1917, mutta sen oma seteleitä liikkeeseen laskeva valtiollinen instituutio Suomen Pankki¹³ perustettiin jo vuonna 1811 ja Suomen suuriruhtinaskunnalla oli oma emämaasta poikkeava rahayksikkö vuodesta 1860 lähtien.

Suomen Pankki ryhtyi pian perustamisensa jälkeen laskemaan liikkeeseen arvoltaan pieniä kopeekkamääräisiä seteleitä tuolloin vallinneen vaihtorahan puutteen tyydyttämiseksi. Kun Suomen suuriruhtinaskunta vuonna 1860 sai oman ¼ ruplaksi määritellyn rahayksikkönsä, markan, Suomen Pankki alkoi laskea liikkeeseen markkamääräisiä seteleitä rupla-arvoisten sijasta. Pian tämän jälkeen eli vuonna 1865 Suomi siirtyi hopeakantaan, minkä seurauksena vain hopearaha oli Suomessa laillinen maksuväline. Näin markan arvo irtosi Venäjän paperirahan arvosta.

Kun Suomen eduskunta käytti hyväksi maailmanpoliittista tilannetta ja hyväksyi äänestysjulistuksen, ei siis ollut tarpeen perustaa uutta rahaviranomaista eikä muuttaa rahayksikköä. Joulukuun 6. päivä vuonna 1917 ei setelihuollon näkökulmasta poikennut sitä edeltävistä eikä seuraavista päivistä. Tuona päivänä setelipainossa painettiin 1 ja 20 markan arvoisia seteleitä, joita luovutettiin Suomen Pankille vastaavasti 90 000 ja 24 000 kappaletta. Myös 5 markan seteliä painettiin, mutta sitä ei toimitettu pankkiin päivän aikana, jolloin pankin pääkassasta luovutettiin seteleitä runsaan 6 miljoonan markan edestä ja päivän päättyessä palautettiin runsaan 8 miljoonan markan edes-

tä. Eniten liikkui 1 markan seteli, jota sisältyi 100 000 kappaletta sekä pääkassan ottoihin että panoihin.¹⁴

Suomen itsenäistyminen ei myöskään aiheuttanut välittömiä muutoksia seteleiden ulkoasuun, joskin luonnollisesti syntyi paineita luopua entiseen emämaahan liittyvistä symboleista kuten venäjänkielisistä teksteistä ja kaksoiskotkavaakunasta.

Suomen tilanne poikkesi monien muiden ensimmäisen maailmansodan aikana ja jälkeen itsenäistyneiden valtioiden tilanteesta. Esimerkiksi Itävalta-Unkarin hajoamisen myötä syntyneet valtiot turvautuivat hyvin nopeasti uutta identiteettiään korostaviin väliaikaisratkaisuihin. Niidenkin aika tuli Suomessa. Ei kuitenkaan heti itsenäistymisen jälkeen, vaan runsaan puolen vuoden kuluttua sillä välin käydyn sisällissodan jälkeen. Ennen näiden kohtalokkaiden tapahtumien käsittelyä tarkastellaan Suomen itsenäistymisvaiheen seteleitä ja niiden syntyä.

Suomen itsenäistymisjulistuksen päivänä 6.12.1917 painettu 1 markan seteli.

1.
*Itsenäistymisvaiheen
seteleiden synty*

Itsenäistymisvaiheessa Suomessa oli liikkeessä Eliel Saarisen vuonna 1909 suunnittelema setelisarja. Sen luonnostelu oli annettu Saarisen tehtäväksi vasta erinäisten vaiheiden jälkeen. Sarjan suunnitteluvaiheessa – vain vajaa vuosikymmen ennen Suomen itsenäistymistä – valtion itsenäistymisen tai ainakaan sen ajankohta

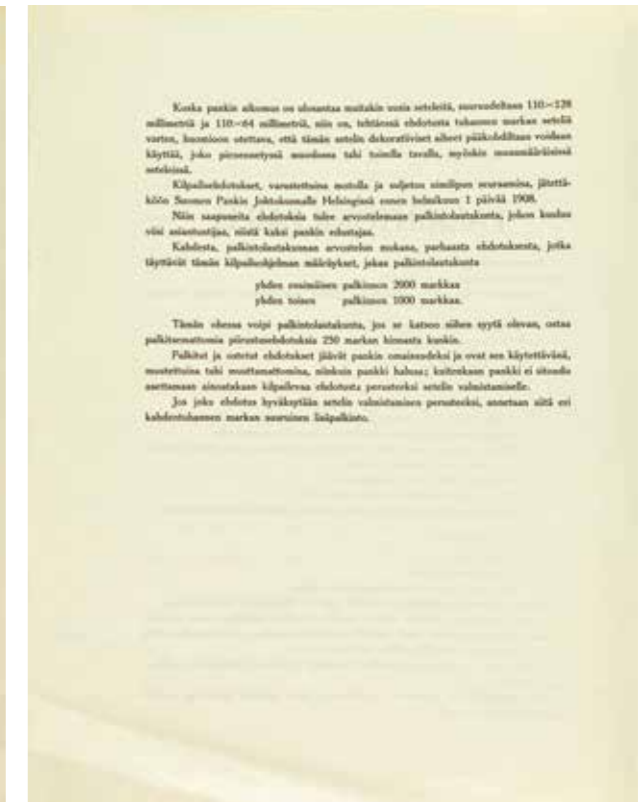
ei ollut vielä ennakoitavissa. Seteleiden tilaajan tavoitteena oli kuitenkin saada aikaan Suomelle ominainen setelisarja, olihan suuriruhtinaskunta vastikään saanut säätyvaltiopäivien tilalle oman yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuvan kansanedustuslaitoksen ensimmäisissä, maaliskuussa 1907 pidetyissä eduskuntavaaleissa.

Vuonna 1907 julkistettu seteleiden palkintokilpailu ei tuottanut toivottua tulosta¹

Viime vuosisadan alussa Suomen arvoltaan suurin seteli oli 500 markkaa. Toukokuussa 1907 pankin johtokunta kuitenkin esitti pankkivaltuuston harkittavaksi, olisiko vilkastuvan liike-elämän ja maksuissa yhä useammin tarvittavien suurien rahasummien takia otettava käyttöön myös 1000 markan² seteli. Pankkivaltuusto tuki ajatusta ja esitti sen eduskunnan pankkivaliokunnalle. Kun eduskunta oli hyväksynyt ehdotuksen, johtokunta esitti koko setelisarjan uusimista, minkä pankkivaltuusto saman vuoden heinäkuussa hyväksyi.³

Uuden setelisarjan suunnittelun lähtökohtana oli Suomen taiteilijoille osoitettu palkinto-

kilpailu, jossa kehoitettiin ”vapaasti kilpailemaan uusien Suomen seteleiden piirustusehdotuksen laatimisesta”.⁴ Palkintokilpailu julkistettiin heinäkuussa 1907 useissa lehdissä julkaistulla Suomen Pankin ilmoituksella. Kilpailun tarkoituksen lisäksi ilmoituksessa kerrottiin palkintosummat, ensimmäinen palkinto 2000 markkaa ja toinen palkinto 1000 markkaa. Lisäksi jos jokin ehdotus otettiin seteleiden suunnittelun perusteeksi, maksettiin siitä 2000 markan lisäpalkinto. Palkintolautakunnalla oli myös oikeus lunastaa palkitsevasta jääneitä luonnoksia 250 markan hintaan. Sanomalehti-ilmoituksista

Vuoden 1907 setelisuunnittelun palkintokilpailun ohjelma.

ilmeni lisäksi, että yksityiskohtainen kilpailu-ohjelma oli saatavissa Suomen Pankin taloudenhoitajalta. Kilpailuaika päättyi 1.2.1908.⁵

Yksityiskohtaisen kilpailuohjelman mukaan taiteilijoiden tehtävänä oli suunnitella uuden 1000 markan setelin molemmat sivut, mutta ohjelmassa mainittiin myös pankin aikomus uusia kaikki seteliarvot. Sen takia 1000 markan seteliehdotuksen dekoratiivisia aiheita oli voitava käyttää myös muissa seteliarvoissa.

Setelin etusivulla tuli esiintyä joidenkin seteliteknisten tekijöiden ohella Suomen Pankin

nimi, rintakilvessä Suomen vaakuna ja Venäjän valtakunnanvaakuna sekä setelin arvo numeroin ja kirjaimin.⁶ Pankin nimen ja setelin arvon tuli esiintyä myös setelin takasivulla, jossa tuli lisäksi olla ote Suomen suuriruhtinaanmaan rahasta annetusta laista. Tekstien oli oltava molemmilla kotimaisilla kielillä ja tarpeellisin osin myös venäjäksi. Setelin väritystä ei määritelty.

Seteleiden kielikysymys oli tuossa vaiheessa hyvin ajankohtainen. Eduskunta oli käsitellessään pankkivaliokunnan lausuntoa Suomen Pankin hallinnon ja tilan tarkastuksesta vuo-

silta 1905 ja 1906 kehottanut pankkivaltuustoa ryhtymään toimenpiteisiin tässä suhteessa. Eduskunnan päätöksen mukaan suomen kielen oli vuoden 1908 alusta tultava Suomen Pankin hallinnon ja kirjanpidon kieleksi. Lisäksi pankkivaltuuston tuli valvoa, että sikäli kuin Suomen Pankin seteleitä uusitaan, niissä asetetaan suomen kieli ensimmäiselle sijalle.⁷

Suomen kieli oli 1800-luvulla vain vähitellen saavuttanut seteleissä sijaa. Ensimmäisissä Suomen Pankin liikkeeseen laskemissa seteleissä vain arvomerkitä oli suomeksi (ks. kuva sivulla 18). Hopeakatteisissa 1840-luvun ruplaseteleissä tekstiä oli suomeksi lähinnä vain takasivulla. Etusivun teksti oli venäjäksi ja ruotsiksi lukuun ottamatta suomenkielistä arvomerkitä. Markkaseteleiden myötä suomen kieli tuli vähitellen tasavertaiseksi ruotsin kanssa, mutta ruotsi oli edelleen etusijalla. Nyt eduskunta kuitenkin edellytti, että suomen kielen tulisi olla ensimmäisellä sijalla, mikä sitten toteutettiin vuoden 1909 setelimallassa.

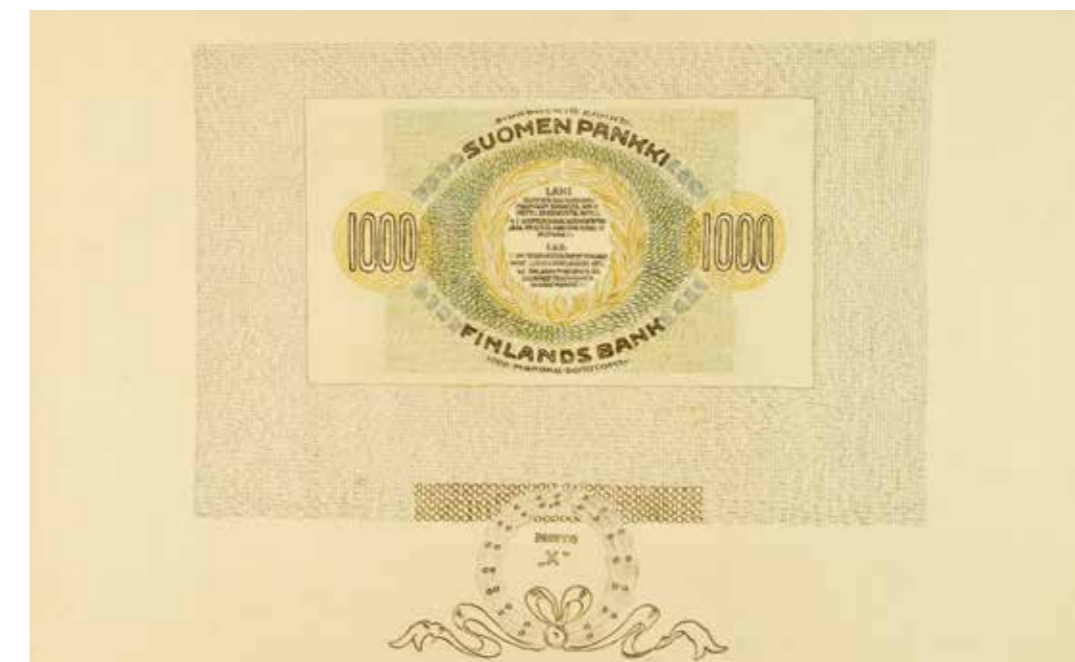
Kilpailuohjelmassa asetettiin 1000 markan setelin mitoiksi 192 x 110 mm. Arvoltaan pienempien seteleiden mitoiksi oli suunniteltu 128 x 110 mm ja 64 x 110 mm. Siten uuden sarjan seteleissä ajateltiin käyttää vain kolmea eri kokoa, mikä poikkesi silloin käytössä olleesta sarjasta, jonka kaikki setelit olivat erikokoisia. Kun uusi, arvoltaan pienten seteleiden koko määriteltiin yhdeksi yksiköksi, oli arvoltaan keskisuuren seteleiden koko kaksi yksikköä ja arvoltaan suurten, 500 ja 1000 markan seteleiden koko vastaavasti kolme yksikköä. Ruotsissa tällainen käytäntö oli omaksuttu jo vuonna 1835. Lisäksi seteleiden käyttäjäystävällisyys oli Ruotsissa otettu huomioon siten, että pienin setelikoko vastasi tavallista kokoontaitettua kirjettä.⁸

Yleisesti Euroopassa haluttiin tuohon aikaan, että seteleiden kokoerot kuvastivat seteleiden arvojen eroja ja varsinkin suurten seteleiden arvon tuli näkyä myös niiden mitoissa. Eurooppalainen ajattelu muuttui varsinaisesti vasta toisen maailmansodan jälkeen, kun pula raaka-aineista, setelipaperista ja -väreistä pakotti siihen. Sen sijaan useissa Pohjois- ja Etelä-Amerikan maissa eriarvoiset setelit olivat jo 1900-luvun alussa samankokoisia.

Seteleiden suunnittelukilpailun palkintolautakuntaan pankkivaltuusto valitsi viisi henkilöä. Nämä olivat johtokunnan ehdottamat arkkitehtiprofessori Gustaf Nyström ja valtioneuvos Mauritz Hallberg sekä pankkivaltuuston puheenjohtaja professori E. G. Palmén, arkkitehti Armas Lindgren ja pankin ylikamreeri A. Broberg.⁹ Lautakunta valitsi puheenjohtajakseen professori Palménin ja sihteeriksi ylikamreeri Brobergin.¹⁰

Kilpailuohjelman mukaan Suomen Pankki halusi pitää vapaat kädet ratkaisun löytämisessä eikä sitoutunut käyttämään mitään kilpailevista ehdotuksista setelin valmistamisen perustana. Tutustuttuaan kilpailuun lähetettyihin ehdotuksiin palkintolautakunta olikin täysin yksimielinen siitä, etteivät tulokset vastanneet kilpailulle asetettuja toiveita. Lautakunnan tuli kuitenkin kilpailuohjelman mukaan jakaa palkinnot kahdelle parhaaksi katsomalleen ehdotukselle, ja sitä tarkoitusta varten se valitsi loppukilpailuun kuusi alkuperäisestä 39 ehdotuksesta. Kahden palkitun lisäksi lautakunta päätti lunastaa myös palkitsematta jääneet neljä muuta loppukilpailuun valitsemaansa ehdotusta.¹¹

Palkitut ja lunastetut kilpailuehdotukset jäivät vain toteutumattomiksi seteliluonnok-

Edvard Eleniuksen suunnitteleman, palkintolautakunnan parhaana palkitseman ehdotuksen etu- ja takasivu vuoden 1907 suunnittelukilpailussa

Axel Ekroosin ehdotus oli toinen kilpailussa palkituista luonnoksista.

siksi. Ne kuvastavat kuitenkin mielenkiintoisesti aikakautensa taiteilijoiden, erityisesti nuorten taiteilijoiden, näkemyksiä siitä, mitä vastikään oman kansanedustuslaitoksen saaneen Suomen seteleiden tulisi symbolisoida.¹² Muut kuin palkitut tai lunastetut ehdotukset palautettiin tekijöilleen, joten niiden aiheita ja symboliikkaa ei ollut mahdollista arvioida tässä yhteydessä.

Palkintolautakunnan viidestä jäsenestä neljä piti Edvard Eleniuksen jugendtyylistä ehdotusta parhaana ja yksi toiseksi parhaana (oheisissa kuvissa ehdotukset ovat palkintolautakunnan asettamassa paremmuusjärjestyksessä). Eleniuksen ehdotus oli siten lautakunnan jäsenten mielestä kiistatta paras, joskaan ei riittävä jatkokehittelyä varten. Setelin etusivu oli jaettu kolmeen osaan, ja sen keskeisenä aiheena oli karhuemo poika-

sensa kanssa. Takasivulla toistui samanlainen taustakuviokuva kuin etusivulla.

Myös toisen palkinnon saaneessa Axel Ekroosin ehdotuksessa setelin etusivu jakaantui kolmeen osaan. Etusivun vasemmalla puolella oli järvimaisema ja oikealla puolella maamies peltoa kyntämässä. Karhu esiintyy myös Ekroosin ehdotuksessa setelin etusivun jokaisessa kulmassa. Suomen vaakunan sijasta etusivulla ja vaakunan ympärillä takasivulla oli hakaristityyppinen kuvio.

Väinö Blomstedtin ehdotus oli voimakkaan poliittinen. Etusivulla kotkan siivet ympäröivät Suomen suuriruhtinaanmaan karttaa, jonka yläpuolella Suomen vaakunalla oli keskeinen asema. Etusivua koristivat maanviljelykseen liittyvät kuva-aiheet. Blomstedtin ehdotuksen takasivun poliittinen kannanotto oli Suomi-neito lakitauluineen, ja se muistutti aihevalinnaltaan tuolloin käytössä ollutta vuoden 1898 tyyppin 500 markan setelin etusivua.

Myös Edvard Eleniuksen nuorempi veli, Oskar Elenius, pääsi loppukilpailuun ehdotuksella, jossa oli tyyllisiä yhtymäkohtia voittaneeseen versioon. Molemmissa jugendtyylisissä töissä oli samantyyppinen luontoaiheinen taustakuviokuva. Oskar Eleniuksen ehdotuksessa eläinkuntaa edusti mehiläinen, joten se oli mahdollisesti saanut vaikutteita Edvardin samana vuonna suunnittelemaasta Elannon liikemerkistä.

Erik Ehrströmin ehdotuksen etusivulla oli puolestaan hirvi talvimaisemassa. Sekä setelin etu- että takasivu koostui jugendille tyypillisistä koriste-elementeistä. Seteliluonnokseen oli valittu pystysuora muoto kuten tuolloin käytössä olleissa 5 ja 20 markan seteleissä.

A. W. Ranckenin ehdotuksen etusivun aiheena oli Kansallismuseo. Suomen vaakunaleijo-

nalla oli siinä keskeinen asema. Myös Ranckenin luonnos oli suunniteltu pystysuoraan muotoon.

Mitä palkintolautakunta jäi kaipaamaan kilpailuun jätetyissä ehdotuksissa, kun se katsoi kilpailuun kohdistuneiden toiveiden jääneen toteutumatta? Useimmat ehdotukset olivat melko hillittyjä senaikaisiin voimakkaan poliittisiin seteleihin verrattuna. Suomen ominaispiirteitä haluttiin niissä kuvata muilla keinoin ottamalla aiheita eläinkunnasta ja maataloudesta. Takasivut olivat Blomstedtin ehdotusta lukuun ottamatta melko symbolisia ja sisälsivät lähinnä vain koriste-elementtejä.

Palkitut ja lunastetut ehdotukset eivät sisältäneet merkittävää Suomea koskevaa symboliikkaa. Selkeä poliittinen viesti oli vain Väinö Blomstedtin ehdotuksella lakiryhmineen. Ehdotuksen Suomi-neito lakitauluineen tulkittiin perustuslaillisia oikeuksia puolustavan Suomen symboliksi.¹³ Ehkä juuri tuolloin käytössä olleiden seteleiden poliittisten aiheiden takia palkintolautakunta ei kuitenkaan halunnut voimakkaan poliittisia seteleitä, mutta muutoin Suomelle ominaisempia.¹⁴ Kun kyseessä oli arvoltaan suurimman setelin suunnittelu, voi ymmärtää palkintolautakunnan pettyneen kilpailun antiin. Osasyllinen tilanteeseen saattoi olla kilpailuohjelma, jonka mukaan osanottajat joutuivat suunnittelemaan vain yhden setelin eikä setelisarjan aiheita ollut määritelty.¹⁵

Kahden palkitun ehdotuksen tekijöiden nimet julkistettiin palkintolautakunnan päätöstä seuraavana päivänä, ja lehdissä kerrottiin, että kilpailuehdotukset asetetaan ensi tilassa Ate-neumiin näytteille.¹⁶ Seuraavana päivänä avattu näyttely herätti yleisön kiinnostusta, ja näyttelystä lehdissä raportoineet toimittajat viittasivat

Palkintolautakunnan lunastama Väinö Blomstedtin ehdotus oli voimakkaan poliittinen niin etu- kuin takasivultaan.

Palkintolautakunnan lunastama Oskar Eleniuksen ehdotus.

melkoiseen tungokseen Ateneumissa. Mitään suurta ihastusta seteliluonnokset eivät kuitenkaan lehtien arvioijissa herättäneet, vaan luon-

noksia pidettiin tavanomaisina ja arveltiin, että tuskin niiden pohjalta uutta seteliä lähdetäisiin suunnittelemaan.¹⁷

Eliel Saarisen setelimalli vuodelta 1909 syntyi mielenkiintoisen prosessin tuloksena

Koska suunnittelukilpailu ei tuottanut toivottua tulosta, palkintolautakunta joutui kokoontumaan uudelleen maaliskuussa 1908 pohtiakseen jatkotoimenpiteitä. Tilanteen vakavuuden vuoksi kokoukseen osallistui sillä kertaa myös pankin johtokunnan puheenjohtaja Clas von Collan. Lautakunnan jäsen arkkitehti Armas Lindgren ehdotti, että syntyneessä tilanteessa tulisi kääntyä yhden tai useamman suomalaisen taitelijan puoleen ja selvittää, olisivatko nämä valmiita suunnittelemaan 1000 markan setelin. Erittäin sopivina kandidaatteina Lindgren piti Akseli Gallénia (Gallen-Kallelaa) ja Eliel Saarista.

Gallén oli tunnetusti merkittävin suomalaisen kansallisromantiikan edustaja kuvataiteessa, ja Saarisen taidot Lindgren tunsi luonnollisesti jo vuosien takaa yhteisestä arkkitehtitoimistosta, jonka miehet olivat perustaneet yhdessä Herman Geselliuksen kanssa. Lisäksi Saarinen oli vastikään helmikuussa 1908 voittanut uutta eduskuntataloa koskeneen suunnittelukilpailun.

Pitkän keskustelun jälkeen päätettiin kokouspöytäkirjan mukaan kysyä asiaa alustavasti Saarisen ja Gallen-Kallelan lisäksi myös arkkitehdeilta Bertel Jung ja Usko Nyström. Kääntyminen kaikkien neljän taiteilijan puoleen annettiin lautakunnan taiteilijajäsenten Armas Lindgrenin ja Gustav Nyströmin tehtäväksi.¹⁸

Kun lautakunta seuraavan kerran kokoontui kesäkuussa 1908, kokouspöytäkirjaan kirjattiin, että vain Gallen-Kallelalla ja Saarisella oli kiinnostusta tehtävään.¹⁹ Seuraava vaihe olikin pyytää heiltä syyskuun 1908 alkuun mennessä luonnos 1000 markan seteliksi.

Vain Saarinen jätti sovitussa aikataulussa ehdotuksensa. Armas Lindgren yritti vielä syyskuun alussa muistuttaa kirjeitse Gallen-Kallelaa luonnoksen tekemisestä, ja antoi tälle viikonlopun yli aikaa vastata. Kirjeen lopuksi Lindgren totesi, että ellei Gallen-Kallelalta maanantai-iltaan mennessä ole saatu vastausta, hän tulkitsee sen kieltäytymiseksi mutta toivoo kuitenkin päinvastaista.²⁰

Saarisen vuoden 1909 setelimallista löytyy mielenkiintoisia ja edustavia luonnoksia Suomen arkkitehtuurimuseosta sekä Suomen Pankin numismaattisesta kokoelmasta. Vaikka asiakirjoista ei suoranaisesti ilmene, missä järjestyksessä luonnokset luovutettiin palkintolautakunnan tai pankin johdon nähtäväksi – jos ollenkaan – luonnosten kehittäjäjärjestys on mahdollista rekonstruoida seteliteknisten yksityiskohtien perusteella.

Saarisen jätettyä ensimmäiset luonnoksensa lautakunnan jäsenet kokoontuivat syyskuussa 1908 tutustumaan niihin. Jo ennen kuin lautakunta ryhtyi analysoimaan luonnoksia yksityis-

Palkintolautakunnan lunastama Erik Ehrstömin ehdotus.

Palkintolautakunnan lunastama A. W. Ranckenin ehdotus.

Eliel Saarisen luonnoksessa 1000 markan seteliksi vuodelta 1908 yhtymäkohtina lopulliseen seteliin olivat muun muassa keskellä oleva (tosin vain yksi) mieshahmo ja valtavat puunoksat, jotka olivat luonnoksessa samanlaiset sekä etu- että takasivulla.²³

Luonnoksissa, jotka Saarinen toimitti lautakunnan marraskuun 1908 kokoukseen, oli 20, 100 ja 1000 markan seteleiden etusivulla keskeinen kuva-aihe, kaksi mieshahmoa, yhtenäinen ja 1000 markan setelin tapauksessa jo lähellä lopullista paitsi, että mieshahmot olivat alastomia.²⁵

kohtaisemmin, lautakunnan jäsenistä vaikutti ilmeiseltä, että setelisuunnitelmaan oli nyt löytynyt idea lopulliseen ratkaisuun päätyäkseen.²¹ Saarisen lähettämä kuva-arkki oli käsin väritetty kivipainovedos hänen seteliluonnoksestaan, jolla oli jo tiettyjä yhtymäkohtia lopulliseen 1000 markan seteliin. Etusivun keskellä oli puunrungon edessä mieshahmo, jonka alastomuutta peitti Merkuriuksen sauva. Samankaltainen, myös luonnoksen takasivulla oleva mieshahmo, esiintyi eduskuntatalon suunnittelukilpailun voittaneessa Saarisen ehdotuksessa rakennuksen pääsisäänkäynnin yläpuolella.²² Mieshahmon taustalla oli sekä etu- että takasivulla samankaltaiset valtavat puunoksat kuin lopullisessa setelissä. Ne peittivät lähes koko taustan. Suomen ja Venäjän valtakunnan vaakunat olivat luonnoksessa setelin etusivulla suunnittelukilpailun ohjeiden mukaisesti.

Lautakunta päätti kutsua Saarisen seuraavaan jo vajaan viikon kuluttua pidettävään kokoukseen, johon tämä myös osallistui. Saarille esitettiin tilaisuuden alussa joitakin seteliteknisiä yksityiskohtia koskevia huomautuksia. Tällaisia ohjeita lienevät olleet setelin etu- ja takasivun kuva-aiheen selvempi erottaminen toisistaan ja voimakkaammat kontrastit kuva-aiheiden ja pohjapainatuksen välillä.

Seteliteknisten kommenttien jälkeen lautakunta siirtyi itse peruskysymykseen, ja Saarista kehoitettiin antamaan setelille ”jotain maalem-

me ominaisempaa luonnetta.²⁴ Tämä kommentti vahvistaa tulkintaa, että suunnittelukilpailun jätettyjen ehdotusten ongelmana oli lautakun-

nan mielestä nimenomaan Suomelle ominaisten elementtien puuttuminen.

Saarinen olikin valmis paitsi muuttamaan 1000 markan luonnoksiaan lautakunnan ehdotusten mukaisiksi myös luonnostelemaan joitakin muita seteliarvoja. Seuraavassa marraskuussa 1908 pidetyssä kokouksessa palkintolautakunta sai nähtäväkseen uuden 1000 markan luonnoksen lisäksi myös luonnokset 20 ja 100 markan seteleistä. Kaikissa niissä Saarinen kilpailuohjelman mukaisesti käytti samaa dekoratiivista aiheita eli kahta mieshahmoa.

Palkintolautakunnan jäsenillä ja myös pankin johdolla oli mahdollisuus tutustua luonnoksiin jo jonkin aikaa ennen lautakunnan marraskuun kokousta, johon oli kutsuttu setelitekniseksi asiantuntijaksi seteleiden painamisesta vastaava Ferdinand Tilgmann. Lautakunta tutustui ensin 1000 markan seteliluonnoksiin tehtyihin muutoksiin. Lautakunnan mielestä luonnokset olivat onnistuneita mutta vaativat vielä osin tarkistuksia. Etusivun mieshahmot, joita oli nyt kaksi ja joilla oli Merkuriuksen sauvan lisäksi kädessään työkalut ja taustanaan tuuheat männynoksat, saivat hyväksynnän. Henkilöhahmojen alastomuutta saatettiin kuitenkin pitää tuolloin arkaluonteisena. Myös 1000 markan setelin takasivusta oli Saarisella tässä yhteydessä esittää alustava luonnos, jossa olivat jo esillä lopulliset kuva-aiheet.

Muiden seteliarvojen tapauksessa lautakunta todennäköisesti ehdotti, että kuva-aiheet poikkeaisivat toisistaan. Samoin se ilmeisesti ohjeisti uudella tavalla vaakunoiden esillepanon siten, että vain Venäjän vaakuna oli etusivulla ja Suomen vaakuna takasivulla. Myöhemmissä luonnoksissa Saarinen on näin toiminut. Lisäksi Saariselle annettiin suunnittelukilpailussa esite-

E. S. Palmén

Ernst Palmén toimi pankkivaltuuston puheenjohtajana vuosina 1907–1917 ja 1918–1919. Hän oli myös palkintolautakunnan puheenjohtaja suunnittelukilpailussa, jonka tuloksena syntyi Suomen itsenäistyessä käytössä ollut vuoden 1909 setelimalli. Suomen Pankki

tyistä poikkeavat määrittelyt seteleiden mitoista, sillä Saarisen myöhemmät luonnokset noudattivat lopullista ratkaisua. Siinä kukin seteli oli erikokoinen.

Näistä muutosesityksistä huolimatta lautakunta piti huomattavan todennäköisenä, että Saarisen esittämien luonnosten perusteella olisi mahdollista viimeistellä lopullinen 1000 markan seteli. Teknisistä syistä setelin loppuunsaattaminen edellytti kuitenkin Saarisin ja Tilgmannin

yhteistyötä. Kun esitetyn järjestelyn uskottiin johtavan onnistuneeseen lopputulokseen, katsoivat jäsenet lautakunnan täyttäneen toimeksiantonsa, joka nimenomaan käsitti 1000 markan setelin suunnittelun. Lopputuloksesta haluttiin informoida pankin johtoa, jolle siirtyi vastuu sarjan jatkekehittelystä.²⁶ Lautakunnan puheenjohtaja Palmén informoikin joulukuun 1908 lopussa pankkivaltuustoa, jonka puheenjohtajana hän myös toimi, ja ilmoitti, että palkintolautakunta oli lopettanut työnsä.²⁷

Ryhtyessään lautakunnan evästysten pohjalta valmistelemaan muiden seteliarvojen luonnoksia Saarinen luonnosteli ensin yhtenä vaihtoehtona setelisarjaa, jonka etusivujen yhteisenä elementtinä oli kaksi mieshahmoa, joilla aikaisemmasta poiketen oli eri elinkeinoihin liittyvät viitteet.²⁸ Tämä ajatus toteutuikin 500 ja 1000 markan seteleissä, mutta muiden seteliarvojen tapauksessa Saarinen – mahdollisesti pankin johdon kanssa käytyjen keskustelujen myötä – päätyi toisenlaiseen ratkaisuun. Takasivun aiheet liittyivät alusta alkaen Suomen luontoon ja maaseutuun.

Seuraavassa Saarisin 1000 markan setelin luonnoksessa etusivun mieshahmot oli osin vaetetettu ja setelitekniset muutokset oli pääosin toteutettu. Setelin takasivun kuva-aiheen voi katsoa olevan Suomelle ominainen järvi- ja saarineen ja metsineen. Uusi 100 markan takasivun luonnos oli sommittelultaan hyvin lähellä lopullista seteliä, mutta etusivun maanviljelykseen liittyvä kuva-aihe poikkesi lopullisesta vielä olennaisesti. Alustavassa luonnoksessa esiintyneen kahden mieshahmon tilalla oli nyt viljankylvöpuuhissa oleva henkilöhahmo.

Tasan kahden kuukauden kuluttua lautakunnan viimeisestä kokouksesta pankin johtokunta

toi Saarisin 1000 markan setelin luonnoksen pankkivaltuuston hyväksyttäväksi. Samassa yhteydessä johtokunta kertoi Saarisin lupautuneen suunnittelemaan myös muut uuden sarjan setelit. Myös *Nya Pressen* -lehdellä oli ollut mahdollisuus tutustua luonnokseen samana päivänä kuin pankkivaltuusto. Lehden mukaan Saarisin luonnos oli sekä omaperäinen että osoitti hyvää makua. Luonnoksen kuvauksen lopputulemana lehti luonnehti sitä erittäin koristeelliseksi.³⁰

Pankkivaltuusto hyväksyi Saarisin luonnoksen ja lähetti setelin ulkoasun selityksineen senaatin vahvistettavaksi. Senaatti vahvisti ulkoasun tammikuussa 1909. Koska Saarisin luonnos oli lopullisen setelin pohjana, sai Saarinen myös palkintokilpailun ilmoituksessa luvattua 2000 markan palkkion suunnittelupalkkioidensa lisäksi.³¹

Seuraavaksi oli vuorossa 5 markan seteli, jonka ulkoasun senaatti vahvisti pankkivaltuuston esityksestä toukokuussa 1909.³² Vahvistamisen aikataulu oli kiireinen, sillä setelipainon tarkoituksena oli valmistaa 5 markan seteliä ensimmäisenä uuden sarjan seteleistä. Pankkivaltuuston päätöstä uutisoidessaan lehdet kertoivatkin setelipainon johtajan Ferdinand Tilgmannin matkustavan lähipäivinä Saksaan painolaattojen kaivertamisen vuoksi.³³ Muiden seteliarvojen ulkoasun senaatti vahvisti lokakuussa 1909.³⁴ Siten kaikki setelimalleja koskeneet senaatin päätökset tehtiin vuonna 1909, ja kaikissa sarjan seteleissä on asetuksen vuosiluku 1909 riippumatta valmistuksen käynnistämisen tai liikkeeseenlaskun ajankohdasta.

Saarisin suunnittelema setelisarja laskettiin liikkeeseen vuosina 1910–1913, ensimmäisenä 5 markan ja viimeisenä 100 markan seteli. Kun 5 markan setelin oli laskettu liikkeeseen, ruot-

Viereinen sivu: Kun Saarinen ryhtyi lautakunnan evästysten pohjalta luonnostelemaan sarjaa, yhtenä vaihtoehtona sarjaa yhdistäväksi tekijäksi oli seteleiden etusivun kaksi mieshahmoa eri elinkeinoihin liittyvin viittein. Takasivuilla oli Suomen luontoon liittyviä kuva-aiheita.

Palkintolautakunnan viimeisen kokouksen jälkeen Saarisen viimeistelemässä 1000 markan luonnoksessa ovat pieniä yksityiskohtia lukuun ottamatta kaikki lopullisen setelin elementit mukaan lukien mieshahmojen vaatetus. Myös 100 markan setelin takasivun kuva-aihe on lähellä lopullista, mutta etusivun tapauksessa teeman kehittäminen vielä jatkui.²⁹

sinkielinen poliittinen pilalehti *Fyren* valitti, ettei voinut markkinoida setelin lanseerausta, koska Suomen Pankki ei ollut vallitsevan tavan mukaisesti lähettänyt lehdelle näytteitä. Lehden mukaan pankin olisi odottanut tuntevan käytännön, koska se oli punssi- ja karamellitehtailijoidenkin tiedossa.³⁵

Kansan nähtävälle 1000 markan seteli tuli maaliskuussa 1911. Uusi seteliarvo herätti siinä määrin kiinnostusta, että *Helsingin Sanomien*

Pula hopearahasta johti pikkuseteleiden painamiseen

Maailemansodan aikana jouduttiin ottamaan käyttöön jo liikkeessä olevien setelien ohella 1 markan pikkuseteli ja lisäksi vuonna 1916 painettiin 25 ja 50 pennin seteleitä. Syynä näiden pikkuseteleiden valmistamiseen oli hopean ja kuparin hinnan voimakas nousu, jonka takia rahojen metalliarvo kasvoi niiden nimellisarvoa suuremmaksi. Sen seurauksena hopearahoja ei pelkästään kerätty ”sukkaan”, kuten silloin oli tapana sanoa, vaan sulatettiin ja vietiin ulkomaille, mikä johti kotimaassa vaihtorahojen puutteeseen.³⁸

Vastaava metallirahojen hamstraus oli tyyppillistä monissa maissa maailmansodan aikana, sillä metallin hinnan nousu oli yleismaailmallinen ilmiö. Siten sotaa käyvissä Keski-Euroopan maissa otettiin pikkuseteleitä käyttöön. Vastavasti Ruotsissa ja Tanskassa otettiin 1 kruunun seteli käyttöön vuonna 1914 ja Norjassa 1917. Norjassa setelin nimi *skillemyntsedel* (vaihtorahaseteli) kuvasi hyvin sen käyttöönnoton syytä, ja setelin tekstissä todettiin setelin käyvän hopearahasta ja olevan vaihdettavissa hopearaan

toimittaja kävi tuoreeltaan vaihtamassa setelin esitelläkseen sen lukijoille.³⁶

Seteliteksteissä oli maininta seteleiden lunastamisesta kullassa, ja tämä teksti säilyi seteleissä myös sen jälkeen, kun keisarin määräyksestä pankin seteleiden lunastaminen kultarahalla lakkautettiin sota-ajan olosuhteissa maaliskuussa 1915.³⁷

Yksityiskohtaiset tiedot eri setelityyppien tuotannosta ja liikkeeseenlaskusta esitellään luvussa 14 setelityyppikohtaisessa osiossa.

Norges Bankissa. Liikkeeseenlaskun perusteena oli myös Norjassa rahojen metalliarvon kasvu nimellisarvoa suuremmaksi. Sen sijaan Venäjällä hopearahoja hamstrattiin, vaikka rahojen hopearvo oli vain puolet niiden nimellisarvosta.³⁹

Suomessa metallisten vaihtorahojen tilanne oli elo–syyskuun 1915 vaihteessa sellainen, että Suomen Pankin varasto alkoi olla loppumaisillaan eikä rahapajakaan enää pystynyt tarvetta tyydyttämään. Suomen Pankin konttoreissa oli keinottelumielessä vaihdettu huomattavia setelimääriä hopearahaksi, jopa 5000 markkaa kerrallaan, ja Turun konttori oli arveluttavissa tapauksissa alkanut rajoittaa hopearahojen vaihdon enintään 10 markkaan. Myöhemmin 1970–1990-luvun juhlarahojen ja eurorahanvaihdon yhteydessä tavanomaiseksi tulleet pitkät, kiemurtelevat jonot Suomen Pankin pää-

Tanskan, Norjan ja Ruotsin 1 kruunun seteleillä helpotettiin ensimmäisen maailmansodan aikana vaihtorahan puutetta.

„Rahanvaihtajia“ Suomen Pankin edustalla.

„Rahanvaihtajia“ Suomen Pankin edustalla.
Uusi Suometar 3.9.1915

konttorin edessä näyttivät *Uuden Suometaren* piirtäjän mukaan olleen jo tuolloin arkipäivää.

Keinottelua hopearahalla kutsuttiin lehdissä epäsanmaalliseksi, koska siitä saattoi aiheutua suoranaisia vaikeuksia liikeoloille ja koska tilanteen vakavuus näkyi sekä kansalaisten ja yritysten käyttäytymisessä.⁴⁰ Rautatie- sekä raitiovaunulippujen käytössä oli ongelmia, ja useissa liikkeissä ei pieniin kauppoihin edes ryhdytty, jollei asiakas pystynyt osoittamaan, että hänellä oli sopiva raha. Osa liikkeistä antoi kuitteja, jotka voitiin liikkeessä myöhemmin lunastaa. Esimerkiksi Elanto otti käyttöön kaikissa myymälöissään ja kahviloissaan kuittijärjestelmän. Asiakkaat saattoivat lunastaa 5 markan kuitivihon, jossa oli 10 pennin arvoisia kuitteja, jotka olivat käytettävissä kyseisessä liikkeessä tai kahvilassa. Vastaavasti K. A. Koskinen oli kansanruokaloitaan varten painattanut 5, 10, 25 ja 50 pennin pikkuseteleitä, ja leipomokon-

ditoria Ekberg oli ottanut käyttöön vastalippujärjestelmän.⁴¹ Myös palkkojen maksussa oli ongelmia. Helsingin kaupunginvaltuusto hyväksyi rahatoimikamarin ehdotuksesta, että kaupungin työmiehille maksettaisiin palkka täyssissä viisimarkkasissa ja mahdollinen liikamaksu laskettaisiin ennakkomaksuksi.⁴²

Tilanteen teki vielä ongelmallisemmaksi se, että oli kyseenalaista, pystyttäisiinkö edes hankkimaan tarvittavaa määrää hopeaa, josta 1 markan samoin kuin 25 ja 50 pennin rahat siihen aikaan valmistettiin. Ongelman ratkaisemiseksi

TUULISPÄÄ

Luonnottomat luotto-olot.
(Vaihtorahapula)

Syysk. 10 p. 1915. Hinta 25 pkk.

Tuulispää-lehti kuvasi kansisivullaan vaihtorahapulaa otsikolla ”Luonnottomat luotto-olot.” Kuvatekstissä toinen herrasmiehistä haluaa vipata markan, johon toinen tarjoaa viitosta. Ensin mainittu kiittää, mutta toteaa hallussaan jo olevan sellaisen.⁴³

Hopearahan puutteen takia setelipaino valmisti pikaisesti yksipuoliset 1 markan tilapäiset setelit, tyytit 1915 ja 1915 Sarja A.

pankin johtokunta ehdotti pankkivaltuustolle, että turvaututtaisiin pikaisesti 1 markan seteleiden valmistamiseen. Myös valtuusto totesi esityksen aiheelliseksi mutta vain väliaikaisena toimenpiteenä vaihtorahan puutteen poistamiseksi. Sen mukaisesti valtuusto esitti senaatille, että Suomen Pankki oikeutettaisiin laskemaan liikkeeseen myös 1 markan arvoisia seteleitä.⁴⁴

Pankkivaltuuston senaatille tekemän esityksen liitteenä oli johtokunnan kirjelmässä mukana ollut piirustus hyvin yksinkertaisesta setelistä. Setelin suunnittelijasta ei löydy arkistomerkin- tää, mutta Tuukka Talvion mukaan Saarisen arvellaan vastanneen suunnittelusta.⁴⁵ Setelissä oli painatusta vain toisella puolella ja tästä syystä vain Venäjän valtakunnan vaakuna, joka oli

Tilapäiseksi tarkoitettu 1 markan seteli oli helppo väärentää. Siinä oli painatusta vain toisella puolella, ja Sarja A -tyypin seteleissä ei käytetty vesileimallista paperia. Myös piirtämällä tehtyjä väärennöksiä esiintyi.

muidenkin seteleiden etusivulla. Samoin kuin muiden seteleiden teksteissä myös 1 markan setelissä oli maininta, että se oli lunastettavissa kullassa, huolimatta siitä, että Suomen Pankki oli luopunut seteleiden kullalla lunastamisesta saman vuoden maaliskuussa.

Koko päätöksentekoprosessi (johtokunnan kirjelmä pankkivaltuustolle, pankkivaltuuston hyväksyminen ja senaatin vahvistus) hoidettiin yhden päivän (3.9.1915) aikana.⁴⁶ Setelipaino aloitti painamisen kolmen päivän kuluttua senaatin vahvistuksesta ja ensimmäinen seteliera luovutettiin Suomen Pankille kolme päivää painokoneiden käynnistämisen jälkeen. Siten vaihtorahan äkillisen puutteen takia syntyneessä vaikeassa tilanteessa täysin uutta setelityyppiä alettiin toimittaa alle viikossa sen hyväksymisprosessin käynnistämistä.

Vaikka huippunopeaa valmistamista saatetaan perustella setelin yksinkertaisuudella, se

ei yksistään riitä selittämään tuotantoprosessin nopeutta. Painamiseen tarvittiin setelipaperia ja tässä tapauksessa käytettiin vielä vesileimallista, raitakuvioista paperia. Siten on todennäköistä, että setelin painamiseen käytettiin jotain jo setelipainon tai Tervakosken paperitehtaan varastossa ollutta paperierää. Vaihtoehtoisesti setelipaino aloitti setelin painamisen valmistetun ennen pankkivaltuuston ja valtioneuvoston päätöksiä.⁴⁷ Muussa tapauksessa Tervakosken olisi täytynyt valmistaa kolmessa päivässä ensin 1 markan setelin painamisessa käytetyn paperin vesileimamuotti, sitten tuottaa paperia vajaat 63 000 arkkia ja lopuksi kuljettaa kyseiset arkit hevostenkuormassa ja junassa Tervakoskelta setelipainoon Helsingin Rauhankadulle.

Olettamusta varastossa jo olleen paperin käytöstä tukee myös se, että Ernst Tilgmann, isänsä Ferdinand Tilgmannin seuraaja setelipainon johtajana, kuittasi vastaanottokirjan mukaan paperi-

erän vasta 14.9.1915 eli runsaan viikon kuluttua painamisen aloittamisesta – samanaikaisesti kuin ensimmäisen 10 000 arkin uudentyyppisen paperierän. Uudessa paperissa ei ollut vesileimaa, mikä antaa vielä vahvemman perustelun oletukseen, että ensimmäiseen painokseen käytettiin olemassa ollutta paperierää. Miksi yksinkertaiseen seteliin käytettäisiin ensin vesileimallista paperia, josta luovuttaisiin lähes heti? Myös setelipaperin määrittelyn muuttaminen näin nopeasti viittaa siihen, että poikkeustilanteessa päätettiin väliaikaisratkaisuna käyttää olemassa ollutta paperierää. Muodollisuudet eli paperierän vastaanottamisen kuittaus määrättyyn tarkoitukseen, voitiin hoitaa sopivana ajankohtana myöhemmin.

Senaatin päätös 1 markan setelin liikkeesen laskemisesta ja myös itse liikkeesenlasku uutisoitiin tuoreeltaan. Vaihtorahapula oli herkullinen aihe myös pakinoitsijoille, ja yksipuolisen markan setelin liikkeesenlasku kirvoitti kommentteja. Nimimerkki Agapetus piti pakinassaan setelin punaista väriä onnistuneena käynnissä olevan sodan johdosta ja arveli takasivun olevan muistiinpanoja varten. Pakinansa lopuksi Agapetus totesi odottavansa seuraavaksi 10 pennin seteliä, mutta esitti toivomuksen, ettei se olisi tyhjä molemmilta puolilta.⁴⁸

Kun uusi 1 markan setelin paperiera otettiin setelipainossa käyttöön, siihen painettiin merkintä ”Sarja A Serie A” erotukseksi ensimmäisestä paperierästä, jossa oli vesileima. Tällainen pieni lisämerkintä seteliin ei edellyttänyt pankin johdon muodollista hyväksymistä puhumattaakaan, että asialla olisi vaivattu senaattia.

Uutta paperierää ryhdyttiin painamaan hetken vastaanottopäivänä, ja ensimmäinen erä luovutettiin pankille neljän päivän kuluttua. Vuo-

den 1915 loppuun mennessä 1 markan seteleitä oli liikkeessä yli 3,4 miljoonaa kappaletta. Setelipainon tuotannosta 1 markan seteleiden osuus oli vuonna 1915 lähes 43 %.⁴⁹ Setelin nopealla toimittamisella liikkeeseen pystyttiin tilapäisesti helpottamaan pienten hopearahojen hamstraamisen aiheuttamaa ongelmaa. Siihen jouduttiin kuitenkin pian palaamaan uudelleen.

Johtokunta kiinnitti ensimmäisen kerran pankkivaltuuston huomiota 25 ja 50 pennin hopearahojen puutteeseen kesäkuussa 1916 eli vajaan vuoden kuluttua siitä, kun metallirahan puute oli ensimmäisen kerran ollut ajankohtainen. Johtokunta viittasi samoihin ongelmiin kuin 1 markan tapauksessa eli hopearaaka-aineen puutteeseen ja kalleuteen. Rahapajan edellisenä vuonna tilaamasta hopeamäärästä puuttui vielä 2000 kiloa muistutuksista huolimatta. Ratkaisuksi johtokunta ehdotti, että valtio ryhtyisi valmistamaan leimaperistä vastikkeita, eräänlaisia leimamerkkejä, jotka valtion kassassa voitaisiin vaihtaa käypään rahaan. Tuossa vaiheessa setelipaino ei johtokunnan käsityksen mukaan pystynyt suoriutumaan mistään lisätyöstä, ja sen takia se ehdotti näiden leimamerkkien valmistamista.⁵⁰ Esimerkki oli ilmeisesti saatu Venäjältä, jossa oli yhtä vaikea tilanne samoista syistä. Siellä oli lokakuussa 1915 laskettu liikkeeseen vaihtorahoina Romanovien suvun 300-vuotisjuhlien kunniaksi painettua postimerkkisarjaa pahvitaustaisena. Epävirallisesti oli käytössä myös pahville liimattuja leimamerkkejä.⁵¹

Pankkivaltuuston jäsenet korostivat ongelmasta keskustellessaan sekä tehokkaita toimenpiteitä hopean hankkimiseksi että myös senaatilta hankittavaa lupaa 25 ja 50 pennin seteleiden painamiseksi, mahdollisesti leimapainossa. Sen takia valtuusto esitti, että johtokunta pikaisesti valmis-

tuttaisi ehdotukset sekä 25 ja 50 pennin seteleistä että tavasta, jolla ne saataisiin painetuiksi.⁵²

Johtokunta palasi aiheeseen runsaan parin viikon kuluttua edellisestä käsittelystä pankkivaltuustossa. Ensimmäisenä ratkaisuna johtokunta esitti 1 ja 2 markan hopearahojen sulattamista siten, että näin saadusta hopeasta voitaisiin lyödä 500 000 markan edestä kumpaakin pennimääräistä hopearahaa, jonka hopeapitoisuus olisi vähäisempi. Lisäksi johtokunta pankkivaltuuston toiveiden mukaisesti esitteli 25 ja 50 pennin seteleiden piirustukset. Niiden ohella johtokunta oli valmistuttanut piirustukset myös ulkoasultaan edellisten kaltaisesta 1 markan setelistä.⁵³

Uudentyyppisen 1 markan setelin tarve oli vuoden 1916 alkupuolen aikana tullut täysin selväksi, sillä vain yhdelle puolelle painetun vuoden 1915 Sarja A -tyypin 1 markan setelin väärentäminen oli erittäin helppoa. Jo alle kuukauden kuluttua setelin liikkeeseenlaskusta uutisoitiin alkeellisesta väärennöksestä, jota oli käytetty sähkön maksamisessa Malmin sähkölaitokselle.⁵⁴ Kun Sarja A -tyypin seteliä ei painettu vesileimalliselle paperille, ei setelissä ollut juuri mitään aitoustekijöitä. Vaikka aitoustekijöitä ei varsinaisesti ollut uusienkaan piirustusten mukaisissa seteleissä, olivat ne kaksipuolisia, mikä sinänsä muodosti kynnyksen useille jäljittelijöille.⁵⁵

Kaikkien kolmen uuden setelityypin piirustukset oli tehnyt taidemaalari Väinö Blomstedt, jonka 1000 markan seteliehdotus oli yksi vuoden 1907 suunnittelukilpailussa lunastetuista luonnoksista.

Pankkivaltuusto esitti senaatille ensivaiheessa hopeisten metallirahojen lyömistä johtokunnan esittämän sulattamisidean mukaisesti ja lykkäsi toistaiseksi pienten seteleiden valmistamista.

Vaihtorahatilanteen edelleen heikentyessä ja kun ulkomailta ostettujen hopeamäärien maahan tuonti osoittautui sodan takia mahdottomaksi, pankkivaltuusto joutui kuitenkin elokuussa palaamaan kysymykseen pikkuseteleiden painamisesta. Valtuuston puheenjohtajan Palménin mukaan myös pikkuseteleiden painamiseen oli löytynyt ratkaisu, sillä F. Tilgmannin litografinen kirjapaino oli tarjoutunut painamaan tarvittavan määrän pikkuseteleitä ja erottamaan osan kirjapainosta siten, että valmistus voitaisiin hoitaa Suomen Pankin valvonnassa. Senaatti hyväksyi pankkivaltuuston uusista setelityypeistä tekemät esitykset niihin liitettyjen piirustusten mukaisesti elokuun 1916 lopulla.⁵⁶

Pankkivaltuuston käsittelyn valossa on erikoista, että 25 ja 50 pennin sekä myös 1 markan pikkuseteleiden tuotantoa koskevat päivittäiset merkinnät ovat samassa päiväkirjassa kuin setelipainon muuta tuotantoa koskevat merkinnät. Päiväkirjoja ei varmasti ole siirretty päivittäin edestakaisin Tilgmannin kirjapainosta silloiselta Antinkadulta (Lönnotinkadulta) setelipainoon Rauhankadulle ja takaisin. Yhtä epätodennäköiseltä tuntuu, että Tilgmannin kirjapainossa olisi päivittäin tehty merkinnät omaan päiväkirjaan, josta ne olisi sitten kopioitu setelipainon päiväkirjaan. Lisäksi merkintöjä tekivät samat henkilöt kuin setelipainon muun tuotannon tapauksessa. Siten tuotantokirjojen perusteella näyttäisi siltä, ettei pankkivaltuuston kokouksessa esille tuotuun Tilgmannin kirjapainon tarjoukseen jouduttu kuitenkaan turvautumaan, vaan tarvittava kapasiteetti löytyi omasta setelipainosta. Sen sijaan pikkuseteleiden myöhemmin painetun vuoden 1918 tyyppin painoksen tapauksessa vain 1 markan setelin tuotanto ilmenee setelipainon

Väinö Blomstedtin luonnokset vuoden 1916 tyyppin 25 ja 50 pennin sekä 1 markan seteleiden etusivuille.

päiväkirjoista, kun taas 25 ja 50 pennin seteleistä ei ole mitään merkintää. Selitys lienee, että 25 ja 50 pennin setelit painettiin nyt Tilgmannin kirjapainossa. Kun painokoneet olivat samanlaiset sekä setelipainossa että Tilgmannin kirjapainossa ja molemmilla oli sama isäntä, tällaiset tilapäisjärjestelyt olivat varmasti mahdollisia.

Setelipainon ja Tilgmannin välisiä tuotantojärjestelyitä käsitellään myös luvussa 3, jossa tarkastellaan sisällissodan aikaa setelipainossa.

Setelinvalmistuksen kokonaismäärästä vuosina 1916 ja 1917 oli 25 ja 50 pennin sekä 1 markan

pikkuseteleiden osuus yli 74 %.⁵⁷ Uusi 1 markan seteli laskettiin heti liikkeeseen. Sen sijaan valmiiksi painettuja vuoden 1916 tyyppin 25 ja 50 pennin seteleitä ei tuossa vaiheessa tarvinnut käyttää, vaan ne varastoitettiin kokonaisuudessaan Suomen Pankin holveihin. Arvoltaan suurempia hopearahoja sulattamalla aikaansaatuja 25 ja 50 pennin hopearahojen lisäksi Suomen Pankki onnistui ostamaan hopeaa ulkomailta. Kun 25 ja 50 pennin seteleille olisi myöhemmin ollut taas käyttöä, ei tämä vanha painos ollut enää kurantti. Näiden seteleiden kohtaloon palataan luvussa 6.

2.
*Sisällissodan aikainen
raha- ja maksujärjestelmä
punaisessa Suomessa*

Holvit murrettiin ja punainen Suomen Pankki järjestäytyi

Jo ennen sisällissotaa¹ syntyi vuoden 1917 aikana häiriöitä, jotka vaikuttivat Suomen Pankin toimintaan, ja pankin konttoreita jouduttiin sulkemaan mellakoiden ja lakkojen aikana. Keskustelu häiriötilanteiden hoitamisesta johdatti ajoittain tiukkaan sananvaihtoon pankkivaltuustossa, jossa sosiaalidemokraateilla oli enemmistö. Muun muassa pankkivaltuuston varapuheenjohtaja Palmén esitti marraskuun 1917 suurlakon aikana ja sen jälkeen pidetyissä valtuuston kokouksissa huolestumisensa pankin tiloissa tungeskelleesta joukosta, joka oli tarkkaillut tiskien takana säilytettyjä varoja. Palmén peräsi, mitä takeita pankkivaltuuston sosialistinen enemmistö arveli voivansa tarjota, etteivät pankin varat joutuisi ryöstön kohteeksi.² Nämä sanalliset erimielisyydet olivat kuitenkin vasta alkusoittoa myöhemmille tapahtumille.

Kun levottomuudet Helsingissä yltyivät tammikuun 28. päivänä 1918 Suomen työväen toimeenpanevan komitean julistettua vallankumouksen edellisenä iltana³, Suomen Pankin johtokunta päätti sulkea pankin pääkonttorin

häiriöiden välttämiseksi. Muutamaa tuntia myöhemmin kapinalliset punaiset joukot miehittivät pankin päärakennuksen samoin kuin liikepankkien sisäänkäynnit ja estivät henkilökunnan ja yleisön pääsyn pankkeihin.

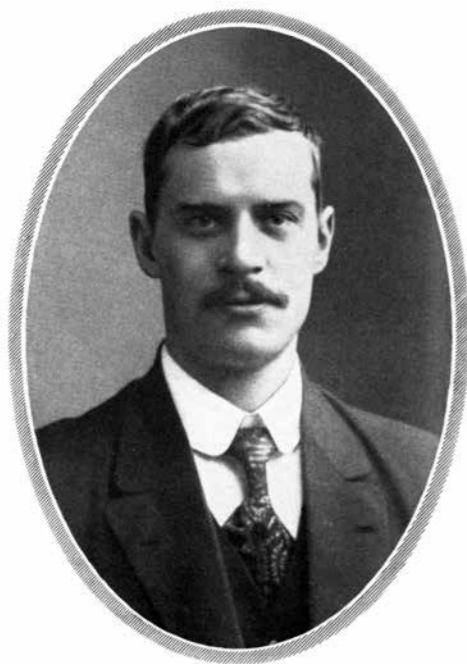
Talouselämä ei kuitenkaan pysty toimimaan ilman maksuvälineitä, eikä palkanmaksu suju ilman säännöllistä rahahuoltoa. Pankkivaltuusmiesten sosialistinen puheenjohtaja Edvard Gylling kutsui sen takia jo seuraavana päivänä pankkivaltuusmiehet koolle neuvottelemaan pankin avaamisesta.⁴ Pankkivaltuusmiehet olivat valinneet tohtori Gyllingin puheenjohtajakseen toukokuussa 1917, missä yhteydessä pankkivaltuustoon tuli sosiaalidemokraattien enemmistö. Vaikka Gylling oli vastustanut vallankumouksen aloittamista ja pyrkinyt löytämään neuvotteluratkaisun, hän suostui toimimaan myös muuttuneissa olosuhteissa. Pankkivaltuuston ei-sosialistiset jäsenet eivät kuitenkaan katsoneet olevan edellytyksiä pankin avaamiseen, ennen kuin rauha ja järjestys oli saatu palautetuksi.

Suomen Pankin pääkonttorin toimiston aula vuonna 1910. Suomen Pankki

Kun pankkivaltuusmiesten neuvottelut toistuivat kahtena seuraavana päivänä samoin tuloksin ja kun pankin virkamiehet olivat sillä välin ilmoittaneet yhtyvänsä yleiseen virkamieslakkoon⁵, ratkaisi vallankumoushallitus, Suomen kansanvaltuuskunta, tilanteen väkivalloin.⁶ Kansanvaltuuskunnan päätöksellä punakaarti

kuljetti pankkivaltuutetun ja tasavallan tulevan presidentin K. J. Ståhlbergin sekä pankin korkeimman virkamiehen, ylikamreeri A. T. V. Mannelinin helmikuun ensimmäisenä päivänä pankin pääkonttoriin avaamaan holveja, antamaan neuvoja ja osallistumaan holvien inventointiin, jotta kaikki tapahtuisi järjestyksessä.

Edvard Gylling

Edvard Gylling oli Suomen Pankin pankkivaltuuston puheenjohtaja vuosina 1917–1918 ja toimi punaisen hallinnon aikana kansanvaltuuskunnan raha-asiainvaltuutettuna, vaikka oli vastustanut vallankumouksen aloittamista. Suomen Pankki

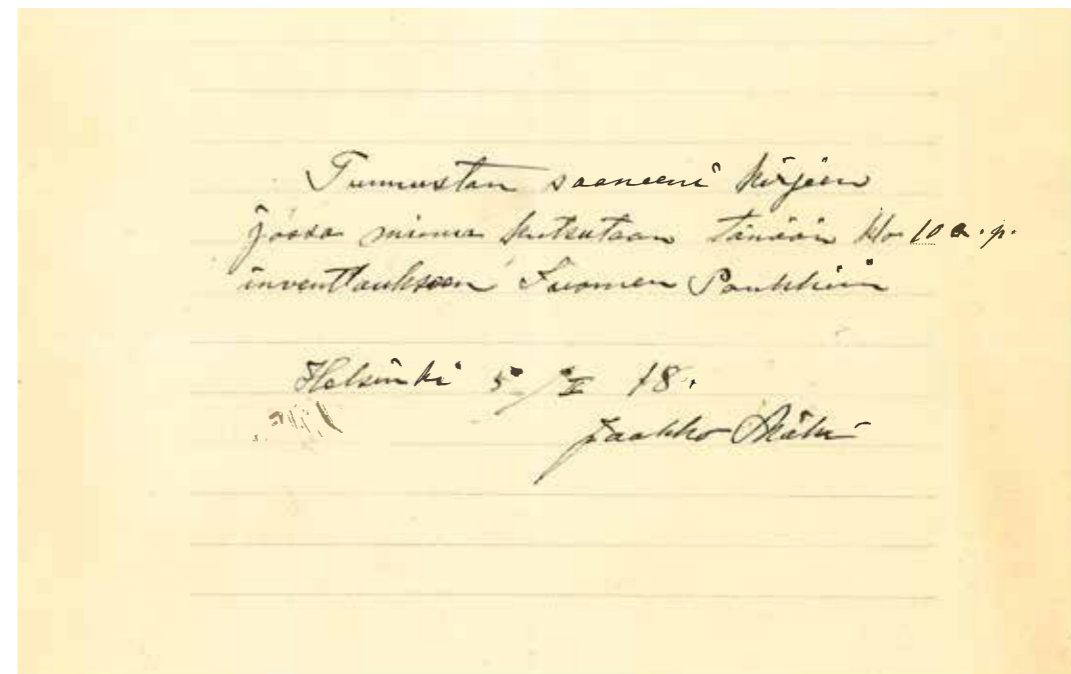
Tätä ennen punakaarti oli jo ylivahtimestarin avustuksella miehittänyt pankin kellarin ja yrittänyt saada holveja auki siinä kuitenkin onnistumatta.⁷

Kansanvaltuuskunta jakautui osastoihin, joita johtivat kansanvaltuutetut tai lyhyesti valtuutetut. Kansanvaltuuskunnan raha-asiainosasto oli pyytänyt myös Edvard Gyllingiä pankkivaltuuston puheenjohtajan ominaisuudessa ole-

maan läsnä otettaessa pankkia valtuuskunnan haltuun. Gyllingin saapuessa pankkiin oli siellä jo paikalla kansanvaltuuskunnan valtuutettuja. Gyllingin käskystä lähetti haki myös pankkivaltuuston jäsenet Anton Huotarin ja Jaakko Mäen paikalle. Gylling oli tavoitellut myös pankkivaltuuston jäsentä Evert Huttusta häntä kuitenkin löytämättä.⁸ Gylling katsoi velvollisuudekseen pankkivaltuutettuna valvoa pankin puolesta inventointia ja toimia siten, että pankki ja sen omaisuus säilyisivät vaurioitta. Huotarin ja Mäen tehtävänä inventoinnissa oli pöytäkirjan pitäminen kassojen ja holvien sisällöstä. Läsnä inventoinnissa oli myös eduskunnan pankkivaliokunnan varapuheenjohtaja Felix Kellosalmi, jonka kansanvaltuuskunta oli nimittänyt valtiokonttorin johtajaksi.⁹

Pankkiin väkivalloin kuljetetut Ståhlberg ja Mannelin kuitenkin kieltäytyivät kansanvaltuuskunnan heille osoittamasta tehtävästä. Huolimatta Ståhlbergin ja Mannelinin voimakkaista vastalauseista, johtokunnan holvia ryhdyttiin murtamaan poraamalla auki. Kun holvissa oleva kassakaappi murrettiin, löytyivät kaksoiskappaleet toisten holvien avaimista, joilla holvit avattiin, minkä jälkeen niiden sisältö inventoitiin. Suomen Pankin historian kirjoittajat Antti Kuusterä ja Juha Tarkka kuvaavat prosessia laillisia muotoja tavoitelleeksi laittomaksi haltuunotoksi.¹⁰

Samanlainen tapahtumien kulku toistui seuraavan parin viikon aikana myös muissa Suomen Pankin Etelä-Suomen konttoreissa eli Porissa, Turussa, Tampereella, Kotkassa, Hämeenlinnassa ja Viipurissa, jotka joutuivat punaisten haltuun, sekä Venäjän puolella sijainneessa Pietarin haarakonttorissa.

Kansanvaltuuskunta pyrki hoitamaan Suomen Pankin holvien inventoinnin niiden murtamisen jälkeen vakiintuneita muotoja noudattaen. Sosiaalidemokraattista pankkivaltuutettua Jaakko Mäkeä edellytettiin kirjallisesti vahvistamaan saamansa kutsu osallistua tilaisuuteen.

Pääkonttorin holvit ja kassat inventoitiin helmikuun 1. ja 5. päivien välisenä aikana. Merkittävä osa inventoidusta rahasta oli pankin pääholvissa, jonka inventointiluetelun viimeisellä rivillä oleva markkamäärä oli yli 144 miljoonaa markkaa. Inventoinnin tuloksena kansanvaltuuskunnan haltuun tuli muun muassa 20 000 kappaletta 1000 markan, yli 80 000 kappaletta 500 markan ja lähes 170 000 kappaletta 100 markan seteleitä.¹¹

Inventoinnin jälkeen puheenjohtaja Gylling kutsui pankkivaltuutetut jälleen koolle helmikuun 6. päivänä ja ehdotti, että pankkia hoitamaan asetettaisiin väliaikainen johto-

kunta. Pankkivaltuuston ei-sosialistiset jäsenet kieltäytyivät jyrkästi hyväksymästä ehdotusta. Ståhlberg katsoi kokouksen pöytäkirjaan merkityssä lausunnossaan olevansa ”estetty hoitamaan pankkivaltuusmiehen tointa kunnes Suomen Pankki taas voi laillisen yhteiskuntajärjestyksen turvissa toimia vapaasti toimivan eduskunnan hoidon ja takuun alaisena”.¹²

Koska ei-sosialistiset pankkivaltuusmiehet eivät enää osallistuneet valtuuston toimintaan, täydennettiin pankkivaltuustoa sosiaalidemokraattisilla varamiehillä, ja tässä kokoonpanossa valtuusto helmikuun 8. päivä valitsi uudet henkilöt pankin johtokuntaan. Puheenjohtajaksi

Holvi 1/2 1918.

KASSAINVENTARIO.

Seteleitä:	ä 1000 markkaa	21,750,000.-	
	ä 500 "	41,150,000.-	
	ä 100 "	16,800,000.-	
	ä 50 "	6,000,000.-	
	ä 20 "	28,000,000.-	
	ä 10 "	2,510,000.-	
	ä 5 "	3,850,000.-	
	ä 1 "	6,730,000.-	
	Lajittelemattomia	110,000.-	185,220,000.-
Kuluneita:	ä 100 markkaa	5,770,000.-	
	ä 50 "	1,790,000.-	
	ä 20 "	990,000.-	
	ä 10 "	1,070,000.-	
	ä 5 "	1,260,000.-	
	ä 1 "	1,300,000.-	
	Sekalaista	110,000.-	
Kultaa:	ä 1000 markkaa	4,250,000.-	
	ä 500 "	1,800,000.-	18,571,927.-
	ä 2 markkaa	117,000.-	
	ä 1 "	57,000.-	
Hopeaa:	ä 50 penniä	2,800,000.-	
	ä 25 "	130,000.-	
	Laskematta	57,000.-	554,000.-
	ä 10 penniä	57,000.-	
	ä 5 "	14,400.-	
	ä 1 "	3,150.-	
	Laskematta		23,250.-
	Kulunutta hopeaa ja kuparia		
	S:ma Smk	194,370,117.-	

3,000. 1. 17.

Anton Huotarini

Suomen Pankin murretun pääholvin inventaariluettelo.

pankkivaltuusto nimitti pankkivaltuutettu Anton Huotarini ja muiksi varsinaisiksi jäseniksi Einari Laaksoviran ja Mikko Virkin sekä ylimääräiseksi jäseneksi Jaakko Ekstedtin.

Laaksovirta oli tuomari ja Huotarini tavoin kansanvaltuuskunnan lainvalmistelukunnan jäsen. Hän edusti lainvalmistelukuntaa usein kansanvaltuuskunnan kokouksissa ja oli vastaavassa

ominaisuudessa läsnä myös valtuuskunnan raha-asiaosaston kokouksissa. Virkin kansanvaltuuskunta oli nimittänyt valtuutetuksi Suomen Pankkiin jo 31. tammikuuta, ja hän oli Huotarini tavoin läsnä holvien ja kassojen inventoinnissa. Virkin toimenkuvaan sisältyi muun muassa seteleiden vastaanotto setelipainosta Suomen Pankkiin.¹³ Kansanvaltuuskunta vahvisti uuden johtokunnan valinnan 9.2.1918 ja katsoi samalla pankin laillisen johtokunnan erotetuksi.¹⁴

Pankin johtokunta ja pankkivaltuusto raportoivat raha-asiaosaston valtuutetulle Jalo

Pankkivaltuutettu Anton Huotarini oli punaisen Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtaja.

Museovirasto, Atelier Paris

Kohoselle. Kohosen lisäksi kansanvaltuuskunta nimesi Gyllingin toiseksi raha-asiaainvaltuutetuksi sisällissodan toisella viikolla.¹⁵

Suomen Pankin virkamiehistön mentyä lakkoon uudet työntekijät joutuivat hoitamaan raha- ja maksujärjestelmän pyörittämiseen liittyvät tehtävät. Kansanvaltuuskunnan johto koostui paljolti sosialidemokraattisen puolueen kansanedustajista ja ammatillisten järjestöjen johtohenkilöistä. Vastaavasti virkamiestehtävät täytettiin sosialidemokraattisen puolueen ja ammattijärjestöjen luottamushenkilöillä, minkä lisäksi tehtäviin nimitettiin muiden muassa

Kansanvaltuuskunta otti käyttöönsä Suomen Pankin käteisvarat ja loi punaisen Suomen maksujärjestelmän

Punaisen Suomen Pankin päätehtävinä sisällissodan aikana olivat punakaartien ja kansanvaltuuskunnan hallinnon rahoittaminen sekä maksuliikenteen hoitaminen.¹⁸ Tästä syystä kansanvaltuuskunnan huomio kohdistui erityisesti maksuvälineisiin ja Suomen Pankin ulkomaisille tileille sijoitettuihin varoihin. Jälkimmäisten hyväksikäytön pankin laillinen johto pystyi ehkäisemään osin jo aikaisemmin tehdyin varotoimenpitein sekä pikaisin sähköin ulkomaisille pankeille.

Kaikki vallatuissa Suomen Pankin konttoreissa olleet käteisvarat joutuivat kuitenkin punaisten käsiin lukuun ottamatta Tampereen konttoria, jonka kassoista ehdittiin siirtää kaikki setelit muualle niin, että punaisten haltuun jäi vain erä vanhoja kuluneita seteleitä, joita ei ollut vielä tuhottu.¹⁹ Suomen Pankin konttoreiden holveissa ja kassoissa oli sekä uusia että jo kier-

alempaan henkilökuntaan kuuluvia vahtimestareita¹⁶, joilla ei ollut virkamiesasemaa.

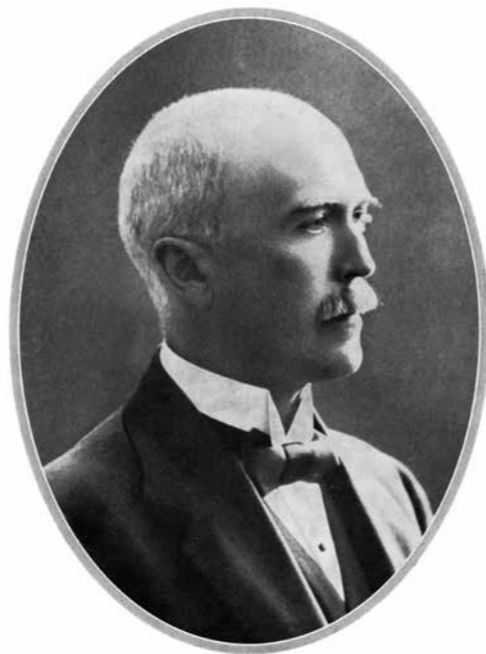
Punaisen Suomen Pankin johtokunta vahvisti pääosan eronneiden virkamiesten tilalle tarvittavien uusien työntekijöiden nimityksistä jo ensimmäisessä kokouksessaan lauantaina 9.2.1918. Käteisen rahan huollosta vastaavaksi ylikassööriksi nimettiin Henrik Johan Paulin, joka oli siihen asti toiminut pankin ylivahtimestarina. Hän oli ollut apuna pankin holvien murtaamisessa jo 1. helmikuuta. Kaikki nimitykset katsottiin väliaikaisiksi, eli ne olivat voimassa, ”kunnes toisin määrätään”.¹⁷

rossa olleita seteleitä, joiden sarjanumeroita ei ollut rekisteröity. Kaikkiaan pääkonttorissa oli seteleitä runsaan 160 miljoonan markan edestä ja muissa Etelä-Suomen konttoreissa vajaat 10 miljoonaa markkaa.²⁰ Suomen Pankin tulevien tappioiden kannalta oli merkittävää, etteivät punaiset yrityksistään huolimatta saaneet hallintaansa Kuopion konttoria, sillä sen holveissa oli pankin kultavaranto. Kulta oli siirretty Kuopion maailmansodan vaaran takia jo muutamaa vuotta aikaisemmin.

On sinänsä mielenkiintoinen yhteensattuma, että Suomen Pankin varojen turvaaminen sodan vaaroilta oli puheenjohtaja Gyllingin ehdotuksesta esillä sosialistienemmistöisen pankkivaltuuston kokouksessa jo lokakuussa 1917. Pankkivaltuustossa tuolloin käydyssä keskustelussa pankin johtokunnan puheenjohtaja Clas von Collan totesi, että sodan uhatessa

ainakin suurin osa arvopapereista ja kultavarannosta voitaisiin muutamassa tunnissa järjestää lähetettäväksi Kuopion konttoriin. Von Collan piti Kuopion konttoria turvallisuuden kannalta parempana kuin toista sisämaankonttoria Jyväskylässä. Clas von Collanin mukaan muuta materiaalia voitaisiin tarpeen mukaan lähettää asianomaisten virkamiesten mukana Kuopioon. Puheenjohtaja Gylling ja pankkivaltuutetut Jaakko Mäki (maaliskuusta 1918 lähtien kansanvaltuuskunnan maatalousasiain valtuutettu) ja Evert Eloranta (Mäen edeltäjä kansanvaltuuskunnan maatalousasiain valtuutettuna) katsoivat, että olisi parempi hyvissä ajoin ryhtyä tarpeen vaatimiin toimiin, koska myöhemmin voisi ilmaantua rahojen kuljetukseen liittyviä esteitä. Pankkivaltuuston keskustelun lopputulemana valtuusto päätti jättää johtokunnan tehtäväksi ryhtyä tarvittaviin toimenpiteisiin pankin omaisuuden turvaamiseksi sodan vaaroilta.²¹

Asiaa käsiteltiin pankkivaltuustossa parin viikon kuluttua vuoden 1917 eduskuntavaaleista, jotka olivat seurausta siitä, että Venäjän väliaikainen hallitus oli hajottanut eduskunnan. Sosiaalidemokraatit menettivät vaaleissa eduskuntaenemmistönsä, eivätkä tunnustaneet vaaleja laillisiksi.²² Puolueen johtajat esittivät ensimmäiset arvionsa tilanteen mahdollisesta kehitymisestä kumoukselliseksi.²³ Tuossa vaiheessa yhteiskunnallinen tilanne ei kuitenkaan ollut vielä tulehtunut, joten olisi vaikea kuvitella, että varojen turvaamisen esittämiseen pohdittavaksi pankkivaltuustossa olisi liittynyt taka-ajatuksia. Joka tapauksessa keskustelu kultavarannon mahdollisesta sijainnista palautui vallankaappauksen käynnistyttyä pankkivaltuuston kokouksessa

Clas von Collan

Clas von Collan toimi pankin pääjohtajana vuosina 1907–1918 ja oli sattumalta ulkomailla sisällissodan syttyessä. Hän pystyi sieltä käsin hoitamaan pankin asioita laillisen johtokunnan nimissä. Suomen Pankki

länä olleiden mieleen, sillä kansanvaltuuskunta yritti tuloksetta vallata pankin Kuopion konttorin jo ennen käymistään käsiksi pankin pääkonttorin holveihin.

Vaikka Suomen Pankki oli varautunut maailmansodan luomaan epävarmuuteen, ei sen varautumisessa ollut otettu huomioon sisällissodan ja pankin pääkonttorin valtaamisen mahdollisuutta.²⁴ Ehkä se, että sosialidemokraattisen puolueen eduskuntaryhmän enemmistö samoin kuin enemmistö sosiaalidemokraattisista pank-

kivaltuutetuista kuului puolueen maltilliseen parlamentaariseen siipeen, loi perusteettoman turvallisuudentunteen pankin johdon piirissä.²⁵ Vastauksessaan eduskunnan pankkivaliokunnan aiheesta esittämään kysymykseen johtokunta kiinnitti huomiota myös siihen, miten silloisen puheenjohtajan von Collanin Tukholman-matkaan suhtauduttiin. Kun von Collan oli ilmoittanut eräälle hallituksen jäsenelle matkastaan, ei häntä ollut varoitettu lähtemästä. Kuitenkin jo lähtöä seuraavana päivänä punakaarti hallitsi kaupunkia, eikä enää ollut minkäänlaista mahdollisuutta pelastaa Suomen Pankissa säilytettyjä varoja.²⁶

Pankin pääkonttorin pääholvissa säilytettiin merkittävintä osaa maan rahahuollon pyörittämiseen tarvittavasta setelimäärästä. Sinänsä tammikuun 1918 lopulla punaisten haltuunsa saama käteisen rahan määrä ei kuitenkaan ollut erikoisen suuri, sillä se oli aikaisempina vuosina ollut joskus jopa kaksinkertainen.²⁷

Myöskään setelipaino ei ollut varautunut siihen, että tuotanto mahdollisesti joutuisi väärin käsiin. Painossa oli itse asiassa puolivalmista materiaalia enemmän kuin koskaan aikaisemmin, koska setelistön jatkuva kasvaminen maailmansodan aikana edellytti seteleiden yhä suurempia valmistusmääriä.²⁸

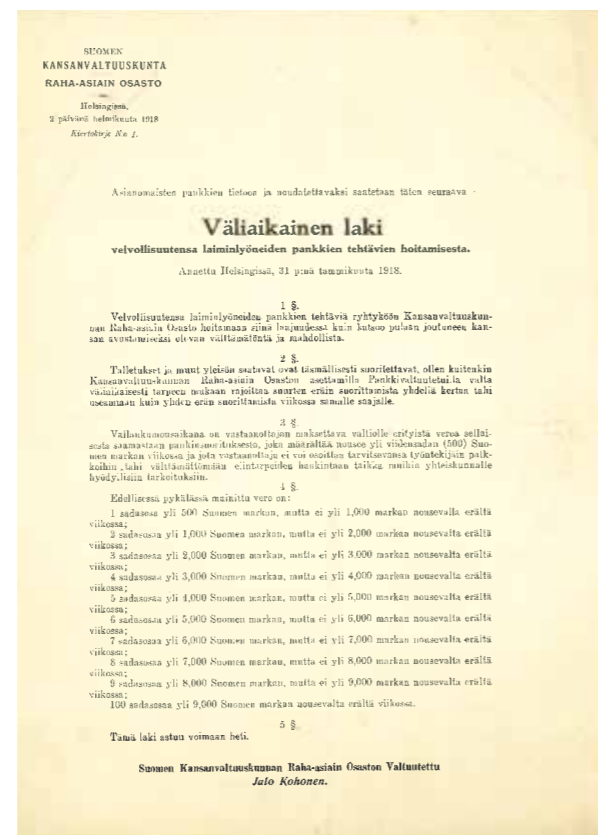
Suomen Pankin kultavaranto oli sodan vaaran takia siirretty Kuopion konttoriin jo ennen sisällissodan alkua, eivätkä punaiset yrityksistään huolimatta saaneet sitä haltuunsa.

Suhteessa Kuopiossa olleeseen pankin kultavarantoon, jonka arvo oli 40 miljoonaa markkaa, pääkonttorissa ollut käteisen määrä oli nelinkertainen. Tämä vertailu kuitenkin vääristää todellisuutta, sillä kultavarantoa ei ollut arvioitu päivän arvoon, joka oli huomattavasti kirjanpitoarvoa suurempi. Lisäksi kulta säilytti inflaatioissa arvonsa toisin kuin setelistö, jonka ostoarvo jatkuvasti heikkeni maailmansodan ja sen vaikutusten aiheuttaman inflaation vuoksi. Sen sijaan pankin ulkomaiset sijoitukset, jotka siis pystyttiin suojaamaan, olivat eri kertaluokkaa kuin pankissa oleva setelistö eli 320 miljoonaa markkaa.²⁹

Suomen Pankin pääkonttorin ja sen punaisten hallussa olleiden haarakonttoreiden rooli rahan kierrättämisessä tuli hyvin keskeiseksi, koska muut punaisen Suomen alueella toimivat pankit joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta pysyivät suljettuina. Kansanvaltuuskunta hyväksyi ensimmäiset maksujärjestelmää koskevat raha-asiainosaston ohjeet jo tammikuun lopussa eli ennen punaisen Suomen Pankin avaamista. Maksumääräysten toimeenpanemista koskevien ohjeiden mukaan kukin osasto valtuutettunsa varmentamana tilasi rahat, ja kansanvaltuuskunnan hyväksytyä esityksen raha-asiainosasto antoi maksumääräyksen suoritettavaksi Suomen Pankissa olevalta valtion otto- ja panotililtä.³⁰ Helmikuun 4. päivä ohjeistusta täsmennettiin siten, että raha-asiainosasto tarkistettuaan maksumääräyksen lähetti sen valtiokonttoriin, jossa maksumääräykset merkittiin kansanvaltuuskunnan asianomaisen osaston tileihin ja annettiin maksumääräys rahojen nostamisesta Suomen Pankista.³¹

Myös yleisön rahantarpeet pyrittiin järjestämään Suomen Pankin välityksellä, kun lähes

kaikki muut pääkaupunkiseudun pankit olivat suljettuina.³² Tässä tarkoituksessa kansanvaltuuskunta hyväksyi heti voimaan tulleen lain, jonka mukaan yksityishenkilöt tai elinkeinonharjoittajat saattoivat nostaa kuudessa pääkaupungin keskeisessä yksityispankissa olevia talletuksiaan ja muita saamiaan Suomen Pankista ilmoitettuaan valtiokonttoriin tarvitsemansa summan ja sen käyttötarkoituksen. Yli 500

Kansanvaltuuskunnan hyväksymä väliaikainen laki velvollisuutensa laiminlyöneiden pankkien tehtävien hoitamisesta. Suuriin nostoihin liittyvä progressiivinen vero kasvoi jyrkästi.

markan nostoihin viikossa liittyi progressiivinen vero, mikäli hakija ei voinut osoittaa rahoja tarvittavan työntekijöiden palkkoihin, välttämättömien elintarvikkeiden hankintaan tai muihin yhteiskunnalle hyödyllisiin tarkoituksiin. Myös nämä toimenpiteet kansanvaltuuskunta hyväksyi ennen Suomen Pankin avaamista.³³

Valtion ja yksityishenkilöiden rahantarpeiden ohella kansanvaltuuskunta pyrki huolehtimaan Suomen Pankin välityksellä myös tuotantolaitosten ja kuntien rahantarpeesta. Tässä mielessä kansanvaltuuskunta hyväksyi myönnettäväksi 5 miljoonaa markkaa asti luottoa niiden tuotantolaitosten käynnistämiseksi, joita omistajat eivät suostuneet käynnistämään. Tämä sillä edellytyksellä, että tuotantolaitokset oli asianomaisen yrityksen työntekijöiden ja kansanvaltuuskunnan työasiainosaston käsityksen

mukaan pidettävä käynnissä työväenjärjestöjen voimin. Luoton myöntämisestä kussakin tapauksessa päättivät raha-asiain ja työasiain valtuutetut yhdessä.³⁴

Vastaavasti kansanvaltuuskunta hyväksyi raha-asiainosaston ehdotuksen, että osasto oikeutetaan valtion puolesta takaamaan aina 15 miljoonaa markkaa asti Suomen Pankista annettavia lainoja kaupunki- ja maalaiskunnille käytettäväksi hyödyllisiin kunnallisiin tarkoituksiin. Lainan saajalle avattiin tili jossain punaisen Suomen Pankin konttorissa, ja kunnat saivat rahoja käyttöönsä sitä mukaa kuin niitä tarvitsivat.³⁵

Kansanvaltuuskunta hyväksyi myös asetuksen, jolla Suomen Pankille annettiin oikeus yhtäältä ottaa vastaan talletuksia ja toisaalta antaa määräaikaista luottoa vakavaraisille yrityksille ja laitoksille sekä julkisille yhdyskunnille.³⁶

Raha ei kiertänyt punaisessa Suomessa, mikä johti käteisen rahan korvikkeiden kehittämiseen

Vaikka punaisen Suomen tilanne oli käteisrahan kannalta lähtökohdiltaan erinomainen siinä mielessä, että kansanvaltuuskunta sai haltuunsa lähes 95 % Suomen Pankin käteisvaroista ja lisäksi vielä setelipainon, punaisen Suomen maksujärjestelmän toimintaa vaikeutti suuresti rahankierron vähyys. Kun yksityispankit olivat kiinni, käteisrahoilla ei ollut normaaleja kanavia palautua kierrosta ja toisaalta kansalaiset sekä liikkeenharjoittajat lisäsivät käteisvarantojaan epävarmoissa oloissa. Ehkä esiintyi myös pelkoa talletusten kansallistamisesta, mistä syystä käteinen koettiin turvallisemmaksi vaihtoeh-

doksi inflaatiosta huolimatta. Kun kansanvaltuuskunnan ensimmäisen toimintakuukauden aikana raha-asiainosaston esitykset kansanvaltuuskunnalle koskivat pääasiassa maksujärjestelmän toimintaa ja eri talousyksiköiden rahantarvetta, nousivat toisen toimintakuukauden aikana kokousten esityslistalle yhä useammin rahankierron edistämistä ja seteleiden kysynnän vähentämistä koskevat ehdotukset. Raha-asiainosaston valtuutetut Kohonen ja Gylling toivat säännöllisesti ongelman esiin kansanvaltuuskunnan kokouksissa ja pyrkivät löytämään siihen ratkaisuja.³⁷

Kansanvaltuuskunnan maksumääräyssekki eli maksukortti, joka oli asetettu nimetylle henkilölle ja jossa oli kahdeksan 25 markan arvoista lunastettavaa kuponkia.

Ensimmäinen keino vähentää markkasetelien kysyntää oli toistaiseksi voimassa ollut kielto vaihtaa Venäjän valuuttaa markkoihin Suomen Pankissa. Suomessa oli vielä suuri, tosin vähenevä määrä venäläisiä sotilaita, joiden tarpeisiin vaihdettiin isoja ruplamääriä Suomen Pankissa. Raha-asiaain valtuutettu Kohonen ehdotti ruplien vaihtamisen lopettamista jo helmikuun 1918 lopulla vedoten pankin vaikeaan seteliase-

maan. Kansanvaltuuskunta hyväksyi ehdotuksen ja käsitteli poikkeukset myöhemmin tapaus kerrallaan.³⁸

Seuraava raha-asiainosaston ehdotus liittyi seteleiden suurimpaan säännölliseen käyttötarkoitukseen eli punakaartin palkanmaksuun. Punakaartilainen sai palkkaa 450 markkaa kuukaudessa perheellisille kohdistettuine lisineen. Vaikka palkat maksettiin jälkikäteen, verottivat ne sisällissodan edetessä punaisen hallinnon käytettävissä olevaa setelivarantoa huomattavasti ennakoitua enemmän. Sen takia raha-asiainosasto esitti maaliskuun 1918 alkupuolella, että rintamalla oleville punakaartin jäsenille maksettaisiin palkka maaliskuun 1. päivästä lähtien siten, että rahassa suoritettaisiin kahdesti kuussa 25 markkaa ja loput 200 markkaa maksettaisiin sekeillä. Ehdotuksen mukaan saattaisi punakaartilainen, hänen puolisonsa tai lapsensa lunastaa sekin valtiokonttorin myöhemmin määräämänä ajankohtana. Kansanvaltuuskunta päätti tuossa vaiheessa pyytää punakaartin yleisesikunnalta kiireellistä lausuntoa asiassa.³⁹

Rahankierron pysähtyneisyyden takia punakaartin yleisesikunta saatiin siinä määrin myötämieliseksi päätökselle, että maaliskuun puolivälin jälkeen voitiin julkistaa uusi käytäntö. Tiedonannon olivat allekirjoittaneet punakaartin ylin johto ja raha-asiaanosaston valtuutettu Kohonen. Kansanvaltuuskunta oli tiedonannon mukaan hyväksynyt käytännön 15.3.1918. Eri työväenlehdissä julkaistussa tiedonannossa uutua käytäntöä perusteltiin perinpohjaisesti viittaamalla sekä yksityispankkien sabotoinnin että suuren yleisön käyttäytymisen myötä syntyneeseen rahankierron vähenemiseen. Punakaartilaisiin vedottiin suurimpana valtion pal-

veluksessa olevana palkansaajaryhmänä, jonka tulisi näyttää esimerkkiä. Käytäntöä perusteltiin myös sillä, etteivät punakaartin jäsenet aina tarvinnut koko palkkamääräänsä käteisenä, eikä katsottu suotavaksikaan, että kaartilainen pitäisi rintamalla suurehkoja rahasummia. Mikäli kaartilainen jäisi vastapuolen käsiin kaaduttuaan, haavoituttuaan tai vankina, saattaisivat myös rahat tulla vihollisen käyttöön ja edistää sen sodankäyntiä.⁴⁰

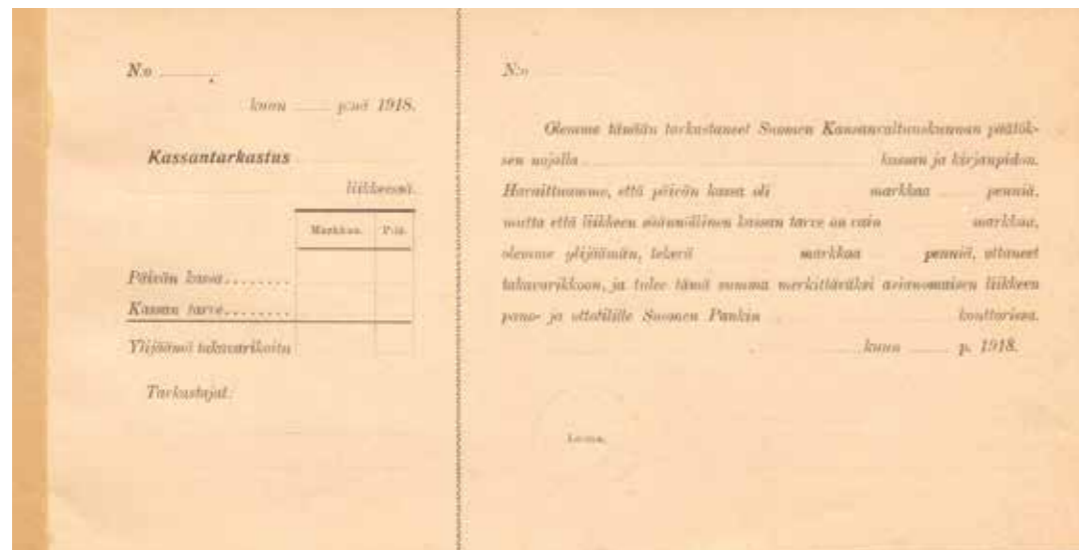
Uusi käytäntö noudatti pääosin raha-asiaanosaston alkuperäistä kansanvaltuuskunnalle tekemää esitystä. Sen mukaan kaartilainen sai osan palkastaan nimelleen asetettuina maksumääräyssekkeinä, jotka joutuessaan vihollisen käsiin olivat arvottomia, koska ne saattoi lunastaa vain asianomainen itse, hänen vaimonsa tai lapsensa. Maksumääräyssekin muoto oli maksukortti, jossa oli kahdeksan 25 markan arvoista kuponkia. Tällaisen maksukortin kaartilaiset saivat jokaisen kuukauden 1. ja 16. päivänä. Perheelliset saivat heille kuuluvan lisänsä käteisenä rahana. Maksukortteja jakoivat ja niistä pitivät kirjaa punakaartin rahastonhoitajat, jotka kirjasivat korttien saajat ja niiden numerot. Vastaavasti rahastonhoitajat vaativat kuittauksen kupongin takasivulle lunastaessaan kuponkeja valtiokonttorin ja punakaartin yleisesikunnan määrääminä ajankohtina.⁴¹

Kansanvaltuuskunnan uudet maksukortit eivät kuitenkaan saavuttaneet punakaartilaisen suosiota.⁴² Jo vajaan parin viikon kuluttua kansanvaltuuskunnan päätöksestä Helsingin punakaartin esikunta esitti, että perheellisille miehille pitäisi maksaa täydet palkat käteisellä, mikäli he eivät suostu ottamaan vastaan sekkejä (maksukortteja) tai jättämään niitä rästiin.

Sen sijaan nuorille miehille voitaisiin maksaa korkeintaan puolet käteisenä ja loput sekkeinä tai merkitä rästituetteloihin.⁴³ Myös kansanvaltuuskunnan intendenttilaitos lähetti raha-asiaanosastolle vihaisen kirjeen, jossa se valitti, että punakaartin vaatetus- ja jalkineyöläisten työn tuottavuus oli heikentynyt puolella sen jälkeen, kun heille ruvettiin maksamaan palkat sekeillä. Pukujen ja jalkineiden suuren kysynnän takia laitos piti suotavana, että toistaiseksi kaartin vaatetus- ja jalkineyöläisten palkat maksettaisi rahalla.⁴⁴

Maksukorttien kuponkien käyttö säilyi sodan loppuun asti ongelmana. Kansanvaltuuskunnan sota-asiaanosastolle osoittamassaan kirjeessä Gylling esitti, ettei huhtikuun 1918 puolivälissä lunastettaisi maaliskuussa annettujen kuponkien loppumääriä, yhteensä yli 20:tä miljoonaa markkaa. Myös kansanvaltuuskunnan intendenttilaitos otti kuponkien kohtalon esiin huhtikuun puolivälin jälkeen punakaartin johdolle lähettämässään kirjeessä. Intendenttilaitoksen mukaan kaartin esikunnat eri puolilta maata olivat asiaa kysyneet ja ehdottivat ylipäällystölle, että kaartilaiset voisivat vaihtaa kupongeilla kaartin varastoista tavaraa. Lisäksi intendenttilaitos ehdotti, että sen jälkeen, kun kaikki vanhat kupongit oli tällä tavalla saatu takaisin, maksukortteja ja niiden kuponkeja ei enää käytettäisi palkkojen maksussa.⁴⁵

Raha-asiaanosasto suunnitteli maaliskuun 1918 puolivälissä myös muita toimenpiteitä rahankierron edistämiseksi. Kansanvaltuuskunnan päätöksellä osasto velvoitettiin yhdessä maksukonttorin (valtiokonttorin) kanssa tarkastamaan ensi tilassa Helsingissä olevat yksityispankkien konttorit ja siirtämään Suomen Pankkiin nii-

Kansanvaltuuskunnan painattama lomakevihko, johon allekirjoittamallaan kuittauksella tarkastaja saattoi takavarioida liikkeenharjoittajan kassassa ylijäämäksi katsomansa summan, joka merkittäisiin liikkeen pano- ja ottotilille Suomen Pankissa.

den vekselisalkut ja muut saamatodisteet sekä harkintansa mukaan niiden kassat osittain tai kokonaan.

Vastaavasti raha-asiainosasto kiinnitti valtuuskunnan huomiota siihen, että vallankumouksen aikana useimmat liikkeenharjoittajat eivät olleet suorittaneet langenneita sitoumuksiaan. Ostosten maksuina liikkeisiin kertyneet varat olivat siten jääneet liikkeiden kassoihin, jotka kasvoivat kasvamistaan, minkä seurauksena rahankierto oli melkein kokonaan lakannut. Suomen Pankin oli sen takia pakko laskea liikkeeseen uusia seteleitä, mistä syystä liikkeessä olevan setelistön määrä kasvoi jatkuvasti ja rahan arvo heikkeni. Siten raha-asiainosasto ei pitänyt rahankierron vähyyttä vain punaisen hallinnon käytettävissä olevien seteleiden niukkuutta kos-

kevana kysymyksenä vaan myös rahapoliittisena inflaatiota ruokkivana ongelmana.⁴⁶

Raha-asiainosasto esittikin, että otettaisiin käyttöön pakkokeinot perustamalla liikkeiden tarkastusjärjestelmä. Siinä työväen toimeenpantavien komiteoiden tai vastaavien järjestöjen nimeämät tarkastajat voisivat, selvitettyään liikkeiden kassoissa olevat varat, siirtää ylimääräiseksi katsomansa osan kyseisen liikkeenharjoittajan nimiin Suomen Pankissa olevalle pano- ja ottotilille. Tuossa vaiheessa kansanvaltuuskunta kehotti raha-asiainosastoa tekemään yksityiskohdaisen ehdotuksen asiasta.⁴⁷ Kansanvaltuuskunta ilmeisesti myöhemmin hyväksyi ehdotuksen⁴⁸, koska raha-asiainosasto painatti tarkastuksiin liittyvän sopimuslomakkeen sekä lomakevihon liikkeenharjoittajien käteiskassoista.

Kassantarkastuslomakkeessa oli seuraava teksti: ”Olemme tänään tarkastaneet kansanvaltuuskunnan päätöksen nojalla ... kassan ja kirjanpidon. Havaittuamme, että päivän kassa oli ... markkaa ... penniä, mutta että liikkeen säännöllinen kassan tarve oli ... markkaa, olemme ylijäämän, tekevä .... markkaa ... penniä, ottaneet takavarikkoon, ja tulee tämä summa merkittäväksi asianomaisen liikkeen pano- ja ottotilille SP:n ... konttorissa. ... kuun p. 1918.”⁴⁹

Raha-asiainosastolla oli tuossa vaiheessa kuitenkin enemmän suunnitelmia kuin resursseja näiden suunnitelmien toteuttamiseksi. Kansanvaltuuskunnan viimeisessä Helsingissä pidetyssä kokouksessa, josta on pöytäkirja kansallisarkistossa, oikeusasiainvaltuutettu Lauri Letonmäki tiedustelikin raha-asiainosaston edustajilta, miksei ole pantu toimeen yksityispankkien ja suurliikkeiden kassojen tutkimista. Hän vaati, että toimenpide olisi viipymättä toteutettava.⁵⁰

Smk 1:— Yht. 506 siinä.

J. A. Niemi
6/11-18.

Smk 5:— sivu 1. 738 siinä.

" " " 3. 730 "

" " (retiro) 98 "

" " " 3 109 "

Yht. 1671 siinä.

Smk. 10:— sivu 2 722 siinä.

" " (retiro) 2 119 "

" " " 3 97 "

Yht. 938 siinä.

Smk. 20:— sivu 1 292 siinä.

" " " 2 62 "

" " " 3 293 "

" " (retiro) " 1 24 "

" " " " 2 6 "

" " " " 3 28 "

Yht. 703 siinä.

Smk. 50:— sivu 1 72

" " " 2 72

" " " 3 50

" " (retiro) " 1 12

" " " " 2 12

" " " " 3 14

" " " " 4 12

3. Punaisen setelipainon toiminta

Uusi johtojärjestelmä aiheutti punaisessa setelipainossa käynnistymisongelmia

Vuonna 1885 perustettu Suomen Pankin setelipaino sijaitsi päärakennuksen takana olevassa kiinteistössä. Setelipainon toiminta oli organisoitu siten, että pankki omisti rakennuksen ja kustansi alkuperäislaatat sekä setelipaperin, mutta painon esimies (ensin Ferdinand ja sitten Ernst Tilgmann) vastasi koneiden hankinnasta ja ylläpidosta sekä materiaaleista ja henkilökunnan palkoista. Tehtävästään Tilgmann sai toimeksiantokohtaisesti ennalta sovitun korvauksen.¹

Setelipainon haltuunoton myötä punaiset saivat pankin holveista ja kassoista löytyneiden seteleiden jatkeeksi suuren määrän eri työvaiheissa olevia setelilomakkeita ja setelipaperia. Punaisen johtokunnan kuultavaksi kutsuttu setelipainon esimies Ernst Tilgmann ilmoitti kuitenkin, ettei voinut jatkaa toimintaansa ja luovuttavansa sen takia setelipainon Suomen Pankille.²

Pankin punainen johtokunta määräsi setelipainon väliaikaiseksi tekniseksi johtajaksi ylikonemestari Hannes Nymanin, jolle annettiin

tehtäväksi inventoida setelipaino yhdessä Tilgmannin kanssa. Johtokunta päätti väliaikaisesti työllistää setelipainon koko henkilökunnan lukuun ottamatta ”johtaja Erikssonia”.³ Setelipainon työväki jatkoi työntekoaan kuten työntekijät niissä tuotantolaitoksissa, jotka olivat vielä toimintakykyisiä tai jotka kansanvaltuuskunta oli saanut toimimaan.⁴

Setelipainossa olevien setelilomakkeiden ja -paperin inventointi saatiin päätökseen 22. helmikuuta. Edelliset merkinnät setelipainon tuotantoa koskeviin päiväkirjoihin oli tehty 25. tammikuuta, eli painon varsinainen tuotantotoiminta oli keskeytyksissä neljä viikkoa.

Kansanvaltuuskunnan eri osastojen välisen työnjaon mukaan työasiainosasto vastasi tuotantotoiminnasta punaisessa Suomessa. Työasiainosasto oli laatinut 7.2.1918 ohjesäännön tehtaiden ja liikkeiden hoitoa ja valvontaa varten. Ohjeiden mukaan työpaikan tehdaskomitean puheenjohtajana toimi työasiainosaston nimitämä komissaari. Setelipainon komissaariksi

punaisen Suomen Pankin johtokunta nimesi 12.2.1918 V. J. Kulkun.⁵ Työasiainosaston ohjeiden mukaan komissaarin tehtävänä oli johtaa liikettä kokonaisuudessaan ja valvoa töiden järjestelyjä ja muun muassa raaka-aineiden hankintoja.⁶ Tässä ominaisuudessa Kulku inventoi 25.–28. helmikuuta setelipainon hallussa olleet painolaatat, allekirjoitukset, vedokset ja valokuvat sekä niiden jälkeen erikseen painovärit.⁷

Punaisen Suomen Pankin johto raportoi kansanvaltuuskunnan raha-asiainosastolle, kun taas tuotantolaitosten tuli periaatteessa noudattaa työasiainosaston määräyksiä. Ehkä tästä syystä tai töiden uuden organisoinnin takia setelipainossa syntyi häiriöitä painon toimivan johdon ja luottamusmiehen välillä lähes heti tuotannon käynnistyttyä. Henkilökunta yritti ensin käsitellä ongelmia kokouksessaan, mutta koska se ei johtanut tulokseen, kutsui kansanvaltuuskunnan työasiainosaston teollisuusasiainvalvoja, kansanedustaja Emil Murto setelipainon henkilökunnan koolle. Paikalla olivat Murron ohella pankin punaisen johtokunnan jäsen Laaksovirta, komissaari Kulku ja setelipainon tekninen johtaja Nyman, henkilökunnan luottamusmies E. Haapanen sekä noin 40 henkeä käsittävä painon henkilökunta.

Luottamusmies Haapanen oli yrittänyt järjestellä setelipainon toimintaa työasiainosaston kirjateollisuusjaoston välityksellä, vaikka hänelle oli Laaksovirran mukaan selvitetty, että setelipaino oli Suomen Pankin johdon alainen ja noudatti sen määräyksiä. Setelipainon sujuva toiminta oli erittäin tärkeää vallankumouksen

onnistumisen kannalta. Sen takia setelipainon tilannetta oli käsitelty jo päivää aikaisemmin korkean tason tapaamisessa, jossa asianosaisten lisäksi olivat läsnä sekä Suomen Pankin punaisen johtokunnan puheenjohtaja Anton Huotari että työasiainvaltuutettu eli työasiainosaston päällikkö J. Lumivuokko. Keskustelun lopputuloksena oli, ettei setelipainossa noudateta edellä mainittua työasiainosaston laatimaa ohjesääntöä eikä työvälillä ole oikeutta sekaantua liikkeen tekniseen johtoon. Jos ongelmia syntyi, työvälillä oli tehtävä valitus pankin johdolle, ja mikäli pankin johdon päätös ei tyydyttänyt, ratkaisi työasiainosasto asian lopullisesti. Nämä päätökset selvitettiin nyt setelipainon henkilökunnalle, ja henkilökunnan kokouksen lopputuloksena painolle valittiin toistaiseksi uusi luottamusmies.⁸

Häiriötilanne saatiin näiden keskustelujen avulla ilmeisesti ratkaistua, mutta maaliskuun puolivälissä oli setelipainon komissaarin V. J. Kulkun pakko jälleen järjestää kokous saadaksesen työntekijöiden riidat selvitettyä. Tällä kertaa kokous järjestettiin setelipainon puntausosastolla, jolla oli keskeinen asema rahojen toimituksessa Suomen Pankkiin, sillä osasto tarkasti Suomen Pankin ylikasööreille luovutettavat setelit, kirjasi niiden numerot ja pakkasi setelit. Myös tätä kokousta seurasi henkilövaihdos, ja tässä tapauksessa ryhmän esimies vaihdettiin.⁹ Tällaiset työmaakokoukset olivat punaisen hallinnon aikana yleisiä, kun monille työntekijöille oli syntynyt käsitys, että päätösvalta asioista oli nyt heillä eikä johdolla.¹⁰

Punainen setelipaino jatkoi seteleiden valmistusta siitä, mihin ennen sisällissotaa oli jääty

Setelipainon noudattama tuotannon kontrollijärjestelmä perustui Tervakosken paperitehtaalta vastaanotettujen setelipaperiarkkien seurantaan koko tuotantoprosessiin ajan aina siihen asti, kun valmiit setelit luovutettiin Suomen Pankille. Vastaanotetut seteliarkit kuitattiin ja rekisteröitiin siten joka tuotantovaiheessa.

Tarkastusjärjestelmän perusteella oli koko ajan täsmällinen kuva siitä, mikä osa arkeista oli vielä koskemattomana odottamassa käsittelyä, mikä oli jo kohopainettu, numeroitu, leikattu yksittäisiksi seteleiksi, toimitettu Suomen Pankkiin tai vaihtoehtoisesti tuhottu liikkeeseenlaskuun kelpaamattomana. Setelityypin painamisen päättyessä tehtiin loppuraportti, josta ilmeni, mikä osa kokonaisarkkimäärästä oli toimitettu Suomen Pankkiin ja mikä tuhottu. Arkkien kokonaisuus tuli täsmätä Tervakoskelta vastaanotetun kyseisen setelityypin arkkimäärän kanssa. Tämän järjestelmän pohjalta tekninen johtaja Nyman alkoi nyt raportoida viikoittain pankin punaiselle johtokunnalle vastaanotetun setelipaperin määrän, puolivalmiit, valmiit ja Suomen Pankille luovutetut setelit.

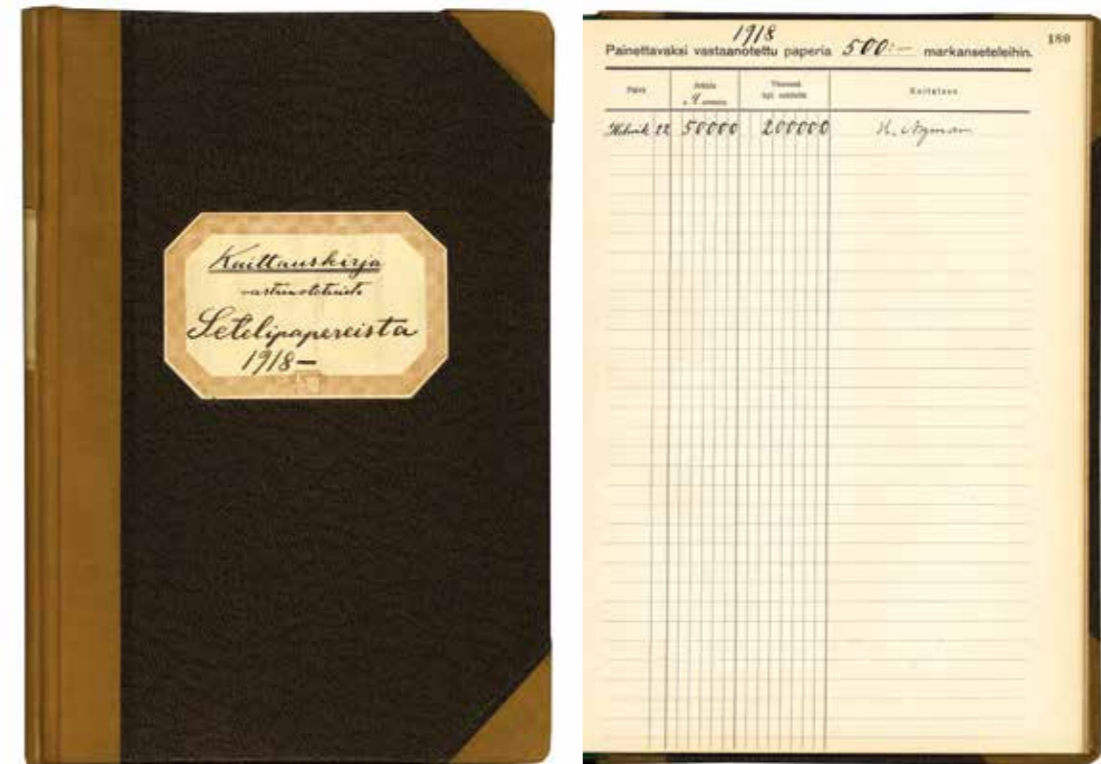
Tuohon aikaan kaikki setelipainon kirjausjärjestelmät olivat manuaalisia, ja merkinnät tehtiin päivittäin kynällä suurikokoisiin monisarakkeisiin päiväkirjoihin. Punainen setelipaino halusi kuitenkin aloittaa merkinnät osin puhtaalta pöydältä ottamalla käyttöön uudet päiväkirjat sekä setelipaperin vastaanottamista että seteleiden tuotantoa varten. Merkintöihin varattiin setelin odotetusta painomäärästä riippuen 10-30 sivua kutakin seteliarvoa kohden.

Vastaanotetun paperin kuitattiin aina setelipainon johtaja. Tässä ominaisuudessa Nyman teki ensimmäiset merkintänsä päiväkirjaan helmikuun 22. päivänä, jolloin hän kuitattiin kunkin seteliarvon tapauksessa sen arkkimäärän, joka inventoinnin tuloksena oli sillä hetkellä setelipainossa. Osa arkeista oli jo edennyt pitkälle tuotantoprosessissa, ja olipa joukko seteleitä jo arkeista leikattuina odottamassa vain luovutusta Suomen Pankkiin. Osa arkeista oli kuitenkin edelleen koskemattomina Tervakosken paperitehtaan toimittamina paperiarkkipaaleina.

Seteleiden luovutukset Suomen Pankin ylikasöörille kirjattiin alkuvaiheessa käyttämällä vanhaa luovutuskirjaa, mutta maaliskuun 1918 puolivälissä ryhdyttiin myös nämä kirjaukset merkitsemään erilliseen, siihen tarkoitukseen hankittuun päiväkirjaan.

Näiden eri päiväkirjojen perusteella on mahdollista seurata punaisen setelipainon toimintaa.¹¹ Kansanvaltuuskunnan otettua setelipainon haltuunsa oli painossa 1 markan seteleitä yhteensä 61 449 arkkia. Viimeisen ennen punaista hallintoa tehdyn merkinnän mukaan näistä arkeista lähes puolet oli vielä Tervakoskelta saatuina koskemattomina paperiarkkeina, muu osa oli jo tuotantoprosessissa (ks. taulukko 1). Yhteensä paperia oli seteleiden valmistamiseen lähes 204 miljoonan markan arvosta.

Se, missä järjestyksessä eri seteliarvoja ryhdyttiin prosessoimaan ja toimittamaan Suomen Pankkiin, riippui todennäköisesti yhtäältä siitä, mikä oli kansanvaltuuskunnan näkökulmasta eri seteliarvojen tarve, ja toisaalta siitä, mitä seteliar-

Pankin sisällissodan aikainen punainen johtokunta määräsi setelipainon väliaikaiseksi tekniseksi johtajaksi ylikonemestari Hannes Nymanin. Tämä kuitattiin nimikirjoituksellaan 22. helmikuuta 1918 uuteen päiväkirjaan setelipainossa olevan arkkimäärän kunkin seteliarvon tapauksessa.

voja kyettiin nopeasti toimittamaan pankkiin.¹³ Osa seteleistä oli jo valmiina setelipainon varastossa odottamassa luovutusta Suomen Pankkiin (taulukko 1). Lisäksi useimmista seteliarvoista löytyi vain numerointia ja leikkausta vailla olevia valmiita arkkeja.

Ensimmäiseksi Suomen Pankille alettiin toimittaa 100 markan seteleitä, joita oli valmiiksi painettuna yli 7 000 arkkia. Heti arkkien inventoinnin jälkeen seteleitä ryhdyttiin viimeksi käytetystä numerosta lähtien numeroimaan ja leikkaamaan arkit seteleiksi. Ensimmäinen erä

luovutettiin pankille jo inventointia seuraavana päivänä eli lauantaina 23.2.1918. Seuraavana maanantaina seteliarkkien viimeistelyä jatkettiin, ja ensi hätään 100 markan seteleitä toimitettiin pankkiin yhteensä 4 000 arkkia eli 32 000 seteliä. Loput yli 3 000:sta alun perin valmiina olleista arkista jouduttiin kuitenkin tuhoamaan.¹⁴

Kun jo valmiit 100 markan seteliarkit oli käytetty, pidettiin 100 markan setelin tuotannossa parin viikon tauko. Kirjapainossa olevien puolivalmiiden arkkien jatkokäsittely aloitettiin

Taulukko 1: Punaisen setelipainon toiminnan lähtökohta 22. helmikuuta 1918 päätyneen inventoinnin jälkeen (arkkia).¹²

	Valkoista paperia	Kirjapainossa	Valmiiksi painettuja	Leikattavana	Makuloitu	Varastossa odottamassa luovutusta	Yhteensä
1 mk 1916	29 000	29 500	2 349,0	600			61 449,0
5 mk 1909	55 936	83 500	22 100,0	3 200	4 050	14 000	182 786,0
10 mk 1909	25 000						25 000,0
20 mk 1909			19 300,0	200		5 000	24 500,0
50 mk 1909	24 988		3 900,0	100			28 988,0
100 mk 1909	50 000	25 023	6 839,5	200			82 062,5
500 mk 1909	50 000						50 000,0

Lähde: Setelipainon tuotantopäiväkirjat

13.3.1918. Ensimmäinen erä toimitettiin pankkiin muutama päivä myöhemmin, ja 100 markan seteliä painettiin tuotantopäiväkirjan mukaan koko maaliskuun lopun ajan, jopa yhtenä sunnuntaina. Viimeinen erä toimitettiin Suomen Pankkiin huhtikuun alussa.

Seuraavaksi 100 markan setelin jälkeen oli vuorossa 5 markan seteli. Sitä oli varastossa 14 000 arkkiä odottamassa luovutusta Suomen Pankkiin, ja ensimmäinen erä toimitettiin heti 100 markan seteleiden ensimmäisten luovutusten jälkeen. Sen jälkeen seteliä toimitettiin kahta päivää lukuun ottamatta jokaisena arkipäivänä 6.4.1918 asti. Tarkoitus oli toimittaa pankkiin 5 markan seteliä vielä maanantaina 8. huhtikuuta, ja asianmukaiset kirjaukset oli jo tehty luovutuskirjaan. Ilmeisesti pankin puolella ei kuitenkaan ollut enää ketään

vastaanottamassa seteleitä punaisen Suomen Pankin vastuuhenkilöiden siirryttyä viikonlopun aikana Viipuriin. (Aiheesta lähemmin seuraavassa luvussa).

Ennen kuin tapahtumat olivat edenneet näin pitkälle, oli ryhdytty toimenpiteisiin 5 markan setelin tuotannon jatkuvuuden varmistamiseksi. Varsinkin kaartin palkkojen maksussa 5 markan seteliä tarvittiin runsaasti, ja sen takia pankin punainen johtokunta päätti hyvissä ajoin tilata lisää tarvittavaa setelipaperia Tervakoskelta. Punainen johtokunta lähetti sihteerinsä Paavo Haaralan käymään tässä tarkoituksessa yhtiön Helsingissä olevassa konttorissa, mutta huolimatta johtokunnan valtakirjasta hänet oli ”suorastaan ajettu ulos”.¹⁵ Pankin johtokunnan jäsen Laaksovirta raportoi kohtelusta tuoreeltaan kansanvaltuuskunnan kokouksessa saman

Handwritten inventory report from Tervakosken paperitehtaalla, showing counts of various banknote denominations (1, 5, 10, 20, 50 marks) and their status (ready for use, in stock, etc.). The report is dated 1918.

Pankki 1:-	Yht.	506	siinä.
Pankki 5:-	siinä 1.	738	siinä.
" "	" 3.	730	"
" "	(koti)	99	"
" "	" 3.	109	"
Yht.		1671	siinä.
Pankki 10:-	siinä 2.	722	siinä.
" "	(koti)	2	119
" "	" 3.	97	"
Yht.		131	siinä.
Pankki 20:-	siinä 1.	292	siinä.
" "	" 2.	62	"
" "	" 3.	273	"
" "	(koti)	1	24
" "	" 2.	6	"
" "	" 3.	28	"
Yht.		703	siinä.
Pankki 50:-	siinä 1.	72	
" "	" 2.	72	
" "	" 3.	50	
" "	(koti)	1	12
" "	" "	2	12
" "	" "	3	14
" "	" "	4	12
Yht.		244	

Tervakosken paperitehtaalla tehtyä takavarikkoa koskevan inventaarioraportin etusivu. Raportin punaisen Suomen Pankin johtokunnalle laati Eino Rissanen. Setelipaperiarkkien lukumäärä ilmaistiin 500 arkin riiseissä.

päivän iltana. Kansanvaltuuskunta jätti pankin johtokunnan ja työasiainosaston harkittavaksi, mihin toimenpiteisiin olisi ryhdyttävä.¹⁶

Jo seuraavana päivänä kansanvaltuuskunnan puheenjohtaja Kullervo Manner ja työasiainosaston valtuutettu J. Lumivuokko allekirjoittivat valtakirjan, jonka mukaan ”Suomen

Paperiteollisuusyväenliiton puheenjohtaja Eino Rissanen valtuutetaan ryhtymään Tervakosken paperitehtaan suhteen kaikkiin tarpeelliseksi havaitsemiinsa toimenpiteisiin Suomen valtion setelitarpeen tyydyttämiseksi. Kaikkia asianomaisia käsketään sen johdosta antamaan hänelle hänen pyytämänsä apua.”¹⁷

Pari päivää myöhemmin Rissanen saapui Tervakoskelle, ja kaikki Tervakosken tehtaalta löytynyt setelipaperi takavarikoitiin punakaartilaiden tuella vastusteluista huolimatta. Rissanen jätti pankin johtokunnalle käynnistään inventaariraportin. Sen mukaan Tervakoskelta löytyi paperia kutakin seteliarvoa varten yhteensä lähes 39 miljoonan setelin painamiseksi.¹⁸

Tervakoskelta otettiin 5 markan setelipaperin ohella paperia heti myös 10 markan seteleitä varten. Setelipaperierä, yhteensä 75 000 arkkia, lähes 1 000 kiloa, lähetettiin Suomen Pankkiin 2. maaliskuuta 1918. Myös lähetysten jälkeen punakaartin sotilas jäi vartioimaan Tervakosken paperitehdasta useiden viikkojen ajaksi.¹⁹

Setelipainon tekninen johtaja Nyman kuittasi vastaanotetuksi maaliskuun 21. päivänä myös toisen 5 markan setelipaperierän. Sen lähettäminen Tervakoskelta setelipainoon oli ilmeisesti logistisista syistä jätetty myöhemmäksi. Pääosa setelipaperista jäi tämän jälkeenkin edelleen Tervakoskelle, ja sen käyttöä pohdittiin myöhemmin.²⁰

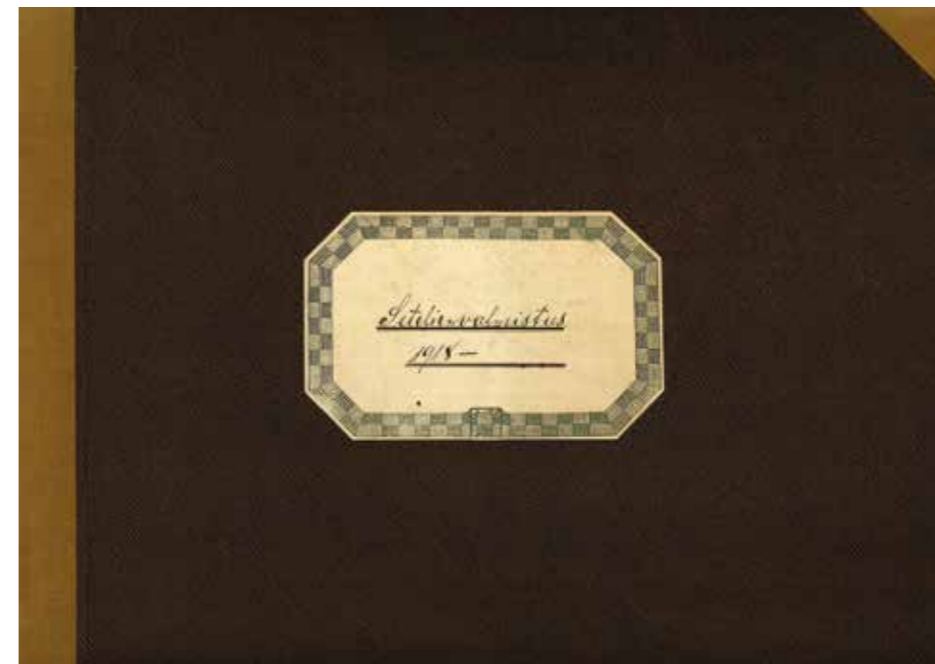
Toinen seteliarvo, jolle oli käyttöä kaartilaiden palkkojen maksussa, oli 20 markan seteli. Punainen hallinto oli senkin suhteen erinomaisessa tilanteessa ottaessaan haltuunsa setelipainon, sillä kaikki painossa olleet 20 markan setelin arkit, yhteensä 24 500 kappaletta oli jo valmiiksi painettu, ja pääosa oli vain numerointia ja leikkausta vailla. Määrästä oli jopa 5 000 arkkia vain odottamassa luovutusta Suomen Pankkiin. Ensimmäinen erä näitä 20 markan seteleitä toimitettiin keskuspankkiin helmikuun 1918 lopussa ja viimeinen lähetys vajaan neljän viikon kuluttua maaliskuun loppupuolella. Osa vain numerointia ja leikkaamista vailla olleista sete-

liarkeista jäi vielä painoon, mutta tuossa vaiheessa seteleiden painamisen prioriteetit muuttuivat, kuten pian huomataan. Loppujen 20 markan seteliarkkien viimeistely sai väistyä tärkeämmän seteliarvon tieltä.

Yhden markan seteliä oli painettuna vain vajaat 3 000 arkkia. Seteleiden viimeistelyyn punainen hallinto ei nähnyt suurta tarvetta, ja 1 markan toimitukset pankkiin käynnistettiin vasta 6. maaliskuuta. Seteliä painettiin ja toimitettiin pankkiin vain runsaan parin viikon ajan. Se kulutti painokapasiteettia turhaan verrattuna muihin seteliarvoihin, ja pääosa punaisen setelipainon aikana painetusta varastosta jätettiin Suomen Pankin holveihin hallinnon siirtyessä Viipuriin.

Kun punainen hallinto otti setelipainon haltuunsa, yhtään arkkia 10 markan seteliä ei ollut tuotantoprosessissa. Punaisen haltuun tuli vain 25 000 arkin erä Tervakoskelta vastaanotettua paperia, ei muuta. Myös näiden arkki-prosessointi käynnistettiin ja Tervakoskelta takavarikoitiin jopa lisää paperia 10 markan setelin painamista varten.

Siinä vaiheessa (6. maaliskuuta 1918) kun setelipainon johtaja Nyman kuittasi uuden 10 markan paperierän vastaanotetuksi, 10 markan seteliä oli painettu jo 6 000 arkkia. Tuolloin 10 markan setelin painaminen siirrettiin ilmeisesti setelipainon kapasiteettiin liittyneistä syistä Tilgmannin kirjapainoon. Tilgmannin paino oli yksi niistä yrityksistä, joita työväenjärjestöt olivat panneet käyntiin ja joille kansanvaltuuskunnan työasiainosaston ehdotuksesta oli avattu luottotili punaisessa Suomen Pankissa. Tuotantopäiväkirjaan tehdyn merkinnän mukaan 10 markan seteliä oli vajaan kuukauden kuluttua

SELOSTUS setelien valmistuksesta *huhti* kuulta 1918 *500 markkaa*

PÄIVÄMÄÄRÄ	Tervekosken tehtaan		Punainen Tehtaan										Punainen Tehtaan			
	arkkia	paperia	arkkia	paperia	arkkia	paperia	arkkia	paperia	arkkia	paperia	arkkia	paperia	arkkia	paperia	arkkia	paperia
1		25000														
2		25000														
3		25000														
4																
5																
6																
7																
8																
9																
10																
11																
12																
13																
14																
15																
16																
17																
18																
19																
20																
21																
22																
23																
24																
25																
26																
27																
28																
29																
30																
31																

Kansanvaltuuskunta painatti 500 markan seteliä kiireellä huhtikuun 1918 alkupäivinä yhteensä 23 000 arkkia.

Taulukko 2. Punaisen setelipainon tuotanto (arkkia).

	Paperia vastaanotettu	Valkoista paperia	Tekeillä kirjapainossa	Valmiita kirjapainosta	Numeroituja	Leikattavana	Makuloitu	Varastossa	Yhteensä vielä setelipainossa	Toimitettu pankkiin	Toimitusaika pankkiin
1 mk 1916	61 449	29 000	4 000	3 298	2 500	5 650			44 449	17 000 ^a	6.3.–21.3.
5 mk 1909	282 786 ^b	50 000	59 436	44 025	17 000	25 325			195 786	87 000	26.2.–6.4. ^c
10 mk 1909	50 000 ^d		25 000 ^e	20 000				5 000	50 000	-	-
20 mk 1909	24 500			12 500					12 500	12 000	28.2.–26.3.
50 mk 1909	28 988		24 998	3 890		100			28 988	-	-
100 mk 1909	82 062,5	25 000	25 000	2 900		100	3062,5 ^f		56 062,5	26 000	23.2.–2.4.
500 mk 1909	50 000	25 000		1 850		150			27 000	23 000	2.4.–3.4. ^g

Lähde: SPA, setelipainon päiväkirjat.

- a Luovutuskirjojen mukaan pankkiin lähetettiin 18.000 arkkaa eli tuotantopäiväkirja ja pankkiin luovutettujen seteleiden päiväkirja eivät täysin täsmänneet.
b Sisälsi Tervakoskelta takavarikoidun paperin 100 000 arkkaa.
c Luovutuskirjojen mukaan painon setelinlaskijat olivat huhtikuun 8. päivänä allekirjoituksin valmistelleet 4000 arkin toimituksen Suomen Pankkiin, mutta myöhemmin oli luovutuskirjaan lyijykynällä lisätty ”icke lev”. Ilmeisesti seteleiden pankkiin luovutuksen yhteydessä siellä ei ollut enää vastaanottajia.
d Sisälsi Tervakoskelta takavarikoidun paperin 25 000 arkkaa.
e Tilgmann AB:n kirjapainossa.
f Makulointi saattoi liittyä setelipainossa tapahtuneeseen tulipaloon, joka ilmeisesti oli syttynyt vanhasta trasselitukosta, ks. SPA kapinatili nro 1, johtokunnan pöytäkirja 14.3.1918.
g Ensimmäinen erä valmistui setelipainossa pääsiäismaanantaina 1.4, mutta luovutuskirjan mukaan se toimitettiin Suomen Pankkiin 2.4 samoin kuin samana päivänä valmistettu erä.

siirrosta (5. huhtikuuta) tekeillä Tilgmannin painossa yhteensä 32 000 arkkaa. Vaikka niistä 5 000 arkkaa oli odottamassa luovutusta Suomen Pankkiin, ei yhtään kappaletta 10 markan seteliä ehditty toimittaa pankkiin punaisen hallinnon aikana. (Tilgmannin kirjapainon rooliin punaisen hallinnon setelipainamisessa palataan vielä seuraavassa luvussa.)

Haltuunottovaiheessa 50 markan seteliä oli valmiiksi painettuna vain 4 000 arkkaa, ja näistä vain pieni osa (100 arkkaa) oli jo numeroitu ja leikattavana. Tuotantopäiväkirjojen mukaan muita jo painettuja arkkeja ei missään vaiheessa numeroitu ja lähetetty leikattavaksi. Siten 50 markan setelin tarvetta ei ilmeisesti katsottu niin kriittiseksi kuin muiden edellä mainittujen seteliarvojen.

Ehdottomasti mielenkiintoisin punaisen setelipainon aikana painetuista seteleistä on 500 markan seteli. Sitä oli setelipainossa viimeksi painettu vuonna 1913, mutta Tervakoski oli vastikään joulukuussa 1917 ja tammikuussa 1918 toimittanut setelipainoon yhteensä 50 000

seteliarkin erän, joka punaisten haltuunottovaiheessa oli vasta esikäsiteltävänä. Se ehkä osin selittää, miksi painamisella ei ollut punaisen hallinnon näkökulmasta alkuvaiheessa merkittävää prioriteettia, kun useiden muiden seteliarvojen tapauksessa oli runsaasti valmiiksi tai lähes valmiiksi painettuja seteliarkkeja. Lisäksi pääholvista oli inventoinnissa löytynyt 100 000 kappaletta 500 ja 1 000 markan seteleitä.

Maaliskuun 1918 loppupuolella sisällissodan kehityskulku alkoi kuitenkin tulla selväksi kansanvaltuuskunnan johdolle. Saksalaisten maihinnousu Etelä-Suomen rannikolle oli vain ajan kysymys, ja saartorengas Tampereen ympärillä oli kiristymässä. Sen johdosta Länsi-Suomessa oleville punakaartien joukoille annettiin perään-tymiskäskey, ja kansanvaltuuskunta valmistautui siirtymään Viipuriin.²¹ Myös ammattijärjestöt lukivat ajan merkit ja ryhtyivät siirtämään varojaan Venäjälle.²²

Punaiset eivät kuitenkaan olleet vielä menettäneet kaikkea, mutta oli selvää, että sodan jatkaminen vaatisi runsaasti rahaa. Viipuris-

sa seteleiden painamiseen ei olisi yhtä hyviä edellytyksiä kuin Helsingissä sijaitsevassa, tarkoitukseen rakennetussa setelipainossa, vaikka kaikki tarvittava painomateriaali otettaisiin mukaan. Viime hetken toimenpiteillä kansanvaltuuskunta pyrki nyt maksimoimaan jatkossa käytettävissä olevan markkamäärän. Myös logistisesti oli helpompi kuljettaa setelit Viipuriin 500 markan seteleinä kuin 100 markan seteleinä, sillä 500 markan seteli oli kooltaan vain 10 % suurempi kuin 100 markan seteli mutta arvoltaan viisinkertainen.

Näissä olosuhteissa raha-asiaosaston huomio kohdistui ensimmäisen kerran vakavasti 500 markan setelin arkkeihin, jotka runsaan kuu-kauden olivat saaneet olla rauhassa niiden vaatiman suuren työmäärän takia. Kiirastorstaina 28. maaliskuuta painokone asetettiin valmiiksi 500 markan setelin painamista varten. Pitkäperjantai ja ensimmäinen pääsiäispäivä pidettiin vapaata, mutta toisena pääsiäispäivänä saatiin ensimmäiset setelit valmiiksi ja seuraavan kahden päivän aikana toimitettiin Suomen Pankkiin yhteensä

23 000 arkkaa eli 92 000 seteliä arvoltaan 46 miljoonaa markkaa.

Vuoden 1909 setelisarjan arvoltaan suurimman eli 1000 markan setelin paperia ei ollut setelipainon varastossa. Sitä olisi kyllä löytynyt Tervakoskelta, mutta siinä vaiheessa, kun 500 markan seteliä ryhdyttiin painamaan, ei ollut ilmeisesti aikaa ylimääräisiin kuljetusoperaatioihin vielä suuremman setelin painamiseksi. Aikaisemmin 1000 markan seteliä oli painettu vain vuosina 1911 ja 1912, eikä sen paperia ollut sen jälkeen pankin holveihin hankittu. Ehkei sen valmistamiseksi ollut myöskään varattu painovärejä.²³

Keskittyminen vain joihinkin seteliarvoihin oli ymmärrettävää, sillä painokoneiden asettaminen uudelleen eri seteliarvoja varten vei aikaa, varsinkin kun seteleiden arkkikoot poikkesivat huomattavasti toisistaan vaihdellen neljän (500 markkaa) ja 36 (1 markka) setelin välillä. Sen takia keskityttiin yhtäältä kaartin palkkojen maksussa käytettyihin seteleihin (5 ja 20 markkaa), joita suuremman arkkikoon takia saatiin kerralla valmistettua suurempi määrä.

Toisaalta 100 markan seteliä tarvittiin suurempien maksujen tehokkaaseen hoitamiseen, ja 500 markan seteli, joka päivittäisessä käytössä oli liian suuri maksuväline, oli käyttökelpoinen, kun käteisvaroja kuljetettiin eteenpäin ja suurien maksujen tapauksessa.²⁴

Niihin seteleihin, jotka kansanvaltuuskunta sai käyttöönsä valmiina, oli luonnollisesti painettu jo allekirjoitukset. Tehokkuussyistä jatkettiin vanhojen allekirjoituslaattojen käyttöä myös puolivalmiiden ja alusta alkaen valmistettujen seteleiden tapauksessa. Siten seteleihin painettiin edelleen johtokunnan jäsenten Clas von Collanin, Jalo Järnefeltin ja Karl Basilierin nimikirjoitukset ensimmäisinä allekirjoittajina sekä ylikasööri Ludvig Hisinger-Jägerskiöldin ja kahden kasöörin, Viktor Thesleffin ja Fritz Müllerin, nimikirjoitukset toisina allekirjoittajina. Näin toimittiin siitä huolimatta, että kansanvaltuuskunta hyväksyessään uuden johtokunnan nimittämisen 9.2.1918 oli erottanut pankin vanhan johtokunnan samoin kuin virkamiehet helmikuun alusta lähtien.

Lisäksi uusien allekirjoituslaattojen valmistaminen olisi vienyt oman aikansa, joten vanhojen laattojen käyttö oli aikataulusyistä tarkoituksenmukaista. Punaisen hallinnon päätöksentekijöiden ratkaisuun saattoi myös vaikuttaa se, että uuden hallinnon edustajien nimet allekirjoittajina olisivat helpottaneet seteleiden erottamista laillisen hallituksen aikana painetuista seteleistä.

Sisällissodan tapahtumat etenivät kuitenkin vääjäämättömästi kohti punaisten tappiota, ja maanantaina huhtikuun 8. päivänä 1918 viimeisetkin kansanvaltuuskunnan ja punaisen Suomen Pankin johdon edustajat siirtyivät

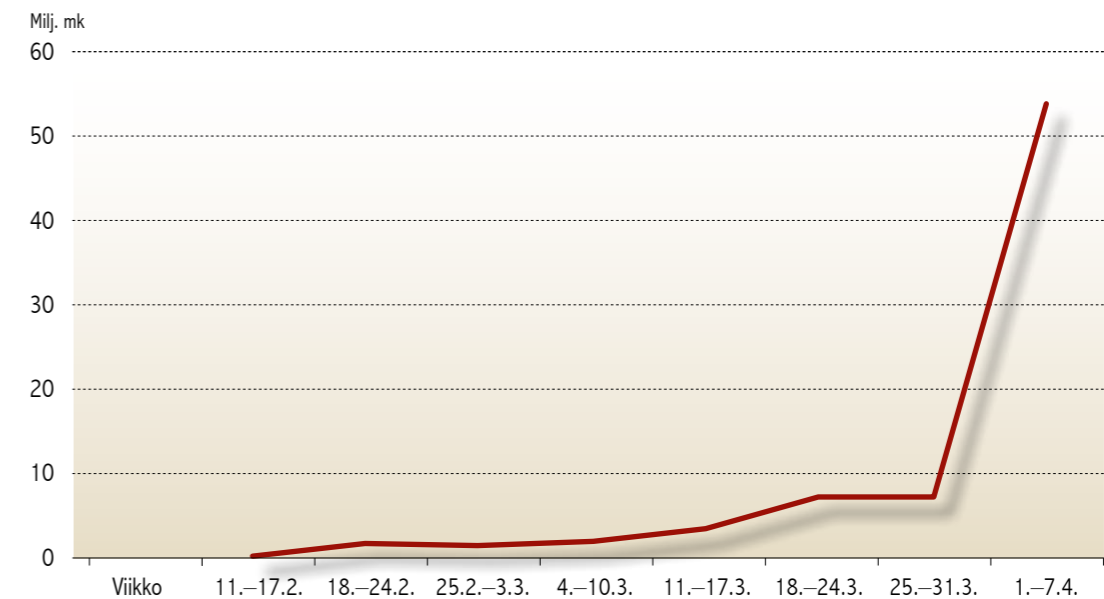
Helsingistä Viipuriin. Samalta päivältä ovat myös viimeiset merkinnät punaisen setelipainon päiväkirjoissa.

Punaisen setelipainon tuotanto yksityiskohdaisine tietoineen painon prosessoimista seteliarkeista sekä toimituksista Suomen Pankkiin esitetään taulukossa 2 (Ks. s. 72–73.)

Eduskunta oli marraskuussa 1917 säätänyt lain työajan lyhentämisestä kahdeksaan tuntiin, minkä oli määrä tulla voimaan helmikuun 1918 lopussa. Lain voimaantulosta huolimatta kansanvaltuuskunta päätti myöntää valtion setelipainolle työläisten lausuman toivomuksen mukaisesti kuusi kuukautta lykkäystä 8 tunnin työpäivälain käyttöönotossa.²⁵ Siten setelipainossa tehtiin pitkää päivää, ja kaiken kaikkiaan setelipaino valmisti puolentoista kuukauden aikana 1, 5, 20, 100 ja 500 markan seteleitä lähes 77,3 miljoonan markan arvosta.²⁶

Kappalemääräisesti punaisen setelipainon aikana toimitettiin Suomen Pankkiin yhteensä vajaat 2,5 miljoonaa seteliä. Näistä runsas kolmasosa oli valmiiksi painettuina punaisten ottaessa setelipainon haltuunsa, osa täysin valmiina ja osasta puuttui vain numerointi sekä arkkien leikkaaminen seteleiksi. Vuonna 1917 seteleitä valmistettiin yhteensä 206,9 miljoonan markan edestä ja 25 sekä 50 pennin seteleitä lukuun ottamatta lähes 20 miljoonaa kappaletta, joista noin 60 % oli 1 markan seteleitä. Siten punaisen hallinnon ajan 500 markan seteleiden merkittävä osuus kuvastuu verrattaessa näitä marka- ja kappalemääräisiä lukuja vuoden 1917 tuotantoon.

Punaisen setelipainon toiminta kesti noin kahdeksan viikkoa. Se alkoi 11. helmikuuta 1918, jolloin Tilgmann luovutti uusille vallanpitäjille painon avaimet, ja päättyi 8. huhtikuuta,

Kuvio 2. Punaisen setelipainon painamien seteleiden markkamäärä viikoittain helmi-huhtikuussa 1918

Lähde: Setelipainon tuotantopäiväkirjat.

jolloin painon tekijöille maksettiin viimeinen palkka. Tuosta ajasta karkeasti noin yksi neljäsosa meni painon uudelleenorganisointiin ja inventointiin, noin puolet valmiina tai puolivalmiina olleen materiaalin viimeistelyyn ja viimeinen neljäsosa uuden materiaalin valmistamiseen. Viimeinen neljäsosa oli markkamääräisesti kaikkein tuotteliain, ennen muuta 500 ja 100 markan seteleiden osuuden takia, ja käsitti lähes 80 % koko painettujen seteleiden markka-arvosta

(kuvio 2). Näissäkin luvuissa kuvastuu edellä mainittu ”laillisia muotoja tavoitellut laitton haltuunotto”, jonka takia inventointiin uhrattiin suuri määrä aikaa. Lisäksi pankin pääkonttorin holveista löytynyt valtava markkamäärä varmasti alussa häkellytti suuruudellaan ja vähensi painon käynnistämisen kiireellisyyttä ja eri seteliarvojen painamisen priorisointia. Kuitenkin kun rahojen valtaisa menekki tuli selväksi, prioriteetit muuttuivat. Siinä vaiheessa oli aika jo käynyt vähiin.

Punaisen setelipainon toimittamat setelit aiheuttivat hämmennystä

Uusien seteleiden sarjanumerot rekisteröitiin siinä yhteydessä, kun setelipaino luovutti ne Suomen Pankille. Kuitenkaan siinä vaiheessa,

kun setelit luovutettiin edelleen muille pankeille tai yleisölle, niiden numeroita ei enää kirjattu. Sitten Suomen Pankin holveissa olleiden uusien

ja jo liikkeessä kiertäneiden seteleiden sarjanumerot eivät olleet missään rekisterissä kansanvaltuuskunnan ottaessa pankin pääkonttorin ja Etelä-Suomen haarakonttorit haltuunsa. Näin ollen punaisten holveista ja kassoista löytämiä seteleitä ei voitu sarjanumeroiden perusteella jäljittää sen jälkeen, kun ne oli laskettu liikkeeseen. Sen sijaan, kun punainen setelipaino alkoi painaa seteleitä ja sarjanumeroita jatkettiin juoksevasti siitä, mihin laillisen hallituksen aikana oli jääty, nämä sarjanumerot olivat tuotantokirjojen perusteella täsmälleen tiedossa.

Mitkään dokumentit eivät osoita, että seteleiden sarjanumeroiden merkitystä olisi käsitelty niiden rekisteröinnin näkökulmasta, kun punainen setelipaino käynnisti painamisen. Jotta seteleitä ei olisi voinut jälkeensä erotella ennen setelipainon haltuunottoa numeroiduista seteleistä, setelit olisi pitänyt painaa käyttäen samoja sarjanumeroja, joita oli jo aikaisemmin käytetty. Vaikka liikkeestä olisi myöhemmin löytynyt kaksi samannumeroista seteliä, olisi ollut lähes mahdotonta selvittää, kumpi oli painettu ennen sisällissotaa. Toisaalta koska kansanvaltuuskunta halusi noudattaa laillisia muotoja, ei koko sarjanumeroiden merkitystä ilmeisesti edes nostettu esiin.

On hämmästyttävää, kuinka nopeasti tieto punaisen setelipainon käynnistymisestä ja sen käyttämistä setelinumeroista tuli Etelä-Suomen punaisella alueella toimivan valkoisen maanalaisen lehdistön tietoon. Muiden kuin työväenlehtien ilmestyminen punaisessa Suomessa oli kansanvaltuuskunnan päätöksellä vastavallankumouksellisena lakkautettu jo sisällissodan alkupäivinä, ja niiden tilalla alkoi ilmestyä erilaisia maanlaisia monisteita, joista tunnetuimpana oli *Fria Ord - Vapaa Sana*.

Kun setelipaino toimitti ensimmäiset setelit punaiseen Suomen Pankkiin 23. helmikuuta 1918, *Fria Ord - Vapaa Sana* lehdessä oli jo kahden päivän kuluttua ensimmäinen maininta asiasta. Tuossa vaiheessa tieto levisi vielä huhuna: ”Vääriä rahoja ku(u)luu nyt ilmestyneen liikkeeseen.” Huhun mukaan setelit olivat samanlaisia kuin aidot Suomen Pankin setelit, mutta niissä oli kansanvaltuuskunnan puheenjohtajan Kullervo Mannerin ja raha-asiaivaltuutetun Jalo Kohosen allekirjoitukset. Yleisöä varotettiin ottamasta niitä vastaan.²⁷ Tämä seteleiden allekirjoittajia koskeva tieto oli luonnollisesti väärä, kuten jo edellä ilmeni.²⁸

Oikea tieto seteleiden allekirjoittajista julkaistiin maanlaisessa lehdistössä maaliskuun alussa, ja 8.3.1918 *Vapaa Sana* julkaisi täysin paikkansa pitäneen tiedon niistä 5, 20 ja 100 markan seteleiden juoksevista sarjanumeroista, joita suuremmat numerot olivat lehden mukaan väärennöksiä. Yksityisiä ja yrityksiä kehoitettiin välttämään kyseisiä seteleitä, ja siinä tapauksessa, että saisivat niitä haltuunsa vahingossa, vaihtamaan ne Suomen Pankissa yhden markan seteleiksi²⁹ (joita punainen setelipaino itse asiassa juuri noihin aikoihin ryhtyi valmistamaan).

Tieto kansanvaltuuskunnan seteleistä välittyi pian myös Suomen ulkopuolelle. Suomen ensimmäisessä lähetystössä Tukholmassa väliaikaisena asiainhoitajana toiminut Alexis Gripenberg ilmoitti saaneensa yksityisen tiedonannon punaisen hallinnon liikkeeseen laskemista 5, 20 ja 100 markan seteleistä ja tiedusteli Vaasan senaatin vahvistusta tiedolleen. Hän tiedusteli myös tulisiko lähetystön varoittaa Ruotsin lehdistöä seteleiden vastaanottamisesta. Gripenbergin mukaan Helsingissä vallitsi seteleiden johdosta

Väinö Tanner

Väinö Tanner joutui Elannon pääjohtajana ottamaan kantaa punaisten painattamiin seteleihin. Myöhemmin vuosina 1919–1945 Tanner toimi pankkivaltuuston jäsenenä ja sen puheenjohtajana 1933–1945.
Suomen Pankki

paniikki, eikä kukaan halunnut vastaanottaa seteleitä. Suomen Pankin laillinen pääjohtaja von Collan, joka tuohon aikaan toimi Tukholmasta käsin, vahvisti Gripenbergille tiedon väärin seteleiden numeroista ja kehotti tätä ryhtymään ehdottamaansa toimenpiteeseen.³⁰

Samoihin aikoihin oli huhu seteleistä levinnyt matkailijoiden mukana Manner-Suomesta myös Ahvenanmaalle. Huhun mukaan punaiset

olivat valmistuttaneet tuolloin myös 500 markan seteliä, jossa oli työasiaivaltuutettu Lumi-voikon nimikirjoitus.³¹

Tieto punaisen setelipainon painamien seteleiden sarjanumeroista välittyi pian myös valkoisen Suomen puolelle. Valkoisen Suomen ”pääkaupungissa” Vaasassa toimineet *Vaasa* ja *Wasabladet* julkaisivat uutisen asiasta 19.3.1918. Lehtien mukaan paikkakunnalla toiminut Suomen Pankin väliaikainen pääkonttori oli ilmoittanut punaisen hallituksen liikkeeseen laskemista vääristä 5, 20 ja 100 markan seteleistä. Molemmat lehdet varoittivat lukijoitaan ottamasta vastaan näitä seteleitä, koska Suomen Pankki ei niitä lunasta.³² Siten jo kuukautta ennen kuin Suomen Pankin laillinen johtokunta luopui seteleiden lunastamisesta (asiasta lähemmin luvussa 6) oli Vaasan konttorissa vankka käsitys punaisen setelipainon seteleiden kohdalosta.

Vaasa palasi asiaan Tampereen valtauksen jälkeen ja listasi kunkin seteliarvon tapauksessa viimeisen setelinumeron, joka oli Suomen Pankin laillisen johtokunnan aikana vastaanotettu pankkiin. Tuossa vaiheessa ei ollut vielä tiedossa, että punaiselle Suomen Pankille ei ollut luovutettu kaikkia seteliarvoja. Lehti halusi kuitenkin varottaa lukijoitaan, koska Tampereen valtauksen jälkeen punaisten valmistamia seteleitä oli joutunut huomattava määrä valkoisen Suomen puolelle. Lehti kehotti panemaan muistiin mainitsemansa numerot.³³

Lehdistön kautta tieto punaisen setelipainon valmistamien seteleiden numeroista levisi sekä suuren yleisön että liikkeenharjoittajien keskuuteen, ja numeroita koskeviin tietoihin on useita viittauksia sekä aikalaiskirjallisuudessa

että muistelmissa.³⁴ Väinö Tanner kertoo onnistuneensa saamaan tietoonsa seteleiden numerot ja oli antanut johtamansa Elannon kassojen tehtäväksi päivittäin erottaa nämä ”vaaralliset” setelit muista ja panna ne nopeasti kiertoon. Siihen asti kun Helsinki vallattiin punaisilta takaisin, seteleitä otettiin kuitenkin asiakkailta vastaan, muttei moitteista huolimatta enää sen jälkeen. Näin Tanner, joka myöhemmin toimi pankkivaltuuston puheenjohtajana, ei myöskään jäänyt odottamaan virallisia päätöksiä asiasta.³⁵

Myös punainen hallinto kiinnitti huomiota siihen, etteivät kaikki liikkeenharjoittajat hyväksyneet kansanvaltuuskunnan painattamia seteleitä maksuissa. Työväenlehdissä esitettiinkin vetoomuksia ja uhkauksia tilanteen johdosta. *Kansan Lehdessä* oli aiheesta jo hyvin aikaisessa vaiheessa uutinen. Punaisen Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtaja, pankkivaltuusmies Anton Huotari oli aikaisemmin vuosikautia *Kansan Lehdessä* päätoimittaja, joten lehden voisi olettaa olleen hyvin informoitu. Artikkelissa kritisoitiin Tampereen kauppiaita, jotka olivat kieltäytyneet ottamasta vastaan 20 markan seteleitä niiden juoksevan numeron perusteella. Lehdessä kerrottiin, että kauppiaiden mukaan setelit olivat tietystä numerosta ylöspäin kuulemma ”väärää” ja näin kelpaamattomia. Sinänsä erikoista oli artikkelissa ilmoitettu juokseva numero, sillä se ja sitä seuraavat yli 500 000 seteliä oli painettu jo ennen kuin kansanvaltuuskunta otti setelipainon haltuunsa, eli ne olivat kaikissa olosuhteissa laillisia. Lehti kehotti yleisöä tekemään ilmoituksen liikemiehistä, jotka kieltäytyvät ottamasta vastaan oikeaa rahaa.

Kansan Lehti jatkoi aiheesta parin päivän kuluttua julkaisemalla lyhyen artikkelin, jon-

ka oli kirjoittanut (punaisen) Suomen Pankin Tampereella sijainneen konttorin komissaari. Komissaarin mukaan huhu vääristä seteleistä oli pantu liikkeelle selkkausten ja rettelöiden aikaansaamiseksi liike-elämässä. Huhujen edistämisen katsottiin palvelevan vastavallanvankumousta, mistä heidät tulnaisiin tuomitsemaan.³⁶

Myöhemmin, kun kansanvaltuuskunta oli jo siirtynyt Viipuriin, todettiin eräässä raha-asiaosaston kansanvaltuuskunnalle tekemässä esityksessä, että Viipurissa olevat liikkeet kieltäytyivät vastaanottamasta punaisen setelipainon painamia seteleitä.³⁷ Siten punaisen hallinnon tiedossa oli, että kun ensin Viipuriin ja sitten Pietariin vietiin punaisten toimeksiannosta setelipainossa valmistettuja seteleitä, kyseessä oli ”kuuma” tavara.

Venäjälle mukaan otettuja seteleitä pyrittiin myöhemmin vaihtamaan Pietarin pankeissa, ja ennen kuin sana levisi ulkomailla, oli eräästä yli 300 kappaleen erästä punaisten painamia 500 markan seteleitä syntyä vakava ristiriita. Ongelma syntyi, kun eräs yleisvenäläisen osuuskauppojen keskusliiton pankkilaitoksen työntekijä oli käynyt Suomessa vaihtamassa 165 000 markan seteliräätä. Sen oli vastikään suomalainen sosialidemokraattinen ulkomainen keskuskomitea vaihtanut pankissa rupliksi. Pankin työntekijä ei ollut Suomessa pelkästään menettänyt rahojansa saamatta niistä vastinetta vaan hänet oli myös vangittu useaksi kuukaudeksi. Tämän vuoksi venäläispankki edellytti, että Pietarissa olevat suomalaiset järjestöihmiset selvittävät asian, tai muutoin pankki pidättäisi summan työväenjärjestöjen pankkiin tallettamista varoista. Suomalaisesta sosialidemokraattisesta ulkomaisesta keskuskomiteasta oli tällä välin muodostunut

Moskovassa perustettu Suomen kommunistinen puolue. Sen takia entinen kansanedustaja Juho Vuoristo, joka oli yksi kyseiseen pankkiin työväenjärjestöjen puolesta rahoja tallettaneista henkilöistä, tiedusteli Suomen kommunistisen puolueen kantaa menettelystä kysymyksessä. Suomen kommunistisen puolueen keskusko-

mitean sihteerin K. M. Evän lakoninen vastaus kirjeeseen kuului: ”Keskuskomitea ei voi ryhtyä maksamaan korvauksia vahingoista, joita on kärsitty ”uudella suomalaisella rahalla.”³⁸

Punaisen hallinnon painamien seteleiden tarina ei päättynyt tähän. Tarkastelu jatkuu tuonnempana luvussa 6.

22 päivänä huhti kuuta 19 18.

No

Kymin papereista on saatava selvä, mitä lajia ne ovat.

Heti kun Kymistä tulee näytteet, on elintarveosastolta saatava selville eri lajien määrät. Tämän perusteella on sitten varattava paperia.

5 mkn seteleitä varten:

20 milj. = ^(1/32 ark.) 125,000 arkkia eli 250 riisiä.

20 mkn seteleitä varten:

30 " = ^(1/15 ark.) 125,000 arkkia eli 250 riisiä.

100 mkn seteleitä varten:

50 " = ^(1/8 ark.) 62,500 arkkia eli 125 riisiä.

1,000 mkn seteleitä varten:

10 " = ^(1/6 ark.) 2,000 arkkia eli noin 5 riisiä.

4. Kansanvaltuuskunnan seteliongelmat Viipurissa

Helsingin evakuointia ja punaisen hallinnon siirtymistä Viipuriin käsiteltiin useassa kansanvaltuuskunnan kokouksessa huhtikuun 1918 alussa. Gyllingin tehtäväksi annettiin laatia asia- ja suunnitelma ja neuvotella punakaartin paikallisen esikunnan kanssa. Evakuoitavien laitosten tuli siirtää mukanaan vallankumousaikana syntyneet asiakirjat sekä tilit ja kassat. Henkilökunnasta katsottiin tarkoituksenmukaiseksi siirtää ainoastaan välttämättömin osa kunkin osaston harkinnan mukaan. Raha-asiainosaston tapauksessa mainittiin erikseen, että Suomen Pankki ja rahapaja jäävät toistaiseksi Helsinkiin, joskin osaston kirjeenvaihdossa tilanne ilmaistiin siten, että Suomen Pankin pääkonttori oli siirtynyt Viipuriin. Eri laitosten tuli neuvotella paikallisen esikunnan ja sotilaallisen johdon kanssa, mitä oli hävitettävä, mikä vietävä pois jne.¹

Raha-asiainvaltuutettu Kohonen ja punaisen Suomen Pankin johtohenkilöt toimittivat viimeisinä Helsingin-päivinä huhtikuun alussa käteisvaroja pääkonttorin holveista Viipuriin runsaasti eli yhteensä yli 40 miljoonan markan edestä. Suomen Pankin Viipurissa sijainnut konttori kuittasi 4.4.1918 Kohoselta 8,9

miljoonan markan edestä seteleitä, 5.4. pankin johtokunnan puheenjohtajalta Huotarilta 4 miljoonaa ja lähetevaroina 28 miljoonan markan edestä 8.4.1918. Kohosen toimittamassa erässä pääosa seteleistä oli kuluneita, mutta viimeisessä lähetyksessä oli vastapainettuja 500 markan seteleitä yhteensä 22 miljoonan markan edestä. Viimeinen erä toimitettiin pankista maanantain huhtikuun 8. päivän vastaisena yönä ensin Helsingin rautatieasemalle ja junalla edelleen Viipuriin.²

Suomen Pankki ei ollut enää maanantaina 8.4.1918 auki, mutta pankkivaltuusmiesten puheenjohtajan Edvard Gyllingin määräyksestä pankin johdolle ja virkailijoille samoin kuin setelipainon henkilökunnalle maksettiin vielä palkat myös toukokuun ajalta.³ Nämä rahat eivät tuottaneet kuitenkaan pitkäaikaista iloa, sillä ne maksettiin punaisen setelipainon tuottamalla seteleillä, joista alkoi pian olla vaikea päästä eroon. Lisäksi ainakin setelipainon työntekijöiltä ilmeisesti edellytettiin, että he palauttivat saamansa palkan, minkä jotkut tekivät laillisen hallituksen seteleillä – ja kärsivät näin kaksinkertaisen tappion.⁴

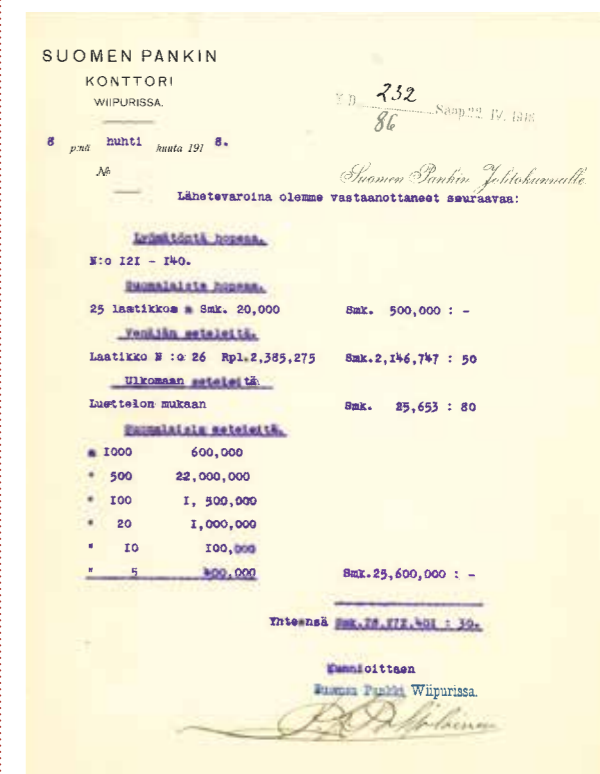
Seteleiden painolaatat unohtuivat Helsinkiin

Kansanvaltuuskunnan pikainen lähtö Helsingistä aiheutti lapsuksen, sillä seteleiden painokoneet ja -laatat jäivät annettujen ohjeiden vastaisesti Helsinkiin.⁵ Tapahtuma on ymmärrettävä, sillä seteleiden tuotantoa jatkettiin lauantaihin 6.4.1918 asti, ja samoihin aikoihin tai viimeistään seuraavana arkipäivänä eli maanantaina 8.4. punaisen Suomen Pankin johto lähti Helsingistä. Näin painokoneiden ja -materiaalien pakkaamisen ja niiden siirtämisen organisointiin ei todennäköisesti jäänyt aikaa. Saattaa olla, että suhteellisen kaoottisesti tilanteesta siihen ei ollut enää mahdollisuutta, saati halua.

Laattoja, puolivalmiita seteleitä ja setelipaperia pyrittiin vielä jälkepäin erikseen noutamaan, mutta yritys oli siinä vaiheessa jo myöhäistä. Matkaraportin mukaan viiden hengen ryhmä lähti tässä tarkoituksessa punaisen Suomen Pankin johtokunnan ja punakaartin ylipäällystön allekirjoittamalla määräyksellä Viipurista 11.4. kohti Helsinkiä. Ryhmän tehtävänä oli kuljettaa Viipuriin Suomen Pankin pääkonttorin kassasäästö⁶ ja setelipainossa samoin kuin Tilgmannin kivi- ja kirjapainossa oleva valmiiden ja puolivalmiiden seteleiden varasto sekä seteleiden valmistukseen tarvittavat laatat, setelipaperit ja painovärit.

Matka sujui suunnitelman mukaisesti aina Malmin asemalle asti eli runsaan 10 kilometrin päähän Helsingin keskustasta. Kuitenkin junan saavuttua sinne ilmoitettiin ryhmälle, ettei matkaa voinut enää jatkaa, koska valkoisen kaartin joukot ampuivat tykeillä Fredriksbergin (Pasilan) asemaa. Ryhmä selvitti vielä Malmin punakaartin johdolta, voisiko se omalla vas-

tuullaan jatkaa matkaa maanteitse Helsinkiin, mutta saatuaan kielteisen vastauksen ryhmän oli pakko palata junan mukana Riihimäen asemalle. Sieltä ryhmä vielä yritti toisella junalla kohti Helsinkiä, mutta ei sillä kertaa päässyt enää Keravan asemaa pidemmälle, sillä junarata ilmoitettiin rikotuksi Tikkurilan aseman kohdalla. Koska tässä vaiheessa alkoi olla ilmeistä, ettei ryhmä voisi saavuttaa päämääräänsä, yrittivät

Rahalähetys, jonka punaisen Suomen Pankin Viipurissa sijainnut konttori on 8. huhtikuuta 1918 kuittannut. Lähetys sisälsi merkittävän osan uunituoreista 500 markan seteleistä.

ryhmän jäsenet puhelimitse antaa määräyksen Tilgmannin painoon siellä olevan valmiin ja puolivalmiin setelivaraston polttamisesta ja setelinvalmistuksessa käytettyjen kivien hävittämisestä, mikä matkaraportin mukaan siellä mahdollisesti toteutettiin. Sen jälkeen ryhmä palasi jälleen Riihimäelle tarkoituksenaan yrittää vielä seuraavana päivänä uudelleen päämäärän saavuttamista. Koska tilanne ei ollut kuitenkaan kohentunut, ryhmä palasi erinäisten vaiheiden jälkeen takaisin Viipuriin, jossa se antoi raporttinsa 15.4.⁷

Matkaraportista tekee mielenkiintoisen Tilgmannin painon roolin mainitseminen punaisen hallinnon valmistamien seteleiden yhteydessä. Punaisen setelipainon tuotantoa koskevien päiväkirjamerkintöjen mukaan 10 markan seteliä valmistettiin Tilgmannin kivi-painossa. Tämä merkintä saa näin vahvistusta ryhmän matkaraportista. Selvää on, ettei kyseessä ollut terminologinen sekaannus, vaikka

myös setelipainoa kutsuttiin Tilgmannin painoksi⁸, sillä matkaraportissa mainitaan useaan otteeseen erikseen Oy Tilgmannin kivi- ja kirjapaino. Lisäksi Viipurista lähteneeseen ryhmään kuului kaksi Tilgmannin kirjapainossa setelinvalmistukseen osallistunutta henkilöä, joiden kummankaan nimeä ei löydy setelipainon palkkaluetteloista.⁹

Tilgmannin paino oli myös yksi niistä yrityksistä, jotka työväenjärjestöt panivat käyntiin ja joille kansanvaltuuskunnan työasiainosaston ehdotuksesta avattiin luottotili punaisessa Suomen Pankissa. Yksi matkaraportin antaneista ja sen allekirjoituksellaan vahvistaneista oli punaisen Suomen Pankin johtokunnan sihteeri Paavo Haarala. Hän oli aikanaan pyrkinyt saamaan Tervakosken pääkonttorista lisää setelipaperia ja oli siten selvillä seteleiden painojärjestelyistä punaisen hallinnon aikana. Se vahvistaa omalta osaltaan Tilgmannin painon osuuden punaisen hallinnon setelinpainajana.¹⁰

Kansanvaltuuskunta käynnisti valmistelut seteleiden painamisen jatkamiseksi Viipurissa ja Pietarissa

Laattojen ja puolivalmiiden seteleiden hakumatkan epäonnistuttua täytyi kansanvaltuuskunnan ryhtyä muihin toimenpiteisiin kipeästi kaivatun setelinvalmistuksen jatkamiseksi. Pelkästään punakaartin toiminnan pyörittäminen oli jo helmikuussa vaatinut yli 55 miljoonaa markkaa, ja tulopuoli, joka jo aikaisemmin oli ollut vaatimaton, oli Viipuriin siirtymisen jälkeen lähes olematon.¹¹ Kun lisäksi Helsingistä siirretty setelistö koostui ennen muuta suurista seteleistä ja Viipurin liikkeet kieltäytyivät vastaanotta-

masta punaisen setelipainon seteleitä, alkoivat vaihtoehdot olla vähissä.¹²

Jo ennen kuin Suomen Pankin holvien ja kassojen pohja rupesi pilkistämään, raha-asiaainvaltuutettu Kohonen oli havainnut, ettei talouden ylläpitämiseen riittänyt pelkästään setelipainon koneiden pyörittäminen silloisella tahdilla. Kohosen Viipurissa punakaartin ylipäällikölle¹³ laatima muistio alkoi seuraavasti: ”Jo pitemmän ajan on ollut päivän selvää, ettei Suomen valtio eikä Suomen Pankki kykene säännöllisellä tavalla

suorittamaan niitä ylen suuria rahallisia tarpeita, joita nykyinen sota-aika asettaa valtiolle. Jos Suomen Pankilla olisi setelipaino työskennellyt sellaisella vauhdilla kuin se viime aikoina teknillisessä suhteessa työskenteli, olisi Suomen Pankki voinut ehkä huhtikuun loppupuolelle asti suorittaa maksuja edes siinä määrin kuin se nyt on tähän asti kyennyt tekemään. Mutta sen jälkeen olisi tullut pula vaikka sotamenot ja muut valtion ja kuntain tarpeet eivät olisikaan kasvaneet nykyisen hallituksen kahden ensimmäisen kuukauden tarvetta suuremmiksi. Kuitenkin näyttää siltä, että varojen tarve on yhä suurenemassa.”

Keskeinen syy siihen, ettei setelipaino kyennyt tyydyttämään setelitarvetta, oli Kohosen mukaan seteleiden painamisen suuritoisuus. Seteleiden painoprosessi oli liian pitkä, ja useiden värien käyttö johti suureen määrään hylättäviä seteleitä.¹⁴ Kohosta jäi todennäköisesti vaivaamaan erityisesti se, ettei 500 markan seteliä ehditty huhtikuun alkupäivinä painaa suurempaa määrää tuotantoprosessin monivaiheisuuden takia. Punaisen hallinnon poistuessa Helsingistä setelipainoon jäi vielä 27 000 paperiarkkia 500 markan seteliä varten. Niistä olisi voinut painaa seteleitä 54 miljoonan markan edestä.

Kohosen ratkaisu painamisen hitauteen oli helpommin valmistettavan setelin käyttöönotto. Tässä mielessä kansanvaltuuskunta raha-asiaainosaston ehdotuksesta käynnisti Viipurissa suunnitelman ulkoasultaan yksinkertaisten valtion velkaseteleiden painamiseksi.

Ratkaisu perustui Kohosen punakaartin ylipäällikölle tekemään ehdotukseen, jossa puntaroiitiin erilaisia mahdollisuuksia valmistaa seteleitä. Raha-asiaainosaston selvitysten

mukaan oli kaksi eri menettelytapaa. Toisen mukaan valmistettaisiin painolaatat ja käytettäisiin tavallista kirjapainoa ja toisen mukaan setelit valmistettaisiin kivipainossa. Kirjapainomenetelmällä seteleistä saataisiin Kohosen mukaan vaikeammin väärennettäviä, jos painamisessa käytettäisiin kolmea väriä (kuten 500 markan setelissä). Ongelmana oli kuitenkin, ettei Viipurissa ollut riittävän korkeatasoista laattojen valmistuslaitosta, jossa voitaisiin valmistaa kestäviä painolaattoja. Sen sijaan kivipainon käyttöön Viipurissa oli mahdollisuus, ja alustavat työt painamisen aloittamiseksi voitaisiin aikaansaada jopa viikossa tai puoleksatoista. Kohosen mukaan oli jo lisäksi ryhdytty toimenpiteisiin Tervakosken tehtaalla varastoituna olevan Suomen Pankin setelipaperin siirtämiseksi Viipuriin. Mikäli siirto epäonnistuisi, voitaisiin käyttää Kymen paperia.¹⁵

Raha-asiaainosaston ehdotuksen mukaan uusia seteleitä ei tulisi laskea liikkeeseen Suomen Pankin, vaan valtion takuulla. Valtion erilaisten maksutarpeiden vuoksi setelisarjan tulisi koostua 5, 20, 50, 100 ja 1000 markan seteleistä, joista raha-asiaainosasto lupasi ensi tilassa esittää piirroksia. Kohosen muistion mukaan raha-asiaainosasto ei sodan vuoksi kuitenkaan pitänyt Viipuria turvallisenä paikkana painoprojektin käynnistämiseen. Rintaman muutokset saattoivat johtaa siihen, että juuri kun alustavat työt oli saatu valmiiksi, jouduttaisiin siirtymään muualle ja mahdollisesti aloittamaan jälleen alusta. Sen takia setelien valmistus tulisi käynnistää paikassa, jossa sotatoimet eivät voisi missään olosuhteissa häiritä sen toteuttamista. Tässä mielessä raha-asiaainosasto esitti valmistuksen käynnistämistä Pietarissa.¹⁶

Kansanvaltuuskunta hyväksyi raha-asiainosaston esityksen uusien setelien liikkeeseen laskemisesta ja myönsi 200 000 markan ennakkomäärärahan setelien painatusta ja muita kustannuksia varten.¹⁷ Kohosen ylipäällikölle osoittaman muistion Viipuria koskevista varauksista huolimatta raha-asiainosasto ilmeisesti lähti esityksessään eteenpäin molempien vaihtoehtojen eli sekä Viipurin että Pietarin mallin pohjalta.¹⁸ Tähän viittaa se, että kansanvaltuuskunnan uuden seteliprojektin hyväksymistä seuraavina päivinä useille henkilöille annettiin valtakirja ryhtyä toimenpiteisiin setelinvalmistuksen käynnistämiseksi sekä entisessä Viipurin kivi- ja kirjapainossa että Pietarissa.¹⁹ Pietarissa punaisen Suomen Pankin entisen johtokunnan jäsenen Jaakko Ekstedtin tuli kääntyä erilaisten graafisten laitosten ja niille tarvikkeita toimittavien yritysten puoleen sekä tehdä sopimuksia raha-asiainosaston puolesta.²⁰

Setelipaperin tapauksessa raha-asiainosasto joutui turvautumaan kakkosvaihtoehtoon eli Kymen tehtaiden paperiin. Paperista odotettiin näytteitä ja heti kun ne oli saatu, piti selvittää, kuinka paljon eri paperilaatuja oli käytettävissä. Varattavan paperin määrästä on raha-asiainosaston esitys, jossa aikaisemmasta muistiosta poiketen päätettiin varata paperia 5, 20, 100 ja 1000 markan seteleitä varten, ei siis enää 50 markan seteliä varten kuten Kohosen ylipäällikölle lähettämässä muistiossa.²¹ Setelisarjan rakenne noudatti siten punaisen hallinnon aikaisempia kokemuksia tarvittavista seteliarvoista. Oli nähty, ettei 1 markan setelille ollut suurta käyttöä, 5 ja 20 markan setelit sopivat hyvin punakaartin käteisenä maksettavan palkkaosuuden suorittamiseen, 100 markkaa sopi suurempiin

Kansanvaltuuskunnan raha-asiainosaston päätös 22.4.1918 uusia setelimalleja varten tarvittavista paperimääristä.²²

maksuihin ja 500 markan setelin sijasta ajateltu 1000 markan seteli oli käyttökelpoinen rahavarojen siirtämisessä paikasta toiseen.

Raha-asiainosaston tilattavaksi esitetyissä paperimääriä oli otettu huomioon makulatuurin osuus eli että osa seteleistä jouduttaisiin hylkäämään valmistuksen aikana. Esimerkiksi

1000 markan setelin tapauksessa paperia päätettiin varata 20 prosenttia enemmän kuin tarvittavia seteleitä.

Usealle henkilölle annetut setelinvalmistukseen liittyvät valtakirjat allekirjoitettiin 22. ja 23.4.1918. Viimeinen ryhmä kansanvaltuuskunnan johtoa jätti Viipurin aamuyöllä 26.4. ja lähti laivalla kohti Pietaria, kun valkoiset olivat katkaisseet jo junayhteyden. Siten seteleiden uudistamisprojekti ei Suomen puolella parissa päivässä varmasti ehtinyt liikahtaa kovin pitkälle. Sisällissodan lopun hämmöttäessä kysymys alkoi menettää ajankohtaisuutensa Pietarissa ja Suomesta Venäjälle paenneiden ihmisjoukkojen huoltoon liittyvät ongelmat nousivat etusijalle.

Osa Suomen Pankin konttoreista haltuun otetuista ja punaisessa setelipainossa valmistetuista seteleistä jatkoi matkaansa kansanvaltuuskunnan ja punaisen Suomen Pankin johdon mukana Pietariin. Kuitenkin noin 18 miljoonaa markkaa jäi punaisen hallinnon poistuttua Suomen Pankin konttoriin Viipurissa huolimatta holvien murtoyrityksistä.²³ Kansanvaltuuskunnan painattamien seteleiden häiritsevää vaikutusta maksujärjestelmän kannalta ei vähentänyt se, että osa seteleistä siirtyi Venäjälle, pikemminkin päinvastoin. Ne aiheuttivat harmia vielä usean vuoden ajan sekä yksityisille kansalaisille että Suomen Pankille. (Vaikutuksista lähemmin luvussa 6.)

1934.

TAMPERE 12 P. HUHTIKUUK.

YHDYSKASSAN YHDYSPANKKI JA POHJAN
OSAKEPANKKI

KAUPPAA JA TEOLLISUUTTA

TAMPEREEN KONTTORI

MAKSAA KENELLE

HERRA KAARLO JOKI

MÄÄRÄÄ

SIISÄLLÄ KÄYTTÖKASSAN
MARKKAA KY

10

AKTIEBB

VOIKKAUKSEN VIIMEISTÄÄN
KOK. 31 P. 1919

5.
*Valkoisen Suomen
maksuvälineongelmat*

Valkoiset joutuivat käteisrahan puutteen vuoksi turvautumaan konttokuranttisekkeihin

Sisällissodan molemmat osapuolet olivat siinä mielessä samanlaisessa asemassa, että normaalien hallintoon liittyvien menojen lisäksi oli hoidettava sotimiseen liittyvät kustannukset. Tavanomaisia verotukseen, tulleihin ja muihin valtion perimiin maksuihin liittyviä tuloja ei ollut kuitenkaan juuri käytettävissä. Kustannusten kattamisen kannalta laillisen hallituksen tilanne oli suotuisampi kuin punaisen, sillä sodan alkuvaiheessa Vaasassa toimiva senaatti sai neljän liikepankin – Kansallis-Osake-Pankin, Suomen Yhdyspankin, Pohjoismaiden Osakepankin ja Privatbankenin – johtokuntien yhdessä allekirjoittaman velkakirjan. Se oikeutti senaatin käyttämään tarvittaessa vaikka kaikki kyseisten pankkien varat laillisen järjestyksen palauttamiseksi maahan.¹ Pankkien tuki ei kuitenkaan ratkaissut valkoisen Suomen käteisrahan ongelmaa. Käteisrahan määrään nähden kansanvaltuuskunta oli selvässä etulyöntiasemassa ennen muuta Suomen Pankin pääkonttorin käteisvarojen ja setelipainon haltuunottajana.

Valkoisen Suomen alueella olleissa Suomen Pankin konttoreissa Joensuussa, Jyväskylässä, Kuopiossa, Mikkelissä, Oulussa, Sortavalassa ja Vaasassa oli seteleitä holveissa vain noin 10,3 miljoonan markan edestä.² Käteisrahan puute muodostuikin nopeasti sujuvan maksuliikenteen esteeksi, ja Vaasaan juuri sisällissodan alla siirtyneiden senaatin jäsenten, ns. Vaasan senaatin, oli pakko etsiä pikaista ratkaisua tilanteeseen. Koska Suomen Pankilla oli lain mukaan yksinoikeus setelinantoon ja senaatti halusi noudattaa lain kirjainta, se kehitti ratkaisuksi Vaasassa sijainneen yksityispankin, Waasan Osake-Pankin (WOP) liikkeeseen laskemat maksusoitukset.³ Pankkien sekkitilien tuolloisen nimityksen mukaisesti maksusoituksia kutsuttiin konttokuranttisekkeiksi.

Senaattori Arajärven päiväämättömän konseptin mukaan senaatti päätti oikeuttaa Waasan Osake-Pankin laskemaan liikkeeseen alun perin 10 miljoonan markan määrään saakka 25, 50, 100 ja 500 markan suuruisia maksusoituksia,

joita myös valtio sitoutui vastaanottamaan. Näistä 50 markkaa on konseptissa ylivivattu, eikä sitä ollenkaan painettu. Myöhemmin maksusoitusten enimmäismäärä korotettiin 20 miljoonaan markkaan. Maksusoitusten lunastamisen vakuudeksi WOP:n oli jätettävä valtionasiamiehen säilytettäväksi vastaava määrä saamisiaan Suomen Pankissa tai muita valtiovarainoitus-kunnan hyväksymiä, helposti rahaksi muutettavia reaalivaluksia. Valtionasiamiehen hoidon ja valvonnan alaista panttia pankilla oli oikeus saada takaisin sitä mukaa kuin se palautti valtionasiamiehelle lunastamia maksusoituksia.

Konttokuranttisekkien suunnittelu annettiin valkoisen armeijan päämajassa työskennellelle taiteilijalle Akseli Gallen-Kallelalle, joka ryhtyi tehtävään tarmokkaasti. Gallen-Kallelallehan oli myös vuonna 1909 tarjottu seteleiden suunnittelua, mutta tuolloin luonnosten teko ei ollut sopinut hänen aikatauluhihinsa.

Gallen-Kallelan luonnokset, jotka olivat ulkoasultaan täysin seteleiden kaltaisia, valmistuivat helmikuun 1918 puolenvälin jälkeen. Tuolloin hän senaattori Arajärvelle lähettämässään kirjeessä viittasi siihen, ettei vielä ollut saanut suosituskirjaa ”erityisiä toimia varten, joita täällä korkeammasta käskystä suoritan”. Tämä kryptinen ilmaisu liittyi ilmeisesti tehtävän salaiseen luonteeseen. Kirjeen takasivulle on luultavasti Arajärvi kirjoittanut sihteerilleen konseptin suosituskirjasta, jonka mukaan ”Valtion ja W.O.P:n vaihtosetelien valmistajana ja työn valvojana tulee taiteilija A.G.K:n esteettömästi saada käyttäjä ja liikkua ... kivipainossa.”⁴ Näin oli kaikki valmistuessa seteleiden painovalmistelujen käynnistämiseksi tehtävään valitussa paikallisessa Julius Björkellin kivipainossa, joka oli jo hankkinut

kokemusta valkoisen Suomen postimerkkien painajana.

Seteleiden painamisesta on kaksi mielenkiintoista dokumenttia. Yhtäältä työtä senaatin puolesta valvonut asiamies, ylitarkastaja Onni Hallstén raportoi senaatin valtiovarainoitus-kunnalle tehtävänsä suorittamisesta, ja toisaalta painamiseen osallistunut A. Grön antoi haastattelun *Suomen Kuvalehteen* vuonna 1943. Onni Hallstén oli valtion vakuutustarkastaja, jonka senaatti määräsi Vaasaan valvomaan valtion puolesta konttokuranttisekkien painamista Björkellin kivipainossa.⁵

Hallstén käsittelee raportissaan toimiaan sen jälkeen kun hän oli saanut valtiovarainoitus-kunnalta kirjeen 23.2.1918 tehtävän hoitamiseksi. Painamisen alkuvaiheeseen sisälsivät muun muassa seteleiden kuvien kaivertamisen kiveen ja värien valinnan. Koko ensimmäinen 10 miljoonan markan painoserä valmistui kivipainossa pitkien työpäivien tuloksena 6. huhtikuuta. Painamisen turvajärjestelyt pyrittiin hoitamaan siinä määrin kuin se vallitsevissa oloissa oli mahdollista. Kirjapainotaloa vartioi suojeluskunnan asettama vartiosto, ja kivet, joita ei jonakin hetkenä tarvittu painamiseen, peitettiin gelatiinilla, johon Hallstén merkitsi nimensä. Siten kiveä ei voitu väärinkäyttää painamiseen nimeä poistamatta.⁶

Itse painotöihin osallistunut Grön puolestaan täydensi haastattelussaan kuvaa koko operaatiosta. Hänen mukaansa Gallen-Kallela ei ollut tyytyväinen litografin kiveen piirtämään malliin vaan ryhtyi itse kaivertamaan kuvaa kiveen hienolla neulalla. Gallen-Kallela ei ollut pitänyt litografin neulaa aikaisemmin kädessään. Kaiverrus onnistui, ja kun vielä käytettiin

kivipainon suppeiden värivalikoimien lisäksi rautakaupasta hankittua maalia, painokone voitiin käynnistää.⁷ Seteleihin painettiin WOP:n toimitusjohtajan Balder Hemmerin ja pankin yhden hallituksen jäsenen nimikirjoitukset (eri seteleisarvoissa eri henkilön allekirjoitus). Ensimmäisenä Waasan Osake-Pankki alkoi laskea liikkeeseen 25 markan seteleitä maaliskuun 1918 puolivälin jälkeen.⁸

Samalla tavoin kuin Etelä-Suomen maanalainen ja valkoisen Suomen lehdistö varoittivat punaisen hallinnon valmistamien seteleiden numeroista, myös punaisen Suomen johto neuvoi kansalaisia olemaan vastaanottamatta Vaasan senaatin rahoja. Punaisen Suomen Pankin johtokunta julkaisi aiheesta tiedonannon pian WOP:n seteleiden painamisen alettua ja hyvissä ajoin ennen niiden liikkeeseenlaskua. Tiedonannossa kerrottiin, että porvarillisen senaatin yksityiset jäsenet ovat vallasta poistumisensa jälkeen ryhtyneet sanomalehtitietojen mukaan julkaisemaan pankinjohtaja Arajärven nimellä varustettuja, ”seteleiksi” nimitettyjä maksulippuja. Tiedonannon mukaan Suomen Pankki ei

tule koskaan lunastamaan näitä maksulippuja, joten ne ovat kokonaan arvottomia. Sen takia yleisön oli syytä olla niiden suhteen varuillaan, sillä niiden vastaanottajat eivät tulisi niillä mitään tekemään.⁹ Näin ensivaiheen huhuja raportoidessaan sisällissodan molemmilla osapuolilla oli virheellinen käsitys vastapuolen liikkeeseen laskemien seteleiden allekirjoittajista.

Sitä mukaa kuin valkoiset valtasivat takaisin alueita punaisten hallinnasta, myös WOP:n seteleiden käyttöalue laajeni, ja lehdistön välityksellä kansalaisia kehoitettiin hyväksymään ne maksuvälineinä samalla tavoin kuin Suomen Pankin setelit.¹⁰

Waasan Osake-Pankin liikkeeseen laskemien konttokuranttisekkien kate talletettiin Suomen Pankkiin olojen vakiinnuttua. Maaliskuussa 1925 sekkejä oli vielä liikkeessä 475 000 markan edestä. Tuolloin niiden katteena ollut talletus sallittiin pankin johtokunnan päätöksellä muuttaa valtionobligatioiksi.¹¹

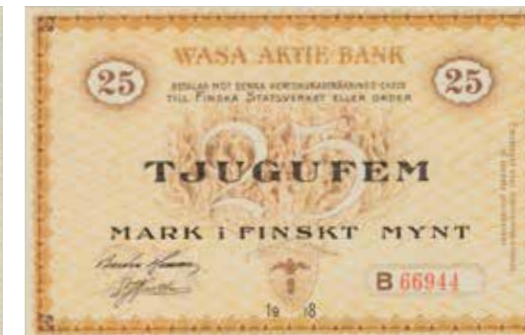
Vaasasta tuli myös myöhemmin tilapäisesti seteleiden painopaikka. (Asiasta lähemmin luvussa 10.)

Myös muut taloudenpitäjät joutuivat laskemaan liikkeeseen tilapäisiä maksuvälineitä

Hopearahapulasta aiheutui liiketoiminnalle ongelmia, ja Suomen Pankki toteutti joitain toimenpiteitä niiden ratkaisemiseksi. Vaikka 1 markan setelin käyttöönotto toi helpotusta tilanteeseen, se ei ratkaissut vaihtorahan käyttöön liittyneitä ongelmia kaikkialla maassa. Sen takia jo ennen sisällissodan syttymistä yritykset olivat lähettäneet senaatille anomuksia saadakseen las-

kea liikkeeseen vaihtomerkkejä. Juuri sisällissodan alla 26.1.1918 lehdistö uutisoi, että senaatti oli hylännyt useiden Pohjois-Pohjanmaan liikkeiden pyynnön omien pennimääräisten vaihtomerkkien käyttöönottamiseksi.¹²

Vaikka liikkeenharjoittajat siinä yhteydessä saivat hylkäävän päätöksen, ei tilanne sisällissodan käynnistyttyä ollut enää hallittavissa.

Waasan Osake-Pankki laski liikkeeseen 25, 100 ja 500 markan arvoisia konttokuranttisekkejä valkoisen Suomen maksuvälinepulan helpottamiseksi.

Valkoisen Suomen maksuvälinepula Pohjois-Pohjanmaalla kuvastuu hyvin sähkössä, jonka Oulussa sijainnut Suomen Pankin konttori lähetti Vaasaan senaattori Arajärvelle. Sähkössä viitataan äärettömään käteisen rahan pulaan ja siihen, miten tilanne kärjistyi päivä päivältä.¹³ Tuolloin monet yritykset joutuivat laskemaan liikkeeseen omia tilapäisiä maksuvälineitä.

Samalla kun alkoi olla pula kaikenlaisista maksuvälineistä, käteisen rahan kysyntä vain lisääntyi. Poikkeusolojen vuoksi käteisen rahan kierto supistui voimakkaasti myös valkoisen Suomen alueella. Yritysten piti kuitenkin maksaa henkilöstönsä palkat ja liikkeenharjoittajien tavarahankintansa samoin kuin antaa vaihtoraha asiakkaidensa ostoksista.

Näissä olosuhteissa Vaasan senaatti antoi joukolle yrityksiä oikeuden laskea liikkeeseen haltijalle asetettuja maksuosoituksia. Ehtona oli, että vastaava rahamäärä talletettiin johonkin pankkiin osoitusten lunastamisen vakuudeksi. Lisäksi senaatti määräsi maistraatin tai kruununvoudin valvomaan, että senaatin määräyksiä osoitusten liikkeeseen laskemisessa tarkoin noudatettiin.¹⁴ Näiden nimeltä mainittujen yritysten lisäksi myös monet muut yritykset turvautuivat omiin maksuvälineisiin, ja olosuhteiden pakosta viranomaiset joutuivat katsomaan ”läpi sormien”. Käteisrahan puute tuntui voimakkaammin erityisesti valkoisen Suomen alueella. Punaisen Suomen alueella tarve kohdistui metalliraho-

jen puutteen takia erilaisiin niitä korvanneisiin lipukkeisiin ja vaihtomerkkeihin. Monissa tapauksissa varsinkin pankkitoiminnasta syrjässä olevilla seuduilla tilapäisten maksuvälineiden käyttö jatkui vielä pitkään sisällissodan jälkeen, ennen kuin normaali rahahuolto pääsi uomiinsa ja vähitellen korvasi ne.

Tilapäiset maksuvälineet voidaan ryhmitellä eri tavoin niiden tyyppin, liikkeeseenlaskijan tai sen mukaan, voitiinko nämä välineet vaihtaa rahaan tai tavaraan. Seuraavassa seteleitä korvanneita tilapäisiä maksuvälineitä tarkastellaan niiden liikkeeseenlaskijoiden, pankkien, teollisuusyritysten ja kunnallisten viranomaisten mukaan.¹⁵

Pankit käyttivät tilapäisinä maksuvälineinä vaihtoehtoisesti sekkejä, postilähetysvekseleitä tai maksuosoituksia. Pasanen on maininnut seuraavien pankkien liikkeeseen laskemat tilapäiset maksuvälineet: Kansallis-Osake-Pankki, Pohjoismaiden Osakepankki Kauppaa ja Teollisuutta varten, Suomen Kauppapankki, Suomen Yhdyspankki, Tampereen Osake-Pankki ja Vaasan Osake-Pankki. Lisäksi hän arvelee Suomen Maatalous-Osake-Pankin laskeneen sekkejä tai maksuosoituksia liikkeeseen.

Useat Kansallis-Osake-Pankin konttorit samoin kuin Tampereen-Osake-Pankki laskivat liikkeeseen eriarvoisia (5- 500/5-100 markkaa) postilähetysvekseleitä. Pasasen luettelossaan mainitsemat KOP:n konttorit sijaitsivat val-

Osusliike Arina, Oy Otto Lindgren, Oy Kirjola, Ensio & Lagerbom, Oulun Osuuskauppa, Limingan osuuskauppa ja Oulujoen maidonmyyntiosuuskauppa olivat niiden Pohjois-Pohjanmaan liikkeiden joukossa, jotka sisällissodan aikana laskivat liikkeeseen pennimääräisiä vaihtomerkkejä, vaikka olivat juuri sodan alla saaneet senaatin hylkäävän päätöksen lupapyyntönsä.

Suomen Yhdyspankin ja Pohjoismaiden Osakepankin Tampereen konttorin Aktiebolaget Neptunille asettama 10 markan maksusoitus. Sen taustapuolella on sen asettajan Kaarlo Joen allekirjoitus.

kaisen Suomen alueella tai punaisilta vallatuilla paikkakunnilla kuten Helsingissä ja Tampereella. Useat Pohjoismaiden Osakepankin ja Suomen Yhdyspankin konttorit laskivat liikkeeseen eriarvoisia (10-100 markkaa) sekkejä ja maksusoituksia, joiden asettajina olivat yritykset, kunnalliset viranomaiset tai jopa yksityishenkilöt. Myös Vaasan Osake-Pankki laski konttoranttisekkien lisäksi liikkeeseen samanlaisia sekkejä ja maksusoituksia kuin Pohjoismaiden Osakepankki ja Suomen Yhdyspankki.¹⁶

Maksusoituksiin ja sekkeihin oli tyypillisesti yrityksen allekirjoituksin vahvistamana kirjattu, että tietty pankin konttori ”maksakoon määräämällemme henkilölle” sekin tai maksusoituksen ilmaiseman summan. Osaan maksusoituksista oli painettu myös sen henkilön nimi, joka oikeutti määräämään pankin maksamaan kyseisen summan. Sekit, postilähetyksiksi ja maksusoitukset painettiin usein vihkoihin, joista lomakkeet voitiin irrottaa.¹⁷

Periaatteena näissä yritysten ja kunnallisten viranomaisten asettamissa maksusoituksissa ja sekeissä oli, että ne liikkeeseenlaskun jälkeen liikkuisivat yleisön keskuudessa seteleiden tavoin. Yritykset toimittivat pankeilleen täydet vakuudet asettamistaan maksusoituksista, ja siinä vaiheessa, kun ne jätettiin pankin lunastettavaksi, pankki veloitti yhtiön tiliä.¹⁸ Valkoisen Suomen lehdistö kannusti yleisöä ottamaan vastaan näitä tilapäisiä maksuvälineitä, joihin saattoi luottaa samalla tavoin kuin seteleihin. Yleisöä kehoitettiin pitämään niitä mahdollisimman kauan liikkeessä eikä vaihtamaan seteleihin pankeissa, sillä muuten ei setelipulasta päästäisi.¹⁹

Setelinpuutteen takia myös Suomen Pankin konttorit valkoisen Suomen alueella joutuivat

laskemaan liikkeeseen tilapäisiä maksuvälineitä. Suomen Pankin konttorit Jyväskylässä, Kuopiossa, Mikkelissä ja Sortavalassa laskivat liikkeeseen eriarvoisia sekkejä (5-100 markkaa), joiden asettajina olivat julkiset viranomaiset. Pankin johtokunnan puheenjohtaja Clas von Collan, joka oli sisällissodan käynnistyessä virkamatkalla Tukholmassa, teki sekkilomakkeiden painamisesta sopimuksen Ruotsin pääesikunnan kanssa (Generalstabens Lit. Anst).

Teollisuusyrityksiä, jotka asettivat pankkien niiden käyttöön osoittamia sekkejä tai maksusoituksia, olivat muun muassa A. Ahlströmin tehdas Varkaudessa, Kaukaan tehtaan metsäkonttori, Kymmene ja Saastamoinen Kuopiossa, Wilh. Schauman ja Ph. U. Strengberg Pietarsaareissa ja Tammerfors Linne- och Jern-Manufaktur Tampereella. Myös joukko osuusmeijereitä esiintyy pankkien sekkien asettajina. Osa teollisuusyrityksistä sijaitsi jo alun perin valkoisen Suomen alueella, ja sitä mukaa kuin punaiset vetäytyivät kohti Kaakkois-Suomea, tilapäisiä maksuvälineitä otettiin käyttöön takaisin vallatuilla alueilla käteisen rahan puutteen takia.

Pankkien ohella yritykset laskivat liikkeeseen omia sekkejään. Esimerkiksi Wärtsilä Oy:n sekkit sisälsivät arvoja 5 pennistä 100 markkaan. Päivämäärien perusteella sekkejä laskettiin liikkeeseen sekä sisällissodan aikana että vielä pitkään sen jälkeen. Siten kaikenlaisen rahan pula jatkui Wärtsilässä sodan jälkeenkin, kuten monella muullakin paikkakunnalla. Lehdet julkaisivat uutisia tilapäisten maksuvälineiden käyttöönotosta pitkin kevättä.²⁰

Sekkien ja maksusoitusten lisäksi monet yritykset laskivat liikkeeseen omia vaihtomerkkejään tai lipukkeitaan. Nämä olivat yleensä pen-

Wärtsilä Oy laski liikkeeseen eriarvoisia sekkejä, jotka on päivätty sekä sisällissodan aikana että hyvinkin kauan sen jälkeen.

nimääräisiä tai 1 markan määräisiä ja korvasivat siten lähinnä kolikoita, mutta muutamat yritykset laskivat liikkeeseen myös markkamääräisiä velkakirjoja. Niissä yritys lupasi maksaa velkakirjan haltijalle siinä ilmaistun summan ”heti kun Suomen Pankista jälleen saadaan vaihtorahaa”. Tällaisia haltijavelkakirjoja laskivat liikkeeseen muun muassa A. Ahlströmin Warkauden tehdas, Joh. Parviainen Jyväskylässä ja Werner Söderström Porvoossa.

Yritysten ohella myös kunnalliset viranomaiset, kuten rahatoimikamarit laskivat liikkeeseen

tilapäisiä maksuvälineitä. Nämä olivat joko pankkien viranomaisten asetettavaksi annettuja maksuosoituksia, kuten Kristiinankaupungin kunnan tai Tampereen rahatoimikamarin osoitukset, tai kuntien omia, kuten Rauman tai Vaasan rahatoimikamarin maksuosoitukset. Vaasan rahatoimikamari ryhtyi laskemaan liikkeeseen ensin metallirahoja ja myöhemmin pieniä seteleitä korvaavia maksuosoituksia. Se sai siihen Vaasan senaatin luvan jo 22. helmikuuta 1918.²¹ Tampereen rahatoimikamarin maksuosoitukset on päivätty Tampereen valloituksen jälkeen.

Liikepankkien tavoin valkoisen Suomen puolella sijainneet Suomen Pankin konttorit laskivat liikkeeseen sekä Tukholmassa että kotimaassa painettuja sekkejä ja postilähetyksvekseleitä.

6.
*Sisällissodan vaikutus
Suomen Pankin seteleihin*

Suomen Pankin toiminta käynnistyi inventoinnilla ja lopettamalla punaisen hallinnon seteleiden lunastamisen

Punaisen hallinnon johdon poistuttua Helsingistä kaupunki oli joitakin päiviä punakaartin ja Hangossa maihin nousseiden saksalaisjoukkojen taistelulenttänä. Taistelujen takia Suomen Pankin pääkonttori oli suljettuna noin viikon ajan sunnuntaihin 14. huhtikuuta asti. Tuolloin tilanne Helsingissä oli siinä määrin normalisoitunut, että pankin laillinen johtokunta saattoi ottaa pääkonttorin jälleen haltuunsa. Paikalla 14.4.1918 olivat muut kolme johtokunnan jäsentä paitsi puheenjohtaja von Collan, joka oli edelleen virkamatkalla Tukholmassa, josta käsin hän oli hoitanut tehtäviään. Hän pystyi palaamaan Helsinkiin vasta 29. huhtikuuta.¹

Paikalla olleet johtokunnan jäsenet saapuivat pankin tiloihin sunnuntai-iltana muutaman pankin työntekijän kanssa ensimmäistä kertaa runsaaseen pariin kuukauteen. He havaitsivat punaisen hallinnon vaihtaneen johtokunnan holvin lukon ja vieneen mukanaan avaimet. Holveista ja kassoista hävinneitä rahasummia ei siten pystytty heti arvioimaan. Seuraavana päivänä

johtokunnan lisäksi paikalla olleet pankkivaltuuston jäsenet kokoontuivat tutkimaan pankissa vallinnutta tilannetta. Pankin johtokunnan holviin jouduttiin murtautumaan, ennen kuin sieltä löytyneillä ja töihin palanneiden kassanhoitajien avaimilla voitiin avata muut holvit ja inventoida pankin omaisuus.

Jo tuossa ensimmäisessä epävirallisessa tapauksessa johtokunta ja pankkivaltuuston paikalla olleet jäsenet pitivät omasta puolestaan selvänä, ettei pankin tulisi lunastaa punaisen hallinnon setelipainossa painamia seteleitä. Asiasta päättämisen he katsoivat kuitenkin kuuluvan eduskunnalle.²

Toiminnan käynnistämistä helpotti se, että pankin sisällissodan aikainen johto oli pyrkinyt pitämään toiminnan mahdollisimman normaalilla pohjalla. Siten pankin tiloille tai irtaimistolle ei ollut aiheutettu vahinkoa kuten monissa muissa julkisen sektorin laitoksissa.³ Viikon kuluttua pääkonttori pystyi jälleen avaamaan ovensa yleisölle, mistä Suomen Pankki ilmoitti

Koska Suomen Pankin Johtokunta on voinut todeta, että vallankumouksen aikana holveihin murtojutumalla anastettuja pääomia lukuunottamatta en laskettu liikkeeseen kymmenittäin miljoonia seteleitä valmistettuna sellaisten virkamiesten nimellä, jotka sillä ajalla ovat olleet estettyjä laillisesti toimimasta, jää kysymys näiden maksuvälineiden lunastamisesta Eduskunnan päätöksestä riippuvaksi. Niihin henkilöitä, joilla on hallussaan seteleitä ylempillä numeroilla merkittyinä kuin seuraavilla:

500 markan seteleitä yli numeron	170000
100 " " " "	2775000
20 " " " "	9874000
5 " " " "	19397000

keholletaan ennen tämän huhtikuun loppua jättämään ne Suomen Pankin tai jonkun yksityispankin konttoriin kuittia vastaan, kunnes kysymys niiden lunastamisesta ratkaistaan. Myöhemmin jätettyjä seteleitä ei siinä tarkoituksessa vastaanoteta.
Helsingissä, 16 p. huhtikuuta 1918.

Suomen Pankin Johtokunta.

Se aika, jonka kuluessa setelit-merkittyinä ylempillä numeroilla kuin seuraavilla:

500 markan setelit yli numeron	170,000
100 " " " "	2,775,000
20 " " " "	9,874,000
5 " " " "	19,397,000

ovat johonkin pankkiin jätettävät, pidennetään
ensi toukokuun 15 päivään klo 3.

Setelit vastaanottaa tästä lähtien Suomen Pankki ja yksityispankit niillä paikkakunnilla, joissa Suomen Pankilla ei ole konttoria.
Helsingissä, Huhtikuun 30 p:nä 1918.

Suomen Pankin Johtokunta.

Suomen Pankin johtokunta kehotti yleisöä palauttamaan pankkeihin sarjanumeroiden perusteella tunnistettavat punaisen hallinnon aikana toimitetut setelit huhtikuun 1918 loppuun mennessä. Kuun lopussa ajanjaksoa pidennettiin toukokuun puoliväliin asti.

lehdistössä. Ilmoituksen mukaan rahaliikettä aluksi rajoitettiin ja lähinnä vastaanotettiin vain suorituksia. Sen sijaan markkojen ja ruplien vaihtoa ei aluksi hoidettu.⁴ Vähitellen myös muut punaisten hallinnassa olleet Suomen Pankin konttorit avasivat ovensa.⁵

Vastaavasti muiden pankkien toiminta käynnistyi punaisten aikaisemmin hallitsemalla alueella. Seteleiden puutteen takia pankit joutuivat aluksi rajoittamaan tililtänostot muutamaan sataan markkaan, mutta sitä mukaa kuin yksityisten haalimia käteisvarantoja alkoi palautua pankkeihin, saattoivat pankit kasvattaa nostojen määrää. Suuremmissa maksuissa pankit käyttivät

omia maksuosoituksiaan ja postilähetysveksleitä.⁶

Suomen Pankin johtokunnan tiedossa olivat viimeisten setelipainosta luovutettujen seteleiden numerot ennen kuin kansanvaltuuskunta otti painon haltuunsa. Ilmeisesti heti löytyivät myös punaisen hallinnon seteleiden luovutuskirjat, joita ei ollut evakuoitu Viipuriin.⁷ Sen takia johtokunta päätti heti mahdollisimman laajasti levittää tietoa laittomasti valmistetuista seteleistä ja julkaista lehdissä niiden numeroita koskevan lehti-ilmoituksen. Ilmoituksessa kerrottiin, että kyseiset setelit olivat sarjanumeroiden perusteella tunnistettavissa ja yleisöä

kehotettiin jättämään ne johonkin Suomen Pankin tai yksityispankin konttoriin kuittia vastaan, kunnes kysymys niiden lunastamisesta ratkaistaan. Suurikokoisia ilmoituksia julkaistiin usean lehden etusivulla lähes päivittäin. Aluksi seteleiden jättöaika rajattiin huhtikuun 1918 loppuun, mutta kuun lopussa aikaa pidennettiin vielä toukokuun 15. päivään kello 15:een asti.⁸

Mielenkiintoinen ajan asenteita kuvaava yksityiskohta sekä Suomen Pankin ilmoituksessa että lehdistön reaktiossa oli se, että punaisten seteleissä oli käytetty poissa olevien virkailijoiden nimikirjoituksia ilman heidän suostumustaan. Seteleissä olevat allekirjoitukset koettiin samalla tavoin kuin missä tahansa velkakirjassa olevat allekirjoitukset.⁹

Kansalaiset ottivat eri tavoin vastaan Suomen Pankin julkaiseman ilmoituksen punaisen hallinnon seteleiden palauttamisesta pankkeihin. Joidenkin välitön reaktio oli, ettei palauttamisesta ollut mitään hyötyä, koska lehdistössä oli jo viitattu pankin johtokunnan kantaan asiassa. Pankin ilmoituksessa ei luonnollisesti voitu ottaa kantaa seteleiden lunastamiseen, koska siitä ei ollut vielä muodollisia päätöksiä. Monenlaisia huhuja oli myös liikkeellä. Maaseudulta tulleiden kyselyiden vuoksi *Vaasa*-lehti joutui täsmentämään, että lehti-ilmoituksessa mainitut numerot koskivat vain vuoden 1909 mallin seteleitä, eivätkä vanhempia, vuosien 1897-1898 mallin seteleitä, joiden laattoja punaisilla ei ollut hallussaan.¹⁰

Keinottelijat näkivät tilanteessa ansaintamahdollisuuden ja pyrkivät ostamaan seteleitä puutteesta olevilta polkuhinnalla viitaten seteleiden todennäköiseen kohtaloon. Varsinkaan työväestön odotukset eivät olleet korkealla, kun

Vallankumouksen aikana liikkeeseen laskettuja Suomen Pankin seteleitä, joiden numerot alkavat

500 markkasten numerolla	170,001
100 " "	2,775,001
20 " "	9,874,001
5 " "	19,397,001

jättää allekirjoittanut tallettavaksi:

kpl. à 500 markkaa - Smk	
100	20
20	10
5	30
Sma Smk	30

Toukokuun 15 p:nä 1918.

Nimi: M. Suuko
 Amatti: V. Aapala
 Asunto: V. Aapala

Nämä setelit säilytämme luonamme kunnes kysymys niiden lunastamisesta ratkaistaan.

M. Suuko Toukokuun 15 p:nä 1918.
 V. Aapala

SUOMEN PANKEKI

Punaisen hallinnon painamia seteleitä pankkeihin palauttaneet saivat niistä vastineeksi määrämuotoisen lomakkeen, johon oli merkitty seteliarvoittain lunastettavaksi jätetyt kappaleet.

heidän palkkojaan oli maksettu näillä seteleillä sekä punakaartissa että työväenjärjestöjen käynnistämässä yrityksissä. Työväenlehdistö yrittikin kannustaa työläisiä palauttamaan setelit pankkeihin.¹¹ Pankkeihin seteleitä palauttaneet saivat niistä vastineeksi määrämuotoisen kuittilomakkeen.

Suomen Pankin tavoin myös setelipaino palautui entisiin käsiin eli Ernst Tilgmannin hallintaan. Saatuaan huhtikuun 16. päivänä 1918 pankin johtokunnalta painon ulko-ovien avaimet Tilgmann löysi omasta kaapistaan, johon oli pakko murtautua, varastohuoneiden ja kaappien avaimet.¹² Tämän jälkeen voitiin aloittaa myös setelipainon inventointi, johon Tilgmannin kanssa osallistui jälleen faktori Johan Eriksson, joka oli jo osallistunut edelliseen, punaisten suorittamaan inventointiin. Lisäksi Suomen Pankin nimittämä setelipainon valvoja Einar Calamnius osallistui inventointiin ja allekirjoitti Tilgmannin kanssa inventointipöytäkirjan.

Tilgmann saattoi 16.–23.4.1918 tehdyn inventoinnin tuloksena huojentuneena todeta, että kaikki laatat ja allekirjoitukset olivat tallessa.¹³ Viikon kestäneen uurastuksen jälkeen saatiin kirjattua myös kansanvaltuuskunnan valmistamien seteleiden tarkka määrä ja niiden sarjanumerot, jotka ilmoitettiin pankin johtokunnalle heti, kun ne olivat selvillä. Tällöin varmistui myös lopullisesti, ettei seteleitä ollut painettu toiseen kertaan samoilla sarjanumeroilla kuin ennen sisällissotaa laillisen hallinnon aikana. Tällaisiakin epäilyjä oli ollut.¹⁴

Suomen Pankin laajan ilmoituskampanjan ja lehdistön sen perusteella tekemien artikkelien myötä punaisen hallinnon painamia seteleitä palautettiin lunastettavaksi Suomen Pankin ja yksityispankkien konttoreihin ennen määräajan loppua yhteensä yli 40 miljoonan markan edestä. Myöhemmin seteleitä jätettiin Suomen Pankkiin vielä noin 2 miljoonan markan arvosta.¹⁵

Kansanvaltuuskunta oli valmistanut 1 markan seteleitä 648 000 kappaletta, ja punainen hallinto oli pääosin jättänyt ne pankin pääkont-

toriin, jonka holveista ne löytyivät.¹⁶ Koska 1 markan seteleiden erottelu olisi tuottanut suuremmat kustannukset kuin niiden lunastaminen, lähti johtokunta siitä, että nämä setelit olisi muista seteleistä poiketen lunastettava, minkä pankkivaltuusto hyväksyi. Muiden seteleiden arvon mahdollisen korvaamisen valtion varoilla pankkivaltuusto alisti eduskunnan ratkaistavaksi samassa yhteydessä kuin eduskunta päättäisi muista sisällissodan aiheuttamista vahingoista.¹⁷

Heinäkuun 6. päivänä 1918 eduskunta päätti, ettei Suomen Pankin ollut lunastettava kansanvaltuuskunnan laittomasti liikkeeseen laskemia seteleitä lukuun ottamatta mainittuja 1 markan seteleitä. Siten joukko 5, 20, 100 ja 500 markan seteleitä julistettiin sarjanumeronsa perusteella virallisesti laittomiksi, ja ne menettivät arvonsa maksuvälineenä. Varsinkin 500 markan seteleiden tapauksessa laittomiksi julistettujen seteleiden määrä oli merkittävä, sillä lähes 40 % vuoden 1909 mallin liikkeessä olleista seteleistä koki tämän kohtalon.

Päätös aiheutti monille seteleitä pankkeihin palauttaneille huomattavaa mielihahaa, mutta koska henkilöitä, joiden haltuun seteleitä oli joutunut, ei voinut jakaa vuohiin ja lampaisiin, oli se ainoa mahdollinen ratkaisu. Luonnollisesti tilanne ei koskenut pelkästään yksityishenkilöitä vaan myös yrityksiä. Esimerkiksi Elanto ilmoitti jo huhtikuun puolenvälin jälkeen, että sen haltuun oli jäänyt noin 300 000 markan arvosta kansanvaltuuskunnan seteleitä, vaikka se oli järjestelmällisesti pyrkinyt pääsemään niistä eroon.¹⁸

Eduskunnan päätös vähensi merkittävästi Suomen Pankin kärsimän kokonaistappion mää-

rää. Huolimatta kansanvaltuuskunnan seteleiden mitätöinnistä sisällissodan ajan poikkeustila aiheutti Suomen Pankille 116,2 miljoonan markan tappiot.¹⁹ Yhteensä pankin holveista löyty-

neitä seteleitä ja kansanvaltuuskunnan valmistamia laittomia seteleitä laskettiin liikkeeseen noin 156 miljoonan markan edestä maksuina ja 15 miljoonan edestä lainoina.²⁰

Setelipaino kehitti yllättävän tilapäisratkaisun käynnistääkseen toimintansa nopeasti uudelleen

Ennen kuin laskelmat kansanvaltuuskunnan toimien aiheuttamista tappioista valmistuivat ja eduskunta päätti punaisten seteleiden lunastamatta jättämisestä, oli ratkaistava joukko kiireellisempiä kysymyksiä. Koko valtakunnassa oli äärimmäinen puute käteisrahasta. Lukuisia tilapäisiä maksuvälineitä oli liikkeessä, ja niitä oli otettu käyttöön myös punaisilta takaisin vallatuilla alueilla. Yleisöä kehoitettiin kierrättämään maksuvälineitä kuin Suomen Pankin seteleitä. Valtionhallinto hyväksyi väliaikaisesti Suomen Pankin ja yksityisten liikepankkien postilähetysvekselit muun muassa rautateillä,

postissa, tullissa ja monissa muissa julkisissa laitoksissa.²¹

Samanaikaisesti Suomen Pankin seteliholvit loistivat pääosin tyhjyyttään ja joitakin seteliarvoja ei ollut holveissa lainkaan. Lisäksi nekin setelit, jotka olivat liikkeessä, aiheuttivat suurta hämmennystä. Muun muassa Turun lääninkomitea kehotti senaattia kiireellisesti ratkaisemaan punaisten seteleiden kelpoisuuden, sillä se pelkäsi elintarvikkeiden kaupan pysähtyvän kokonaan, jos epä tietoisuus jatkuu vielä kauan.²² Samalla monet pyrkivät välttämään ”Mustan Pekan” jäämistä käteen. Mikäli oli vain mah-

Vuoden 1909 tyyppin 5 markan seteleitä, jotka numeron perusteella ovat punaisen hallinnon aikana painettuja, ja joihin on käsin kirjoitettu sana ”Mitätön” tai ”Väärä”.

Vuoden 1909 tyyppin 100 markan seteli, joka muuttamalla sarjanumeron toinen numero kahdeksikosta kolmoseksi on pyritty tekemään lailliseksi. Kun katsoo tarkasti, huomaa eron sarjanumeron toisen ja neljännen kolmosen välillä.

dollista, vääristä seteleistä pyrittiin pääsemään eroon tarjoamalla niitä esimerkiksi saksalaisille sotilaille.²³

Maksujärjestelmä toimii todella heikosti olosuhteissa, joissa kauppojen kassojen ja muiden rahaa käsittelevien pitää seteleiden sarjanumeroiden perusteella selvittää, onko seteli laillinen maksuväline vai ei. Kassahenkilöstön tehtävää ei helpottanut se, että sarjanumeroita pyrittiin muuttamaan laillisiksi. Lehdet joutuivat varoitamaan sarjanumeroita raaputtamalla muute-

tuista seteleistä pian sen jälkeen, kun laillinen johtokunta oli avannut yleisölle jälleen Suomen Pankin ovet.²⁴ Tilanne alkoi vaikuttaa siten kielteisesti koko yleisön Suomen Pankin seteleitä kohtaan tuntemaan luottamukseen.

Kun lisäksi yleisöä oli kehoitettu palauttamaan punaisen hallinnon painamat setelit pankkeihin, oli selvää, että markkinoilta palautuisi lähitulevaisuudessa kymmenien miljoonien markkojen edestä käyttökeltottomia seteleitä. Setelitarpeen tyydyttämiseksi ja luottamuk-

sen palauttamiseksi niihin Suomen Pankin ja setelipainon oli toimittava niin nopeasti kuin mahdollista, varsinkin kun tuohon aikaan käteinen raha ei ollut juuri korvattavissa muilla maksutavoilla. Liikkeestä palautuvien punaisen hallinnon seteleiden ja erilaisten tilapäisten maksuvälineiden korvaamiseksi tarvittiin siis lähes heti poikkeuksellisen suuri määrä uusia seteleitä. Ernst Tilgmann kollegoineen joutui nyt nopeasti päättämään, miten käynnistää setelipainon toiminta mahdollisimman tehokkaasti.

Seteleitä oli punaisen setelipainon toiminnan päättyessä monessa eri vaiheessa tuotantoprosessia (vrt. taulukko 2). Samalla tavoin kuin siinä tilanteessa, kun punainen hallinto oli ottanut setelipainon haltuunsa, materiaalia löytyi nytkin lähtien käyttämättömistä setelipaperipaaleista aina varastossa oleviin, vain luovutusta Suomen Pankkiin odottaviin valmiisiin seteleihin. Tilgmannin ja hänen kollegojensa ensimmäinen reaktio oli hylätä tietty osa setelipainossa olevista puolivalmiista seteleistä. Siten 23.4.1918 päivätyn inventointipöytäkirjan mukaan esimerkiksi 500 markan setelin tapauksessa valmiiksi painetut mutta vielä numeroimattomat 1 850 seteliarkkia ja 150 jo numeroitua arkkia hylättiin ja makulatuurin määräksi merkittiin 2 000 arkkia. Vastaavasti 20 markan tapauksessa makulatuurin osuudeksi merkittiin 6 300 arkkia ja 100 markan setelin makulatuurin osuudeksi 5 962,5 arkkia.²⁵

Puolivalmiiden arkkien hylkäämisen perusteena saattoi olla se, ettei inventointivaiheessa ollut vielä selvää käsitystä, miten tuotanto käynnistetään. Setelipulan takia tuotannon käynnistämiseksi tarvittiin kuitenkin pikainen ratkaisu, ja pian setelipainon johdolle hahmottui päätös turvautua ensimmäisenä tilapäisratkai-

suna vanhanmallisten seteleiden valmistuksen jatkamiseen. Seteleiden numerosekamelskan takia sarjanumeroiden jatkaminen juoksevasti siitä, mihin punainen setelipaino oli jäänyt, ei ollut mahdollista, sillä Suomen Pankin lehti-ilmoituksissa mainittiin sarjanumerot, joita suuremmat kehoitettiin palauttamaan pankkiin. Nyt painettavat setelit piti näin ollen voida jollakin tuotannollisesti yksinkertaisella tavalla pystyä erottamaan aikaisemmin liikkeeseen lasketuista. Vuonna 1915 oli 1 markan seteleihin painettu tyyppimerkintä ”Sarja A Serie A”, kun siirryttiin vesileimallisesta paperista vesileimattomaan. Nyt ei kuitenkaan ollut siitä kysymys, koska setelin spesifikaatio säilyi täysin ennallaan. Tässä tilanteessa Tilgmann kumppaneineen päätyi ratkaisuun painaa seteleihin tyyppimerkintä ”Litt. A”. Muutoin seteleiden ulkoasu säilytettiin ennallaan.

Oletamus, että tämän tilapäisratkaisun kehitti setelipainon johto korkeintaan pankin setelipainolle asettaman valvojan kanssa, perustuu siihen, ettei Suomen Pankin johtokunta tai pankkivaltuusto maininnut Litt. A -seteleiden käyttöä pöytäkirjoissaan, eikä sitä ole käsitelty missään tuonaikaisissa muistioissa.²⁶ Litt. A -tyypin seteleiden käytöstä ei myöskään ollut mainintaa pankin vuosikertomuksessa eikä missään sisällissodan vaikutuksia käsitelleessä pankin aikalaisjulkaisussa. Asiaa ei edes mainittu yhtenä niistä vuoden 1918 tilapäisratkaisuista, joita pankin johtokunta käytti perusteluna vuoden 1922 setelimallin suunnittelulle yksityiskohtaisessa raportissaan pankkivaltuustolle lokakuussa 1922. Muilta osin raportissa kuvattiin tarkoin sisällissodan jälkeisen setelitalanteen ongelmia, jotka heikensivät yleisön luottamusta Suomen

Saksan yksityispankkien seteleissä käytettiin 1800-luvulla yleisesti Lit.-merkintää. Setelipaino otti saman merkintätavan käyttöön tilapäisratkaisuna painon palattua Tilgmannin hallintaan.

Pankin seteleihin. Tätä pyrittiin normalisoimaan erilaisin ratkaisuin.²⁷

Miksi valittiin juuri merkintä ”Litt. A”, ei ilmene dokumenteista. Ilmeisesti Tilgmann tässä yhteydessä perusti ratkaisunsa siihen, että kun kirjaimilla tuohon aikaan haluttiin erottaa asioita toisistaan, käytettiin myös muissa yhteyksissä Litt.-merkintää.²⁸ Lisäksi merkinnän käyttö oli ollut yleistä Saksan yksityispankkien seteleissä, mikä oli varmasti tuttua Tilgmannille. Saksan

yksityispankkien seteleissä eroteltiin saman ulko-osun eri tyypit toisistaan Lit.-merkinnällä.²⁹ Lit-lyhenne johdettiin latinankielisestä sanasta *littera*, joka merkitsee kirjainta.

Pelkkä lisämerkinnän painaminen olemassa olevaan setelimalliin ei ollut kuitenkaan riittävä toimenpide setelituotannon pikaiseksi käynnistämiseksi. Sen lisäksi oli pyrittävä käyttämään myös setelipainossa oleva painomateriaali mahdollisimman tehokkaasti.

Setelipainon sisällissodan jälkeisen tuotannon käynnistyessä Litt. A -tyypin seteleiden valmistuksessa käytettiin Tilgmannin inventoinnissa punaisten jäljiltä vastaanottamaa seteliarkkimäärää (ks. taulukko 3). Koska 1 markan seteleiden materiaali oli sellaisenaan käyttökelpoinen pankin jatkaessa niiden lunastamista ja käyttöä, ei 1 markan setelistä ollut tarpeen valmistaa Litt. A -tyyppiä. Vastaava menettely koski myös 1000 markan seteliä, jota ei ollut painettu vuoden 1912 jälkeen. Kaikissa muissa seteliarvoissa otettiin käyttöön uusi painos, joka siis merkittiin Litt. A -tyyppimerkinnällä.

On ymmärrettävää, että punainen hallinto aikanaan pyrki käyttämään kaiken materiaalin otettuaan setelipainon haltuunsa. Sen sijaan on ehkä yllättävämpää, että niissä jyrkästi vastapuolta tuomitsevilla tunnelmissa, jotka valitsivat laillisen järjestyksen palattua voimaan, toimitettiin vastaavalla tavalla. Punaisen seteli-

painon tuottama ja setelipainon johdon yhdesä Suomen Pankin nimeämän valvojan kanssa jo makulatuuriksi määrittelemä materiaali otettiin uudelleen harkintaan. Häätä ei lue lakia, ja niin setelipaino aloittaessaan Litt. A -tyypin tuotannon otti käyttöön myös ne seteliarkit, jotka olivat punaisten jäljiltä tuotantoprosessin eri vaiheissa. Siten setelipaino, kuten useat muut tuotantolaitokset, toimi molemmissa siirtymisvaiheissa, sekä punaisten haltuunototvaiheessa että jälleen laillisen järjestyksen palattua, tehokkuusperiaatteen mukaisesti ja käytti hyväkseen kaiken kelvollisen tuotantomateriaalin.³⁰

Ensimmäiseksi setelipaino aloitti 500 markan Litt. A -tyypin tuotannon. Se oli vaivatonta, koska punaisen setelipainon valmiiksi painamien arkkien seteleihin, joita ei ollut vielä numeroitu, painettiin vain numerot lähtien numerosta 000001 ja merkintä ”Litt. A”. Sete-

leitä toimitettiin Suomen Pankkiin 27.4.1918 yhteensä 1 065 arkin edestä. Loppuosa punaisen setelipainon aikana valmistetuista 2 000 arkista tuhottiin lukuun ottamatta pientä erää arkkeja, jolla ilmeisesti tehtiin värikokeiluja seuraavaa painosta varten.

Samana päivänä eli 27.4. pankkiin toimitettiin myös 500 markan setelin tavoin ensimmäinen erä Litt. A -tyypin 10 markan seteliä. Punaisen hallinnon aikana Tilgmannin kirjapainossa tekeillä olleista vielä numeroimattomista arkeista hylättiin runsaat puolet, mutta loppuosa, 21 600 arkkia, voitiin hyväksikäyttää tuotannossa.

Vappupäivänä 1918 aloitettiin 100 markan toimitukset, ja lähes kaikki punaisen setelipainon aikana tekeillä olleet setelit voitiin käyttää hyväksi Litt. A -tyypin tuotannossa.³¹ Myös Litt. A -tyypin 5 markan setelin tapauksessa vain pieni osa punaisen setelipainon jättämistä puolivalmiista seteliarkeista hylättiin, kun otetaan huomioon, että merkittävä osa seteliarkeista, jouduttiin makuloimaan sen takia, että setelit oli jo numeroitu. Sen sijaan 50 markan seteleitä ei punaisen hallinnon aikana työstetty kovin

pitkälle, ja vain hyvin pieni määrä (600) tekeillä olleista arkeista oli tarpeen hylätä.

Puolivalmiit 20 markan setelin arkit poikkesivat muista Litt. A -tyypin tuotantoon käytetyistä seteliarkeista siinä suhteessa, että ne oli painettu jo ennen kuin kansanvaltuuskunta otti setelipainon haltuunsa. Punainen setelipaino sai inventaarissa haltuunsa 24 500 jo painettua arkkia, joista se numeroi, leikkasi seteleiksi ja toimitti edelleen Suomen Pankkiin 12 000 arkkia. Loput 12 500 painettua arkkia tulivat jälkimmäisen inventoinnin myötä takaisin Tilgmannin käyttöön, ja niistä valmistettiin kaikki 20 markan Litt. A -tyypin setelit, runsaat 8 000 arkkia. Nämä arkit eivät olleet saavuttaneet mitään lisäarvoa punaisen setelipainon aikana. Kaikkien muiden seteliarvojen tapauksessa ainakin osaa arkeista oli prosessoitu eteenpäin punaisen setelipainon aikana, ennen kuin niistä ryhdyttiin valmistamaan Litt. A -tyypin seteleitä.

Litt. A -tyypin seteleistä on 500 markan seteli osoittautunut jälkipolvien kannalta todelliseksi harvinaisuudeksi. Sen painos oli vain 1 065 arkkia eli 4 260 seteliä. Seteliä on säilynyt vain muutamia kappaleita pienen painosmäärän, setelin suuren arvon ja pian sen jälkeen liikkeen lasketun uuden tyyppin takia. Nyt näiden harvinaisuuksien erikoisuus vain lisääntyy entisestään, koska ne ovat harvinaisia punaisen setelipainon lähes loppuun asti viimeistelemä 500 markan seteleitä, jotka olivat laillisia. Kun eduskunta sarjanumeron perusteella julisti kansanvaltuuskunnan painattamat ja Suomen Pankkiin toimitetut 500 markan setelit laittomiksi, olivat nämä punaisen setelipainon valmistamat setelit laillisia. Laillisia niistä tekivät numerointi ja merkinnän ”Litt. A” painaminen niihin.

Taulukko 3: Vuoden 1909 Litt. A -tyypin seteleiden valmistus punaisen hallinnon aikana työn alla olleista seteliarkeista. (arkkia)

	Punaisessa setelipainossa seteliarkeja 8.4.	Tilgmannin kuitaama määrä inventoinnissa 23.4.	23.4. valkoista paperia ^a	23.4 tekeillä mutta ei vielä numeroituja	23.4 jo numeroituja (makuloitava)	Setelitoimitukset Suomen Pankkiin ^b	Makulatuuri kaikkiaan	Kansanvaltuuskunnan haltuun ottamista arkeista valmistettujen Litt. A -tyypin seteleiden toimitusaika
5 mk 1909 Litt. A	195 786,0	194 786,0	50 000	103 611	41 175	87 125,0	54 250,0	3.5–16.7
10 mk 1909 Litt. A	50 000,0	50 000,0		45 000	5 000	21 600,0	28 400,0	27.4–26.6
20 mk 1909 Litt. A	12 500,0	12 500,0		12 500		8 083,3	4 416,6	7.6–14.6
50 mk 1909 Litt. A	28 988,0	28 988,0		28 888	100	28 388,0	600,0	13.5.–27.6
100 mk 1909 Litt. A	56 062,5	56 062,5	25 000	27 900	100	25 375,0	4 587,5	1.5–30.5
500 mk 1909 Litt. A	27 000,0	27 000,0	25 000	1 850	150	1 065,0	915,0 ^c	27.4

a Näiden paperiarkkien käyttöä jatkettiin seuraavan eli 1909 Sarja II -tyypin seteleiden valmistuksessa.

b Tässä yhteydessä tarkastellaan Litt. A -tyypin toimituksia Suomen Pankkiin vain siltä osin kuin niihin käytettiin Tilgmannin 23.4.1918 kuitaamia punaisen setelipainon prosessoitavana olleita seteliarkeja.

c Lisäksi 30.5.1918 päivätyn tarkastuskertomuksen mukaan setelipainossa oli 20 väriarkkia, joilla oli mahdollisesti kokeiltu Sarja II -tyypin värejä.

Lähde: SPA, setelipainon päiväkirjat.

Kaikki vuoden 1909 Litt. A -tyypin 500 markan setelit oli painettu jo punaisen setelipainon aikana, mutta ne numeroitiin vasta sen jälkeen, kun setelipaino palautui Ernst Tilgmannin hallintaan.

Litt. A -tyypin seteleillä oli siten hyvin erikoinen tausta. Osa valmistettiin materiaalille, jota punainen setelipaino ei ollut lainkaan prosessoinut, osan se oli valmistanut lähes loppuun asti ja loput olivat siltä väliltä.

Litt. A -tyypin seteleiden painaminen oli kuitenkin hätäratkaisu, joka hyvin nopeasti osoitautui riittämättömäksi korjaamaan seteleiden sarjanumeroiden tarkistamisen ja numeroiden peukaloinnin aiheuttamaa tilannetta. Itse asiassa tyyppin liikkeeseenlasku vain pahensi sekaannusta, sillä merkintä "Litt. A" oli erittäin helppo jäljentää laittomiin seteleihin. Näin ollen kassanhoitajan, joka sai haltuunsa Litt. A -merkinnällä varustetun setelin, piti ensin tarkistaa, oliko merkintä aidonköinen vai todennäköisesti lisätty seteliin sen jälkeen, kun se oli laskettu liikkeeseen. Jos jälkimmäisestä vaihtoehdosta syntyi vähäinenkin epäily, piti tarkistaa, kuuluiko setelin sarjanumero kansanvaltuuskunnan aikana tuotettujen seteleiden vaihteluväliin. Jos

näin ei ollut, piti vielä tarkistaa, oliko numeroa mahdollisesti yritetty muuttaa. Viime mainitun selville saaminen edellytti usein suurennuslasin käyttöä. On selvää, että setelillä maksaminen saattoi osoittautua katastrofaaliseksi tällaisissa olosuhteissa.

Pankin johtokunta kiinnittikin myöhemmin pankkivaltuustolle tekemässään raportissa huomiota, kuinka vaikea suuren yleisön ja erityisesti ulkomaalaisten oli huomata erilaisia väärennöksiä. Seurauksena oli tuntuja tappioita, mikä aiheutti mielipahaa ja vain pidensi pankin seteleitä kohtaan tunnetun epäluottamuksen kesto.³²

Litt. A -tyypin seteleitä painettiin yhteensä runsaat 4,6 miljoonaa kappaletta. Niiden seteliarvojen tuotanto, joita setelipaino kansanvaltuuskunnan määräyksestä oli toimittanut Suomen Pankkiin, jäi lyhytkestoiseksi. Vain 10 ja 50 markan seteleiden Litt. A -tyypin tuotantoa, jossa sarjanumeroiden peukaloinnin ongelmaa ei ollut, jatkettiin noin vuoden ajan.

Sarja II -tyypin setelit vähentämään maksamisen sekavuutta

Koska Litt. A -tyyppi lisäsi vain entisestään seteleillä maksamisen monimutkaisuutta, pankin johtokunta joutui pikaisesti esittämään seuraavan tilapäisratkaisun pankkivaltuustolle. Valtuusto hyväksyi kesäkuussa johtokunnan esityksen uusien seteleiden värit, joita oli kansanvaltuuskunnan johdolla laskettu markkamääräisesti eniten liikkeeseen eli 5, 100 ja 500 markan seteleiden värit. Senaatti vahvisti nopeasti muutoksen, ja päätöksen myötä uuden 500 markan setelin pohjaväriksi määriteltiin keltainen ja kuviopainatukseksi sininen³³, 100

markan setelin pohjaväriksi harmaanvihreä ja kuviopainatukseksi punaruskea ja 5 markan setelin pääväriksi vihreä. Kaikkiin uudenvärisiin seteleihin painettiin merkintä "Sarja II Serie II" ja lisäksi 500 markan setelin etusivulta poistettiin Venäjän kaksoiskotkavaakuna. Setelin takasivulla kuitenkin säilyi venäjänkielinen teksti.³⁴ Siten varsin käytännönläheisten muutostarpeiden rinnalla otettiin ensimmäinen askel luopumiseksi entiseen emämaahan liittyvistä symboleista.

Sarja II -tyypin seteleitä alettiin valmistaa pikaisesti, ja ensimmäinen erä uudentyyppisiä

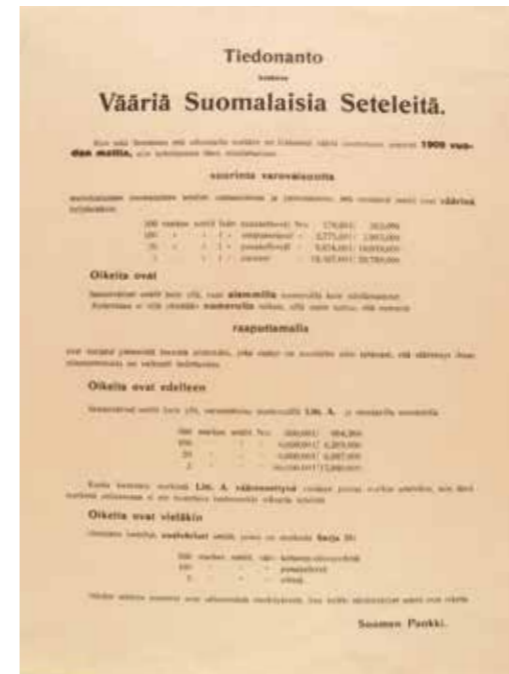
Litt. A -merkintä ei helpottanut maksamisen sekavaa tilannetta. Kassahenkilökunnan piti tarkistaa, ettei kansanvaltuuskunnan liikkeeseen laskemaan seteliin ollut lisätty Litt. -merkintää ja ettei sarjanumeroa ollut peukaloitu, sillä maksuissa yritettiin käyttää laittomia seteleitä, joihin oli väärennetty Litt.-merkintä, kuten kuvassa oikealla olevassa setelissä.

Vuoden 1909 Sarja II -tyypin 5 ja 500 markan seteleiden etusivut. Jälkimmäisestä poistettiin ensimmäisenä Venäjän kaksoiskotkavaakuna.

100 ja 500 markan seteleitä toimitettiin Suomen Pankkiin heinäkuun 1918 alkupäivinä. Jo seuraavalla viikolla pankin johtokunta lähestyi jälleen pankkivaltuustoa seteleitä koskevalla kirjelmällä. Sekavan setelitulanteen takia joh-

tokunta esitti, että senaatti antaisi asetuksen, joka oikeuttaisi pankkivaltuuston poistamaan käytöstä kaikki ne vuoden 1909 tyyppin setelit, joita oli laittomasti laskettu liikkeeseen. Johtokunnan ajatus oli, että pankkivaltuusto määrit-

Sarja II -tyypin seteleitä koskenut Suomen Pankin tiedonanto liikkeeseenlaskun jälkeen kuvaa hyvin seteleillä maksamisen sekavaa tilannetta syksyllä 1918. Tiedonanto julkaistiin myös englanniksi.

telisi näille seteleille tietyn kuoletusajan, jonka jälkeen pankki ei enää lunastaisi niitä.³⁵

Johtokunnan esityksen perusteita ja seteleillä maksamisen sekavuutta kuvaa hyvin Suomen Pankin tiedonanto tuolta ajalta. Siinä kansalaisia varoitetaan vääristä seteleistä ja kehoitetaan noudattamaan suurinta varovaisuutta seteleiden vastaanotossa.³⁶ Tiedonannossa viitataan sekä väärisiin numeroihin että niistä raaputtamalla korjattuihin numeroihin, samoin kuin siihen, ettei Litt. A -merkintä sellaisenaan ollut luotettava tuntomerkki setelin aitouden varmistamiseksi. Tuossa vaiheessa pankki oli vielä luottavainen, että kaikki uudenväriset Sarja II -tyypin setelit ovat oikeita. Tiedonanto julkaistiin kotimais-

ten kielten lisäksi englanniksi ja ranskaksi. Tiedonantoa ilmeisesti levitettiin ulkomaisille pankeille, koska niiden tietämättömyyttä käytettiin hyväksi, kun laittomista seteleistä haluttiin päästä eroon.

Pankkivaltuusto jätti johtokunnan seteleiden kuoletusta koskevan ehdotuksen kuitenkin pöydälle ja käsitteli sitä vasta syyskuussa 1918 samassa yhteydessä kuin johtokunnan uusia, elokuun lopulla tekemiä seteliesityksiä. Valtuusto ei pitänyt tarkoituksenmukaisena, että vuoden 1909 tyyppin seteleitä ryhdyttäisiin kuolettamaan ennen kuin uusia seteleitä olisi valmistettu riittävästi. Asian käsittely jäi sillä kertaa, ja siihen palattiin uudelleen vasta vuonna 1923.

Sen sijaan pankkivaltuusto hyväksyi johtokunnan elokuun lopulla tekemän esityksen 20 markan setelin uusimisesta noudattaen samoja periaatteita kuin 5, 100 ja 500 markan setelien tapauksessa eli ottamalla siitä käyttöön Sarja II -tyypin seteli. Laittomien seteleiden aiheuttaman hankaluuden lisäksi 20 markan setelin tapauksessa tuotti ongelmia korkeatasoinen väärennös, joka oli ilmaantunut liikkeeseen keväällä 1916.³⁷ (Väärennöksiä tarkastellaan lähemmin luvussa 12).

Pohjaväri oli 20 markan setelissä ehdotuksen mukaan vaaleankeltainen ja kuviopainatus sininen. Sen lisäksi johtokunta mainitsi ehdotuksessaan seteleiden sarjanumeroiden sijainnin muuttamisen aikaisemmasta. Tätä näkökohtaa ei ollut erikseen mainittu Sarja II -tyypin 100 ja 500 markan seteleiden teknisessä määrittelyssä, mutta niissäkin sarjanumerot painettiin vajaan sentin kauemmaksi setelin painetun osan reunasta kuin vastaavissa vuoden 1909 tyyppin seteleissä.

Pankkivaltuusto hyväksyi johtokunnan esityksen, ja senaatti vahvisti sen päätöksellään lokakuussa 1918.³⁸ Sarja II -tyypin 20 markan setelin valmistusta ei kuitenkaan käynnistetty, koska setelin painamisessa käytettävät laatat olivat kuluneet ja uusia laattoja ei saatu siihen hätään.³⁹ Sarja II -tyypin 20 markan seteli jäi siten kummajaiseksi Suomen setelihistoriassa. Siitä oli senaatin päätös, mutta yhtään malliseteliä ei ole säilynyt jälkipolville.⁴⁰

Sarja II -tyypin seteleistä valmistettiin 5, 100 ja 500 markan seteleitä yhteensä vajaat 9,2 miljoonaa kappaletta eli noin kaksinkertainen määrä verrattuna Litt. A -tyypin painokseen.

Sarja II -tyypin seteleiden liikkeeseenlaskun jälkeen ilmeni pian, että pankki oli aliarvioinut laittomia seteleitä vielä hallussaan pi-

täneiden luovuuden. Maksuliikenteestä alkoi löytyä laittomia seteleitä värittämällä tehtyjä muunnoksia, joiden avulla laittomia seteleitä pyrittiin pääsemään eroon. Kaikkein vakavin väritysoperaatio koski laittomia 500 markan seteleitä. Operaation takana oli ilmeisesti tehdasmainen väärennös-paja. Suomen Pankin oli pakko julkaista tiedonanto näistä värittämällä mukailluista laittomista 500 markan seteleistä vielä syyskuussa 1924 eli tilanteessa, jossa uutta vuoden 1922 mallia oli jo alettu laskea liikkeeseen. Tosin vuoden 1922 mallin 500 markan seteli laskettiin liikkeeseen vasta maaliskuussa 1924. Sarja II -tyypin seteleitä oli näin ollen saman vuoden syksyllä vielä runsaasti liikkeessä, joten näitä värittämällä mukailtuja laittomia seteleitä oli helppo käyttää.

Pankin tiedonannossa todettiin, että laittomista 500 markan seteleistä, joita painettiin 46 miljoonan markan edestä, palautui sisällissodan jälkeen Suomen Pankkiin noin puolet ja vielä senkin jälkeen muutamia tuhansia kappaleita. Kuitenkin seteleitä oli edelleen Venäjällä ja muualla ulkomailla noin 20 miljoonan markan edestä, ja niitä koetettiin jatkuvasti käyttää sekä ulkomailla että Suomessa.

Laittomat setelit oli väritetty oliivinvihreäksi, ja niihin oli lisätty merkintä ”Sarja II Serie II” ja raaputettu pois Venäjän valtakunnan vaakuna. Seteleiden sarjanumeroa ei väärentäjien tarvinnut muuttaa, koska Sarja II -tyypin 500 markan seteliä oli painettu 532 000 kappaletta jo vuonna 1918. Siten niiden sarjanumerot ylittivät kansanvaltuuskunnan painattamien laittomiksi julistettujen seteleiden numerot, eikä väritettyjä laittomia seteleitä voinut erottaa numeroiden perusteella.

Kansanvaltuuskunnan liikkeeseen laskema 100 markan seteli, joka väritystä muuttamalla on yritetty tehdä lailliseksi, sekä alapuolella laillinen Sarja II -tyypin 100 markan seteli.

Oikea seteli. — Äkta sedel.

Väärä seteli. — Falsk sedel.

Vielä syksyllä 1924 eli yli kuusi vuotta sisällissodan jälkeen Suomen Pankki joutui tiedottamaan laittomista 500 markan seteleistä, joiden muuntelun takana oli ilmeisesti ulkomailla sijainnut tehdasmainen väärennöspaja.

Sarjanumeroon liittyi kuitenkin näiden tehdasmaisesti väärennettyjen seteleiden ongelma. Sarja II -tyypin seteleissä nimittäin seteleiden sarjanumeroiden sijainti poikkesi vuoden 1909 tyyppin seteleiden sarjanumeron sijainnista. Sarja II -tyypin seteleihin oli tehty tarkoituksella sarjanumeron sijainnin muutos, ja siihen pankki saattoi kiinnittää erityistä huomiota tiedonannossaan. Sarja II -merkinnän sijainti aidossa ja värittämällä mukaillussa laittomassa setelissä osoitettiin tiedonannossa kuvien avulla. Oikeassa setelissä setelin painetun osan reunan ja Sarja II -merkinnän samoin kuin sen alapuolella olevan sarjanumeron välillä oli kolme pohjakuviota, kun taas laittomissa seteleissä pohjakuvia oli vain kaksi.

Suomessa käytetyt tilapäisratkaisut, merkinnän ”Litt. A” tai ”Sarja II” lisääminen seteleihin, saattavat tuntua erikoisilta. Kansainvälisesti ne eivät olleet kuitenkaan poikkeuksellisia. Ratkaisut vaikuttavat itse asiassa jopa hallituilta, kun niitä vertaa vaikkapa Itävalta-Unkarin ha-

joamisen jälkeen syntyneiden uusien valtioiden seteleissä käytettyihin tilapäismenettelyihin.

Itävalta-Unkarin kaksoismonarkia hajosi hävityn maailmansodan seurauksena. Hajoamisen myötä syntyvät uudet valtiot olivat itsenäistyneeseen eri tilanteessa kuin Suomi, sillä ne joutuivat luomaan omat rahayksikkönsä ja maksuvälineensä lähes tyhjästä. Niissä tilapäisratkaisuihin käytettiin Itävalta-Unkarin seteleihin päälle painettuja ja vielä helpommin jäljennettävissä olevia leimoja.

Aluksi uusissa valtioissa säilyivät liikkeessä vanhat Itävalta-Unkarin keskuspankin liikkeeseen laskemat kruunumääräiset setelit. Serbien, kroaattien ja sloveenien (myöhemmin Jugoslavian) kuningaskunta ryhtyi kuitenkin ensimmäisenä jo vuoden 1918 lopulla leimaamaan kruunusetelit uudella tunnukseella tai liimaamaan niihin tarran.

Serbejä, kroaatteja ja sloveeneja seurasi Tšekkoslovakia helmikuussa 1919. Sen takia

Itävalta-Unkarin hajoamisen myötä muodostunut saksankielinen Itävalta leimasi seteliensä päälle tunnuksen ”Deutschösterreich”

myös saksankielisen Itävallan hallitus päätti ryhtyä painamaan seteleiden päälle merkinnän ”Deutschösterreich” omalla alueellaan käytäviin seteleihin, joiden vaihto ilman kyseistä tunnusta oleviin seteleihin alkoi maaliskuussa 1919. Unkarissa toimittiin samalla tavoin ja seteleihin painettiin päälle tunnus ”Magyarország”. Vastaavanlaiset toimenpiteet toteutettiin myös Fiumessa ja Romaniassa.

Aluksi nämä leimat toimivat. Koska kuitenkin eri valtioiden leimaamien seteleiden vaihtosuhteet uuden rahayksikön mukaisiin seteleihin poikkesivat toisistaan ja seteleiden vaihtoa sääte-

livät erilaiset määräykset, oli seurauksena päällepainamien ja leimojen mittava väärentäminen. Sen takia Itävalta-Unkarin pankki ryhtyi tarkistamaan pankkiin palautuneet setelit ja käyttämään niihin erilaisia leimoja, kuten ”NOTE ECHT STEMPEL FALSCH” (seteli aito, leima väärennös) tai ”NOTE ECHT Stempel nicht konstatierbar” (seteli aito, leima ei todennettävissä) tai ”ECHT OESTERREICHISCH-UNGARISCHE BANK HAUPTANSTALT WIEN”. Vastaavanlaisia leimoja löytyy myös muiden uusien valtioiden seteleistä. Toinen erikoinen päällepainama oli ”Ausgegeben nach

dem 4. Oktober 1920”. Syynä sen käyttöön oli rauhansopimuksen mukainen päätös Itävalta-Unkarin keskuspankin purkamisesta, mistä

syystä pankki alkoi hyvittää vanhoja monarkian aikaisia tilisaamisia 5. lokakuuta 1920 lähtien seteleillä, joissa oli kyseinen päällepainama.⁴¹

Vuoden 1918 setelityypillä aikaansatiin pesäero entisen emämaan symboleihin

Sarja II -tyypin jälkeen käyttöön otettua vuoden 1918 tyyppiä tarkastellaan tässä sisällissodan aiheuttamia setelimuutoksia käsittelevässä luvussa. Pankin johtokunta teki siitä kuitenkin esityksen siinä vaiheessa, kun se kuvitteli, että Sarja II -tyypin liikkeeseenlasku ratkaisisi seteleillä maksamiseen liittyneet senhetkiset ongelmat. Elokuun 1918 lopussa päivätyn johtokunnan esityksen peruste oli sen sijaan seteleiden vanhaa emämaata koskevien tunnusten, etusivun kaksoiskotkavaakunan ja takasivun venäjänkielisen tekstin, poistaminen. Siten vuoden 1918 tyyppin käyttöönotto on pikemmin liitettävä Suomen itsenäistymisen seteleissä edellyttämiin muutoksiin. Koska tämä käyttöönotto *ex post* voidaan liittää myös sisällissodan setelivaikutuksiin ottaen huomioon laittomista seteleistä värillä mukailut Sarja II -tyypin seteliväarennökset, käsitellään se esitysteknisistä syistä tässä luvussa.

Pankkivaltuusto hyväksyi johtokunnan ehdotuksen vuoden 1918 tyyppistä samassa yhteydessä kuin 20 markan Sarja II -tyypin setelin ja esitti senaatile molempia muutoksia samanaikaisesti. Senaatti vahvisti valtuuston molemmat esitykset päätöksellään lokakuussa 1918.⁴²

Senaatin päätös ei maininnut erikseen eri seteliarvoja, vaan päätöksessä todettiin: ”Suomen Pankin tästä lähin painettavista seteleistä

on jätettävä pois Venäjän valtakunnan vaakuna ja venäjänkielinen kirjoitus.” Siten päätös olisi koskenut myös 20 markan 1909 Sarja II -tyypin seteliä, jos sitä olisi ryhdytty valmistamaan, vaikka asiaa ei erikseen mainittu setelin määrittelyssä.

Uusiin 1, 5, 10, 20, 50, 100 ja 1000 markan seteleihin painettiin vuosiluku 1918. Sen sijaan 500 markan seteliä, josta oli jo poistettu etusivun Venäjään viittaava symboli mutta ei takasivun venäjänkielistä tekstiä, ei uusittu. Myös tämä osoittaa, etteivät laittomien 500 markan seteleiden värillä tehdyt muunnokset olleet vielä tuossa vaiheessa ongelma, ja johtokunnan esittämän muutoksen perusteena oli Suomen itsenäistymisen ilmeneminen selkeämmin maan seteleissä.

Väritys säilyi 5 ja 100 markan seteleissä Sarja II -tyypin yhteydessä tehdyn muutoksen mukaisena. Kun 20 markan seteliä ei ehditty valmistaa Sarja II -tyypin mukaisena versiona, muutettiin sen kuviopainatuksen väri nyt senaatin tuolloin tekemän päätöksen mukaisesti siniseksi. Koska kansanvaltuuskunta ei ollut laskenut liikkeeseen 10, 50 ja 1000 markan seteleitä, ei niiden väritystä tarvinnut muuttaa. Samoin 1 markan setelin väritys säilyi ennallaan, koska kansanvaltuuskunnan painattamia 1 markan seteleitä ei ollut julistettu laittomiksi. Ensimmäiset vuoden 1918 tyyppin setelit valmistuivat keväällä 1919.

Koska 20 markan seteliä ei ehditty painaa Sarja II -tyypin mukaisena versiona, muutettiin sen kuviopainatuksen väri vuoden 1918 tyyppiin Sarja II -tyypille hyväksytyyn ehdotuksen mukaisesti siniseksi. Sen sijaan 5 markan setelin väri säilyi ennallaan vihreänä.

Myös 25 ja 50 pennin pikkusetelit tulivat syksyllä 1918 jälleen ajankohtaisiksi, sillä aikaisempien toimenpiteiden ansiosta pienten hopearahojen puute oli pystytty ratkaisemaan vain väliaikaisesti ja ongelma oli tullut ajankohtaiseksi jo sisällissodan alla. Tilannetta ei

ollut helpottanut, vaikka Suomen metallirahan maastavienti oli senaatin päätöksellä kielletty marrakuussa 1917.⁴³

Johtokunta kuitenkin katsoi, että kasvavaa hopearahapulaa ei enää voitu ratkaista vuosina 1916 ja 1917 varastoon painettujen pikkuse-

Pankin pääjohtaja Clas von Collanin hyväksymien 25 ja 50 pennin seteleiden etusivut, joista poistettiin Venäjän kaksoiskotka.

teleiden avulla, sillä näiden seteleiden ulkoasu ei ollut senaatin lokakuussa 1918 vahvistaman päätöksen mukainen. Tässä ehkä määrävänä perusteena oli se, ettei seteleitä ollut vielä laskettu liikkeeseen. Esimerkiksi Venäjän symboleja sisältävää 100 markan Sarja II -tyypin seteliä

painettiin vielä vuonna 1920, mutta se erosi pikkuseteleistä siinä suhteessa, että se oli ollut liikkeessä jo ennen senaatin päätöstä. Vuoden 1916 tyyppin 25 ja 50 pennin pikkuseteleitä ei siten voinut enää johtokunnan käsityksen mukaan käyttää, vaan ne poltettiin seteleiden senaikaisen

Vuoden 1918 tyyppin 50 pennin seteli poikkesi sekä etu- että takasivultaan vuoden 1916 tyyppin setelistä, kun Venäjän symbolit ja venäjänkielinen teksti ja viittaus kultakantaan poistettiin. Vuoden 1916 tyyppiä ei koskaan laskettu liikkeeseen.

tuhoamiskäytännön mukaan. Seteleiden polttamisen aiheuttamat kustannukset johtokunta arvioi noin 250 000 markaksi.⁴⁴

Vuoden 1909 Sarja II -tyypin 20 markan setelin tavoin vuoden 1916 tyyppin 25 ja 50 pennin setelit ovat esimerkkejä seteleistä, joista on senaatin päätös mutta joita ei koskaan laskettu liikkeeseen. 20 markan setelistä poiketen 25 ja 50 pennin seteleistä on kuitenkin jäänyt jälki-maailmalle malliksi arkistokappaleet.

Pikkuseteleiden ulkoasua muutettiin senaatin tekemän päätöksen mukaiseksi poistamalla

seteleistä Venäjän vaakuna ja venäjänkieliset tekstit. Lisäksi pikkuseteleistä poistettiin muista seteleistä poiketen viittaus kultakantaan. Pankkivaltuusto hyväksyi johtokunnan esitykset, ja senaatti vahvisti ne marraskuussa 1918.⁴⁵

Vuoden 1918 tyyppin 25 ja 50 pennin setelit valmistettiin ilmeisesti Tilgmannin kirjapainossa, koska setelipainon kapasiteetti oli käytössä muiden seteleiden painamiseen. Kumpaakin seteliä toimitettiin ensimmäinen erä Suomen Pankkiin joulukuussa 1918. Niiden valmistusta jatkettiin noin vuoden ajan.

Kun pikkuseteleiden korvaamista metallirahoilla valmisteltiin vuoden 1920 syksyllä, varauduttiin setelipainossa myös siihen, ettei muutos koskisi 1 markan seteliä. Tämän vuoksi setelistä laadittiin sellainen vedos, jossa vuosiluvuksi oli muutettu 1921.

Syksyllä 1920 noin puolet pikkuseteleiden valmistusmäärästä oli laskettu liikkeeseen, ja johtokunta arveli jäljellä olevan varaston riittävän vuoden 1921 loppuun. Johtokunnan tilannearvio oli tuossa vaiheessa tarpeen, sillä rahapajan johtaja I. G. Sundell oli tehnyt valtiovarainministeriölle ehdotuksen, että pikkuseteleiden sijasta otettaisiin käyttöön metallirahat.⁴⁶ Johtokunta tuki rahapajan johtajan esitystä, sillä sen kokemus pikkuseteleistä oli kielteinen. Niiden käyttö oli hankalaa, ja ne kuluivat nopeasti. Myös niiden valmistus- ja käsittelykustannukset Suomen Pankissa olivat suhteellisen suuret.

Pankkivaltuusto yhtyi johtokunnan käsitykseen ja esitti valtiovarainministeriölle pikkuseteleiden korvaamista metallirahoilla, ei

kuitenkaan enää hopearahoilla hopean hinnan kalleuden takia vaan johtaja Sundellin ehdotuksen mukaisesti kuparinikkelistä valmistetuilla rahoilla. Koska 25 ja 50 pennin seteleiden käytöstä saadut kokemukset koskivat myös 1 markan seteliä, joka alun perin oli otettu käyttöön vain väliaikaisesti, pankkivaltuusto esitti vastaavalaista muutosta myös sen tapauksessa.⁴⁷

Suomen Pankki lopetti pikkuseteleiden liikkeeseenlaskun vuoden 1921 aikana, jonka jälkeen nikkelinväriset kuparinikkelirahat vähitellen korvasivat ne. Pääosa pikkuseteleistä palautui pankkiin jo vuoden 1922 kuluessa, mutta kaikkiaan niitä jäi palautumatta yli 9 miljoonaa kappaletta. Pienin palautumisprosentti oli 25 pennin setelillä, josta jäi palautumatta lähes neljäsosa valmistusmäärästä.

Vuosi 1918 oli poikkeuksellinen ajanjakso Suomen setelihistoriassa

Sisällissota jälkiseuraamuksineen jätti syvät haavat Suomen kansaan. Monien muiden sotien tavoin se löi leimansa myös rahoihin. Vuosi 1918 on sen takia poikkeuksellinen ajanjakso Suomen setelihistoriassa. Suomen Pankin liikkeeseen laskemien pikkuseteleiden, Waasan Osake-Pankin konttokuranttisekkien sekä monien pankkien ja yritysten sekä viranomaisten tilapäisten seteleiden ohella vuoteen 1918 liittyy Eliel Saarisen suunnittelemissa seteleissä viitenä toisistaan poikkeavana muunnelmalla: 1) vuoden 1909 mallin lailliset setelit, 2) laittomiksi julistetut setelit, 3)

Litt. A -tyypin setelit, 4) Sarja II -tyypin setelit ja 5) vuoden 1918 tyypin setelit (ks. taulukko 4). Nämä kaikki perustuivat samaan ulkoasuun, jota kehitettiin vain uusien tekstein ja värein.

Vuoden 1918 tyypin myötä itsenäinen Suomi sai näköisensä setelit, koska niissä ei enää ollut entiseen emämaahan viittaavia symboleja. Niiden rinnalla oli liikkeessä kuitenkin lukuisia samannäköisiä seteleitä, jotka aiheuttivat jatkuvia sekaannuksia. Sen takia johtokunta alkoi valmistella täysin uuden setelimallin suunnittelua.

Taulukko 4. Vuoteen 1918 liittyvät Suomen Pankin setelit muunnelmineen (pikkuseteleitä lukuun ottamatta).

	1909 laillinen	1909 laitton	1909 Litt.A	1909 Sarja II	1918
5 markkaa	x	x	x	x	x
10 markkaa	x		x		x
20 markkaa	x	x	x		x
50 markkaa	x		x		x
100 markkaa	x	x	x	x	x
500 markkaa	x	x	x	x	
1000 markkaa	x				x

Lähde: SPA, setelipainon tuotantokirjat.

SUOMEN PANKKI
MAKSAA TÄSTÄN
SETELISTÄ VIISIKI

7.
Vuoden 1922
setelimalli ja aikaisempien
mallien lakkauttaminen

Suomen Pankin johtokunta ryhtyi merkittäviin investointeihin uuden setelimallin aikaansaamiseksi

Uuden setelimallin tarve oli ilmeinen. Vuoden 1909 mallin monet eri versiot ja laittomiksi julistettujen seteleiden peukalointi olivat synnyttäneet epäluottamusta pankin liikkeeseen laskemia seteleitä kohtaan. Seteleiden ulkoasuun tehdyillä muutoksilla tilanne oli kyllä saatu vähitellen paremmaksi, mutta jatkuvasti tuli esiin seteleihin liittyviä väärinkäytöksiä. Vaikka seteleiden ulkoasu oli vanhan emämaan symbolien poistamisella saatu kansalliseksi, vasta itsenäistynyt valtio tarvitsi uutta käyntikorttia. Itsenäistymisen oli paikallaan kuvastua uusissa seteleissä.¹

Pankin johtokunta ryhtyi suunnittelemaan uutta setelimallia keväällä 1919, kun vuoden 1918 tyyppin setelit oli saatu liikkeeseen. Johtokunta neuvotteli pankkivaltuuston puheenjohtajan Emil Schybergsonin kanssa tavasta, jolla uuden setelisarjan suunnittelu tuli käynnistää. Keskustelujen perusteella johtokunta kääntyi luonnosten saamiseksi jälleen arkkitehti Eliel Saarisen puoleen. Schybergsonin kanssa käyty-

jen neuvottelujen tuloksena oli myös päätös seteleiden valmistamisesta kokonaan kotimaassa, missä tarkoituksessa suomalaisen setelipaperin saanti tuli varmistaa.

Pankin johtokunnan pöytäkirjoissa tai liitemuistioissa ei ole merkintöjä Saariselle mahdollisesti annetuista uusien seteleiden kuva-aiheita tai symboliikkaa koskevista ohjeista.² Sama koskee pankkivaltuuston pöytäkirjoja. Niissä ensimmäiset uusia seteleitä koskevat päätösmerkinnät löytyvät vasta heinäkuulta 1922 eli yli kolme vuotta sen jälkeen, kun uuden mallin valmistelu oli käynnistynyt. Tuossa vaiheessa pankin johtokunta oli lähettänyt pankkivaltuustolle pyynnön esittää valtioneuvostolle 5 ja 10 markan seteliselitelmien vahvistamista. Pynnön saatuaan valtuusto kehotti johtokuntaa tekemään täydellisen selvityksen seteliuudistuksesta, sen silloisesta vaiheesta ja kustannuksista sekä esittämään ne syyt, jotka edellyttivät uudistusta.³

Pankin johtokunnassa myöhemmin vaikuttanut K. Kivialho arvioi tätä aikaisemmasta käy-

Suomen seteleiden alkuperäislaatat valmistettiin aina 1920-luvulle ulkomailta. Vuoden 1909 mallin laatat valmistettiin Reichsdruckereissa, joka alkuperäislaattojen mukana lähetti niillä ohuelle kartongille painetun ja Reichsdruckerein sinetillä varustetun setelimallin.

tännöstä muodollisesti poikkeavaa tilannetta ilmaisulla ”silloisille oloille oli kuvaavaa”.⁴ Pankin johtokunnan puheenjohtaja Otto Stenroth myönsikin pankkivaltuuston kokouksessa, että johtokunta oli osittain laiminlyönyt pankkivaltuuston päätöksenteon. Hän kuitenkin perusteli tilannetta sillä, että ”johtokunnalla on muuten-

kin runsaan työtaakan ohella ollut lyhyessä ajassa hoidettavanaan tällainen laaja tehtävä”.⁵

Stenroth pyrki myös vähättelemään pankkivaltuuston vahvistettavaksi vasta jälkikäteen esitetyn setelimallin merkitystä. Setelit olivat hänen mukaansa kokeiluluonteisia sen takia, että kyseessä olivat ensimmäistä kertaa koko-

naan kotimaassa valmistettavat setelit. Stenroth pitikin luonnollisena, että tekniikan edistyessä havaitaan pian tarpeelliseksi tehdä uudistuksia setelityyppeihin.⁶ Näin kävikin, sillä seteleistä tehtiin useita eri painoksia. Kuitenkin muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta Suomen seteleiden ulkoasu ja koko säilyivät samalaisina seuraavat yli 30 vuotta, vuoden 1955 mallin liikkeeseenlaskuun asti. Siten juuri ne seteleihin liittyvät kysymykset, ulkoasu ja koko, joihin pankkivaltuuston jäsenet olisivat halunneet 1920-luvun alussa vaikuttaa, eivät tuona ajanjaksona muuttuneet.

Moitteisiin, jotka pankkivaltuusto antoi asioiden muodollisesta käsittelystä, vaikuttivat osin myös henkilömuutokset. Uuden setelimallin alkuvaiheessa pankkivaltuuston puheenjohtajana toiminut Emil Schybergson menehtyi vuonna 1920. Hän oli johtokunnan mukaan hyväksynyt setelimallit. Samoin niitä oli suosittelut pankkivaltuuston entinen puheenjohtaja ja tunnettu numismaatikko Mauritz Hallberg.⁷

Mitä kaikkea pankin johtokunta sitten päätti seteleistä ja niiden valmistuksesta vuosina 1919–1922? Samalla kun uuden setelisarjan luonnokset pyydettiin Saariselta, johtokunta käynnisti toimenpiteet täydellisen setelinvalmistuslaitoksen perustamiseksi. Vaikka vuoden 1909 malli oli painettu pankin setelipainossa, oli alkuperäislaatat valmistettu ulkomailla, kuten aikaisemminkin, lähinnä Berliinissä sijaitsevassa Reichsdruckereissa.

Setelipainolla oli ollut laattojen valmistuksessa maailmansodan aikana ja sen jälkeen ongelmia. Sen takia pankin johtokunta oli kääntynyt myös Skandinavian maiden puoleen tiedustellen niiden setelipainoilta, ei pelkästään laattojen

toimitusta vaan myös seteleiden valmistusta. Vastaukset eivät kuitenkaan tyydyttäneet johtokuntaa, koska valmistus olisi kestänyt vuosia ja tullut kalliiksi.

Sen vuoksi johtokunta päätti ostaa Ernst Tilgmannin omistamat setelipainon koneet, rakentaa painolle lisärakennuksen pankin tontin vapaana olevaan osaan ja hankkia kuparipainokoneita, joiden avulla seteleiden turvallisuus saataisiin uudelle tasolle. Setelipainosta tuli näiden toimenpiteiden myötä osa pankin organisaatiota. Tilgmannia pyydettiin kuitenkin jatkamaan setelipainon johtajana.

Pankkivaltuusto hyväksyi toukokuussa 1920 Suomen Pankin yhteyteen rakennettavan kliseelaitoksen (painolaattalaitoksen) kustannusarvion. Seuraavassa kuussa pankkivaltuusto katsoi, että johtokunta voi valita laitoksen teknisen johtajan, mihin tehtävään johtokunta nimitti saksalaisen Erich Stahlin. Muutoinkin esivalmisteluosasto, jossa painolaatat valmistettiin, luotti saksalaiseen ammattitaitoon. Osastolla työskenteli alkuvaiheen aikana toistakymmentä saksalaista painoalan ammattilaista.⁸

Muut investoinnit johtokunta päätti itsenäisesti, ja ne tulivat pankkivaltuuston tietoon vasta vuonna 1922. Lisäksi johtokunta informoi pankkivaltuustoa maaliskuussa 1921, että se oli keväällä 1919 tilannut Saariselta uusien seteleiden piirustukset. (Aiheesta tuonnempana tässä luvussa.)⁹

Huhtikuussa 1921, eli samassa kuussa kuin pankki päätti ostaa Tilgmannin koneet, pankki osti myös runsaat 40 % Tervakosken paperitehtaan (Tervakoski Oy:n) osakkeista. Tämän päätöksen taustalla oli huoli seteleiden väärennöksistä, joita voitiin katsoa torjuttavan käsin-

tehdyllä paperilla. Koska Ruotsista ja Saksasta saadut vastaukset käsintehtyn paperin valmistuksesta eivät johtaneet myönteiseen tulokseen, kääntyi johtokunta Tervakosken puoleen. Pankin tavoin Tervakoski oli käsintehtyn paperin kannalla. Yhtäältä tarvittavan kapasiteetin aikaansaamiseksi ja toisaalta riittävän turvallisuuden takaamiseksi Tervakosken oli kuitenkin pystytettävä lisärakennus tarkoitusta varten. Tämän takia sovittiin, että Suomen Pankki merkitsi koko Tervakosken jo aikaisemmin suunnitteleman osakepääoman korotuksen.¹⁰

Pankin johtokunnan ja Tervakosken laatiman suunnitelman mukaan oli alun perin

tarkoitus valmistaa kaikki muut paitsi 5 ja 10 markan setelit käsintehtyistä paperista. Sopi- muksen mukaan setelipainon tuli tuottaa paperin valmistukseen tarvittavat muotit, mihin se ei kuitenkaan pystynyt. Tämän takia pankin johtokunnan täytyi luopua aikaisemmasta päätöksestään ja tilata koneella tehtyä paperia myös 50 ja 100 markan seteleitä varten ja käyttää käsintehtyä paperia vain 500 ja 1000 markan seteleihin. Muotit käsintehtyä paperia varten saatiin Reichsdruckereista Berliinistä siten, että ensimmäinen Tervakosken paperierä arvoltaan suuria seteleitä varten voitiin toimittaa setelipainoon maaliskuun 1923 lopulla.¹¹

Eliel Saarisen vuoden 1922 setelimallin luonnokset herättivät keskustelua

Eliel Saarisen suunnitteleman vuoden 1909 setelimallin tyyliä on tapana luonnehtia jugendsävyiseksi kansallisromantiikaksi. Sen sijaan vuoden 1922 sarja liitetään ajanjakson klassismin ja alastomuutta ihannoiviin virtauksiin.¹² Tältä kannalta on mielenkiintoista, ettei alastomuus ollut mukana vielä Saarisen varhaisissa luonnoksissa, jotka ovat Suomen arkkitehtuurimuseon piirustuskokoelmassa. Näissä 50, 100, 500 ja 1000 markan seteleiden luonnoksissa on hyvin samanlainen sommittelu kuin lopullisissa seteleissä, mutta kuvien henkilöillä on vaatteet yllä. Seteleiden etusivun pääaihe, ihmisryhmä eri elinkeinoja kuvaavia taustoja vasten, sen sijaan lienee ollut Saariselle selvä alusta alkaen.¹³

Saarinen on liittänyt 50 markan setelin kuva-aiheet kauppaan ja merenkulkuun. Alustavassa harjoitelmassa merenkulku tulee selvästi

esiin etualalla olevan ankkurin ja henkilöiden vaatetuksen välityksellä. Kynäpiirroksessa 100 markan setelissä on viitteitä sekä teollisuuteen että rakentamiseen, sillä henkilögalleria koostuu piirustusarkkia kädessään pitävästä naisesta, sepästä ja arkkitehdistä sekä Kansallismuseon pienoismallista. Kahdessa 500 markan setelin harjoitelmassa on puolestaan maaseutumaisema. Toisessa maatalousväki on viljelyhteinen pellon pientareella, toinen liittyy maaseudun rakentamiseen. Harjoitelmassa 1000 markan seteliksi on joukko ihmisiä taustanaan kaunis maisema, ja siinä esiintyy myös lasten kantama köynnös.¹⁴

Sarjan kehittämisprosessista löytyy valitettavasti hyvin vähän Suomen Pankin päätöksente- koon liittyviä dokumentteja. Johtokunnan pöytäkirjat olivat tuohon aikaan pääosin puhtaita päätöspöytäkirjoja. Pankkivaltuuston pöytäkir-

Saarisen varhaiset luonnokset 50, 100, 500 ja 1000 markan seteleistä, joista tunnistaa jo seteleiden lopullisen sommittelun, mutta alastomuutta ei juuri esiinny. Luonnoksista 1000 markan setelissä on vuosiluku 1919.

joihin kirjattiin myös keskustelun pääkohdat, mutta setelisarja esiteltiin pankkivaltuustolle vasta, kun se oli valmis. Siten Saarisen aiheen kehittelyprosessi samoin kuin Suomen Pankin johtokunnan mielipiteiden vaikutus luonnoksiin jäivät olettamusten varaan.

Johtokunnan pankkivaltuustolle jälkikäteen lokakuussa 1922 esittämän selvityksen mukaan sen Saariselta keväällä 1919 tilaamien uusien seteleiden piirustusten piti alun perin valmistua kuuden kuukauden kuluessa. Seteleiden yksityiskohtien kypsyttelyvaihe oli kuitenkin pitkä. Saarisen luonnokset valmistuivat vasta vuoden 1920 lopulla eli puolentoista vuoden kuluttua niiden tilaamisesta. Vaikka Saarisella oli merkittäviä sekä rakennusten että asemakaavojen suunnittelutehtäviä, hänellä oli myös ajanjaksoja, jolloin tilaustöiden määrä oli vähäinen. Ilmeisesti yksi

tällainen jakso osui vuoteen 1919, jolloin hän teki pääasiassa öljyvärimaalauksia, muun muassa alastontutkielmia seteleitä varten.¹⁵

Seteleiden luonnokset olivat nähtävillä pankkivaltuuston kokouksessa maaliskuussa 1921 eli joitakin kuukausia valmistumisensa jälkeen. Tuolloin johtokunta oli tuonut valtuuston käsiteltäväksi kuitenkin vain Saariselle luonnoksista maksettavan palkkion. Pankkivaltuutetut olivat jääneet siihen käsitykseen, että asia kokonaisuudessaan tulisi heidän tarkasteltavakseen lähitulevaisuudessa. Saarisen luonnosten esilläolon syynä oli johtokunnan ja Saarisen välinen eripura Saariselle maksettavasta korvauksesta. Johtokunta ei ollut luonnoksia tilatessaan sopinut palkkiosta, ja ratkaisun löytämiseksi Saarinen oli esittänyt, että pankkivaltuusto toimisi tuomarina. Tätä roolia ei valtuusto kuitenkaan halunnut ottaa.¹⁶

Minkälaiset olivat sitten ne luonnokset, jotka Saarinen oli luovuttanut Suomen Pankille vuoden 1920 lopulla ja jotka olivat nähtävänä pankkivaltuuston kokouksessa maaliskuussa 1921? Todennäköinen vaihtoehto on, että Saarisen pankille luovuttamissa luonnoksissa oli kaikkien arvoltaan 50 markkaa suurempien seteleiden etusivulla pääosin alastomia ihmisiä. Tätä olettamusta tukee pankkivaltuuston puheenjohtajan W. A. Lavoniuksen kannatusta saanut puheenvuoro valtuuston kokouksessa lokakuussa 1922. Hän nimittäin totesi, että

”seteleiden kuvissa oleville naisenkuville jälkikäteen piirretyt hameet rikkoivat taiteellista vaikutusta”. Koska hän viittaa jälkikäteen piirrettyihin hameisiin, voidaan olettaa, että Lavoniuksen aikaisemmin maaliskuussa 1921 näkemissä luonnoksissa hameita ei ollut.¹⁷ Pankin johtokunta on mahdollisesti pitänyt luonnoksissa esiintynyttä alastomuutta liian uskallettuna ja ehdottanut ihmisten osittaista vaatettamista.

Johtokunnan esityksessä pankkivaltuustolle seteleiden koot olivat seuraavat: 120 mm x

Saarisen pankille alun perin luovuttamissa luonnoksissa naishenkilöt olivat ilmeisesti ilman hameita ja 1000 markan etusivun luonnos perustui mahdollisesti tällaiseen henkilöryhmään. Lopullisessa luonnoksessa henkilöt osittain vaatetettiin tai poistettiin (mm. kuvan toinen henkilö vasemmalta). Saarisen seteleissä esiintyvien naishahmojen mallina oli Lydia (Lyyli) Metsämäa¹⁸. Saarisen hänestä maalaama öljyväriyö *Setelityttö* kuuluu Suomen Pankin taidekokoelmaan.

Suomen Pankki ryhtyi vuonna 1924 käyttämään Specimen-merkittyjä seteleitä, joilla informoitiin kirjeenvaihtajapankkeja uusista setelimalleista.

68 mm (5 ja 10 markkaa), 136 mm x 120 mm (50 ja 100 markkaa) ja 204 mm x 120 mm (500 ja 1000 markkaa). Koska johtokunnan mielestä eriarvoisten seteleiden lukumäärää oli supistettava, sarjasta oli jätetty pois 20 markan seteli. Siltä varalta, että 20 markan setelille myöhemmin syntyisi tarve, voitaisiin se johtokunnan mukaan lyhyen ajan kuluessa ottaa käyttöön.¹⁹

Johtokunta esitti siten otettavaksi uuden sarjan myötä käyttöön ne seteleiden koot, jotka vuoden 1907 suunnittelukilpailun ohjelmassa oli jo esitelty suunnitelmalla (ks. luku 1), mutta joita ei vielä siinä vaiheessa toteutettu. Kun pankkivaltuustolle esiteltiin nämä koot, pitivät

he joidenkin seteleiden aikaisemmasta poikkeavaa samankokoisuutta epäkäytännöllisenä. Valtuusto nosti esiin jopa kysymyksen, mitä kustannuksia syntyisi, jos yhtäältä 500 ja 1000 markan ja toisaalta 50 ja 100 markan seteleiden kokoa muutettaisiin. Tuossa vaiheessa 5 ja 10 markan seteleiden koko painos oli jo painettu ja 50 sekä 100 markan seteleiden painamista oltiin juuri käynnistämässä. Koska johtokunta oli tilannut Tervakoskelta setelipaperin 50 ja 100 markan seteleitä varten jo kesäkuussa 1922, olisi näiden seteleiden koon muuttaminen tuossa vaiheessa merkinnyt todella merkittäviä kustannuksia arkien osittaisen hukkakäytön takia.²⁰

Vuoden 1922 mallin 5 markan setelin ensimmäinen erä toimitettiin Suomen Pankkiin huhtikuussa 1922 useita kuukausia ennen kuin setelin liikkeeseenlasku oli muodollisesti hyväksytty.

Seteleiden koko säilyi pankkivaltuuston keskustelun jälkeenkin ilmeisesti kustannussyistä johtokunnan esityksen mukaisena, mutta seuraavien vuosien aikana setelisarjaan suunnittelujen muutosten yhteydessä pankkivaltuusto palasi säännöllisesti seteleiden kokoon. Vuoden 1922 mallin seteleiden koko säilyi kuitenkin täysin ennallaan aina vuodenvaihteen 1945–1946 setelinleikkaukseen asti, jolloin 50 ja 100 markan seteleiden kokoa pienennettiin. Nämä setelit säilyivät kuitenkin edelleen keskenään samankokoisina.

Myös seteleiden väritys aiheutti pankkivaltuuston kokouksessa keskustelua. Valtuutettu Wäinö Wuolijoki piti seteleiden taiteellista asua hyvänä, mutta katsoi, että setelit oli tehty hienostunutta makua varten. Sen vuoksi seteleiden värit olivat kovin hillityt ja erosivat vain vähän toisistaan. Wuolijoen mielestä oli välttämätöntä, että setelit voitaisiin erottaa toisistaan jo värin perusteella.²¹ Koska 5 ja 10 markan setelit

oli jo painettu ja 50 ja 100 markan painamista oltiin käynnistämässä eli niiden painovärit oli hankittu, jäi myös seteleiden värejä koskevan pankkivaltuuston keskustelun vaikutus rajalliseksi. Johtokunta kuitenkin velvoitettiin esittämään 500 ja 1000 markan seteleiden värit pankkivaltuuston hyväksyttäväksi ennen kuin näitä seteliarvoja ryhdytään painamaan. Jo pari kuukautta myöhemmin, joulukuun 1922 lopulla päiväämässään kirjeessä johtokunta pyysikin pankkivaltuustoa vahvistamaan 1000 markan setelin värin. Kirjeen liitteenä oli ensimmäisen kerran merkinnällä ”Specimen” varustettu 1000 markan seteli lopullisessa ulkoasussaan, jonka pankkivaltuusto hyväksyi.²² Vuonna 1924 johtokunta ryhtyi käyttämään Specimen-seteleitä järjestelmällisesti informoidessaan kirjeenvaihtajapankkeja uusista setelimalleista.

Myöhemmissä painoksissa vuoden 1922 mallin seteleiden keskinäiset värierot tehtiin selvemmiksi, mikä paransi niiden erottuvuutta

Uuden Suomen pilapiirtäjän Erik Vasströmin näkemys valtioneuvoston ongelmista 500 ja 1000 markan seteleiden uusimisessa.²⁵

joskin jossain määrin tyylikkyyden kustannuksella.

Uuden setelimallin yksityiskohtaisen käsittelyn lopputuloksena pankkivaltuusto päätti hyväksyä johtokunnan ehdotuksen ja pyytää valtiovarainministeriön välityksellä valtioneuvostoa hyväksymään uuden mallin seteleiden liikkeeseenlaskun. Näin siitä huolimatta, että uuden sarjan valmistelu ei valtuutettujen mielestä tullut muodollisesti käsitellyksi siinä järjestyksessä kuin olisi kuulunut.²³

Saatuun pankkivaltuuston kirjeen ja uusien setelimallien luonnokset valtioneuvosto käsiteli lehdistön mukaan useaan otteeseen mallien hyväksymistä. Sen lisäksi, että setelimallit oli alistettu hyväksyttäväksi vasta siinä vaiheessa, kun osa niistä oli jo painettu, valtioneuvostossa herätti huolestumista myös niiden sopivuus. Lehdistössä viitattiin, että 500 markan setelissä on 11 ja 1000 markan setelissä 13 alastonta naiskuva. Kuitenkin saatuaan käytettäväkseen valokuvan seteleistä, arvioi lehdistö ne viattomiksi.²⁴

Kun valtioneuvosto lopulta eteni asiassa päätöksentekoon, sosiaaliministeri Eino Kuusi vastusti uusien mallien hyväksymistä, koska niiden muoto ei hänen mukaansa ”vastaa niitä vaatimuksia, mitkä kansan kesken kiertävän rahansijakkeen tulee täyttää”. Äänestyksen jälkeen valtioneuvosto kuitenkin vahvisti uudet setelimallit perustellen hyväksymistään siten, ettei se ”katso voivansa olla vahvistamatta seteliluonnoksia ottaen huomioon seteleihin jo käytetyn työn ja kustannukset sekä ne vaikeudet, jotka hylkäävä päätös tuottaisi”. Lisäksi valtioneuvosto korosti vastauksessaan pankkivaltuustolle, ettei sille jäänyt päätöstä tehdessään sitä vapaata harkintamahdollisuutta, joka sille lain myöntämän ratkaisuvallan mukaan kuului, koska 5 ja 10 markan setelit oli jo painettu.²⁶

Näin Eliel Saarisen suunnittelema toinen setelisarja hyväksyttiin kriittisin äänenpainoin, osin muodollisista syistä, osin Saarisen ennakkoluulottoman lähestymistavan takia. Alastomia ihmisiä ja valoisaa uskoa tulevaisuuteen kuvaavat setelit saavuttivat seuraavan runsaan kolmenkymmenen vuoden aikana kansan hyväksynnän ja kiintymyksen.²⁷

Johtokunnan jälleen esittämä aikaisempien setelimallien lakkauttaminen toteutui vasta pitkän ajan kuluttua

Ensimmäisten Suomen Pankin seteleiden mitätöinnissä oli sovellettu siihen aikaan yleistä käytäntöä, jonka mukaan vanha sarja poistettiin käytöstä muutaman vuoden kuluttua siitä, kun uusi sarja oli laskettu liikkeeseen. Siten ensimmäiset vuoden 1811 mallia olleet 20, 50 ja 75 kopeekan pikkusetelit oli poistettu käytöstä samalla vuonna 1824 annetulla julistuksella, jolla uudentyyppiset setelit oli otettu käyttöön. Vanhan mallin seteleiden käyppyy lakkasi vuoden 1826 aikana, ja niitä otettiin sen jälkeen vastaan vain Suomen Pankissa ennen vuoden 1827 loppua. Sen jälkeen lunastamatta olleet setelit menettivät arvonsa. Samalla lailla toimittiin vuosien 1819 ja 1822 tyyppien pieniarvoisten ruplaseteleiden tapauksessa, kun uudenmalliset setelit otettiin käyttöön vastaavasti vuosina 1822 ja 1840.

Vuoden 1840 hopeakatteisten ruplaseteleiden käyttöönoton jälkeen seteleiden mitätöimismenettelyä kuitenkin muutettiin eikä vanhoja setelityyppejä poistettukaan enää siinä vaiheessa, kun seuraava setelimalli otettiin käyttöön. Siten Suomen Pankin setelitulille kirjattiin jatkuvasti vastuumäärä myös vuoden 1840 mallin ruplaseteleistä, ja tileistä ilmeni kunkin rupla-arvoisen setelin samoin kuin myöhempien markkaseteleiden liikkeessä ollut määrä. Kaikkein vanhimpia setelityyppejä oli ymmärrettävästi liikkeessä hyvin vähäisiä määriä. Siten esimerkiksi Suomen Pankin setelitulien mukaan vuoden 1923 lopussa oli vuoden 1840 tyyppin 25 ruplan seteleitä liikkeessä 246 kappaletta ja vuoden 1862 tyyppin 40 markan seteleitä 230 kappaletta.²⁸ Suurin osa

näistä seteleistä oli todennäköisesti jo tuhoutunut ja pieni osa oli löytänyt tiensä keräilijöiden kokoelmiin.

Johtokunta oli heinäkuussa 1918 esittänyt pankkivaltuustolle, että senaatti antaisi asetuksen, joka oikeuttaisi pankkivaltuuston poistamaan käytöstä kaikki ne vuoden 1909 tyyppin setelit, joita oli laittomasti laskettu liikkeeseen. Vaikka esitys koski vain yhtä setelityyppiä, ei asia tuolloin edennyt. Nyt kun uusi vuoden 1922 setelimalli oli saatu viimeistelyä ja setelipaino oli tuottanut seteleitä riittävän varaston, pankin johtokunta halusi palata kaikkien vanhojen setelimallien lakkauttamiseen.

Vanhojen setelimallien lakkauttaminen oli perusteltua erityisesti sen vuoksi, että vuosikymmenten aikana oli syntynyt monenkirjava joukko seteleitä, jotka olivat edelleen käyppiä maksuvälineinä tai lunastettavissa Suomen Pankissa. Lisäksi vain muutaman vuoden takainen kansanvaltuuskunnan ajan seteleiden aiheuttama suuri sekavuus aiheutti ajoittain edelleen ongelmia. Monissa aikaisempien mallien seteleissä oli sitä paitsi vanhan emämaan vaakuna ja muut tunnuksot sekä venäjänkielinen teksti. Siten näiden vanhojen seteleiden käyppyy katsottiin jopa jonkinlaiseksi epäkohdaksi itsenäisessä maassa. Vanhanmallisia seteleitä oli myös helpompi väärentää, koska niiden painamisessa oli käytetty kivi- tai kirjapainoa uuden mallin painamista varten hankitun kuparipainon (kai-verruspainon) sijasta. Johtokunta esittikin pankkivaltuustolle säädettäväksi lain, jonka mukaan vanhanmalliset setelit menettäisivät käyppyytensä

maksuvälineinä, mikäli niitä ei vaihdettaisi uusiin määrärajan kuluessa.²⁹

Vaikka esityksen perusteet olivat moninaiset, pankkivaltuusto piti johtokunnan ehdotusta ennen aikaisena. Valtuutetut halusivat johtokunnan kuitenkin selvittävän, missä maissa ja mistä syystä seteleitä oli lakkautettu ja kuinka merkittävä oli lakkautuksen kohtaanto suhteessa liikkeessä olevaan setelistöön. Tämän vuoksi johtokunta pyysi lausuntoa Saksan valtionpankin setelipainonjohtajalta Nicolaukselta.

Muistiossaan tohtori Nicolaus tuki Suomen vanhojen setelimallien lakkauttamista ja esitti joukon historiallisia esimerkkejä eri maissa tehdyistä vastaavista operaatioista. Niistä hänen mielestään Suomeen rinnastettava oli Tšekkoslovakiassa vuonna 1920 tehty päätös poistaa leimalla merkityt Itävalta-Unkarin setelit ja vaihtaa ne uudenmallisiin seteleihin.

Nicolauksen lausunnossaan esittämät perustelut eivät vakuuttaneet pankkivaltuustoa, ja valtuutetut päättivät, ettei siinä vaiheessa ollut syytä ryhtyä seteleiden lakkauttamiseen lainsäädäntöteitse. Sen sijaan valtuutetut kehottivat johtokuntaa ryhtymään toimenpiteisiin, joilla vanhanmalliset setelit voitaisiin muilla keinoin mahdollisimman nopeasti vaihtaa uusiin.³⁰

Päätös vanhanmallisten seteleiden lakkauttamisesta lainsäädäntöteitse siirtyi aina vuoteen 1943. Silloin pankkivaltuusto päätti johtokunnan esityksestä, että kaikki vuosien 1840–1918 setelimallit oli esitettävä lunastettaviksi tai vaihdettaviksi jossain Suomen Pankin konttorissa kahden vuoden kuluessa heinäkuun 1. päivästä 1943 lukien. Tämän ajankohdan jälkeen palauttamatta jääneet setelit todettaisiin arvottomiksi, eikä pankki enää lunastaisi niitä.³¹

Kuulutuksia

Kuulutus.

Täten ilmoitetaan, että jäljempänä luetellut Suomen Pankin setelit, jotka kaikki ovat vanhempija kuin vuoden 1922 mallia, on esitettävä lunastettaviksi tai vaihdettaviksi Suomen Pankin pääkonttorissa tai haarakonttoreissa kahden (2) vuoden kuluessa heinäkuun 1 päivästä 1943 lukien sekä että esittämättä jäljelle mainitun ajan umpeen kuluttua ovat arvottomia eikä niitä sen jälkeen enää lunasteta eikä vaihdeta.

Markka-setelit:

1.000 markan: mallit vuosilta 1900 ja 1918;
 500 " " " " 1878, 1808, 1900, 1909 Lltt. A ja 1909 Sarja II;
 100 " " " " 1862, 1882, 1898, 1909, 1909 Lltt. A, 1909 Sarja II ja 1918;
 50 " " " " 1884, 1898, 1909, 1909 Lltt. A ja 1918;
 40 " " " " mallit vuodelta 1862;
 20 " " " " mallit vuosilta 1862, 1883, 1894, 1898, 1909, 1909 Lltt. A, 1909 Sarja II ja 1918;
 12 " " " " malli vuodelta 1862;
 10 " " " " mallit vuosilta 1878, 1878, 1882, 1889, 1898, 1909, 1909 Lltt. A ja 1918;
 5 " " " " 1878, 1878, 1886, 1907, 1909, 1909 Lltt. A, 1909 Sarja II ja 1918;
 3 " " " " 1860–1878; sekä
 1 " " " " 1860–1867, 1915, 1916 ja 1918.

Penni-setelit:

50 pennin: mallit vuosilta 1916 ja 1918; sekä
 25 " " " " 1916 ja 1918.

Rupla-setelit:

25, 10, 5 ja 3 ruplan setelit vuosilta 1841–1861, lunastuskurssi: 1 rupla = 4 markkaa.

Helsingissä heinäkuun 22 päivänä 1943.

Eduskunnan Pankkivaltuusmiesten puolesta
VAINÖ TANNER.

SI 8298 41577 Esko K. Leinonen.

Suomen Pankki julkaisi 29.6.1943 kuulutuksen vanhanmallisten seteleiden lakkauttamisesta.

Päätöksestä julkaistiin pankkivaltuusmiesten tuolloisen puheenjohtajan Väinö Tannerin allekirjoittama kuulutus. Tanner oli ollut pankkivaltuusmies jo silloin, kun asiaa käsiteltiin edellisen kerran 20 vuotta aikaisemmin. Kuulutus julkaistiin *Virallisen lehden* lisäksi yli 80 sanoma- ja aikakauslehdessä.

Kuulutuksesta ilmennyt kuriositeetti oli rupla-arvoisten setelien lunastuskurssi, jonka mukaan 1 rupla = 4 markkaa, eli kurssi oli sama kuin silloin, kun markka tuli rahayksikkönä

käyttöön vuonna 1860. Rupla-arvoisia seteleitä ei ilmeisesti kuitenkaan esitetty Suomen Pankissa lunastettavaksi, sillä setelitulissa ei esiinny vuosina 1943 tai 1944 merkintää sellaisesta. Muutoinkin pankkiin lunastettavaksi jätettyjen seteleiden määrä oli vaatimaton. Pankki tuhosi vuoden 1943 aikana lakkautettavia setelimalleja 123 000 markan ja seuraavana vuonna 130 000 markan edestä. Siten pankkivaltuuston Suomen

Pankilta vuonna 1924 edellyttämät toimet vanhanmallisten seteleiden poistamisesta liikkeestä muilla keinoin olivat vuosien kuluessa tuottaneet hedelmää. Kaiken kaikkiaan vanhanmallisia seteleitä jäi lunastamatta alle 30 miljoonan markan edestä, mikä vastasi noin 0,2:ta prosenttia tuolloin liikkeessä olleen setelistön arvosta. Tämä summa poistettiin vuonna 1945 pankin setelivastuusta.³²

8.

*Suomen paluu kultakantaan,
vuoden 1922 mallin seteleiden
uudet painokset ja 20 markan
setelin palauttaminen*

Paluu kultakantaan nosti esiin myös seteleiden uudistamisen

Ensimmäisen maailmansodan aikana maa toisensa jälkeen oli joutunut Suomen tavoin luopumaan kultakannasta. Maailmansota aiheutti monissa maissa voimakkaan inflaation, ja sodan päätyttyä useat valtiot käynnistivät toimenpiteet rahajärjestelmän vakauttamiseksi ajatuksena paluu kultakuntajärjestelmään. Tässä tarkoituksessa järjestettiin Brysselissä ja Genovassa vuosina 1920 ja 1922 kansainvälistä finanssijärjestelmää käsitelleet konferenssit, joihin myös Suomi osallistui ensimmäistä kertaa valtiona valtioiden joukossa. Muutamia viikkoja jälkimmäisen kokouksen jälkeen pankkivaltuusto päätti pyytää ulkomaisia asiantuntijalausuntoja siitä, miten rahan arvo Suomessa voitaisiin vakauttaa.¹

Ruotsalainen taloustieteilijä Eli Heckscher, jolta saatiin asiantuntijalausunto, ehdotti markan vakauttamista palaamalla kultakantaan vallitsevaa kurssitasoa noudattaen. Sen takia Suomen hänen mielestään tuli ottaa uusi rahayksikkö käyttöön. Rahayksikön nimeksi Heckscher ehdotti taalaria.² Samasta rahayksiköstä (riksdaler) johdettu nimi (riksi) oli Suomessa

voimakkaasti esillä myös 1950-luvun alussa, kun markka toisen maailmansodan jälkeen pyrittiin jälleen vakauttamaan. Kummassakaan tapauksessa ehdotus uuden rahayksikön nimeksi ei saanut päätöksentekijöiden lopullista hyväksyntää, ja markka säilyi Suomen rahayksikön nimenä myös molempien maailmansotien jälkeen.³

Suunnitellessaan paluuta kultakantaan pankin johtokunta pohti myös paluun vaikutusta seteleihin. Lähtien siitä, että Suomen rahayksikkö tulee vaihdoksen yhteydessä muuttumaan, johtokunta päätti marraskuussa 1923 antaa setelipainon uudelle johtajalle A. V. Nylanderille tehtäväksi laatia ehdotus uusiksi setelityypeiksi. Niillä voitaisiin vastaisuudessa korvata vuoden 1922 mallin setelit.⁴ Nylander oli samana vuonna seurannut Ernst Tilgmannia johtajan tehtävässä.

Toukokuussa 1924 johtokunta esitteli myös pankkivaltuustolle suunnitelmansa ryhtymisestä valmistaviin toimenpiteisiin seteleiden muuttamiseksi. Johtokunta arvioi, että päätöshetkestä uusien seteleiden liikkeeseenlaskuun tarvitaan

vähintään kaksi vuotta. Kiireisimmin olisi päätettävä uusien seteleiden arvot ja koko. Jälkimmäinenhan oli aiheuttanut keskustelua vuonna 1922, kun pankkivaltuusto vasta jälkikäteen oli päässyt käsittelemään kysymystä. Kun seteleiden arvot ja koot olisi päätetty, johtokunta palaisi myöhemmin seteleiden ulkoasuun ja niiden väärentämisen torjumiseksi tarvittaviin ominaisuuksiin.

Johtokunta ehdotti, että seteleiden arvot uudessa rahayksikössä olisivat samat kuin käytössä olevassa sarjassa. Kuitenkin siinä tapauksessa, että seteleiden arvot uudessa rahayksikössä olisivat kymmenen kertaa suuremmat kuin vallitsevat arvot, voitaisiin kaksi suurinta seteliarvoa jättää pois. Seteleiden kokoa arvioidessaan johtokunta näki kaksi vaihtoehtoa: joko niin, että kaikki setelit olisivat erikokoisia, tai niin, että ne olisivat pareittain samaa kokoa, kuten käytössä olevassa vuoden 1922 mallissa. Näistä johtokunta antoi jälkimmäiselle vaihtoehdolle etusijan, koska seteleiden uudet koot olivat jo vakiintuneet käytössä.⁵

Pankkivaltuuston käsitys poikkesi molemmissa kysymyksissä johtokunnan esityksestä. Ensinnäkin valtuusto katsoi, että uuteen sarjaan oli suunniteltava myös 20 markan seteli, joka oli jätetty pois vuoden 1922 setelisarjasta. Sen sijaan 500 markan seteliä ei ollut tarpeen sisällyttää uuteen malliin. Toiseksi seteleiden tulisi pankkivaltuuston käsityksen mukaan olla erikokoisia kautta linjan niin kuin pankkivaltuusto oli esittänyt jo vuonna 1922. Lisäksi koska asiasta päättäminen kuului valtioneuvostolle, pankkivaltuusto odotti johtokunnalta yksityiskohtaisempaa esitystä. Sen valmistelussa tuli kuitenkin välttää suurempia kustannuksia kuin täsmällisen

ehdotuksen valmistaminen vaati.⁶ Tällä loppukaneetilla pankkivaltuusto halusi todennäköisesti viitata vuoden 1922 mallin muodollisen käsittelyn opetuksiin.

Pankkivaltuusto käsittelee johtokunnan yksityiskohtaisempaa esitystä lokakuussa 1924. Johtokunta käytti ehdotuksessaan markan sijasta järjestelmällisesti nimitystä ”rahayksikkö” eli piti rahayksikön nimeä vielä avoimena. Ehdotuksen mukaan kaikki seteliarvot olisivat keskenään erikokoisia pankkivaltuuston toukokuussa esittämän näkemyksen mukaisesti. Ehdotuksessa 5 yksikön setelin pituus oli 110 mm, eli seteli oli sentin lyhempi kuin senhetkinen 5 markan seteli, ja tästä setelien pituus kasvoi portaittain yhden sentin siirryttäessä 10 ja 20 yksikön seteliarvoihin. Edelleen 50 yksikön seteli oli kaksi senttiä pidempi kuin 20 yksikön seteli, ja arvoltaan suurimpien eli 100 ja 1000 yksikön seteleiden pituus lisääntyi vastaavasti portaittain kahden sentin verran. Tämän kokomallin mukaan 1000 yksikön seteli oli runsaan sentin lyhempi kuin senhetkinen 1000 markan seteli.

Korkeudeltaan 5 yksikön seteli oli johtokunnan ehdotuksen mukaan lähes sama (68,5 mm vs. 68 mm) kuin sen hetkiset pieniarvoiset setelit, ja korkeus lisääntyi portaittain noin 0,6 sentin verran siirryttäessä 10 ja 20 yksikön seteleihin. Ehdotuksen mukaan 50 yksikön seteli oli 1,25 senttiä korkeampi kuin 20 yksikön seteli, ja setelin korkeus kasvoi portaittain samat 1,25 senttiä siirryttäessä 100 ja 1000 yksikön seteleihin. Arvoltaan suurin seteli oli lähes yhtä korkea kuin senhetkinen 1000 markan seteli (118,5 mm vs. 120 mm). Johtokunnan ehdotus merkitsi siten paluuta vanhaan, vuoden 1909 mallin kaltaiseen seteleiden kokojärjestelmään.

Snellmanin patsas Suomen Pankin edessä paljastettiin Snellmanin päivänä toukokuussa 1923. Väinö Hämäläisen maalaus todistaa juhlavia järjestelyjä.

Johtokunta otti ehdotuksessaan kantaa myös setelipaperiin ehdottamalla, että kolmeen arvoltaan pieneen seteliin käytettäisiin konepaperia ja kolmeen arvoltaan suureen käsintehtyä paperia. Painomenetelmäksi esitettiin vastaavasti perinteistä kirjapainomenetelmää edellisiin ja kaiverruspainoa jälkimmäisiin. Vuoden 1922 malliin myöhemmin tehtävien muutosten näkökulmasta kiinnittyä huomio siihen, että johtokunta esitti vain arvoltaan pieniin seteleihin koko niiden pinta-alan kattavaa vesileimaa. Sen sijaan kolmeen arvoltaan suureen seteliin johtokunta ehdotti vesileimaa, jota ei peitettäisi paina-

tuksella ja joka olisi kussakin setelissä erilainen. Näissä ehdotuksissa kuvastui varmasti setelipainon uuden johtajan Nylanderin näkemys sen ajan parhaista keinoista torjua seteleiden väärentäminen. Siihen oli tarpeen käyttää käsintehtyä paperia, jossa on kohdistettu vesileima, jonka päälle ei paineta ja jossa seteleiden kuva-aiheet tuli painaa kaiverruspainolla.

Johtokunnan ehdotuksen liitteenä oli myös setelipainossa laadittu luonnos uudeksi 100 markan seteliksi eli ehdotus uuden setelimallin arvoltaan toiseksi suurimmaksi seteliksi, koska 500 markan seteli pankkivaltuuston aikaisemman

esityksen mukaan oli jätetty pois. Johtokunta pyysi pankkivaltuustolta valtuutusta, jotta ehdotuksen pohjalta voitaisiin tehdä esitys uuden mallin kaikista seteleistä.⁷

Setelipainossa laadittu luonnos kultakantaan palaamisen jälkeen käyttöön otettavasta 100 markan setelistä on siinä mielessä erittäin kiinnostava, että siinä on ensimmäisen kerran luonnosteltu tunnetun henkilön muotokuva suomalaiseen seteliin: J. V. Snellman. Edellisen vuoden toukokuussa, Snellmanin päivänä 12.5.1923, Suomen Pankin edessä oli juhllisin menoin paljastettu Snellmanin patsas, mikä oli herättänyt lehdistössä valtavaa huomiota. Patsaan pystyttäminen Suomen Pankin eteen kanonisoi Snellmanin merkityksen Suomen

rahajärjestelmän luomisessa, ja hän oli siten luonnollinen vaihtoehto ensimmäiseksi Suomen seteleissä kuvatuksi tunnetuksi henkilöksi.

Suomen Pankin numismaattisessa kokoelmassa on myös 50 markan setelin luonnos, jossa on sama Snellmanin kuva kuin 100 markan setelissä. Lisäksi kokoelmasta löytyy 1000 markan seteliksi hyvin karkea lyijykynäpiirros, jossa on niin ikään Snellmanin kuva. Itse asiassa karkeita lyijykynäpiirroksia on kaksi. Niistä toisessa on rahayksikön nimenä taalari, kuten Heckscher oli ehdottanut.

Näin ajatuksena oli kolmen suurimman setelin yhtäläisyys myös kuva-aiheen osalta, kuten edellä paperin ja painomenetelmän määrittelyn osalta. Pankin numismaattisesta kokoelmasta

Ruotsalaisen taloustieteilijän Eli Heckscherin ehdotusta taalarista uuden rahayksikön nimenä on käytetty 1000 setelin karkeassa lyijykynäpiirroksessa.

löytyy myös luonnokset 5, 10 ja 20 markan seteleiksi, jotka noudattivat käytössä olleen setelimallin pieniarvoisten seteleiden kuva-aiheiden pelkistettyä linjaa.

Luonnosten tekijästä ei ole varmuutta. Signe Hammarsten-Jansson oli tullut ensimmäisenä piirtäjänä setelipainon palvelukseen huhtikuussa 1924. Ilmeisesti Hammarsten-Janssonilla ei kuitenkaan ollut merkittävää roolia seteleiden suunnittelussa, koska hän on myöhemmin luonnehtinut ensimmäisiä vuosiaan setelipainossa

vähemmän inspiroiviksi. Tuossa vaiheessa hänen tehtävänään oli erilaisten ornamenttien piirtäminen osakekirjoihin ja obligaatioihin, ja vasta 1920-luvun lopulla hän, Tove Janssonin äiti, aloitti 1960-luvulle jatkuneen uransa Suomen postimerkkien merkittävimpanä suunnittelijana.⁸ Matkan varrella hänen työuralleen mahtui myös seteliluonnoksia. Näitä luonnoksia käsitellään lähemmin luvuissa 10 ja 11.

Suomen Pankin numismaattisesta kokoelmasta löytyy 5 markan setelin etu- ja takasivun

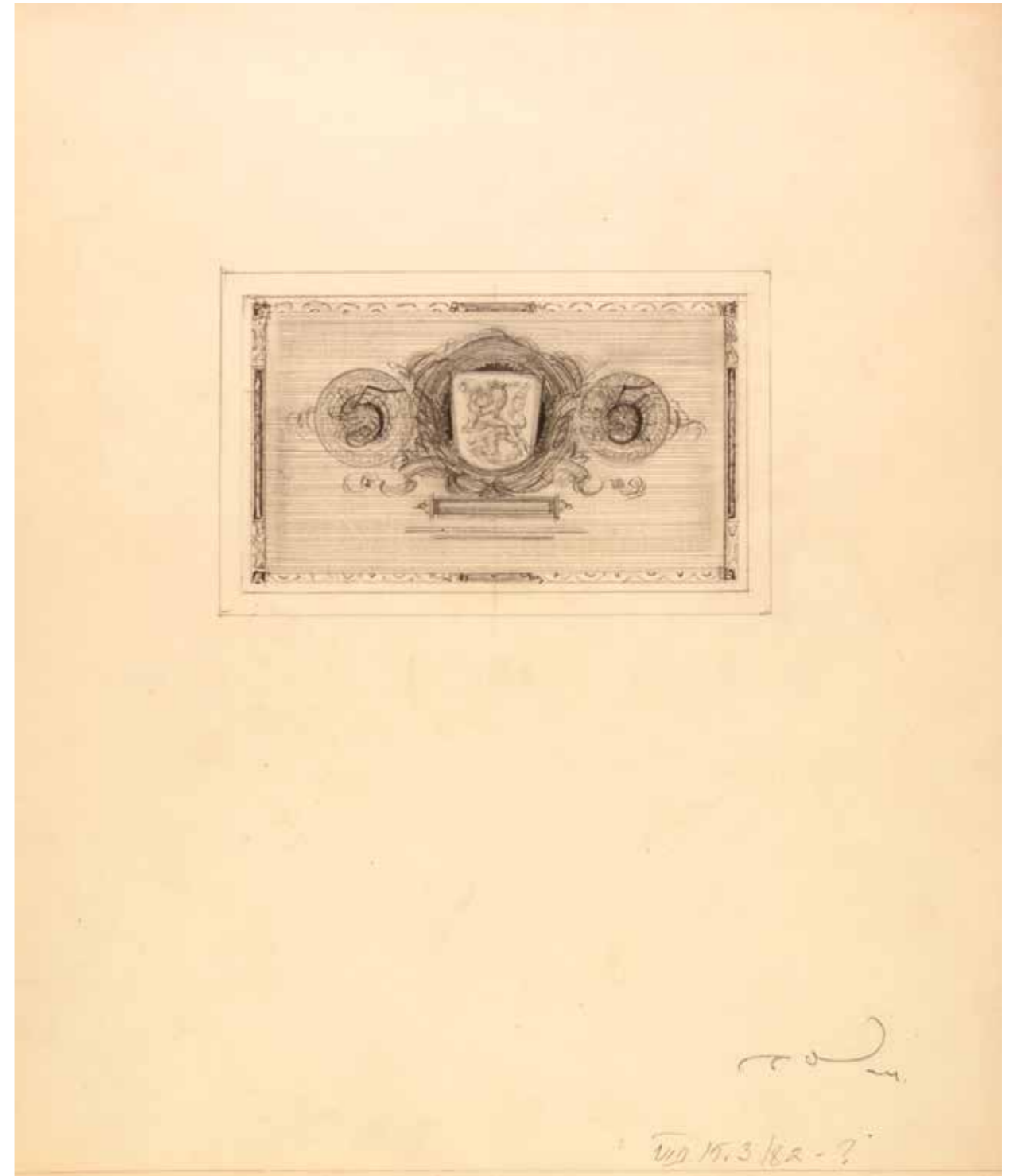
Setelipainossa tehtiin vuonna 1924 erivärisiä vedoksia 100 rahayksikön kultakantasetelin etusivuksi (s.148) sekä luonnokset 50 markan setelin etusivuksi, 20 markan setelin etu- ja takasivuksi sekä 5 markan setelin etu- ja takasivuksi. Viimeksi mainituissa oli Topi Vikstedtin signeeraus (s.150–151).

luonnokset, joissa on Topi (Toivo) Vikstedtin signeeraus. On siten mahdollista, että vuoden 1924 seteliluonnosten piirtäjä oli Vikstedt. Pilapiirrosten lisäksi Vikstedt suunnitteli 1920-luvulla satoja kirjankansia ja myös joitakin osakekirjoja. Vikstedtin vahvuudet olivat koristepiirustuksessa ja kuvan komposition laadinnassa, joten häntä on hyvin saatettu pyytää tähän tehtävään.⁹

Vuoden 1924 seteliluonnoksissa oli toimeksiannon mukainen seteleiden kullassa lunasta-

miseen viittaava teksti, joka oli poistettu vuoden 1922 mallista. Setelipaino laati 100 markan Snellman-setelistä useita värivedoksia.

Seteleiden arvot ja koko olivat pankkivaltuuston toukokuussa esittämien ajatusten mukaiset. Ilmeisesti seteliluonnosten kuva-aiheet eivät kuitenkaan sytyttäneet valtuustoa, sillä se jätti johtokunnan esityksen pöydälle siihen asti, kunnes johtokunta oli tiedustellut Eliel Saarista, voiko tämä muotoilla senhetkisistä seteleistä uudet setelimallit.¹⁰

Pankin arkistosta ei löydy dokumentteja mahdollisesta yhteydenotosta Eliel Saariseen, eikä uusista setelimalleista ole sen jälkeen mainintaa myöskään pankkivaltuuston pöytäkirjoissa. Saarinen jätti vuonna 1922 ehdotuksensa *Chicago Tribune* -lehden pilvenpiirtäjän suunnittelua koskeneeseen kilpailuun, jossa hän ylsi toiselle sijalle. Hän matkusti helmikuussa 1923 Yhdysvaltoihin asettuaan vakituisesti asumaan siellä. Uudet haasteet odottivat Saarista. On kyseenalaista, olisiko käytössä olevan setelimallin muotoilu kultakantaseteleiksi enää motivoinut häntä.

Muilta osin kultakantaan paluun valmistelu kuitenkin eteni, ja pankkivaltuusto hyväksyi johtokunnan esityksen kultakannan käyttöönotosta kokouksessaan syyskuussa 1925. Kaksi päivää kokouksen jälkeen päiväämässään kirjjeessä pankkivaltuusto esitti valtioneuvostolle, että eduskunnalle annettaisiin esitys kultakantaan palaamisesta vielä saman syksyn aikana. Eduskunta hyväksyi joulukuussa 1925 uuden rahalain, joka tuli voimaan seuraavan vuoden alusta.¹¹

Uuden rahalain mukaan rahayksikkö pidettiin muuttumattomana, ja yksi marka ennen rahalain voimaantuloa vastasi yhtä markkaa sen voimaantulon jälkeen. Käyttöön otettava kultakanta ei rahalain mukaan ollut varsinainen kultakanta

vaan kultavekselikanta. Uuden ohjesääntönsä mukaan Suomen Pankki oli vaadittaessa velvolinen lunastamaan setelinsä harkintansa mukaan joko Suomen kultarahalla, kultaharkoilla tai ulkomaisina kultarahoina maksettavaksi asetetuilla sekeillä.¹² Ilmeisesti näin monimutkaista ilmaisua ei ollut tarkoituksenmukaista painaa kaksikielisenä seteleihin, ja sen perusteella ei seteleihin katsottu tarvittavan muutoksia.¹³

Näin johtokunnan käynnistämä seteleiden ulkoasun uudistus jäi setelipainon valmistamien luonnosten asteelle. Luonnos Snellman-seteliksi ei siten johtanut tuossa vaiheessa tulokseen. Aihe-ehdotus pysyi kuitenkin mielessä ja tuli uudelleen esiin vuonna 1937. Pankkivaltuuston silloisen päätöksen mukaan Snellman sai kunnian esiintyä ensimmäisenä tunnettuna henkilönä Suomen seteleissä, ja itse asiassa setelissä oli sama kuva kuin vuoden 1924 luonnoksissa. Aiheeseen palataan lähemmin luvuissa 9 ja 10.¹⁴

Kun seteleihin ei tehty muutoksia kultakantaan palaamisen yhteydessä, ei niitä vastaavasti tarvittu siinä vaiheessa, kun pankkivaltuusto Suomen Pankin johtokunnan esityksestä päätti väliaikaisesti luopua ohjesääntönsä kultakantaan viittaavan määräyksen noudattamisesta lokakuussa 1931.¹⁵

vien muottien aikaansaanti kuitenkin viivästy, jouduttiin myös 50 ja 100 markan seteleissä käyttämään konepaperia. Muottien valmistamisen jälkeen käsintehtyn paperin valmistus

Käsintehtyn paperin saatavuuden parannuttua palattiin alkuperäiseen suunnitelmaan ja otettiin käyttöön tyyppimerkintä ”Litt. A”

Muissa vuoden 1922 setelimallin seteleissä paitsi 5 ja 10 markkaa oli alun perin tarkoitus ottaa käyttöön Tervakosken paperitehtaan käsintehty paperi. Koska paperin valmistuksessa tarvitta-

Lauri af Heurlin

Lauri af Heurlin toimi setelipainosta vastaavana Suomen Pankin johtokunnan jäsenenä vuodesta 1922 vuoteen 1942. Suomen Pankki

eteni kuitenkin nopeasti. Siten 100 markan setelin painaminen uudelle paperilaadulle voitiin käynnistää marraskuussa 1923, vain yhdeksän kuukautta konepaperin käyttöönoton jälkeen. Näin käsintehtyille paperille painettu 100 markan seteli saatiin liikkeeseen jopa aikaisemmin kuin vuoden 1922 mallin 500 markan seteli, jonka ensimmäinen erä luovutettiin Suomen Pankille vasta maaliskuussa 1924.

Uudessa 100 markan setelissä käytettiin samaa kahdessa tummassa nauhassa vaaleana

näkyvää vesileimaa ”SUOMEN PANKKI FINLANDS BANK” kuin 500 ja 1000 markan seteleissä. Jotta uudet setelit voitiin erottaa aikaisemmista, vesileimattomalle konepaperille painetuista vuoden 1922 mallin 100 markan seteleistä, otettiin käyttöön jo vuonna 1918 lanseerattu tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Setelipaperin ja sen vesileiman muuttamista ei katsottu Suomen Pankin vuoden 1895 ohjesääntö mukaiseksi tärkeäksi seteleiden valmistukseen liittyväksi kysymykseksi, joka olisi tullut alistaa pankkivaltuuston ratkaistavaksi. Paperin laatua tai vesileimaa ei myöskään mainittu valtioneuvoston vuoden 1922 mallin seteleiden selitelmiä koskeneessa päätöksessä.

Käsintehtyn paperin käyttöönotosta ei myöskään ole johtokunnan pöytäkirjamerkintää. Vuonna 1922 pankkivaltuusto oli hyväksynyt johtokunnan työnjaon. Sen mukaan yksi johtokunnan jäsen vastasi setelipainosta, jonka pankki 1920-luvun alussa oli liittänyt osaksi organisaatiotaan.¹⁶ Seteliasioista vastaavana johtokunnan jäsenenä toimi Lauri af Heurlin aina johtokuntakautensa loppuun eli syyskuuhun 1942 asti.

Af Heurlin oli Suomen Pankin edustajana myös Tervakoski Oy:n hallituksessa. Tämä af Heurliniin henkilöitynyt kolmiyhteys pankin johtokunnan, setelipainon ja Tervakosken välillä merkitsi kaikkien seteliteknisten kysymysten delegointia hänelle, eikä niistä välttämättä enää kirjattu merkintöjä johtokunnan pöytäkirjoihin. Vain merkittäviä kustannuksia koskevat kysymykset alistettiin johtokunnan tai pankkivaltuuston päätettäväksi.

Käsintehtyn paperin saatavuus oli maaliskuussa 1925 muuttunut niin suotuisaksi, että johtokunta saattoi ilmoittaa pankkivaltuustolle,

Ensimmäinen Litt. A -tyyppimerkinnän saanut vuoden 1922 mallin seteli oli 100 mk 1922 Litt. A. Sitä ryhdyttiin valmistamaan marraskuussa 1923.

että kaikki setelit, jopa 5 ja 10 markkaa, voitaisiin painaa sille. Muutoksen mahdollisti Tervakosken paperitehtaan kanssa tehty uusi sopimus, jossa setelipaperin hinta oli saatu alennettua melkein kolmannekseen entisestä.¹⁷ Uuden sopimuksen perusteella johtokunta päätti painaa myös 5, 10 ja 50 markan setelit vesileimalliselle käsintehdylle paperille. Arvoltaan suuremmista seteleistä poiketen niiden vesileima muodostui kuitenkin vaakasuorissa riveissä olevista neliöistä siten, että joka toinen rivi oli suurempien

rinnakkaisten neliöiden ympäröimä. Näin ollen johtokunta noudatti tässä vaiheessa vesileimojen osalta samansuuntaista linjaa kuin se esitti pankkivaltuustolle kultakantaan palaamisen mahdollisesti edellyttämältä uudelta setelisarjalta. Kolmen arvoltaan suurimman setelin vesileima oli kohdistettu tiettyyn paikkaan setelissä, kun taas arvoltaan pienempien seteleiden vesileima kattoi koko pinta-alan.

Tervakosken paperitoimitukset käynnistyivät heti uuden sopimuksen allekirjoittamisen

jälkeen, ja setelipaino toimitti ensimmäiset käsintehdylle paperille painetut 50 markan setelit Suomen Pankkiin vuoden 1925 lopulla. Sitä seurasivat 5 ja 10 markan toimitukset. Myös näihin uusiin seteleihin painettiin Litt. A -merkinä niiden erottamiseksi aikaisemmista vuoden 1922 mallin konepaperille painetuista seteleistä. Sen sijaan, koska vuoden 1922 mallin 500 ja 1000 markan setelit oli alusta pitäen painettu käsintehdylle paperille, niistä ei ollut tarpeen ottaa tässä yhteydessä Litt. A -painosta.

Myös seteleiden värityksen sävyä muutettiin jonkin verran uuden, vesileimallisen paperin myötä. Muutoksen jälkeen useimmista

seteliarvoista alkoi olla liikkeessä kahta jonkin verran toisistaan poikkeavaa tyyppiä. Ulkoasultaan kahden tai useamman vain vähän toisistaan poikkeavan setelityypin samanaikainen liikkeelläolo vaikeuttaa aina seteliväärennösten torjuntaa, koska ihmiset helposti kuvittelevat, että väärennös on vain ”vanhaa” mallia. Ilmeisesti tässä tarkoituksessa pankin johtokunta päätti heinäkuussa 1928 vetää vuoden 1922 mallin 5, 10, 50 ja 100 markan setelit pois liikkeestä sitä mukaa kuin ne palautuivat Suomen Pankin konttoreihin. Tämän jälkeen pankki laski näiden seteliarvojen seteleitä liikkeeseen vain Litt. A -tyyppisinä.¹⁸

Kansa kaipasi 20 markan seteliä

Kun uudet Litt. A -tyypin 5, 10, 50 ja 100 markan setelit oli saatu liikkeeseen, johtokunta toi pankkivaltuuston käsiteltäväksi 20 markan setelin käyttöönoton. Raha oli johtokunnan esityksestä jätetty alun perin pois vuoden 1922 sarjasta. Pankkivaltuusto oli kiinnittänyt huomiota asiaan jo lokakuussa 1922 ja uudelleen lokakuussa 1924, kun valtuusto käsitteli kultakantaan palaamisen mahdollisesti edellyttämää uutta setelimallia.

Esityksessään lokakuussa 1926 johtokunta viittasi 20 markan setelistä luopumisen aiheuttamiin valituksiin, joita olivat pitkin matkaa esittäneet sekä kassanhoitajat että suuri yleisö. Johtokunta ei kuitenkaan heti halunnut reagoida valituksiin, koska halusi ensin seurata, syntyykö setelin pois jättämisestä ylimääräisiä kustannuksia, jos arvoltaan pienempiä 5 ja 10 markan seteleitä joudutaan painamaan enemmän. Toinen

mahdollinen vaihtoehto oli, että 50 markan seteli korvaisi 20 markan setelin tarpeen sitä mukaa kuin yleisö tottuisi uusiin seteliarvoihin.

Pankkivaltuustolle esittelemässään laskelmassa johtokunta otti lähtökohdaksi tilanteen ennen vuoden 1922 mallin liikkeeseenlaskua. Sen mukaan 5 ja 10 markan seteleiden liikkeessä oleva määrä oli kasvanut 9,2 miljoonasta 13,5 miljoonaan seteliin eli lähes 50 %. Sen sijaan 50 markan setelin liikkeessä olevaan määrään 20 markan setelin pois jättäminen ei ollut juuri vaikuttanut, sillä 50 markan setelin määrä oli vuodesta 1921 lisääntynyt enimmilläänkin vain 10 %. Siten 50 markan seteli ei ollut korvannut 20 markan seteliä, vaan sen sijaan oli tarvinnut painaa huomattavasti enemmän 5 ja 10 markan seteleitä.

Johtokunta arvioikin, että 20 markan setelin käyttöönoton myötä seteleiden liikkeessä oleva määrä supistuisi noin 2–2,5 miljoonan

Johtokunnan hyväksymässä 20 markan mallisetelissä vuosiluvun viimeinen numero oli jätetty vielä avoimeksi. Myös vuosiluvun 1926 käyttöön tässä yhteydessä oli valmistauduttu.

kappaleen verran. Koska näiden pikkuseteleiden keskimääräinen käyttöikä oli suunnilleen vain runsaan yhden vuoden, syntyisi käyttöönoton myötä selvää säästöä seteleiden vuosittaisissa painatuskustannuksissa.¹⁹ Kun lisäksi setelipainon silloinen kapasiteetti, joka normaalina päivittäisenä työaikana oli 6 000 arkkia, vastasi silloista setelitarvetta, tulisi setelipainon mahdollinen muiden töiden lisääntyminen edellyttämään heti lisäresursseja. Näillä perusteilla johtokunta esitti, että pankkivaltuusto omalta osaltaan hyväksyisi 20 markan setelin liikkeeseenlaskua koskevan suunnitelman ja esittäisi valtioneuvostolle, että pankki oikeutettaisiin laskemaan liikkeeseen selitelmän mukaisia seteleitä.²⁰

Johtokunnan esitys oli pankkivaltuuston aikaisemmin esittämien näkemysten mukainen, joten valtuuston oli helppo hyväksyä se ja esittää valtioneuvoston hyväksyttäväksi. Tämä ajoittui marraskuuhun 1926.²¹ Setelin vuosiluku pidettiin kuitenkin samana kuin muissa vuoden 1922 mallin seteleissä, mikä oli jossain määrin uusi käytäntö. Yleensä seteleihin oli painettu se vuosi, jona niitä koskeva asetus on annettu. Päätökseen vaikutti ilmeisesti se, että kyseessä oli samaan sarjaan kuuluva seteli. Uusi käytäntö ei ollut kuitenkaan alusta asti selvä, sillä mallisetelissä, jonka todennäköisesti oli hyväksynyt af Heurlin, vuosiluvun viimeinen numero oli jätetty vielä avoimeksi. Myöhemmin vuosilu-

kumerkinnöissä siirryttiin yleisemminkin joustavaan käytäntöön.

Pankin arkistosta ei löydy merkintää siitä, pyydettiinkö Saariselta ennen hänen muuttamistaan Yhdysvaltoihin tai sen jälkeen luonnosta myös 20 markan setelistä. Alun perin Saariselta ei kuitenkaan todennäköisesti ollut pyydetty luonnosta. Kun af Heurlin ehdotti johtokunnalle ensimmäisen kerran jo elokuussa 1922, että 20 markan seteli otettaisiin edelleen käyttöön, hän esitti, että sen piirtäminen annettaisiin ammattimiehen tehtäväksi. Tuossa vaiheessa johtokunta ei halunnut esittää pankkivaltuustolle setelin käyttöönottoa, mutta päätti kyllä ryhtyä eräisiin valmistaviin toimenpiteisiin, kuten setelin piirustuksen teettämiseen. Näin setelin liikkeellelasku lyhyen ajan kuluessa olisi mahdollista, jos se myöhemmin katsottaisiin tarpeelliseksi.²²

Johtokunta vahvisti lähestymistapansa 20 markan setelin suhteen raportissaan pankkivaltuustolle lokakuussa 1922. Sen mukaan johtokunta oli ryhtynyt toimenpiteisiin, että seteli voidaan tarvittaessa ottaa myöhemmin käyttöön ripeästi.²³ Kummassakaan tapauksessa Saarista ei kuitenkaan mainita nimeltä, mikä olisi tuntunut luonnolliselta, jos nimenomaan häntä olisi päätetty lähestyä. Myös setelipainon arkiston 20 markan setelin yksityiskohtia koskeva luonnosaineisto on erittäin niukka verrattuna muihin vuoden 1922 mallin seteliarvoihin. Sekin viittaisi siihen, ettei 20 markan setelistä ollut pyydetty erillistä luonnosta, vaan sen suunnittelussa käytettiin pääosin muiden seteleiden valmistelun yhteydessä syntynyttä materiaalia.

Sinänsä kysymyksellä, miten 20 markan setelin ulkoasu syntyi, ei ole kovin suurta merkitystä,

sillä setelin ulkoasu noudattaa monessa suhteessa Saarisen suunnittelemaa 10 markan seteliä. Sekä etu- että takasivun kuva-aihe on molemmissa seteleissä sama, kuten myös seteleiden tekstien asettelu. Etusivun männyt ovat lähes identtiset ja männynoksilla kehystetyt vaakunakilvet takasivulla hyvin samankaltaiset. Myös takasivun koristekehys on identtinen. Erojakin kuitenkin on. Setelin etusivun molemmissa reunoissa 20 markan setelissä oleva koristekehys poikkeaa selvästi muiden vuoden 1922 mallin seteleiden vastaavasta, ja setelin arvoa osoittavat numerot ovat silmukkaviivakuvion (guilloche) sisällä. Samoin takasivun vaakunakilpi kehyksineen on muista seteleistä poiketen medaljongin sisällä, ja sekä medaljonki että setelin arvoa osoittavat numerot ovat yhtenäisen silmukkaviivakuvion sisällä. Näiden silmukkaviivakuvioiden käytön lisääntyminen osoittaa setelipainon muutaman vuoden kuluessa kehittyneen niin, että se käyttää monipuolisemmin hyväksi painossa käytössä olevan tekniikan tarjoamia mahdollisuuksia.

Ei ole siten täysin suljettavissa pois, että 20 markan seteli kopioitiin osin 10 markan setelistä ilman Saarisen myötävaikutusta ja loppu silmukkakuvioineen ja medaljonkeineen valmistettiin setelipainossa talon sisäisenä työnä, johon sisältyi myös kuva- ja pohjapainatuksen värien valinta. Toisaalta kun muut setelit muodostivat parin, jossa aina toisessa aiheena on mänty ja toisessa kuusi, voivat nämä 20 markan setelin erot luonnollisesti liittyä myös siihen, että seteli muutoinkin rikkoi pariasetelman, mistä syystä Saarinen tai setelipaino suunnitteli sen hieman erilaiseksi.

Uuteen seteliin käytettiin samaa paperia kuin Litt. A -tyypin 10 markan setelissä, ja sen vesi-

Vuoden 1922 mallin 10 markan ja runsaat neljä vuotta myöhemmin liikkeeseen laskettu 20 markan seteli ovat hyvin samankaltaiset, mutta erojakin löytyy.

leima oli siten sama. Johtokunnan esityksessä, jonka pankkivaltuusto hyväksyi ja valtioneuvosto vahvisti, 20 markan setelin väri oli sinipunainen. Väriltään hillitty 20 markan seteli ei kuitenkaan eronnut riittävästi vaaleanruskeasta 10 markan setelistä. Jo maaliskuussa 1927, vain vajaat kolme kuukautta setelin liikkeeseenlaskun jälkeen, johtokunta esitti pankkivaltuustolle setelin värin muuttamista punaisemmaksi. Valtuuston kokouksessa värimuutoksen käsittelyn lähtökohtana ei ollut mitään johtokunnan kirjelmää, vaan asian esitteli suullisesti seteliasioista vastaava johtokunnan jäsen Lauri af Heurlin, jonka esityksestä pankkivaltuusto hyväksyi värimuutoksen.²⁴

Pankkivaltuusto ei esittänyt värimuutosta valtioneuvoston hyväksyttäväksi, vaikka valtioneuvoston hyväksymässä 20 markan setelin selitelmässä väriksi oli määritelty sinipunainen. Kun pieniä muutoksia seteleiden ulkoasuun näytettiin tarvittavan säännöllisesti, pankkivaltuusto omaksui ilmeisesti käytännön, että vain merkittävät muutokset seteleiden määrittelyssä edellyttivät valtioneuvoston päätöstä.

Setelipaino jatkoi väriltään sinipunaisen 20 markan setelin valmistusta aina syyskuuhun 1927 asti eli noin puolen vuoden ajan pankkivaltuuston päätöksestä. Tuotannon jatkamiseen oli ehkä syynä se, että alun perin setelipaino oli hankkinut Tervakoskelta 20 markan painamiseksi 300 000 arkkia paperia. Tätä erää

Vuoden 1922 mallin 20 markan setelin värin muutos hyväksyttiin vain viisi kuukautta setelin alkuperäisen värin vahvistamisen jälkeen. Kun seteliä ryhdyttiin painamaan, siihen lisättiin vielä tyyppimerkintä Litt. A.

varten paino oli jo mahdollisesti hankkinut myös värit. Ne haluttiin varmasti käyttää tehokkaasti. Hankittu setelipaperi oli sinänsä käyttökelpoista myös sitten, kun värimuutos oli toteutettu, sillä vesileima säilyi värimuutoksen jälkeen ennallaan

Vuoden 1922 mallin 20 markan seteliä valmistettiin runsaat 3 miljoonaa kappaletta, minkä jälkeen setelipaino siirtyi tuottamaan punaisempaa 20 markan seteliä. Painosten erottamiseksi toisistaan ruusunpunaisiin seteleihin painettiin tyyppimerkintä Litt. A.

Eriarvoisten seteleiden vesileimat yhtenäistettiin ja otettiin käyttöön tyyppimerkintä "Litt. B"

Seuraava vuoden 1922 mallin seteleihin tehty muutos liittyi jälleen setelipaperiin kuten aikanaan otettaessa Litt. A -tyypin setelit käyttöön. Pari vuotta sen jälkeen, kun seteleiden määrittelyjä oli viimeksi muutettu, päätettiin vuonna 1929 setelipaperissa ottaa käyttöön uusi, kaikille seteleille yhtenäinen vesileima. Kustannustehokkuuden kannalta päätös oli askel eteenpäin, mutta turvallisuusmielessä askel

taaksepäin. Ottamalla käyttöön kaikissa seteleissä yhtenäinen vesileima voitiin setelipaperin valmistuksessa päästä suurempiin tuotantoeriin. Myös paperin varastoinnissa voitiin aikaansaada säästöjä, kun samankokoisten 50 ja 100 markan seteleiden painamisessa oli mahdollista käyttää samaa paperia.

Sen sijaan turvallisuusriskit lisääntyivät, kun rikollisten oli 5 markan setelin paperia va-

rastamalla mahdollista saada käyttöönsä aitoa paperia 1000 markan setelin väärentämiseen. Ilmeisesti luottamus arvoltaan suurten seteleiden painamisesta käytettyyn kuparipainoon oli niin suuri, että tällaisen riskin ottaminen katsottiin tehokkuussyistä hallituksi. Myöskään 1920-luvun alkupuolen jälkeen ei ollut esiintynyt uusia merkittäviä väärennöksiä, mikä varmasti helpotti päätöstä.

Vielä vuonna 1924 setelipainon valmistelussa ehdotuksessa arvoltaan suuriin seteleihin esitettiin vesileimaa, jota ei peitettäisi painatuksella. Ajattelu oli muuttunut merkittävästi, kun nyt kaikissa seteleissä otettiin käyttöön kuusenlatvakuvioinen vesileima, joka kattoi seteleiden koko pinta-alan.

Tällä kertaa uuden tyyppimerkinnän soveltaminen ei ollut yhtä yksinkertaista kuin edellisellä kerralla. Setelipaperin teknisen määrittelyn muutoksen myötä uudelle paperille valmistettuihin 5, 10, 20, 50 ja 100 markan seteleihin ryhdyttiin painamaan tyyppimerkintä ”Litt. B”. Koska kuitenkin 500 ja 1000 markan seteleiden tapauksessa oli kyseessä ensimmäinen muutos seteleiden alkuperäiseen määrittelyyn, ryhdyttiin niihin sen sijaan uuden vesileiman myötä painamaan tyyppimerkintä ”Litt. A”. Se mikä yhtenäisessä vesileiman tehokkuudessa voitettiin, jossain määrin hämärtyi sekavassa tyyppimerkinnässä, kun osassa seteleitä oli merkintä ”Litt. A” ja osassa ”Litt. B”.

Eri seteliarvot laskettiin kuitenkin eri aikaan liikkeeseen, joten siinä mielessä tyyppimerkin-

nöillä ei ollut kovin suurta merkitystä. Kansalaiset saivat joka tapauksessa tottua siihen, etteivät erilaiset Litt.-merkityt setelit olleet jääneet vain sisällissodan jälkeisiksi lyhytaikaisiksi kummaisiksi vaan tulivat olemaan ”business as usual”. Litt.-merkinnän käyttö jatkui vuosikymmenten ajan erittäin suosittuna tapana toteuttaa pieniä muutoksia seteleiden teknisiin määrittelyihin aina markkasetelijaikojen loppuun asti.

Muutoksiin liittyvistä päätöksentekoprosesseista ei ole yleensä jäänyt merkintöjä pöytäkirjoihin. Muutoksista sovittiin usein ehkä vain suullisesti pankin setelipainoa valvovan johtokunnanjäsenen ja setelipainon johtajan kesken. Muutosten perusteet jäivät sen takia osin arvailujen varaan. Vasta 1980-luvulla, kun seteleiden selitelmat ryhdyttiin julkaisemaan Suomen Pankin päätöksellä asetuskokoelmassa, myös näistä Litt.-merkinnällä varustetuista setelityypeistä on löydettävissä mustaa valkoisella.²⁵

Kuusenlatvakuvioisen vesileimapaperin käyttö jäi hyvin lyhytkestoiseksi. Kauimmin tätä paperia käytettiin 100 markan setelin valmistuksessa, jossa sen käyttö kesti hieman yli puolitoista vuotta. Sen takia Litt. B -tyypin seteleiden painokset jäivät pieniksi. Seteliarvosta riippuen 5, 10, 20, 50 ja 100 markan seteleitä painettiin vain noin 2–4 miljoonaa kappaletta. Vieläkin vähemmän kuusenlatvavesileimalle painettiin 500 ja 1000 markan seteleitä eli ensin mainittua 359 000 kappaletta kesä–heinäkuussa 1929 ja jälkimmäistä 189 000 kappaletta huhti–lokuussa 1930.

Nämä 100 mk 1922 Litt. B ja 500 mk 1922 Litt. A kuuluvat samaan sarjaan erilaisista tyyppimerkinnöistään huolimatta. Kummassakin setelissä on sama kuusenlatvakuvioinen vesileima, joka aiheutti uuden tyyppimerkinnän käyttöönoton.

Vesileimaa vaihdettiin, mikä johti tyyppiin ”Litt. C”, ja pikkusetelit korvattiin alumiinipronssirahoilla

Vuoden 1930 lopulla ensin pikkuseteleissä ja vähitellen myös muissa seteleissä alettiin käyttää paperia, jonka vesileimana oli aaltokuvio. Tuossa vaiheessa viimeinen pankin johdon pöytäkirjoihin kirjattu tieto setelipaperin muutoksista oli vuodelta 1925, jolloin käsintehty paperi otettiin käyttöön kautta linjan. Siten myös tämän paperimuutoksen perusteet jäävät olettamusten varaan. Syyt muutokseen, joka toteutettiin hyvin pian edellisen muutoksen jälkeen, olivat todennäköisesti tuotannollisia. Joko paperin valmistusta pystyttiin muutoksen avulla edelleen tehostamaan tai setelipainolla oli ollut ongelmia aikaisemman paperilaadun painamisessa. Setelipaperi valmistettiin lähinnä puuvilla- ja muista lumpuista, joiden vahvistamiseksi käytettiin hampunkuituja. Muut täyteaineet saattoivat estää värin tunkeutumista paperiin.

Erona edellisessä muutoksessa sovellettuun tyyppimerkintämenettelyyn oli se, että kaikkiin uudelle paperille valmistettuihin seteleihin ryhdyttiin nyt painamaan sama tyyppimerkintä ”Litt. C”. Ilmeisesti pankin ja setelipainon johto koki sekavaksi aikaisemman käytännön, jossa samanaikaisesti samalle paperille painettavilla eri-arvoisilla seteleillä oli eri Litt.-tyypimerkintä. Siten 500 ja 1000 markan setelin tapauksessa hypättiin tyyppiin ”Litt. B” yli, jota siis ei käytetty lainkaan näiden seteleiden painamisessa.

Uusi paperilaatu nähtävästi täytti siihen asetetut toiveet, sillä se osoittautui pitkäikäiseksi ratkaisuksi ja sitä kautta myös uusi tyyppimerkintämenettely tarkoituksenmukaiseksi. Paperimateriaalissa ei ollut tarpeen tehdä muutoksia

kuin vasta 1930-luvun lopulla. Silloinkaan syynä ei ollut paperin laatu vaan uusi painomenetelmä. Sodan alla jouduttiin etsimään tehokkaampia painomenetelmiä. Niitä käsitellään luvussa 10.

Arvoltaan suurten, 500 ja 1000, markan seteleiden valmistuksessa aaltokuvioista vesileimaperia käytettiin painomateriaalina aina vuoden 1945 lopulle asti. Setelipainossa painettiin 20, 50, 100, 500 ja 1000 markan seteleiden Litt. C -painoksia kutakin yli 10 miljoonaa kappaletta, enimmillään 20 markan painosta lähes 26 miljoonaa kappaletta.

Sen sijaan 5 ja 10 markan seteleiden tuotanto jäi myös Litt. C -tyypin osalta lyhytkestoiseksi. Tällöinkään kyseessä ei ollut paperin laatu vaan valmistuskustannukset ratkaisivat. Pikkusetelien ostoarvo ei sinänsä ollut heikentynyt kuin vajaat 10 % vuodesta 1922 vuoteen 1928, mutta seteleiden suhteellisen suuret valmistuskustannukset yhdistettynä lyhyeen käyttöikänsä puolisivat pankin johtokunnan mielestä pikkusetelien korvaamista ainakin osin metallirahoilla.

Johtokunta nosti ajatuksen metallirahojen rinnakkaiskäytöstä ensimmäisen kerran esiin pankkivaltuustossa tammikuussa 1928. Raha-pajan johtaja I. G. Sundellin asiasta laatiman muistion ja johtokunnan jäsenen af Heurlinin ulkomaisten rahapajojen kokemuksista laatiman selonteon pohjalta johtokunta esitti alumiinipronssista valmistettujen metallirahojen käyttöönottoa pienten seteleiden rinnalla. Pikkusetelien painamista oli tarkoitus jatkaa, jos niillä olisi kysyntää. Tässä suhteessa johtokunta arvioi ulkomaisten kokemusten perusteella,

Setelipaino valmisti 1000 markan Litt. C -tyypin seteliä yli 14 vuotta eli kesäkuusta 1931 joulukuuhun 1945 asti.

että yleisö ryhtyisi vieroksumaan pieniarvoisia seteleitä, kun tarjolla olisi samanarvoista metallirahaa.²⁶

Pankkivaltuusto hyväksyi johtokunnan esityksen ja sen mukaisesti totesi valtioneuvostolle lähettämässään esityksessä jättävänsä liike-elämän ja yleisön ratkaistavaksi, halusivatko nämä mieluummin käyttää pikkuseteleitä vai niiden sijasta metallirahoa.²⁷

Ensimmäinen erä 5 ja 10 markan alumiinipronssirahoja, joissa oli lyöntivuosi 1928, laskettiin liikkeeseen keväällä 1929. Tiedottaessaan uusien rahojen ensimmäisistä toimituksista pankin haarakonttoreihin johtokunta

lähti edelleen olettamuksesta, että yleisö saattaisi pitää metallirahoja parempana kuin seteleitä. Sen takia johtokunta ilmoitti konttoreille, ettei yleisöllä ollut oikeutta vaatia alumiinipronssirahoja niiden varaston mahdollisesti loppuessa, vaan konttoreilla oli oikeus antaa niiden sijasta seteleitä. Siten molempia oli tarkoitus laskea liikkeeseen rinnakkain.²⁸

Yleisö ei kuitenkaan ottanut alumiinipronssirahoja mieluusti vastaan. Rahat olivat melko painavia, ja yleisö piti parempana pikkuseteleitä, joihin se oli tottunut.²⁹ Ensimmäinen 10 markan alumiinipronssirahan tuotantoerä ei myöskään ollut tasalaatuinen, ja johtokunta pyysi pankin

konttoreita vetämään ne pois liikkeestä. Suomen Pankin konttoreita pyydettiin palauttamaan kaikki lyöntivuoden 1928 rahat pankin pääkonttoriin, josta ne toimitettaisiin edelleen rahapajan lajiteltaviksi. Tilalle konttorit saisivat lyöntivuoden 1929 rahoja.³⁰

Johtokunta joutui palaamaan alumiinipronssirahojen laatuongelmaan pian edellisen kiertokirjeensä jälkeen. Toukokuussa 1930 lähetämässään kiertokirjeessä johtokunta antoi pankin konttoreille täsmällisemmät ohjeet alumiinipronssirahojen käsittelyä varten. Pankin konttoreita pyydettiin palauttamaan vuosien 1928 ja 1929 kaikki 10 markan alumiinipronssirahat, jotka olivat naarmullisia, kirjavia tai muuten virheellisiä. Samoin tuli toimia virheellisten 5 markan alumiinipronssirahojen kanssa. Niihin johtokunta joutui palaamaan vielä syyskuussa 1931.³¹ Kaikkien näiden tekijöiden yhteistuloksena 5 ja 10 markan alumiinipronssirahojen liikkeessä oleva määrä kasvoi aluksi hyvin verkkaaisesti, jos ollenkaan.

Toukokuussa 1930 pankin johtokunta raportoi valtiovarainministeriölle alumiinipronssirahojen valmistuksessa esiintyneistä ongelmista ja niiden liikkeeseenlaskusta. Johtokunnan selvityksen mukaan alumiinipronssirahojen liikkeessä oleva määrä oli jopa vähentynyt, kun osa jo liikkeeseen lasketuista rahoista oli valmistusvirheiden takia jouduttu vetämään takaisin.

Valtiovarainministeriö vastasi puolestaan, että koska nämä rahat oli otettu käyttöön Suomen Pankin aloitteesta, olisi suotavaa, että pankki edistäisi niiden käyttöä. Tämä voisi ministeriön mukaan toteutua siten, että osa rahanvaihtajien tilauksesta annettaisiin alumiinipronssirahoina ja samalla pikkusetelien

painamista supistettaisiin päämääränä niiden painamisen lopettaminen. Lisäksi valtiovarainministeriö esitti, ettei pikkuseteleitä annettaisi viranomaisille tai valtion laitoksille muulloin kuin välttämättömän tarpeen vaatiessa. Pankin johtokunta päätti lähettää tämänsisältöisen kirjeen konttoreilleen.³²

Vuoden 1931 alussa kumpaakin alumiinipronssirahaa oli liikkeessä vain runsaat 400 000 kappaletta, kun samanaikaisesti 5 ja 10 markan seteleitä oli liikkeessä yhteensä yli kymmenkertainen määrä. Siten oli ilmeistä, ettei pikkusetelien vähittäinen poistuminen käytöstä ratkennut yleisön vapaaehtoisuuden pohjalta, vaan se oli hoidettava muilla keinoin.

Hyväksyessään valtion vuoden 1931 tulo- ja menoarvion eduskunta edellytti hallituksen ryhtyvän toimenpiteisiin, joilla alumiinipronssirahat saataisiin yleiseen käyttöön pikkusetelien tilalle. Eduskunta oli vuoden 1931 tuloarvioon merkinnyt rahanlyöntimaksun tuloksi 20 miljoonaa markkaa. Tammikuussa 1931 valtiovarainministeriö lähetti pankkivaltuustolle kirjeen, jossa se ilmoitti odottavansa pankkivaltuuston toimivan siten, että mainittu tuloarvio toteutuisi.³³ Kirjeen sanoma ei jäänyt arvailujen varaan, ja tässä muodossa pikkusetelit ja alumiinipronssirahat tuotiin pankkivaltuuston esityslistalle kolmen vuoden kuluttua asian edellisestä käsittelystä.

Valtiovarainministeriön kirjeen perusteella pankkivaltuusto päätti tilata rahapajalta niin paljon 5 ja 10 markan alumiinipronssirahoja kuin johtokunta katsoi tarvittavan pikkusetelien vetämiseksi pois liikkeestä. Johtokunta ehdotti kumpaakin rahaa tilattavaksi 15 miljoonan markan edestä.³⁴

Syyskuun 1931 alussa pankin holveissa oli enää vajaat miljoona kappaletta kumpaakin pikkuseteliä, ja näiden varastojen arvioitiin riittävän noin pariksi kuukaudeksi. Toisaalta molempia alumiinipronssirahoja oli pankin holveissa jo keskimäärin lähes 2 miljoonaa kappaletta, ja rahapaja tuotti niitä jatkuvasti lisää. Siten johtokunta katsoi olevan edellytykset 5 ja 10 markan seteleiden tuotannon lopettamiseen, minkä pankkivaltuusto hyväksyi.³⁵ Holvien tyhjennyttyä 5 ja 10 markan pikkusetelien liikkeeseenlasku lopetettiin, ja molempien setelien liikkeessä olleet määrät supistuivat nopeasti, kun kuluneet setelit palautuivat Suomen Pankin konttoreihin, mikä loi tilaa alumiinipronssirahoille.

Historia toisti itseään 1970–1980-luvulla, jolloin Suomen Pankki laski liikkeeseen vuodesta 1972 lähtien rinnakkain 5 markan seteliä ja 5 markan metallirahaa. Metalliraha saavutti yleisön suosiota hyvin verkalleen ja vain sitä mukaa kuin 5 markan rahan käyttö puhelin- ja pysäköintiautomaateissa kasvoi. Olennaisesti 5 markan metallirahan kysyntä lisääntyi kuitenkin vasta sitten, kun Suomen Pankki lopetti 5 markan setelin liikkeeseenlaskun toukokuussa 1984.³⁶

Alumiinipronssirahat korvasivat pikkusetelit vähitellen 1930-luvun aikana. Kysymys niiden käytöstä tuli jälleen ajankohtaiseksi sodan kynnyksellä syksyllä 1939. Tätä uutta vaihetta tarkastellaan luvussa 10.

9.
*Varautuminen
väärännösuhkiin varaseteleillä
1930-luvun alussa*

Miksi keskuspankit valmistivat varaseteileitä?

Vihollismaan seteleiden väärentäminen on perinteisesti ollut yksi osa sodankäyntiä. Historian tunnetuimpia esimerkkejä ovat suurimitatset väärennösoperaatiot, jollaisen Napoleon kohdisti Venäjän seteleihin ja Hitler Englannin seteleihin. Poliittisilla seteliväärennöksillä voidaan parhaassa tapauksessa saattaa vihollismaan talous sekasortoon, kun luottamus maksuväleneisiin saadaan järkkymään. Vaikka tässä ei onnistuttaisi, voidaan hyvälaatuisia väärennöksiä kaikessa tapauksessa käyttää omien joukkojen huollon rahoittamiseen vihollisalueella.¹

Korkeatasoisten väärennösten aikaansaaman uhan takia keskuspankit ja setelipainot pyrkivät varautumaan tilanteeseen, jossa jokin setelityyppi on pakko poistaa liikenteestä suurimittaisen väärennösoperaation vuoksi. Yksi keino varautumisessa olivat maailmansotien välisenä ja sotien jälkeisen kylmän sodan aikana valmiiksi painetut ns. varasetelit, jotka voitiin ottaa käyttöön tällaisessa tilanteessa. Aina 1980-luvulle asti seteleiden uusien turvatekijöiden ja jäljennöstekniikan kehitys oli siinä määrin hidasta, että varasetelit

säilyivät käyttökelpoisina useita vuosia eikä niiden painamiseen liittynyt taloudellista riskiä siinä suhteessa, että varasetelit olisivat tulleet nopeasti epäkuranteiksi. Viime vuosikymmenten aikana perinteiset varasetelit ovat kuitenkin menettäneet mielekkyytensä jäljennöstekniikan nopean kehityksen myötä. Uusien turvatekijöiden vuoksi valmiiksi painetut varasetelit vanhenisivat nykyisin nopeasti, ja varautumisajattelun on täytyntä muuttua sen mukaisesti.²

Koska varaseteleiden painamisessa oli kyse varautumisesta mahdolliseen uhkaan, nämä setelit valmistettiin yleensä salassa, eikä varaseteleiden olemassaolosta kerrottu yleisölle. Myös keskuspankin ja setelipainon piirissä valmisteluista tietävien joukko pidettiin pienenä. Näiden tiukkojen salassapitomääräysten takia tietoa eri maiden varaseteleistä on tullut julkisuuteen vasta sitä mukaa kuin keskuspankit ovat olojen muututtua katsoneet voivansa paljastaa aikoinaan tekemiään varautumissuunnitelmia setelihistoriaansa kuvaavissa teoksissaan ja verkkosivuillaan.³

Suomen Pankin setelipaino ryhtyi painamaan varaseteileitä vuonna 1931

Aikalaisdokumenteista ei löydy selitystä siihen, miksi Suomen Pankki ryhtyi setelipainossaan valmistamaan varaseteileitä vuonna 1931. Ilmeisesti asiasta ei salassapitosyistä kirjattu mitään pankin johtokunnan tai pankkivaltuuston pöytäkirjoihin. Syynä varaseteleiden valmistamiseen saattoi olla pelko poliittisesta väärennöksestä, josta Suomessa oli kokemusta 1920-luvulta ja jonka esiintymisestä Suomen Pankki joutui varoittamaan pankkeja vielä vuonna 1935 (ks. luku 12).

Ensimmäinen merkintä varaseteleistä on johtokunnan tai pankkivaltuuston pöytäkirjoissa vasta vuodelta 1939, kun toista näistä kahdesta varasetelistä käytettiin pikaisesti tarvittavan 5000 markan setelin aikaansaamiseksi. Siinä yhteydessä pöytäkirjoissa on maininta 1930-luvun alussa seteliväärennösten varalle painetuista 500 markan varaseteleistä. Siitä, minkälaisen väärennöshuhan takia varasetelit tuolloin painettiin, ei ole mainintaa. Toisen varasetelin olemassaolosta ei tässäkään yhteydessä ole pöytäkirjamainintaa, vaikka myös se laskettiin liikkeeseen vuonna 1939.

Historiankirjoituksen kannalta onnellisesti jotain tietoa löytyy kuitenkin setelipainon tuotantokirjoista ja arkistosta. Varaseteleiden valmistelut käynnistettiin huhtikuussa 1931, kun varattiin 50 000 paperiarkkia kahden arvoltaan suurimman eli 500 ja 1000 markan setelin painamista varten. Nämä paperiarkit olivat täysin identtisiä Litt. C -tyypin 500 ja 1000 markan seteliarkkien kanssa aaltokuvioisine vesileimoineen, joten paperia Tervakoskelta tilattaessa

ei tarvinnut selvittää erikseen arkkien tulevaa käyttöä.

Vuoden 1930 lopussa 1000 markan seteleitä oli liikkeessä 345 000 kappaletta ja 500 markan seteleitä 468 000 kappaletta. Siten 50 000 seteliarkin varaaminen 200 000:ta varaseteliä varten merkitsi, että varauduttiin korvaamaan huomattava osa liikkeessä olevista seteleistä, 1000 markan setelin tapauksessa 58 % ja 500 markan tapauksessa 43 %. Kun otetaan huomioon, että osa pankin taseen mukaan liikkeessä olleista seteleistä oli kadonnut tai tuhoutunut, edustivat tarkoitukseen varatut paperiarkkimäärät merkittävää varautumista arvoltaan suurten seteleiden poisvetämiseen korkeatasoisen väärennöksen tapauksessa. Lisäksi jonkin seteliarvon poisvedon yhteydessä setelit palautuvat vain vähitellen, eikä heti tarvitse korvata koko liikkeessä olevaa määrää.

Varaseteleiden ulkoasu noudatti muilta osin Litt. C -tyypin seteleitä, mutta sekä 500 että 1000 markan varaseteleissä on etusivun tekstin alla seitsemän ja takasivulla yhdeksän vaaleata juovaa, joita ei löydy muista vuoden 1922 mallin seteleistä.⁴ Myös varaseteleiden väriyty poikkesi Litt. C -tyypistä siten, että 500 markan setelin pohjapainatus oli vihreän sijasta ruskea ja 1000 markan pohjapainatus ruskean sijasta harmaansininen.

Kun setelipaino oli päässyt näin pitkälle valmistautumisessaan ja varaseteleiden ulkoasua koskevissa kysymyksissä, varaseteleiden ulkoasua esitettiin hyväksyttäväksi. Jälkipolville on säilynyt 1000 markan malliseteli, johon on käsin kirjoitettu hyväksymismerkintä syyskuussa 1931.

Tämän 1000 markan varasetelin hyväksyjä syyskuussa 1931 mahdollisesti setelipainosta vastannut pankin johtokunnan jäsen af Heurlin.

Myöhemmiltä ajoilta löytyy seteleitä, joihin hyväksyjä on kirjoittanut hyväksymismerkinnän alle myös allekirjoituksensa tai puumerkinsä.⁵ Näiden myöhempien esimerkkien perusteella voidaan olettaa, että varasetelin hyväksyjä oli setelipainosta vastannut Suomen Pankin johtokunnan jäsen af Heurlin. Setelin vuosiluku oli 1922, kuten aikaisemmissakin vuoden 1922 mallin setelityypeissä.

Hyväksytyyn malliseteliin on painettu tyyppimerkintä ”Litt. D”, mikä tuntuu luontevalta, koska Litt. C -tyyppi oli jo liikkeessä. On kuitenkin syytä epäillä, että tämä Litt. D -merkintä painettiin niihin 50 000 arkin 200 000 seteliin, joiden painamiseen pian setelin hyväksymisen jälkeen ryhdyttiin. Ensinnäkin seteli-

painon tuotantokirjoissa painetuista seteliarkeista käytetään nimitystä ”Varapainos” eikä merkintää ”Litt. D”, kuten tuotantokirjoihin yleensä merkittiin, jos seteleihin oli painettu jokin Litt.-merkintä. Tämän epä johdonmukaisuuden voisi vielä selittää sillä, että varapainos haluttiin selvästi erottaa muusta tuotannosta. Jos kuitenkin 1000 markan seteleihin olisi niiden valmistusvaiheessa painettu Litt. D -merkintä, voidaan kysyä, miksi ei toimittu samalla tavoin 500 markan varasetelin tapauksessa. Siinä tällaista merkintää ei ollut. Kolmantena ja ehkä tärkeimpänä perusteena oli varmasti se, ettei tiedetty, milloin varaseteleitä mahdollisesti tarvittaisiin, ja olisiko Litt. C -tyyppi siinä vaiheessa jo korvattu uudella tyyppillä. Siten erittäin

todennäköiseltä johtopäätökseltä vaikuttaa, että syyskuussa 1931 painettuihin varaseteleihin ei painettu Litt. D -merkintää, vaikka se olikin hyväksytyssä mallisetelissä.

Varaseteleistä 1000 markan painaminen käynnistyi syyskuussa 1931, jolloin sen ulkoasuakin hyväksyttiin. Tammikuussa 1932 puolestaan alkoi 500 markan varasetelin painaminen. Ensimmäiset seteliarkit kohopainettiin ja sitten kaiverruspainettiin kuparipainossa. Tuotanto- ja seteleiden luovutuskirjojen mukaan seteleitä ei kuitenkaan numeroitu. Se vaikuttaa hyvin tarkoituksenmukaiselta varautumisen kannalta, koska ei ollut ennalta tiedossa, millaisessa tilanteessa setelit mahdollisesti laskettaisiin liikkeeseen.

Maailmanpoliittinen tilanne muutti varaseteliarkkien käyttöä

Varaseteleiden painaminen täytti hyvin tehtävänsä eräänlaisena vakuutuksena väärennösten varalta, sillä 1930-luvulla ei löytynyt merkittäviä uusia seteliväärennöksiä. Painettujen varaseteliarkkien kohtalona olisi saattanut olla jääminen jonnekin Suomen Pankin holvin nurkkaan, kunnes ne jonkin seteliuudistuksen yhteydessä olisi epäkurantteina tuhottu. Maailmanpoliittinen tilanne kuitenkin tuli kuvaan ja muutti varaseteleiden kohtaloa 1930-luvun lopulla.

Seteleiden käyttö oli vähitellen alkanut lisääntyä talouselämän elpessä 1930-luvun lama-kauden jälkeen. Noususuhdanteen kehittyessä vuonna 1936 liikkeessä olevan setelistön vuotuisen lisäys suureni jo 250 miljoonaan markkaan aikaisemman 100 miljoonan sijasta. Setelistön voimakas kasvu jatkui vuonna 1937, ja samalla arvoltaan suurimman, 1000 markan setelin

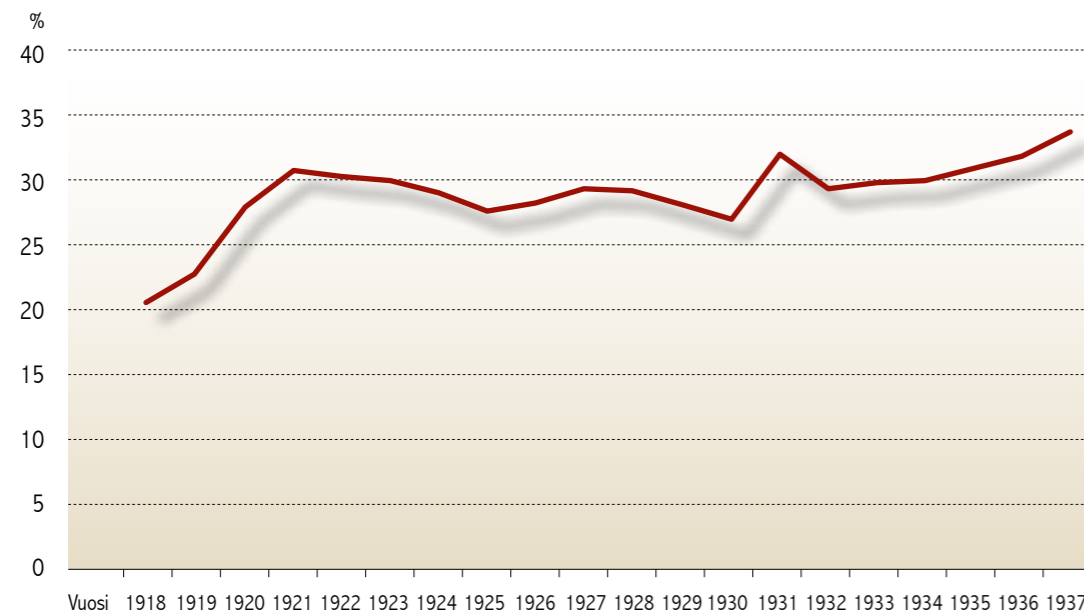
Toukokuussa 1932 alkoivat 1000 markan varaseteleiden toimitukset Suomen Pankkiin ja 500 markan varasetelin toimitukset saman vuoden kesäkuussa. Molemmista seteliarvoista toimitettiin Suomen Pankin holviin kaikki 50 000 arkkia. Siten seteliarkkien laatua ei tarkastettu tässä vaiheessa, vaan se jätettiin odottamaan arkkien mahdollista viimeistelyä. Samalla tämä toimenpide vähensi varaseteleiden prosessoinnissa mukana olevien henkilöiden piiriä.

Koko tuotantoprosessin salaisuutta osoittaa myös se, että varaseteleiden tuotannosta ei ollut mitään mainintaa setelipainon tulo- ja menoarviossa, jonka pankkivaltuusto vuosittain vahvisti.

osuuksessa liikkeessä olevan setelistön arvosta kasvoi lähelle 34:ää prosenttia (ks. kuvio 3).⁶

Arvoltaan suurimman setelin osuuden kasvun takia johtokunta toi pankkivaltuuston käsiteltäväksi suunnitelmansa aikaisempaa suuremman, 5000 markan setelin käyttöönotosta. Johtokunta esitteli valtuustolle eri vaihtoehtoja uuden setelin ulkoasuksi toukokuussa 1937 ja halusi ennen kustannuksia aiheuttavien valmistelujen jatkamista kuulla pankkivaltuuston mielipiteen asiasta. Mielipiteenvaihdon tuloksena pankkivaltuusto kehotti johtokuntaa jatkamaan 5000 markan setelin valmistelua sen vaihtoehdon pohjalta, jossa oli J. V. Snellmanin muotokuva.⁷

Setelipaino jatkoi 5000 markan setelin suunnittelua pankkivaltuuston antamien osviittojen mukaisesti. Samalla liikkeessä olevan setelistön

Kuvio 3. 1000 markan setelin osuus liikkeessä olevan setelistön arvosta

Lähde: Suomen Pankin vuosikirjat.

määrä – vähennyttyään vuoden 1938 alkupuolella ensimmäisen kerran moneen vuoteen edellisvuotisesta – alkoi jälleen kasvaa keväällä 1939. Sen jälkeen setelistö kehittyi saman vuoden elokuun lopulle asti normaalien taloudellisten tekijöiden vaikutuksen mukaisesti, kunnes sodan puhkeaminen suurvaltain välillä aiheutti elokuun viimeisellä viikolla käänteen.

Sodan aiheuttama rauhattomuus ja sen myötä kasvanut käteisvarojen tarve näkyivät setelistön määrän voimakkaana kasvuna. Kun lisäksi suuria miesjoukkoja kutsuttiin kertausharjoituksiin ja lapsia, vanhuksia sekä sairaita alettiin siirtää pois uhanalaisilta paikkakunnilta, käteisvarojen kysyntä Suomessa lisääntyi entisestään. Yksin lokakuun toisen viikon aikana setelistön määrä kasvoi tämän johdosta lähes

30 %, ja setelien tarve saavutti ainutlaatuiset mitat (ks. kuvio 4).

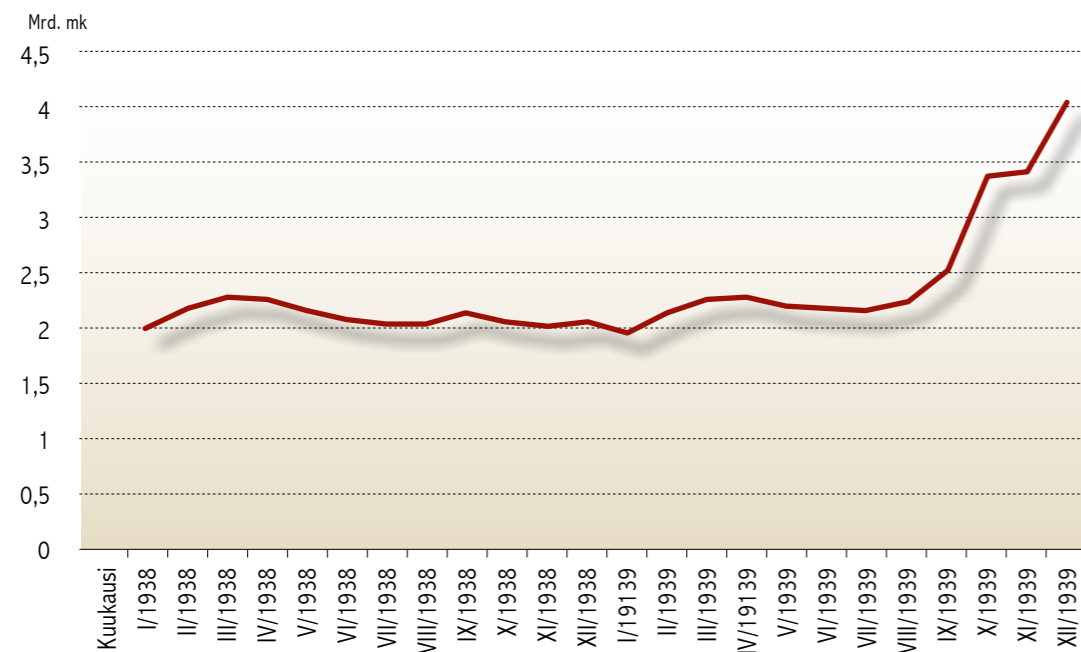
Vielä selvemmin tämä muutos näkyy, kun tarkastellaan itsenäisyyden ajan siihenastista liikkeessä olleen setelistön kehitystä (ks. kuvio 5). Suomen Pankin ja sen setelipainon oli näissä oloissa pohdittava setelitarpeen tyydyttämiseksi kaikkia mahdollisia keinoja ja jopa sellaisia toimenpiteitä, jotka eivät täyttäneet normaaliolojen vaatimuksia.⁸

Syksyllä 1939 kasvanut setelien tarve syntyi sen verran yllättäen, että oli heti selvää, ettei vasta valmisteilla olleen 5000 markan setelin avulla voitaisi helpottaa sen tyydyttämistä. Vaikka setelipaino oli jo viimeistellyt uuden setelin ulkoasun, seteliä ei ehdittäisi painaa siihen hätään. Tuossa vaiheessa 1000 markan setelin

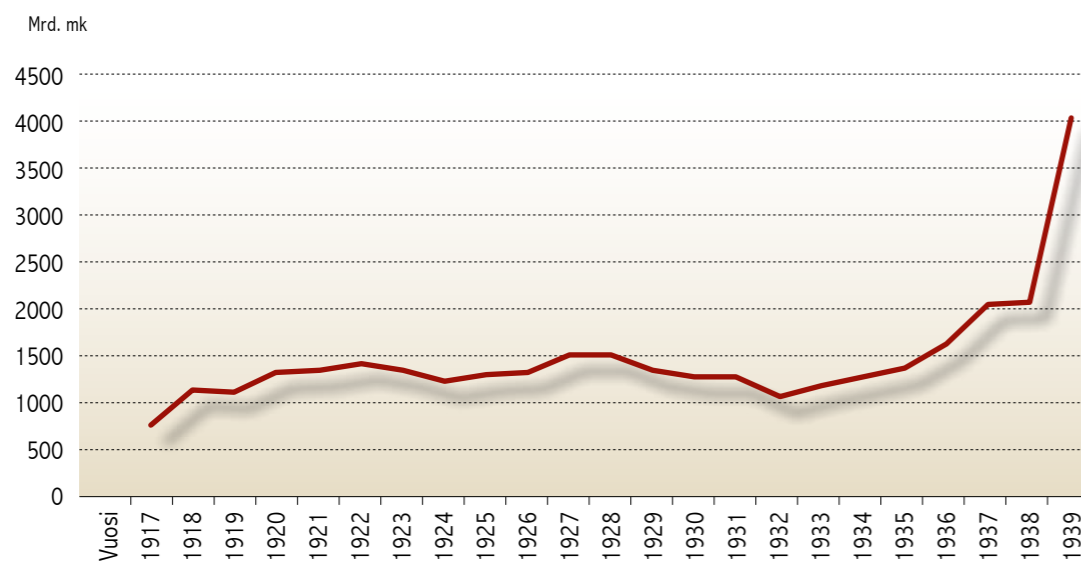
Setelipaino valmisti 1930-luvulla eri vaihtoehtoja uudeksi 5000 markan seteliksi. Valitsemalla jatkotyöskentelyn pohjaksi vaihtoehdon, jossa oli J. V. Snellmanin muotokuva, pankkivaltuusto loi linjan tunnettujen henkilöiden muotokuvien käytölle Suomen seteleissä. Luonnoksen oli piirtänyt setelipainon taiteilija Aarne Karjalainen.

Kuvio 4. Liikkeessä olevan setelistön poikkeuksellinen kasvu syksyllä 1939

Lähde: Suomen Pankin vuosikirja 1939.

Kuvio 5. Liikkeessä olevan setelistön kehitys vuosina 1917–1939

Lähde: Suomen Pankin vuosikirjat 1914–1939.

Saksan 1000 markan setelistä tehtiin hyperinflaation aikana päällepainamalla 1 miljardin markan arvoisen. Kuvan seteli oli vuodelta 1922, ja arvon muutos tehtiin jo seuraavana vuonna.

osuus lähenei jo 40:tä prosenttia. Siten pankin johdon oli keksittävä jokin keino arvoltaan suurten seteleiden nopeasti kasvaneen tarpeen tyydyttämiseksi. Tuolloin pankin ja setelipainon vastuuhenkilöiden mieleen tulivat vuosikymmenen alussa painetut varaseteliarkit, jotka tähän asti olivat saaneet olla rauhassa pankin holveissa. Miten niitä voitaisiin käyttää hyväksi syntyneessä kriittisessä tilanteessa?

Suomen Pankilla oli kokemusta sisällissodan jälkeisestä setelinpuutteesta, johon käytettiin tilapäisratkaisuna punaisen setelipainon valmistamia seteliarkkeja lisäämällä niihin tyypimerkintä ”Litt. A”. Litt.-merkintää oli käytetty 1920- ja 1930-luvulla menestyksellisesti setelipaperiin tai seteleiden väritykseen tehtyjen muutosten yhteydessä. Litt.-merkinnästä löytyi nytkin ratkaisu 1000 markan setelien tarpeeseen vastaamiseksi. Holvissahan oli valmiina 1000 markan varaseteliarkkeja 200 000 setelin aikaansaamiseksi pienellä vaivalla. Ne auttaisivat kiireisimpään tarpeeseen.

Vaikeampi pähkinä purtavaksi oli, miten käyttää hyväksi valmiina olevia 500 markan varaseteliarkkeja. Ne eivät sellaisinaan olleet kovin hyödyllisiä, sillä vallitsevassa tilanteessa tarvittiin arvoltaan mahdollisimman suuria seteleitä. Uuden arvon painaminen seteleiden päälle oli keino, jota useat maat olivat käyttäneet ensimmäisen maailmansodan jälkeen joko ratkaisuna inflaation aiheuttamiin setelitarpeisiin tai muuttaessaan rahayksikköään.⁹ Suomessa ei ollut ennen turvauduttu tähän ratkaisuun, mutta setelien tarve ei myöskään ollut aikaisemmin kasvanut näin räjähdysmäisesti. Setelin uuden arvon päällepainaminen 5000 markan setelin aikaansaamiseksi oli siten tilapäisratkaisuna koikeilemisen arvoisen.

Kun pankin ja setelipainon johto oli päässyt näin pitkälle pohdinnoissaan, toi johtokunta toimenpide-ehdotuksensa pankkivaltuuston käsiteltäväksi. 1000 markan varasetelin ulkoasu oli esimerkki samanlaisesta setelin ulkoasun vähäisestä muutoksesta, jollaisia johtokunta oli to-

Vuonna 1932 painettuun 1000 markan seteliin lisättiin lokakuussa 1939 tyyppimerkintä, allekirjoitukset ja sarjanumerot.

teuttanut itsenäisesti jo useaan otteeseen. Siten johtokunta ei esittänyt 1000 markan varaseteileiden käyttöönottoa valtuuston hyväksyttäväksi. Niiden viimeistely oli itse asiassa alkanut setelipainossa jo kaksi päivää ennen pankkivaltuuston kokousta. Johtokunta on saattanut mainita asiasta valtuuston kokouksessa, mutta siitä ei kirjattu mitään pankkivaltuuston pöytäkirjaan.

Sen sijaan 5000 markan setelin ratkaisuehdotus edellytti pankkivaltuuston hyväksymistä, ja johtokunnan esitys oli monisäikeisempi. Aluksi johtokunta esitti pankkivaltuuston hyväksyttäväksi jo pari vuotta valmisteltavana olleen 5000 markan setelin ulkonäköä, paperia ja tekotapaa. (Ks. luku 10). Koska johtokunta kuitenkin arveli uuden 5000 markan setelin valmistamisen vievän noin kaksi kuukautta, se ehdotti väliaikaista ratkaisua. Ehdotuksen mukaan vuonna 1932 painetut 500 markan varasetelit otettaisiin käyttöön lisäämällä niihin merkintä, jonka mukaan ne olivat käypiä 5000 markasta. Tämän hyvin erikoisen ehdotuksen johtokunta esitti nyt valtuuston keskusteltavaksi ja hyväksyttäväksi. Pöytäkirjan mukaan pankkivaltuusto ”lyhyemmän keskustelun jälkeen” oikeutti johtokunnan väliaikaisesti laskemaan liikkeeseen näistä varaseteleistä päällepainamalla valmistettuja 5000 markan seteleitä. Valtuuston mukaan setelit tuli varustaa huomattavalla merkinnällä, jonka mukaan seteli on käypä 5000 markasta.¹⁰

Setelipaino oli ryhtynyt käsittelemään 1000 markan varaseteliarkkeja kaksi päivää ennen pankkivaltuuston kokousta. Näiden 1000 markan seteleiden viimeistely vaati vähemmän työtä kuin 500 markan varaseteleiden muuttaminen 5000 markan seteleiksi. Nyt 1000 markan varaseteleihin painettiin tyyppimerkintä ”Litt. D”, kuten

aikanaan jo pankin johtokunnan jäsenen hyväksymässä mallisetelissä. Merkintä piti edelleen paikkansa, koska sen jälkeen, kun varaseteliarkit painettiin, oli jatkettu Litt. C -tyypin painamista, eikä mitään uutta 1000 markan setelityyppiä ollut otettu käyttöön. Lisäksi seteleihin painettiin sarjanumerot ja allekirjoitukset.¹¹ Tässä yhteydessä myös seteliarkkien laatu tarkistettiin.

Kaikkiaan 1000 markan seteliä viimeisteltiin neljän päivän aikana eli 9. ja 11.–13. lokakuuta, yhteensä 45 500 arkkia. Leikkaamalla arkit seteleiksi saatiin yhteensä 182 000 seteliä, jotka toimitettiin Suomen Pankkiin 11.–13. lokakuuta 1939.¹²

Samanaikaisesti edettiin myös 500 markan varaseteliarkkien käyttöönotossa. Setelitarpeen kriittisyyttä osoittaa, että arkit numeroitiin ja seteleihin lisättiin allekirjoitukset jo päivää ennen kuin pankkivaltuusto hyväksyi niiden muuttamisen 5000 markan seteleiksi päällepainamalla. Allekirjoitusten ja sarjanumeroiden painamiseen ei sisällynyt mitään riskiä, jonka takia olisi pitänyt odottaa valtuuston päätöstä. Tehokkuussyistä olisi luonnollisesti ollut tarkoituksenmukaista käyttää samoja allekirjoituspa-reja kuin 1000 markan varaseteleissä. Koska 500 markan seteleihin lisättiin myös ylimääräiset allekirjoitukset (ks. seuraavassa), ei näin kuitenkaan toimittu, jottei sama allekirjoitus olisi esiintynyt setelissä kaksi kertaa, mikä olisi vaikuttanut erikoiselta.

Kun 1000 markan varasetelit oli saatu toimitettua Suomen Pankkiin, setelipaino ryhtyi muuttamaan 500 markan varaseteliarkkeja 5000 markan seteleiksi. Se vaati enemmän töitä kuin 1000 markan setelin viimeistely, sillä rahoihin täytyi lisätä uutta tietoa.

Vuoden 1939 väliaikainen 5000 markan seteli oli alkujaan vuonna 1932 painettu 500 markan varaseteli. Varasetelin etusivulle painettiin päälle setelin uusi arvo, mutta setelin takasivuun ei tehty mitään muutoksia vuonna 1939, vaan sen arvomerkinä säilyi 500 markkaa.

Koska 5000 markan seteliä ei ollut aikaisemmin laskettu liikkeeseen, painettiin väliaikaisiin seteleihin tyyppimerkintä ”Litt. A” mustalla värillä. Sen lisäksi keskelle seteleiden etusivua painettiin tummansinisellä värillä pankkivaltuuston edellyttämä huomattava merkintä siitä, että setelin käypä arvo oli 5000 markkaa. Ylempänä setelin uusi arvo oli merkittynä suurikokoisin numeroin ja sen alapuolella tekstinä suomeksi ja ruotsiksi. Niiden alapuolelle painettiin vielä – jotta luottamus päällepainaman aitouteen lisääntyisi – pankin nimi suomeksi ja ruotsiksi sekä kahden johtokunnan jäsenen (pääjohtaja Risto Ryti ja setelipainosta vastaava johtokunnan jäsen Lauri af Heurlin) ylimääräiset nimikirjoitukset. Kaikki nämä setelin uuteen arvoon liittyvät merkinnät painettiin tummansinisellä värillä.

Setelin uusi arvo painettiin vain sen etusivulle. Pidemmän ajan käyttäminen setelin viimeistelyyn tuossa vaiheessa olisi ollut yllätyksellistä. Varasetelien takasivu säilyi koskemattomana, ja siellä esiintyi edelleen varasetelin alkuperäinen arvo 500.

Väliaikaista 5000 markan seteliä viimeisteltiin runsaan viikon ajan siten, että viimeinen erä luovutettiin Suomen Pankkiin 21.10.1939. Yhteensä seteliä toimitettiin 12 000 arkkia eli 48 000 seteliä. Koko 50 000 arkin varasetelienä ilmeisesti päällepainettiin, koska painokoneita olisi ollut epätarkoituksenmukaista asetella pientä arkkimäärää varten useaan kertaan. Kun varsinainen 5000 markan seteli oli saatu liikkeeseen (ks. luku 10), loput 38 000 arkkia tuhottiin samoin kuin pieni erä 1000 markan Litt. D -tyypin arkkeja.

Vaikka 500 markan setelistä päällepainamalla aikaansaatu 5000 markan seteli oli hyvin erikoinen ja poikkeuksellinen ratkaisu, Suomen Pankki ei erityisesti selittänyt yleisölle sen taust-

toja. Pankkivaltuuston kokouksen jälkeisenä päivänä pankki tiedotti sekä varsinaisesta että väliaikaisesta 5000 markan setelistä. Pääuutinen lehdissä näytti olevan varsinainen 5000 markan seteli, jonka selitelmän valtuusto oli hyväksynyt. Sen kuva oli myös lehdissä. Lehdet kertoivat sen painatuksen kestävän joitakin kuukausia, minkä takia pankki laskee väliaikaisesti liikkeeseen 5000 markan setelin, joka on painettu 500 markan lomakkeelle. Sitä, että 500 markan lomakkeissa oli kyse seteliväärennösten varalle painetuista 500 markan varaseteleistä, pankki ei tiedottanut lehdistölle. Muutoin se olisi varmasti lehdissä mainittu.¹³ Vielä vähemmän viestintätarvetta oli 1000 markan varasetelin tapauksessa, koska mikään sen ulkoasussa ei viitannut jo vuonna 1932 painettuun varasetelieriään. Näin pankki toimitti varasetelien suuremmista hälyttä liikkeeseen, ja sen avulla pystyttiin tyydyttämään poikkeuksellinen setelintarve.

Päällepainamalla valmistettua 5000 markan seteliä laskettiin liikkeeseen vain pieni määrä. Osaksi syynä oli varmasti yleisön vaikeus käyttää näin suurta seteliä¹⁴, osaksi määrän vähyys selittyi sillä, ettei väliaikaista, pian liikkeestä pois vedettävää seteliä haluttu levittää laajalti.¹⁵ Ja olihan seteli todella erikoinen, kun sen etusivulla arvo oli 5000 ja takasivulla 500.

Vuoden 1939 lopussa väliaikaista seteliä oli liikkeessä 4 550 kappaletta. Heti kun varsinainen 5000 markan seteli saatiin liikkeeseen seuraavana keväänä, väliaikainen seteli pyrittiin vetämään takaisin Suomen Pankkiin, ja vuoden 1940 lopussa sitä oli liikkeessä enää 568 kappaletta. Vuoden 1945 lopussa ennen kuin seteli menetti käypyytensä setelinleikkauksen jälkeen, sitä oli liikkeessä vain 70 kappaletta.¹⁶

10.

*Sotaan valmistautumisen
vaikutukset seteleihin ja sota-
ajan ratkaisut*

Suomen Pankin setelipaino alkoi painaa seteleitä rotaatiokoneella kenties ensimmäisenä maailmassa

Sodan kynnyksellä syksyllä 1939 kävi arvoltaan suurten seteleiden tarpeeseen liittyvien haasteiden ohella ilmi, ettei rahapaja kyennyt lyömään alumiinipronssirahoja kysyntää vastaavia määriä. Syntyneen ongelman ratkaisemiseksi Suomen Pankki päätti käynnistää vuonna 1931 keskeytyneen 10 markan setelin painamisen uudelleen lokakuussa 1939. Käynnistykseen liittyi mielenkiintoisia piirteitä.

Setelipaino oli vuonna 1938 osallistunut vuotta aiemmin perustetun Kansaneläkelaitoksen palkanpidätyslomakkeiden painamisesta järjestettyyn tarjouskilpailuun. Verojen silloisen maksujärjestelmän vuoksi kansaneläkemaksujen kantoa varten tarvittiin lomakkeita, joilla työnantajat pidättivät lakimääräisen kansaneläkemaksun työntekijöiden palkoista. Jotta setelipaino olisi valmis tähän merkittävään painotyöhön, pankkivaltuusto oli oikeuttanut setelipainon tilaamaan vuonna 1937 Goebel AG:ltä Darmstadtista rotaatiopainokoneen.¹

Kone oli saapunut samoihin aikoihin alkusyksystä 1938 kun Kansaneläkelaitoksen tilaus varmistui, ja konetta päästiin käyttämään ajateltuun tarkoitukseen vielä saman syksyn aikana. Vuonna 1939 Kansaneläkelaitoksen palkanpidätyslomakkeet olivat jo merkittävä osa setelipainon tuotantoa. Vuoden lopulla setelipaino joutui kuitenkin ilmoittamaan Kansaneläkelaitokselle, ettei se vallitsevissa olosuhteissa pystynyt enää painamaan näitä lomakkeita. Syynä oli koneiden käyttö lomakkeiden sijasta seteleiden painamiseen.²

Ajatus lomakerotaatiokoneen käyttämisestä seteleiden painamiseen oli syntynyt jo ennen syksyn 1939 vaikeaa tilannetta. Pankin johtokunnan alkuperäisessä esityksessä pankkivaltuustolle viitattiin hankinnan perusteena leima- ja postimerkkien ohella myös pienempien seteleiden valmistuksen helpottamiseen ja jouduttamiseen. Tarkoitettiin tuossa vaiheessa 5 ja 10 markan pikkuseteleitä, jotka 1930-luvun alussa oli korvattu alumiinipronssirahoilla vai

Setelipaino hankki vuonna 1938 lomakerotaatiokoneen, jota ryhdyttiin käyttämään seuraavana vuonna myös seteleiden painamiseen.

varautumismielessä suunniteltuja hätäseteleitä, ei selviä dokumenteista.

Setelipainon arkistosta löytyy vedoksia eräänlaisiksi 1 ja 5 markan hätäseteleiksi, joissa on vuosiluku 1939. Myös Ruotsissa käytiin 1930-luvun lopulla keskustelua hätäseteleistä osana sotaan varautumista, ja näistä suunnitelmista on varmasti keskusteltu Suomen ja Ruotsin keskuspankkien ylimmän johdon tasolla.³ Siten voi olla, että alun perin nimenomaan tällaiset hätäsetelit olivat mielessä vuonna 1937, kun seteleiden valmistuksen helpottaminen

ja jouduttaminen kirjattiin yhtenä perusteena rotaatiokoneen hankkimiselle. Hätäsetelit oli suunniteltu hyvin pienikokoisiksi kuten ensimmäisen maailmansodan aikaiset pikkusetelit. Sekä 1 että 5 markan hätäsetelin korkeus oli vain 5,5 senttimetriä. Hätäsetelit jäivät kuitenkin vain vedosasteelle, ja setelipaino päättyi syksyllä 1939 käyttämään rotaatiokonetta olemassa olevien setelimallien painamiseen.

Setelipainon päätöstä käyttää rotaatiokonetta seteleiden painamiseen pidetään urauurtavana, sillä tämä oli mahdollisesti ensimmäinen

Setelipaino teki kokeiluja eräänlaisilla yksinkertaisilla 1 ja 5 markan hätäseteleillä vuonna 1939 mutta päätyi käyttämään rotaatiokoneita olemassa olevien setelimallien painamiseen.

kerta maailmassa.⁴ Rotaatiokoneen toimittaja Goebel oli kuitenkin myynyt ensimmäisen rotaatiopainokoneen Reichsdruckereille Berliiniin postimerkkien valmistusta varten jo vuonna 1911. Siten ei voida täysin sulkea pois mahdollisuutta, että rotaatiokoneita olisi käytetty jo aikaisemminkin seteleiden painamiseen. Reichsdruckerei valmisti ensimmäisen maailmansodan aikana pikkuseteleitä Saksan valtiolle ja lukuisia hätäseteleitä eri asiakkaille. Se painoi myös Romanian seteleitä, joista osa oli lähes

postimerkin kokoisia, ja on mahdollista, että niiden painamisessa olisi käytetty rotaatiokoneita.⁵ Sen takia ilmaisu ”maailman ensimmäinen käyttö” on varauksellinen ja kysymysmerkkinen.

Seteleiden painaminen rotaatiokoneella oli alun perin ajateltu vain tilapäiseksi toimenpiteeksi, josta luovuttaisiin heti, kun rahapaja jälleen pystyisi valmistamaan alumiinipronssirahoja. Rotaatioseteleiden liikkeeseenlaskun ensivaiheessa Suomen Pankki af Heurlinin suulla jopa korosti lehdistölle, ettei alumiinipronssirahoja kannat-

Maailman kenties ensimmäisen rotaatiopainokoneella painetun setelityypin etusivu, 10 markkaa Litt. D vuodelta 1939.

tanut hamstrata, sillä niiden metalliarvo oli vain murto-osa niiden nimellisarvosta.⁶ Siten tilanne poikkesi merkittävästi ensimmäisen maailmansodan ajasta, jolloin hopeakolikoita kerättiin niiden nimellisarvoa suuremman arvon johdosta.

Suomen seteleiden painaminen rotaatiokoneella ei kuitenkaan jäänyt tilapäiseksi vaiheeksi, vaan sitä jatkettiin vuosikymmenten ajan. Siten setelipaino oli aikaansa edellä, sillä ensimmäinen varsinainen seteleiden painamista varten kehitetty Goebelin rotaatiopainokone toimitettiin vasta vuonna 1955 Englannin pankin setelipainolle. Myöhemmin vastaavia rotaatiokoneita otettiin käyttöön Tanskan, Ruotsin, Norjan, Ranskan ja Algerian keskuspankin setelipainoissa.⁷ Goebelin koneiden lisäksi Suomen Pankin setelipaino käytti 1970-luvulta 1990-alkuun yhteistyössä Wärtsilän kanssa kehittämänsä rotaatiopainokoneita, jonka lähtökohtana oli Goebelin laite.⁸ Loppuvaiheessa konetta käytettiin

vain 10 markan setelin painamiseen.⁹ Ranskan pankin setelipaino käytti Goebelin rotaatiokoneita monen vuoden ajan myös euroseteleiden painamiseen mutta siirtyi muutama vuosi sitten pelkästään arkkikoneisiin. Rotaatiokoneiden käytön väheneminen seteleiden painamisessa viime vuosina johtuu kaiverruspainon kohdistuksen vaikeudesta rotaatiopainamisessa.

Suomen Pankin setelipainossa ei kuitenkaan ollut kohdistusongelmia syksyllä 1939, kun rotaatiokoneita ryhdyttiin käyttämään arvoltaan pienten seteleiden painamiseen. Rotaatiokoneita siirryttiin käyttämään 10 markan setelin jälkeen myös 20 markan ja osin 50 markan seteleiden tuotannossa jo samassa kuussa. Koneen käytön perusteena oli se, että sillä pystyttiin valmistamaan suurempi määrä tuotteita samassa ajassa kuin arkkikoneella. Rotaatiosetelit olivat myös huomattavasti halvempia tuottaa, seteliarvosta riippuen vain noin puolet siitä, mitä arkki-

Rotaatioseteleissä 50 ja 100 markan etu- ja takasivujen ulkoasu yhtenäistettiin ilmeisesti rotaatiopainolaattojen valmistuksen nopeuttamiseksi.

koneella painetut setelit maksoivat. Turvaominaisuuksiltaan rotaatiosetelit eivät kuitenkaan olleet yhtä korkeatasoisia kuin kaiveruspainolla valmistetut setelit.¹⁰

Rotaatiosetelit painettiin käsintehtyä paperia halvemmalle konepaperille, jonka vesileimana oli heraldisia ruusuja. Paperi ei kestänyt kulutusta samalla tavoin kuin käsintehty paperi, ja setelit

kuluivat nopeasti. Seteleiden puutteen takia kuitenkin vain piloille kuluneet setelit poistettiin käytöstä ja erotettiin poltettaviksi. Kaikki muut setelit pantiin uudelleen kiertoon.¹¹

Paperin ja painomenetelmän muutoksen vuoksi uusi tyyppi nimettiin Litt. D -painokseksi. Lisäksi seteleiden vuosiluku muutettiin ensimmäisen kerran vuoden 1922 mallin eri painosten tapauksessa. Seteleihin painettiin nyt vuosiluku 1939 aikaisemman vuoden 1922 sijasta. Varaseteleistä viimeisteltyyn 1000 markan Litt. D -tyyppiin oli kuitenkin painettu vuosi 1922, kun setelit vuonna 1932 valmistettiin. Tämä vuoden 1922 mallin eri painosten tyyppitunnuksiin liittyvä pieni epä johdonmukaisuus voidaan perustella sillä, että 1000 markkaa Litt. D -tyyppi kaiveruspainettiin, kun taas kaikissa vuoden 1939 Litt. D -tyypin seteleissä käytettiin rotaatiopainoa. Seteleiden kysyntä oli kuitenkin siihen aikaan niin mittavaa, ettei tällaisiin finesseihin ollut tarpeen uhrata ajatuksia.

Puolustusvalmistelut ja talvisota lisäsivät entisestään seteleiden kysyntää, ja sen takia myös 100 markan seteleiden valmistuksessa siirryttiin

osin käyttämään rotaatiokonetta tammikuussa 1940. Litt. D -tyypin 100 markan seteli erosi C -tyypistä siten, että siinä setelin etusivun aiheena käytettiin 50 markan setelin merenkulkuaiheista kuvaa. Vastaavalla tavalla toimittiin myös 100 markan rotaatiosetelin takasivun tapauksessa. Nämä muutokset ilmeisesti nopeuttivat 100 markan rotaatioseteleissä tarvittavien laattojen valmistusta, kun laatat oli jo tehty 50 markan seteliä varten.

Koska samanaikaisesti jatkettiin 100 markan seteleiden Litt. C -tyypin painamista ja sen avulla pystyttiin ensivaiheessa tyydyttämään 100 markan setelin kysyntä, ei uusia Litt. D -tyypin seteleitä tarvinnut aluksi laskea liikkeeseen. Kesäkuussa 1941 oltiin tilanteessa, jossa 100 markan Litt. C -tyypin tarjonta ei kuitenkaan enää yksistään riittänyt vastaamaan sen kysyntään. Sen takia pankin johtokunta pyysi pankkivaltuustolta oikeutta laskea myös Litt. D -painosta liikkeeseen ja jatkaa sen painamista. Rotaatiokoneen käyttö seteleiden painamisessa oli tuossa vaiheessa jo niin vakiintunutta, että johtokunta käytti siitä nimitystä arvopainorotaatiokone.¹²

Osa seteleiden painamisesta siirtyi talvisodan aikana Vaasaan

Jo ennen pankkivaltuuston kesäkuussa 1941 käymiä keskusteluja rotaatioseteleiden liikkeenlaskun ulottamisesta 100 markan seteleihin olivat Suomen Pankki ja sen setelipaino joutuneet vaikeiden päätösten eteen talvisodan luomien uhkien seurauksena. Helsingin pommitusten takia osia seteli- ja postimerkituotannosta päätettiin siirtää Vaasaan jo parin viikon kuluttua talvisodan syttymisestä. Siten

vaasalainen kirjapaino tuli poikkeustilanteessa toisen kerran setelipainamisen näyttämöksi siihen erityisesti valmistautumatta (ks. luku 5). Tällä kertaa seteleitä painettiin Vaasan Kirjapaino Oy:ssä, josta vuokrattiin sekä tiloja että koneita.¹³

Tavallisessa kirjapainossa ei luonnostaan ollut sellaisia turvajärjestelmiä, jotka setelipainossa katsottiin välttämättömiksi. Vaasan

Taulukko 5: Seteleiden painaminen talvisodan aikana Vaasassa.

	Kappalemäärä	Luovutukset Vaasassa toimineelle konttorille	Sarjanumerot
50 mk	297 000	22.1.–30.1.1940	R0629001–R0926000
100 mk	454 000	16.12.1939–20.1.1940	AB0094001–AB 0548000
500 mk	220 000	16.12.1939–20.1.1940	C844001–D064000

Lähde: SPA, setelipainon tuotanto- ja luovutuspäiväkirjat.

Kirjapainon turvallisuutta pyrittiin tästä syystä lisäämään erottamalla setelipainolle suljettu tila ja käyttämällä sotilasvartiointia. Setelit painettiin kirjapainon kohopainokoneilla ja luovutettiin päivittäin Vaasassa toimineelle Suomen Pankin konttorille. Tuotantokirjojen ja Suomen Pankin Vaasan konttorin kuittausten perusteella seteleitä valmistettiin Vaasassa yhteensä vajaat miljoonaa kappaletta (ks. taulukko 5).¹⁴

Jos Hoffmanin maininta seteleiden painamisesta Vaasan Kirjapainon kohopainokoneil-

la pitää paikkansa, näiden 100 ja 500 markan seteleiden määrittely on poikennut muista Litt. C -tyypin seteleistä. Normaalisti 100 ja 500 markan Litt. C -tyypin seteleiden kuvio-painatus painettiin kuparipainossa eikä kohopainossa. Siinä tapauksessa kohopainolaattojen käyttö hyväksyttiin yhtenä poikkeuksellisenä toimenpiteenä monien muiden joukossa ja setelit laskettiin normaalisti liikkeeseen samalla tavoin kuin samaan aikaan painetut Litt. D -tyypin setelit.

Signe Hammarsten-Jansson suunnitteli talvisodan aikana hätäseteleitä

Setelipainon arkistosta löytyy vuonna 1939 painettuja vedoksia 1 ja 5 markan hätäseteleistä. Niiden ohella setelipaino suunnitteli talvisodan aikana hätäseteleitä myös arvoltaan suuremmista seteleistä. Arkistoista ei löydy vastausta, suunniteltiinko ne jälleen väärennöshän takia, kuten 1930-luvun alun varasetelit. Todennäköisempi selitys on, että niiden avulla haluttiin varautua seteleiden painamiseen myös poikkeusoloissa ja -tiloissa, jos pommi-

tusten takia tai muista syistä toimintaa ei olisi mahdollista jatkaa setelipainon tiloissa. Kaikessa tapauksessa setelipainon taiteilija Signe Hammarsten-Jansson sai tuolloin tehtäväkseen hätäsetelisarjan suunnittelun.

Hätäseteleistä ei ole mainintaa setelipainon tuotantopäiväkirjoissa, joten niitä ei ilmeisesti tuolloin painettu, mutta setelipainon arkistosta löytyy sekä luonnoksia että vedoksia 500 ja 1000 markan seteleistä. Niiden lisäksi 100 mar-

Postimerkkitaiteilijana tunnettu Signe Hammarsten-Jansson piirsi 500 ja 1000 markan (s. 190) seteleiden luonnokset vuonna 1940. Niiden pohjalta setelipainossa valmistettiin vedokset, joissa on vuosiluku 1940.

kan setelistä oli valmistettu laatta, ja Hammarsten-Jansson oli suunnitellut myös 50 markan hätäsetelin. Tuon ajan luonnoksia tai vedoksia 50 ja 100 markan hätäseteleistä ei ole löytynyt, mutta myöhemmän tiedon perusteella luonnokset olivat hyvin samankaltaiset kuin 500 ja 1000 markan seteleiden luonnokset. Tieto niiden olemassaolosta perustuu johtokunnan pankkivaltuustolle tekemään esitykseen siinä vaiheessa, kun hätäseteleihin jouduttiin turvautumaan valmistauduttaessa vuodenvaihteen 1945–1946 setelinvaihtoon.¹⁵ Siihen palataan luvussa 11.

Hammarsten-Janssonin suunnittelemat 500 ja 1000 markan hätäsetelit olivat kuva-aiheiltaan pelkistetympiä kuin silloin käytössä olevat setelit, mikä vastaa niiden tarkoitusta hätäseteleinä. Kuva-aiheista löytyy selviä yhtymäkohtia edellä kuvattuihin 1 ja 5 markan hätäseteleihin. Siten Hammarsten-Jansson on todennäköisesti suunnitellut myös nuo pikkusetelit.

Kaikki hätäsetelit oli suunniteltu ilmeisesti painettaviksi rotaatiokoneella. Seteleiden koot oli suunniteltu pienemmiksi kuin silloin käytössä olleiden seteleiden koot, jotta setelipaperia ja värejä voitaisiin säästää.

Varsinainen 5000 markan seteli laskettiin liikkeeseen keväällä 1940

Pankkivaltuusto siis hyväksyi varsinaisen 5000 markan setelin valmistamisen lokakuussa 1939 samalla kun se oikeutti johtokunnan painattamaan väliaikaista seteliä 500 markan varaseteliarkeista. Valtuuston kokouksessa johtokunta uskoi varsinaisen setelin valmistuvan parissa kuukaudessa, jolloin väliaikaisen setelin tarve olisi jäänyt todella lyhytkestoiseksi.¹⁶

Varsinaisen 5000 markan setelin suunnitteli setelipainon taiteilija Aarne Karjalainen. Signe Hammarsten-Jansson piirsi seteliin Snellmanin muotokuvan kaiverruspiirroksen sekä valmisti

vesileiman muotokuvasta.¹⁷ Selkeän henkilökuvavesileiman aikaansaamiseksi Tervakosken paperitehdas joutui kokeilemaan uutta lyhytkuituisempaa paperin koostumusta.

Karjalaisen valmistelemiin luonnosvaihtoehtoihin pankkivaltuusto oli tutustunut jo toukokuussa 1937 ja kehottanut johtokuntaa jatkamaan valmistelua J. V. Snellmanin muotokuvaan perustuvan vaihtoehdon pohjalta. Muotokuva oli sama, jota käytettiin kultakan-taseteleiden luonnosten yhteydessä (ks. luku 8). Sen lisäksi, että kyseessä oli ensimmäinen

Setelipainon taiteilijan Aarne Karjalaisen luonnoksen pohjalta valmistettu vuoden 1940 tyyppin 5000 markan setelin etusivu.

seteli, jossa oli tunnetun henkilön muotokuva, etusivulla käytettiin myös ensimmäisen kerran suomalaisessa setelissä ns. iirispainatusta. Iirispainatuksen väri vaihtui 5000 markan setelissä vasemmalta oikealle portaattomasti tummansinisestä sinipunaiseksi.

Ilmeisesti uuden painomenetelmän käyttö ja sen yhdistäminen alun perin suunniteltuun pohjapainatukseen johtivat painoteknisiin ongelmiin. Niiden vuoksi uutta seteliä ei ollut mahdollista valmistaa alun perin arvellussa parissa kuukaudessa. Lisäksi setelipaino joutui ehdottamaan muutoksia setelin pohjapainatuksen väreihin. Näiden jonkin verran alkuperäisestä esityksestä poikkeavien värien takia johtokunta toi 5000 markan setelin uudelleen pankkivaltuuston käsiteltäväksi toukokuussa 1940 eli seitsemän kuukautta sen jälkeen, kun valtuusto oli hyväksynyt setelin ulkoasun ja värityksen.

Myös 1000 markan seteli painettiin rotaatiokoneella, mutta se jäi varaseteliksi

Johtokunta oli kesäkuussa 1941 saanut pankkivaltuustolta oikeuden laskea liikkeeseen 100 markan rotaatioseteliä. Jo seuraavassa kuussa pankin johtokunta kääntyi jälleen pankkivaltuuston puoleen ja esitti tällä kertaa myös 1000 markan setelin painamista rotaatiokoneessa. Setelin kysyntä oli johtokunnan jäsen Lauri af Heurlinin mukaan kasvanut niin suureksi, ettei kuparipainossa painetun Litt. C -tyypin setelin varasto riittäisi sitä tyydyttämään.

Setelipaino oli aloittanut 1000 markan rotaatiosetelin valmistelun jo keväällä 1941, sillä setelin laatta rotaatiopainoa varten hyväksyttiin

Setelin pohjapainatuksen epäsäännöllisen reliefikuvion uusi väri oli sekä etu- että takasivulla ruskea aikaisemman mustan sijasta. Vastaavasti pohjapainatuksen viivarasterin uusi väri oli vihreänsininen aikaisemman vihreänharmaan sijasta. Pankkivaltuusto hyväksyi johtokunnan esittämät värimuutokset ja pyysi valtioneuvostoa julkaisemaan 5000 markan setelin selitelmän asetuskokoelmassa, mikä toteutui kesäkuussa 1940.¹⁸ Pankkivaltuusto ei ollut esittänyt tällaista pyyntöä vielä lokakuussa 1939, mutta setelin silloinen selitelmä oli kyllä julkaistu lehdistössä.¹⁹

Seteli laskettiin liikkeeseen Snellmanin päivän aattona vuonna 1940. Vaikka sen painaminen oli vienyt ennakoitua kauemmin, huolellisuus viimeistelyssä oli kannattanut, sillä monien mielestä se on Suomen kaunein seteli.²⁰

toukokuussa 1941. Laatan avulla setelistä oli tehty vedos pari päivää ennen pankkivaltuuston kokousta. Vedos oli nähtävillä kokouksessa, ja sen perusteella pankkivaltuusto hyväksyi setelin valmistamisen. Setelityypin vuodeksi oli painettu 1941.²¹

Pankkivaltuuston kokouksessa esitellyssä mallisetelissä ei ollut tyyppimerkintää, mutta johtokunta käytti siitä sen esitellyssä tyyppimerkintää Litt. D muiden rotaatiopainettujen seteleiden tavoin. Litt. D -tyypin 1000 markan seteli oli kuitenkin jo laskettu liikkeeseen vuonna 1939 (ks. luku 9). Näin ollen kun seteliä

Rotaatiopainoa varten tehdyn 1000 markan setelin painolaatta hyväksyttiin toukokuussa 1941, ja pankkivaltuusto hyväksyi saman vuoden heinäkuussa laatalla painetun mallisetelin.

myöhemmin ryhdyttiin valmistamaan, siihen painettiin tyyppimerkintä Litt. E.

Vastoin ennakoarviota 1000 markan rotaatiosetelin painamiseen ei ollutkaan välitöntä tarvetta, ja setelipaino jatkoi vuosina 1941–1943 pelkästään 1922 Litt. C -tyypin kuparipainosetelin valmistusta. Vuonna 1944 tilanne kuitenkin muuttui, kun 1000 markan seteleiden menekki oli varsin suuri. Kysynnän kasvuun haluttiin varautua ajoissa ja 1000 markan seteliä painettiin ensimmäisen kerran kuparipainokoneiden ohella myös rotaatiokoneessa, yhteensä miljoona kappaletta.²² Setelityypin vuosiluku oli 1941 eli sama kuin pankkivaltuustolle aikanaan esitellyssä mallisetelissä.

Liikkeessä oleva setelistö kasvoi pieniä keskeytyksiä lukuun ottamatta myös koko alkuvuoden 1945, ja sen takia setelipaino painoi 1000 markan rotaatioseteliä lisää vuonna 1945 yhteensä 600 000 kappaletta. Kustannustiedoista ilmenee, että setelin valmistamisessa käytettiin samaa ruusukuvioista konepaperia, joka oli hankittu muiden rotaatiopainossa valmistettujen seteliarvojen (5–100 markkaa) tuotantoa varten.²³

Vuonna 1945 setelistön arvo oli suurimmillaan elokuun lopussa. Noihin aikoihin levisi kuitenkin tieto, että valtiovarainministeri suunnitelti setelinvaihtoa ja sen yhteydessä pakkolainan ottamista valtiolle. Tätä välttääkseen seteleiden haltijat ryhtyivät palauttamaan seteleitä pankkeihin. Liikkeessä olleen setelistön arvo supistui sen johdosta lähes 9 % syys–lokakuussa 1945. Siten Suomen Pankin tarve varautua seteleiden ylikysyntään alkoi hävitä samoihin aikoihin, kun Litt. E -tyypin vuoden 1945 tuotantoerä valmistui syyskuussa 1945 (kuvio 6).

Kysynnän hiipumisen myötä 1000 markan Litt. E -tyypin seteleitä ei ollut tarpeen laskea liikkeeseen syksyn 1945 aikana. Vuodenvaihteen 1945/1946 jälkeen kysymys Litt. E -tyypin seteleiden liikkeeseenlaskusta menetti ajankohtaisuutensa, koska setelinleikkauksen johdosta (ks. luku 11) kaikki vanhat setelimallit menettivät käyppyytensä ja korvattiin uudella vuoden 1945 mallilla. Setelinleikkauksen seurauksena 1000 markan Litt. E -tyypin seteli jäi siten vain varaseteliksi. Sen tuotantoa ei sisällytetty Suomen Pankin vuosikirjojen setelinvalmistusta vuosina 1944 ja 1945 käsiteltyjen taulukoiden lukuihin eikä sitä myöskään mainittu Suomen Pankin *Suomen kotimaiset setelityypit 1809–1951* julkaisun tekstissä ja taulukoissa.

Näillä perusteilla 1000 markan 1941 Litt. E -tyypin käsittelyn voisi lopettaa tähän. Joitakin tämän setelityypin toisistaan selvästi poikkeavia kappaleita on kuitenkin löytänyt tiensä numismaattisiin kokoelmiin, ja alan kirjallisuudessa on arveltu, että seteliä sittenkin olisi laskettu pieni määrä liikkeeseen.²⁴ Miten nämä kappaleet ovat selitettävissä?

Osa Litt. E -tyypin tunnetuista kappaleista on Suomen Pankin arkistoimia seteleitä, joista muutamia yksittäiskappaleita on aikanaan luovutettu historiallisiin tarkoituksiin, joten niiden alkuperä on selvä. Osa tunnetuista kappaleista ei kuitenkaan selity pankin arkistomien seteleiden perusteella. Kaikkien näiden seteleiden sarjanumerot ovat numeroiden A1040001 ja A1080000 väliltä.²⁵

Numismaatikkojen havaintojen mukaan sarjanumeroltaan A10-alkuiset setelit ovat selvästi huonokuntoisia, ja useiden niitä voidaan havaita irrotetun toisistaan saksilla.²⁶ Näiden seteleiden

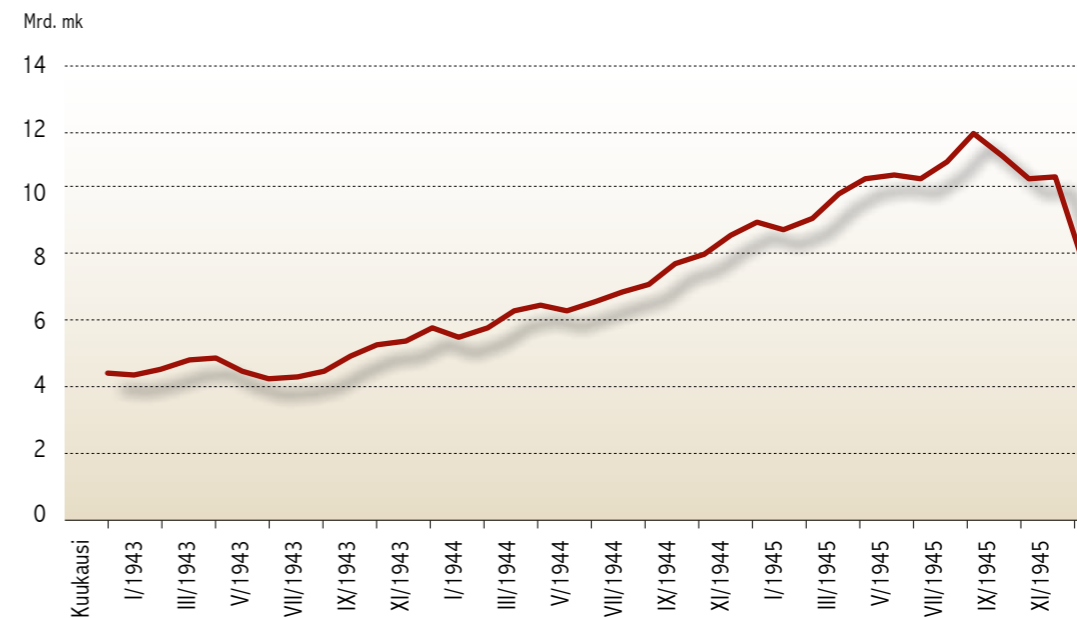
sarjanumeroiden tarkastelun perusteella voidaan todeta, että saksilla toisistaan irrotetut setelit ovat 13:lta eri arkilta. Näitä A10-alkuisia seteliarkkeja ei koskaan toimitettu Suomen Pankkiin, sillä setelipaino toimitti Litt. E -tyypin setelit pankkiin 100 kappaleen nipuissa.

Siihen, että osa Litt. E -tyypin seteleistä on säilynyt arkkeina huolimatta painoksen tuhoamisesta, voi olla parikin selitystä. Koska arkeista saksilla leikatut setelit ovat Litt. E -tyypin vuoden 1945 tuotannon toisesta painoserästä eli vaiheesta, jossa tuotanto oli päässyt jo hyvään vauhtiin, on arkkeja saatettu käyttää setelipainossa jonkinlaisina hyvän laadun mallina myöhempien painoserien tuotannolle. Näin niitä on säilytetty setelityypin tuotannon loppuun asti. Vaihtoehtoisesti arkit

on jonkin pienen valmistusvirheen takia hylätty ja määrätty tuhottaviksi, minkä jälkeen kyseiset arkit on painettu uudelleen.

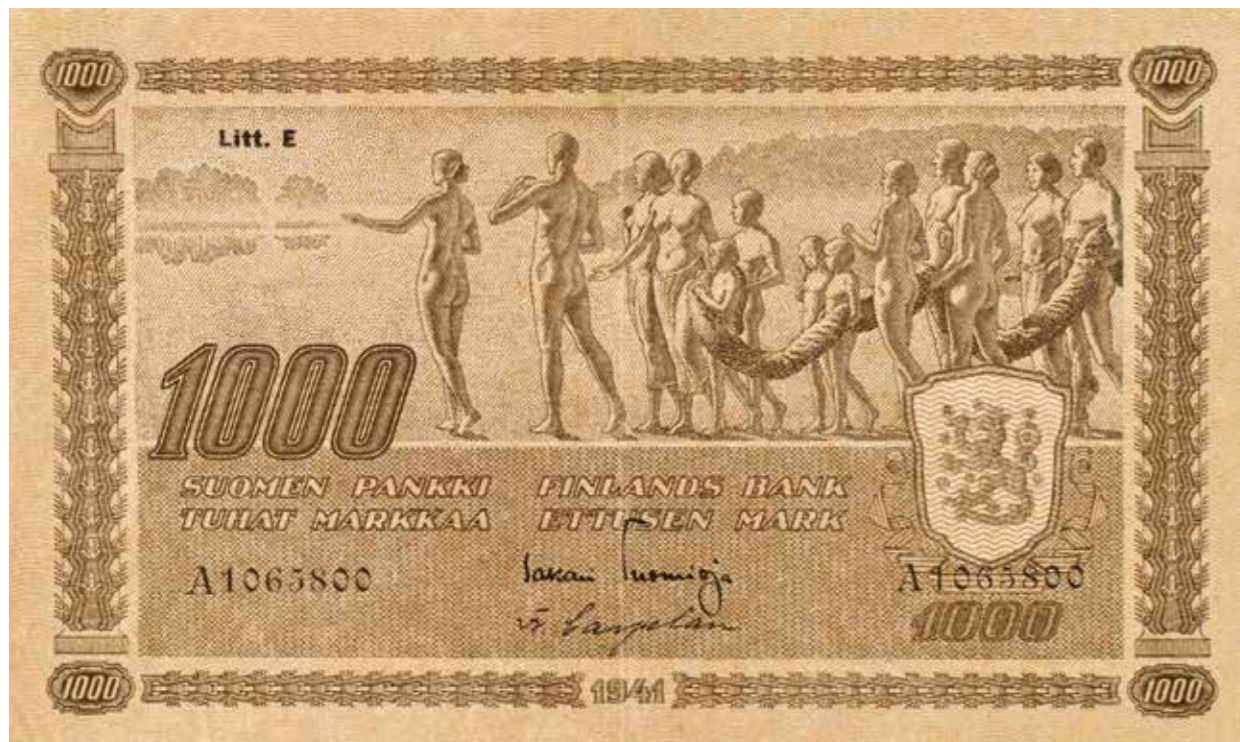
Olipa kyseessä kumpi vaihtoehto tahansa, arkit ovat tuntemattomasta syystä joutuneet myöhemmin setelipainon arkkikontrollin ulkopuolelle. Yhdenkin arkin sinänsä harvinaiset häviämiset selvitettiin yleensä perusteellisesti. Sen, että tässä tapauksessa näin ei toimittu, tekee ymmärrettävämmäksi setelityypin koko painoksen kokeminen makulatuuriksi sen jälkeen, kun kävi ilmeiseksi, ettei sitä koskaan aiota laskea liikkeeseen ja että jo painetut setelit hävitetään.

On mahdollista, että näitä saksilla toisistaan irrotettuja seteleitä olisi yritetty käyttää

Kuvio 6. 1000 markan liikkeessä oleva määrä 1943–1945

Lähde: SPA, tutkimuslaitos, kansio A.

Setelipainon vuonna 1945 painaman ja seteliarkista saksilla leikatun 1000 markan vuoden 1941 Litt. E -tyypin setelin etusivu.

maksamiseen. Siihen viittaavat tiedot yhdestä tunnetusta setelistä.²⁷ Sen yläreunassa olevan käsin kirjoitetun tekstin voi tulkita olevan ”Asemaravintola”. Siitä voisi päätellä, että rahaa on yritetty käyttää ravintolassa maksamiseen, jolloin se on takavarikoitu. Vaihtoehtoisesti pankin kassavirkailija on havainnut rahalahetyksessä saapuneen setelin outouden ja kirjoittanut seteliin sen lähettäneen asiakasyrityksen nimen. On kuitenkin epätodennäköistä, että kaikkia Litt. E -tyypin huonokuntoisia kappaleita olisi yritetty käyttää maksamiseen ja ne olisivat sitä kautta tulleet keräilymarkkinoille.

Vuoden 1941 Litt. E -tyypin 1000 markan seteliä voidaan verrata vuoden 1916 tyypin 25 ja 50 pennin pikkuseteleihin, jotka painettiin mutta joita ei koskaan laskettu liikkeeseen. Myöskään niistä ei ollut mainintaa pankin sen ajan vuosikirjoissa. Niitä on kuitenkin käsitelty pankin vuoden 1952 julkaisussa ja niiden numerointia koskevat tiedot on sisällytetty kirjan taulukoihin. Pikkuseteleistä todetaan: ”Näitä seteleitä, joissa oli Venäjän valtakunnan vaakuna, ei otettu käytäntöön, ennen kuin Suomi tuli itsenäiseksi, minkä vuoksi koko painos hävitettiin. Vain muutamia kappaleita on säilynyt rahakokoelmissa.”²⁸

Litt. E -setelityyppi kuitenkin eroaa vuoden 1916 pikkuseteleistä siinä suhteessa, että jälkimmäisten ulkoasusta on valtioneuvoston julkaisema päätös. Sen sijaan Litt. E -tyypistä ei ole julkaistu selitelmiä tuolloin omaksutun ajattelun mukaan, etteivät seteleiden teknisen määrittelyn pienet muutokset edellyttäneet valtioneuvoston tai pankkivaltuuston päätöstä. Siitä huolimatta vuoden 1941 Litt. E -tyypin 1000 markan setelistä voidaan käyttää pankin vuoden 1952 julkaisua mukaillen mainintaa: ”Nämä setelit oli valmistettu II maailmansodan aikana seteleiden mahdollista ylikysyntää varten, mutta niitä ei

jouduttu ottamaan käyttöön ennen vuodenvaihteen 1945/1946 setelinleikkausta, minkä vuoksi koko painos hävitettiin. Vain muutamia kappaleita on säilynyt rahakokoelmissa.”

Sekä vuoden 1916 pikkusetelit että 1000 markkaa Litt. E -tyyppi vuodelta 1941 ovat mielenkiintoinen osa Suomen setelihistoriaa. Samalla tavoin kuin vuoden 1916 tyypin pikkusetelit kuvastivat I maailmansodan ajan rahaolojen ongelmia, Litt. E -tyypin setelit kuvaavat II maailmansodan ja sen jälkeisen ajan rahaolojen haasteita ja niiden ratkaisemiseksi toteutettuja poikkeuksellisia toimenpiteitä.

11.
Tie setelinleikkaukseen

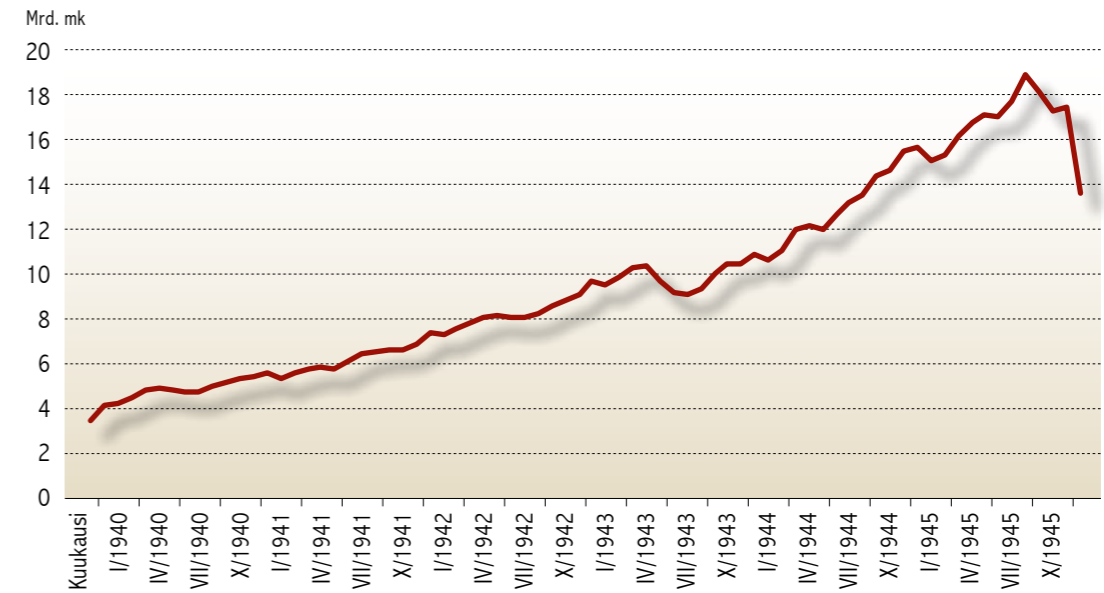

Osin tilapäisiksi suunniteltujen toimenpiteiden ohella Suomen Pankki ja sen setelipaino ryhtyivät 1940-luvun alussa suunnittelemaan myös pysyvämpää muutosta eli täysin uutta setelimallia.¹ Seteliasioista af Heurlinin jälkeen vastuun saanut pankin uusi johtokunnan jäsen Paavo Raittinen esitteli uudistussuunnitelmaa pankkivaltuustolle kesäkuussa 1943. Uudistuksia on kautta historian perusteltu seteleiden väärentämiseen liittyvillä uhilla. Raittisella oli väärentämishuokien lisäksi toinenkin tärkeä peruste: puute setelipaperista ja muista setelituotannon raaka-aineista. Raaka-ainepula oli kaikkien sotaa käyvien maiden ongelma, minkä takia useissa Euroopan maissa päätettiin toisen maailmansodan jälkeen seteleiden koon pienentämisestä. Kokoa pienentämällä yhdelle painoarkille saatiin mahtumaan useampia seteleitä, ja tämä vähensi myös seteleiden painokustannuksia.

Pankin johtokunta suunnitteli alustavasti 5000 markan setelin kanssa samankokoista 10000 markan seteliä. Sen sijaan 500 ja 1000 markan setelit, jotka olivat käytössä olevassa

sarjassa samankokoiset kuin 5000 markan seteli, johtokunta oli suunnitellut pienennettäväksi puoleen senhetkisestä koostaan. Johtokunnan mielestä 50 markan setelin koko saattoi olla neljäsosa arvoltaan suurimpien seteleiden koosta, ja 100 markan seteli voisi olla vaihtoehtoisesti joko samankokoinen kuin 50 markan seteli tai 500 ja 1000 markan seteleiden kokoinen. Sen sijaan 5, 10 ja 20 markan seteleiden uudistamistarvetta johtokunta ei katsonut kiireelliseksi, koska näiden seteleiden painaminen oli joka tapauksessa tilapäinen ratkaisu, josta voitaisiin luopua, kun rahapajan oli taas mahdollista lyödä alumiinipronssirahoja.

Samoin kuin aikaisempien seteliuudistusten tapauksessa seteleiden arvojen ja kokojen ohella oli päätettävä alkuvaiheessa, miten seteleiden ulkoasu suunniteltaisiin. Koska Eliel Saariseen oli aikanaan päädytty sen takia, ettei seteliluonnosten hankkiminen kilpailun kautta ollut tuottanut haluttua tulosta, esitti johtokunta, ettei kilpailua nyt järjestettäisi. Setelipainolla oli tuossa vaiheessa omasta takaa erinomaisia taiteilijoita, joista Aarne Karjalainen oli jo suunnitellut 5000

Kuvio 7. Tie setelinleikkaukseen marraskuusta 1939 joulukuuhun 1945

Lähde: Suomen Pankki 1945 vuosikirja.

markan setelin ja Signe Hammarsten-Jansson arvoltaan pienempiä hätäseteleitä.

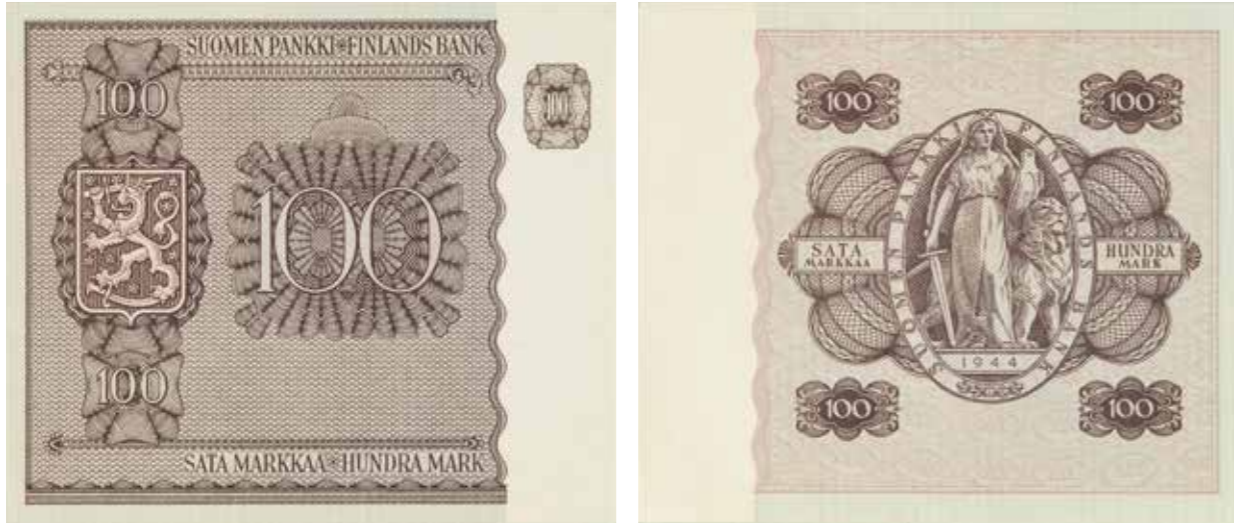
Pankkivaltuuston puheenjohtaja Väinö Tanner katsoi, ettei ajankohta ollut vielä sopiva uudistuksen toteutukselle. Oli ensin odotettava sodan päättymistä ja aikojen vakiinnuttua pohdittava, oliko käytössä oleva rahayksikkö vielä sopiva. Setelinuudistuksen suunnittelua voitiin Tannerin mukaan kuitenkin varovaisesti jatkaa, suunniteltavien seteleiden paperikokoa pienentää ja käyttää suunnitteluun setelipainon omia taitelijoita.

Liikkeessä oleva setelistön määrä kasvoi sodan aikana lähes jatkuvasti (ks. kuvio 7). Vain touko-heinäkuussa 1943 setelistö väheni, kun julkisuuteen tuli tietoa hallituksen harkitsemasta suunnitelmasta tarpeettoman setelien hallussapidon estämiseksi. Syksyllä 1943 hallituksen esitys eduskunnalle laiksi

rahaolojen säännöstelemisestä ei kuitenkaan johtanut toimenpiteisiin, ja setelistön määrä jatkoi kasvuaan.

Setelistön kasvun katsottiin ruokkivan hintojen nousua, ja sota-aika synnytti erilaista keinottelua ja verotukselta salattua omaisuutta. Oli myös epäilyjä vihollisen toimeenpanemista seteleiden väärentämisestä ja maasta pois viedystä setelistöstä. Näistä eri syistä valtiovarainministeri Ralf Törngren antoi kansantaloudellisen neuvottelukunnan finanssitoimikunnan tehtäväksi heinäkuussa 1945 valmistella lakiesitys, jonka perusteella kaikki käytössä olevat setelit voitaisiin poistaa ja vaihtaa uusiin setelityyppeihin niin pian kuin se käytännössä oli mahdollista.

Finanssipoliittisen valmistelutyön myötä verkalleen edenneen seteleiden uudistusproses-

Sodan aikana 100 markan hätäsetelistä otettiin erivärisiä vedoksia, joista onnistuneimpana pidettiin violettia.

sin aikataulu muuttui yllättäen elokuussa 1945, jolloin setelipaino sai tiedon uudesta suuresta setelitulauksesta. Uusi tilaus perustui suunnitelmaan, jonka mukaan kaikki liikkeessä olleet setelit vaihdettaisiin.

Koko setelimalliston ulkoasun uudistaminen siirtyi hamaan tulevaisuuteen, sillä hyvin pian ilmeni, että annetussa aikataulussa vain 50 ja 100 markan setelit voitiin valmistaa jo tehtyjen suunnitelmien pohjalta. Signe Hammarsten-Janssonin hätäseteliluonnosten pohjalta oli valmistettu hätälaatta 100 markan setelistä jo talvisodan aikana. Pankkivaltuustossa kesällä 1943 käydyin keskustelun jälkeen hätälaatan pohjalta oli setelistä tehty erivärisiä vedoksia, joissa setelin vuosiluvuksi oli asetettu 1944. Ilmeisesti onnistuneimpana näistä pidettiin violettia. Setelinvaihdon yhteydessä setelin väriksi kuitenkin päätettiin vihreä.

Seteleiden vaihtosuunnitelman mukainen kireä aikataulu mahdollisti vain 50 ja 100 markan seteleiden uusimisen. Suomen Pankin johtokunta hyväksyi syyskuun 1945 alussa uuden 100 markan setelin sodan aikana valmistetun hätälaatan pohjalta (viereinen sivu). Lopullisessa setelissä takasivun vuosilukuna oli 1945. Samanlainen laatta tehtiin myös 50 markan setelistä.

Pankin johtokunta hyväksyi osaltaan uuden 100 markan setelin 3.9.1945. Myös 50 markan setelistä päätettiin valmistaa tyypiltään ja kooltaan samanlainen laatta.

Muista seteleistä johtokunta esitti pankkivaltuustolle, että tiukan aikataulun vuoksi olisi käytettävä nykyisiä setelimalleja miltei sellaisinaan muuttamalla vain seteleiden värejä ja vesileimoja. Esityksen mukaan kaikki muut paitsi 5000 markan seteli painettaisiin rotaatiokoneessa suuremman painatusnopeuden saavuttamiseksi ja vain 5000 markan setelin painamista jatkettaisiin kuparipainossa.²

Päätöstä siirtyä myös 500 ja 1000 markan seteleiden painamisessa kokonaan rotaatiopainoon tuki se, että samoihin aikoihin painettiin jo 1000 markan Litt. E -tyyppiä rotaatiopainossa. Setelipainon esityksessä johtokunnalle käytettiin mallina Litt. E -tyypin laatoilla painettua mutta väreiltään muutettua setelivedosta, jossa oli vuosiluku 1941. Lopullisesti hyväksytyssä mallissa vuosiluvuksi muutettiin 1945.³ Poikkeuksellisen tilanteen johdosta 100, 500 ja 1000 markan seteleiden valmistukseen ryhdyttiin jo ennen kuin pankkivaltuusto oli muodollisesti hyväksynyt näiden seteleiden ulkoasun. Aikataulusyistä oli jälleen pakko suorittaa muodollisuuksiin liittyviä mutkia.⁴

Vaikka toimeksianto uudesta tilauksesta koko setelikannan vaihtamiseksi annettiin setelipainolle vielä suuren salaperäisyyden vallitessa, vaihtosuunnitelma sai julkisuutta sitä mukaa kuin sen käsittely eduskunnassa eteni. Eri valiokuntien lausuntoja käsiteltiin seikkaperäisesti lehdistössä. Esimerkiksi perustuslakivaliokunnan lausunnosta siteerattiin kohtaa, jonka mukaan ”suunnitellut toimenpiteet käteisen rahan

edustaman ostovoiman osittaiseksi sitomiseksi ovat omiaan ainakin tilapäisesti helpottamaan valtion rahataloudellista asemaa – – että ehdotetun lain mukaisesti ilmoitettavia varoja ainakin jossain määrin jätetään verotuksen välttämiseksi ilmoittamatta.” Samasta lausunnosta lainattiin edelleen: ”Setelistön vaihtamisen yhteydessä voitaisiin lakiehdotuksen mukaan enintään puolet setelien arvosta pidättää liikkeestä määrämällä tämä osa sijoitettavaksi valtion tilille setelien omistajien lukuun enintään vuoden 1949 loppuun saakka.”⁵ Lisäksi siinä vaiheessa kun eduskunta oli hyväksynyt setelinvaihtoa koskevan lain kolmannessa käsittelyssä 21. joulukuuta 1945, kerrottiin lehdistössä seuraavana päivänä jo lähes varmana tietona, että setelit vaihdetaan tammikuun ensimmäisellä viikolla, mahdollisesti jo uudenvuoden pyhien jälkeisenä ensimmäisenä arkipäivänä. Kun laki vahvistettiin 28.12.1945, esitettiin sama arvio jo ilman kysymysmerkkejä.⁶

Lain vahvistamisen jälkeen vielä vuoden 1945 puolella julkistettiin myös uusien 50 ja 100 markan seteleiden mallit lehdistössä. Uudet setelimallit, setelien vaihtosuunnitelma ja kansan reagointi siihen riemastuttivat pakinoitsijoita.⁷

Tieto setelien vaihdosta oli mennyt perille, sillä 30.12.1945 lehdet uutisoivat jo ennätysjonoista pankeissa. Monissa pankkikonttoreissa

● Suomen Pankin johtokunnan hyväksyttäväksi esitettiin 1000 markan rotaatiosetelin uudenvärisen vedos, joka oli painettu Litt. E -tyypin kuvalaatoilla, ja jossa oli edelleen vuosiluku 1941. Lopullisessa setelissä vuosiluku oli 1945, ja etusivun vaakunakilvestä poistettiin leijona.

miltei koko henkilöstö oli talletuksia vastaanottamassa ja tilapäiskassoina käytettiin kaikenlaisia laatikoita, mitä käsillä sattui olemaan. Pankit olivat edellisenä lauantapäivänä auki puolitoista tuntia pidempään kuin normaalisti, ja lehdet kertoivat että vuoden viimeisenä päivänä maanantaina ne ovat poikkeuksellisesti auki kello 17:ään asti. Lehdissä spekuloiinkin, että ”yleisöllä on siis vielä tällöin tilaisuus tallettaa käteiset varansa pankkiin, mikäli setelien vaihtoa ei määrätä aloitettavaksi jo huomenna”.⁸ Tämän luulisi herättäneen ”mattimyöhäisetkin” asiassa.

Valtioneuvoston rahaolojen säännöstelylain perustella päättämät toimeenpanon yksityiskohdat pysyivät kuitenkin salassa. Todennäköisesti tieto saavutti laajat kansankerrokset varsinkin maaseudulla vasta, kun se julkistettiin valtiovarainministerin uudenvuodenaaton radiopuheessa. Päätöksen mukaan arvoltaan suuret eli 500, 1000 ja 5000 markan setelit leikattiin kahtia uudenvuodenyönä 1946. Ne menettivät puolet arvostaan maksuväliseenä, ja niiden oikea puoli muodosti pakkolainan valtiolle. Samalla kaikenarvoiset setelit, myös 100 markkaa ja sitä arvoltaan pienemmät setelit, vaihdettiin uusiin.

Setelinleikkauksesta uudenvuodenaattona saatu varma tieto johti viime hetken paniikkiin suurten seteleiden haltijoiden parissa. Seteleitä yritettiin erilaisin ostoksin saada pienemmiksi ennen puoltayötä. Kaiken kaikkiaan huhut ja tiedon vähittäinen varmentuminen sulattivat liikkeessä olevaa setelistöä elokuun 1945 huipparvostaan 28 % (ks. kuvio 7). Yksistään viimeisen taseviikon aikana seteleitä virtasi pankkeihin 2,8 miljardin markan edestä.⁹ Näin tämä

itsenäistymisestä alkanut Suomen setelihistorian erikoinen jakso päättyi dramaattisesti, kuten monet sitä edeltäneet tapahtumat runsaan neljännesvuosisadan aikana.

Yksi Suomen setelihistorian mielinpainuvimpia tapahtumia oli setelinleikkaus vuosien 1945 ja 1946 vaihteessa. Uudenvuodenyönä 500, 1000 ja 5000 markan setelit leikattiin kahtia, ja ne menettivät puolet arvostaan maksuväliseenä. Setelin oikea puoli muodosti pakkolainan valtiolle.

12.

*Vuosien 1909 ja 1922
setelimallien väärennökset ja
muut huiputusyritykset*

Edellä kuvattiin, kuinka seteleitä pyrittiin muuttamaan laillisiksi raaputtamalla seteleiden numeroita ja värjäämällä niitä. Se ei jäänyt ainoaksi rangaistavaksi toimenpiteeksi, jolla kansalaiset aiheuttivat Suomen Pankin setelihuollolle tarkasteluajanjaksona ongelmia.

Seteli on vain pala paperia, ja kuuluipa se sitten ihmisluntoon tai ei, on näitä paperinpaloja yritetty jäljentää siitä lähtien, kun niitä ensimmäisen kerran laskettiin liikkeeseen. Koska seteliväärennökset saattavat pahimmassa tapauksessa johtaa koko maksujärjestelmän ja talouselämän kaaokseen, on seteleiden väärentäminen pyritty tekemään vaikeaksi – ja myös vaaralliseksi. Vaaralliseksi siinä mielessä, että seteleiden väärentämisen sanktiot ovat alusta alkaen olleet rangaistusasteikon ankarimmasta päästä.

Väärentämisen vaikeudesta ja vaarallisuudesta huolimatta seteliväärennösten yrittäjiä

on riittänyt myös Suomessa. Saarisen vuosina 1908–1909 luonnosteleva setelistö ei kokenut kovia pelkästään aiemmin kuvattujen seteleiden muunteluongelmien takia. Siihen kohdistui myös kaksi Suomen setelihistorian merkittävintä väärennöstapausta, ns. Klings-tén–Kirmasen vuoden 1909 mallin 20 markan väärennös ja Pietarin vuoden 1918 tyyppin 1000 markan väärennös. Pekka Säilä on dokumentoinut molemmat väärennöstapaukset kahdessa värikkäässä artikkelissaan.¹ Vaikka itse väärennöstapausten kuvauksiin ei ole paljon lisättävää, tuovat niihin kuitenkin lisävalaistusta pankin johdon pöytäkirjamerkinnot ja lehtien selostukset. Näiden laajamittaisten väärennösten lisäksi seuraavassa käsitellään joitakin yksittäisiä väärennöksiä, joiden vaikutus jäi vähäisemmäksi, sekä huijausyrityksiä rikkinäisillä seteleillä.

Vuoden 1909 setelimalli joutui korkeatasoisten väärennösten kohteeksi

Ensimmäinen vuoden 1909 mallin väärennös, jonka takia pankin oli pakko ohjeistaa kontto-

reitaan kiertokirjeellä, oli joulukuussa 1914 pankin pääkonttorin kassassa havaittu 10 markan

seteli. Vaikka väärennöstä pankin kiertokirjeessä luonnehdittiin erinomaisen taitavasti tehdyksi, oli siinä kuvauksen perusteella huomattavia epätarkkuuksia. Lisäksi kaikissa väärennöksissä oli sama sarjanumero 0087519.

Väärennösten johdosta johtokunta kehotti kaikkia pankin konttoreita lopettamaan 10 markan seteleiden liikkeeseenlaskun ja lunastamaan seteliä pankeilta ja yleisöltä vain, mikäli seteli voitiin todeta aidoksi. Mikäli konttorin lunastettavaksi esitettiin väärää seteliä, tuli se ottaa pankin haltuun, kirjata sen esittäjän henkilötiedot ja selvittää, miten seteli oli tullut esittäjän haltuun. Lisäksi konttoreiden tuli tarkastaa koko 10 markan setelin varastonsa lukuun ottamatta setelipainon sinetillä varustettuja uusien seteleiden puntteja. Kaikki mahdollisesti löydetty väärennökset tuli lähettää pääkonttoriin.²

Toimenpiteiden mittavuus kuvastaa tilanteen vakavuutta, ja pankkivaltuusto päätti tammikuussa 1915 palkita setelinlajittelukonttorin apulaisen, neiti Alice Palmrothin, joka seteleitä lajitlessaan oli löytänyt ensimmäisenä väärennöksen.³

Ensimmäinen merkintä 20 markan seteleiden huomattavaksi osoittautuneesta väärennöksestä oli pankin johtokunnan pöytäkirjassa 9. toukokuuta 1916. Pankin haarakonttoreille päätettiin lähettää kiertokirje, jossa konttoreita kehoitettiin noudattamaan suurinta varovaisuutta erittäin hyvin valmistettujen väärin seteleiden ilmestyttyä liikkeeseen. Konttoreita kehoitettiin tarkastamaan koko 20 markan setelin varastonsa uusia setelinipuja lukuun ottamatta. Hieman erikoista oli, että konttoreita kehoitettiin lunastamaan yksittäiset väärennökset. Sen sijaan jos lunastettavaksi tarjottiin useampia väärennettyjä seteleitä, piti alistaa johtokunnan ratkaistavaksi.⁴

Jo 5.5.1916 pankin johtokunnan jäsen Karl Basilier oli ilmoittanut väärennöksistä Helsingin poliisilaitokselle. Poliisi toimi tiedon saatuaan erittäin nopeasti, sillä jo samana päivänä kun johtokunta kirjasi väärennöksistä varoituksen konttoreille, poliisi pidätti Hämeenlinnassa kaksi henkilöä, jotka myöhemmin tuomittiin väärennöksistä. Seuraavana päivänä pidätettiin kolmas tekijä Tampereella, ja runsaan viikon kuluttua siitä neljäs. Näiden pidätysten jälkeen kaikki väärennöstapauksesta myöhemmin tuomitut olivat poliisin suojissa.⁵

Väärentäjien pidättämisessä poliisia auttoi merkittävästi se, että vaikka itse väärennökset olivat ammattilaisten työtä, tekijät osoittautuivat harrastelijoiksi niiden levittämisessä. Tämä on tyyppillistä hyvin monille muillekin seteliväärennöstapauksille. Väärennösporukka kierteli ympäri Etelä- ja Keski-Suomea Viipuria ja Kuopiota myöten ja levitti väärennöksiä poliisin laskelmien mukaan yhteensä 1 121 kappaletta.

Poliisin tehokas työ palkittiin. Samana päivänä, jona koko väärennösporukka oli saatu kaltereiden taakse, pankkivaltuusto oikeutti johtokunnan käyttämään korkeintaan 3 000 markkaa palkkioihin henkilöille, jotka olivat auttaneet väärennösten ja niiden levittäjien ilmiantamisessa.⁶ Myös lehdistö kannusti yleisöä kiinnittämään huomiota väärennöksiin ja raportoi runsaan viikon ajan päivittäin väärennöksistä ja niiden löytymisestä eri puolilta maata. Lehdissä kerrottiin myös parhaat tuntomerkit väärennösten erottamiseksi aidosta setelistä alusta alkaen, ja *Helsingin Sanomissa* oli piirroskuva aidon ja väärän setelin Merkurius-sauvasta pari päivää ensimmäisen uutisen jälkeen. Myös vangittujen kuvat julkaistiin, millä helpotettiin väärennösten

kauppaamisesta pidätettyjen henkilöiden matkojen selvittämistä eri paikkakunnilla.⁷

Poliisin kuulustelupöytäkirjojen mukaan väärennöstopauksesta tuomituista Johan Hjalmar Klingstén oli tutustunut eri tavoin setelien valmistukseen opiskelemalla muun muassa värien sävytystä ja kuvalaattojen valmistusta. Heikki Juho Kirmasen⁸ osuus puolestaan liittyi enemmän väärennösjärjestelmän kulun hallintaan. Sen sijaan kolmas tuomituista, Mikael Forsberg, ammatiltaan valokuvaaja, oli painolaattojen valmistusta kokeilleena niin sanotusti alan miehiä. Päätekijät saivat 7–8 vuoden kuritushuone-tuomiot, mutta neljäs henkilö, joka oli lähinnä apumies, sai sen ajan sanktioskaalaan verrattuna ”vain” kahden vuoden tuomion.⁹

Vaikka Klingstén kumppaneineen teki taitavaa työtä, sattui heille yksi lapsus, joka helpotti väärennösten havaitsemista. Setelin etusivun pohjakuvioinnin aiheena olevat Merkurius-sauvat alkoivat väärennöksen vasemmassa alakulmassa puolikkaalla sauvalla, kun taas aidossa setelissä alimmainen sauva oli kokonainen.¹⁰

Nämä 20 markan setelin väärennökset aiheuttivat ongelmia vielä pitkään sen jälkeen, kun päätekijät olivat telkien takana. Tammikuussa 1917 johtokunta viittasi pankin konttoreille lähettämässään kiertokirjeessä, että pääkonttoriin ja Turun konttoriin oli jätetty useita väärennöksiä. Konttoreita ei enää kehoitettu lunastamaan väärennöksiä vaan takavarikoimaan ne sekä selvittämään tarjoajan nimi ja asuinpaikka sekä se, miten asianomainen oli saanut väärennöksen haltuunsa. Nämä tiedot oli heti ilmoitettava paikkakunnan poliisille. Saman vuoden marraskuun kiertokirjeessä johtokunta korosti jatkuvaa huolellisuutta asiassa ja arveli, että joku

väärentäjien lähipiiriin kuuluva henkilö oli niiden takana.¹¹

Edellisistä ja myös myöhemmistä Suomen seteleiden väärennöksistä poikkesi 1000 markan setelin väärennös, jolla pyrittiin selvästi poliitisiin päämääriin. Vääriä seteleitä ryhdyttiin kauppittelemaan Pietarissa aivan joulun alla, lauantaina 22. joulukuuta ja jouluaattona. Vääriä seteleitä oli tuolloisen tiedon mukaan vaihdettu yli miljoonan markan edestä, ja Pietarissa toiminut Suomen konsulinvirasto lähetti joulupäivänä asiasta huolestuneen sähkösanoman ulkoasianministeriöön Helsinkiin.¹²

Erittäin runsas 1000 markan seteleiden vaihto Pietarissa halpaan hintaan alkoi kiinnittää rahanvaihtoa harjoittavien kauppiaiden huomiota. Yksi heistä hälytti viranomaiset, jotka kuulusteltuaan eniten rahaa vaihtaneita saivat selville, että kyse oli seteliväärennöksistä. Pidätettyjen henkilöiden lausuntojen perusteella vyyhti alkoi purkaantua, ja pian kuulusteltavana oli myös Kirmasen väärennösporukkaan kuulunut valokuvaaja Forsberg, joka oli sillä välin istunut tuomionsa. Tutkinnan myöhemmässä vaiheessa eräs kuulusteltava mainitsi myös Klingsténin osallistuneen projektiin.¹³

Suomen Pankin johtokunta käsitteli asiaa heti joulun jälkeen ja kirjasi pöytäkirjaansa siihen mennessä selvitettyt yksityiskohdat sekä päätti pikaisista toimenpiteistä. Suomen Pankkiin oli ilmoitettu, että väärät setelit olivat millimetrin verran pidempiä kuin aidot ja että etusivun henkilökuvat olivat epäselvemmät kuin aidossa seteleissä. Pietarista saadun tiedon lisäksi poliisilaitos oli toimittanut pankkiin viisi väärennöstä, ja pankin kassasta löydettiin yksi lisää. Väärennöksissä käytetyn paperin havaittiin olevan selluloosaa eikä lumppupaperia, ja se oli kovin haurasta. Seteli-

Helpoin tapa erottaa Klingsténin ja Kirmasen 20 markan setelin väärennös aidosta setelistä oli katsoa setelin etusivun vasemman alakulman Merkurius-sauvaa. Väärennöksessä pohjakuviointi alkoi puolikkaalla sauvalla ja aidossa setelissä kokonaisella sauvalla. Tämä tuntomerkki annettiin heti myös lehdistössä.

painon johtaja Nylander ja tekninen johtaja Stahl havaitsivat väärennöksissä joitakin eroja aitoihin seteleihin, vaikka totesivatkin väärät setelit hämmästyttävän tarkasti jäljennetyiksi.

Johtokunta päätti viipymättä ilmoittaa puhelimitse konttoreilleen väärennösten tuntomerkkeistä ja sähköittää asiasta kaikille ulkomaisille kirjeenvaihtajapankeille. Konttoreille lähetettiin yksi väärennetty 1000 markan seteli sekä valokuvauksen oikeasta ja väärästä setelistä. Muiden tuntomerkkien ohella konttoreille ilmoitettiin, että väärennetyistä seteleistä lähtee väri helposti pois pyyhkimällä. Seuraavan päivän kiertokirjeessään pankki ilmoitti konttoreil-

Ensimmäiset Helsingissä tavatut setelit

(S. S.) Toisja päivänä löytyi tietämättä ensimmäinen väärä 20 markkanen Helsingissä, nim. Helsingin Malafiant O. Y:n konttorissa. Sen liikkeeseen lasjassa olevia seteleitä tarkasteltiin, huomattiin yksi, josta tuntomerkkien nojalla havaittiin väärä rääji. Se jätettiin heti Suomen Panktiin. Toinen löytyi eilen Luopajarvella Helsingin setelivarastosta ja jätettiin myös Suomen Panktiin. Molemmat ovat erittäin hyvin tehtyjä.

Helsingin esiväestö osastoja käy runsaasti yleisiä tarkastamoissa vääriä seteleitä, joita yksi konttoripeli koki eilisen päivän näytteli, jettien tuntomerkkejä.

Aito vuoden 1918 tyyppin seteli ja Pietarista löydetty väärennös. Väärennöksen tunnistaa etusivun yläkulmien arvonumeroiden sisällä olevan harmaan varjoviivan risaisuudesta ja alaosan keskellä olevan arvonumeron sinertävistä varjoviivoista, jotka aidossa setelissä ovat valkoiset. Myös setelin keskellä olevan puun tyven pohjaviiva on ohuempi kuin aidossa setelissä.

leen, että pääkonttoriin ja Viipurin konttoriin oli kahden päivän aikana tuotu 60 väärennöstä.¹⁴

Ulkomaisia kirjeenvaihtopankkeja kehoitettiin hyväksymään vain vuoden 1922 mallin 1000 markan seteleitä. Pääkonttorissa päätettiin avata oma kassa vuoden 1918 tyyppin 1000 markan seteleiden vaihtamiseksi vuoden 1922 mallin seteleihin. Siihen asti hyväkuntoisia vanhan tyyppin 1000 markan seteleitä oli vielä laskettu liikkeeseen uuden mallin rinnalla, mutta nyt se lopetettiin.¹⁵

Suomen Pankki tiedotti lehdistölle vanhan mallin 1000 markan seteleiden vaihtomahdollisuudesta ja vahvisti, ettei uudenmallisista 1000 markan seteleistä tule pulaa. Tuossa vaiheessa vuoden 1922 mallia oli painettu jo 665 000 kappaletta. Nyt 1000 markan seteleitä oli liikkeessä 400 000 kappaletta, niistä kolme neljäsosaa oli vielä vanhanmallisia. *Helsingin Sanomien* mukaan yksityispankit eivät enää 29.12.1923 vastaanottaneet vanhan mallin 1000 markan seteleitä, ja samanlainen määräys oli annettu postitoimistoille.¹⁶

Asia oli seuraavan kerran esillä johtokunnassa runsaan viikon kuluttua edellisestä käsitelystä. Silloin johtokunta päätti julkaista koko maan kaupungeissa ilmestyvissä sanomalehdissä ilmoituksen, jossa yleisöä kehoitettiin vaihtamaan kaikki vanhemmat 1000 markan setelit uusiin vuoden 1922 mallin seteleihin.¹⁷ Suomen Pankki julkaisi myös *Helsingin Sanomissa* ilmoituksen, jossa mainittiin Suomen Pankkiin siihen mennessä jätettyjen väärin seteleiden numerot.¹⁸ Niiden perusteella väärentäjät olivat käyttäneet ainakin tiettyjä sarjanumerojen vaihteluvälejä valmistaessaan väärennöksiä.

Lehdistö seurasi pitkin alkuvuotta 1924 väärennösten määrän kehitystä ja julkaisi useita

Suomen Pankki

kehottaa yleisöä vaihtamaan sen hallussa olevat vanhemmat 1000 markan setelit uusin vuoden 1922 seteleihin. Vaihto voi tapahtua Suomen Pankin konttoreissa Helsingissä, Turussa, Porissa, Vaasissa, Oulussa, Kuopiossa, Joensuussa, Sortavalassa, Viipurissa, Mikkelissä, Tampereella, Hämeenlinnassa, Jyväskylässä ja Kotkassa. Postitus voi myös lähettää setelit vaihdettaviksi, jolloin Pankin konttori palauttaa ne setelit ilman postikuluja. Yrityspankkien konttorit, useimmat säästöpankit ja Osuuskaupat välittävät myös vaihtoa siten että ne antavat setelin jättäjälle kultin, johon on merkitty setelin numero ja jättäjän nimi. Lähettävät setelit Suomen Pankkiin vaihdettaviksi sekä saatuun uudet setelit antavat ne vanhojen setelien jättäjälle.

Suomen Pankkiin tähän asti jätettyistä 1918 vuoden väärissä 1000 markan seteleissä on seuraavat numerot:

84,070	262,832	237	357
74,214	278,148	230	464
216	300,630	395	128
223	351	395	525,748
247	314,371	390,099	749
421	396	400,978	778
664	325	129	790
77,818	389	130	803
336	316,283	251	631,676
90,461	325	214	812
471	379	400,781	815
133,507	381	737	534,440
370	385	798	831
372	386	800	880
166,208	398	412,431	638,285
368	410	432	386
390	463	433	392
407	479	435	399
464	480	436	627
465	483	443	628
448	484	474	621
503	485	476	395
583	321,275	503	556,631
556	389	421,208	632
571	322,080	309	648
591	343,630	613	646
562	354,177	436,182	602,238
560	366	348	280
598	365,563	441,689	281
229,232	561	593	301
234	569	447,364	309
304	625	704	310
305	627	448,665	330
309	628	676	349
310	629	685	372
314	376,775	604	390
343	776	698	392
345	779	715	606,322
346	785	719	670,205
347	807	782	583,255
348	816	454,176	667
349	798	474,038	587,519
260	797	477,352	614
265	805	307	613
268,098	806	608	620
260,177	808	512	633
179	815	605	634
192	817	606,166	648
193	829	383	633
210	823	516,134	654
314	384,213	327	654
315	234	344	618,261
317			

Helsingissä, tammik. 4 p:nä 1924.

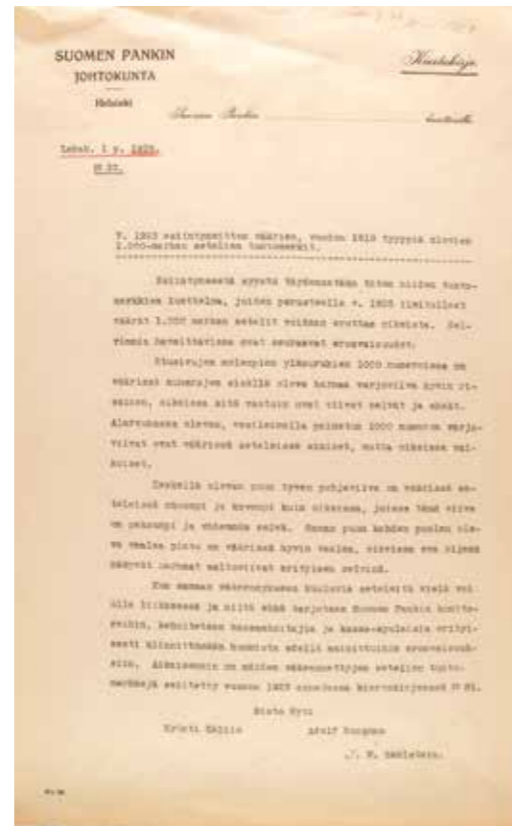
SUOMEN PANKKI.

Ainakin kahteen otteeseen Suomen Pankki julkaisi lehdistössä pankkiin siihen mennessä jätettyjen väärin 1000 markan seteleiden numerot.

pikku-uutisia väärin seteleiden löytymisestä ja Suomen Pankin eri konttoreihin jätetyistä määristä. Esitettiin myös arveluja niiden alkuperästä ja levittäjistä. Erään uutisen mukaan levittäjänä arveltiin olevaan saksalainen järjestö, joka oli levittänyt myös muiden maiden seteliväärennöksiä. Toisen uutisen mukaan yksi levittäjistä oli kivennapalainen tilallinen, joka oli kaupitellut väärennöksiä Viipurissa 550 markan kappalehintaan ja jonka kätköistä poliisi oli löytänyt niitä 10 väärennöstä.¹⁹ Ulkomailta väärennöksiä palautti muun muassa yksi virolainen ja yksi saksalainen pankki. Huhtikuun 1924 puolenvälin tiedon mukaan Suomen Pankin konttoreihin oli siinä vaiheessa jätetty 310 väärennöstä.²⁰

Kysymys 1000 markan seteliväärennöksistä säilyi pitkään ajankohtaisena Suomen Pankissa. Asiaa tutkineen Etsivän keskuspoliisin (EK) päällikkö Esko Riekkilä lähetti seteleistä vastanneelle Suomen Pankin johtokunnan jäsenelle Lauri af Heurlinille maaliskuussa 1927 selostuksen väärennöksistä viitaten aikaisempaan puhelin keskusteluun. Selvityksen mukaan väärennöksiä alkoi heti joulunpyhien 1923 jälkeen ilmaantua eri paikkakunnilla Suomessa. Koska Suomen Pietarin-pääkonsulinvirasto piti varmana, että suomalaiset kommunistit olivat osallisia niin seteleiden valmistukseen kuin niiden levittämiseenkin, Etsivä keskuspoliisi ryhtyi pitämään silmällä erityisesti rajaseudulla liikkuvia epäilyttäviä henkilöitä saadakseen selville väärin seteleiden kauppaajia. Alaosastoilleen vuoden 1923 lopulla lähettämänsä kiertokirjeen perusteella EK pääsi selville useista levittäjistä, joista osa oli sen saaminen tietojen mukaan tuomittu.

Etsivän keskuspoliisin selvitysten mukaan Suomen kommunistisen puolueen keskuskomitea

Suomen Pankki joutui vielä vuonna 1935 tiedottamaan vuoden 1918 tyyppin 1000 markan seteleiden väärennosten tuntomerkeistä.

tea oli vuonna 1923 hankkinut venäläisiltä 1000 markan seteleiden väärentämiseen luvan, jonka se oli saanut sillä edellytyksellä, ettei väärennöksiä levitettäisi Venäjällä. Ilmeisesti seteleiden laatu oli valmistettu jo huomattavasti aikaisemmin, mikä selittäisi, miksi väärentäjät valitsivat jo käytöstä poistuvan setelin. Uusi vuoden 1922 mallin 1000 markan seteli oli laskettu liikkeeseen keuhälä 1923.²¹ Väärennosten levittäminen Venäjällä lupauksista huolimatta aiheutti tappioita Venäjän valtionpankille ja johti jälkipyykkiin Suomen

kommunistisen puolueen piirissä. Asia pystyttiin ilmeisesti hoitamaan venäläisten kanssa siten, ettei ketään projektin vastuuhenkilöitä tuomittu Venäjällä. Ainoiksi tuomituiksi jäivät siten Suomessa väärennöksiä levittäneet henkilöt.²²

Pietarin 1000 markan väärennosten aiheuttamaa pitkäkestoista harmia kuvaa se, että

vielä lokakuussa 1935 Suomen Pankki joutui kiertokirjeellä tiedottamaan väärennöksistä konttoreilleen. Ilmeisesti konttoreissa oli vielä 1930-luvun puolivälissä yritetty vaihtaa näitä vääriä seteleitä, koska kiertokirjeen avulla katsottiin aiheelliseksi täydentää väärin seteleiden tuntomerkkejä kassanhoitajien tiedoksi.²³

Vuoden 1922 mallin väärennökset jäivät vähäisiksi, mutta rikkinäisillä seteleillä yritettiin huijata

Vuoden 1922 malli ei joutunut yhtä merkittävien väärennösyritysten kohteeksi kuin sitä edeltänyt malli. Vaikka näin oli, ei tämäkään malli jäänyt täysin vaille laittomia yrityksiä.

Vuonna 1931 Helsingin liikkeistä löytyi 100 markan Litt. A -tyypin väärennöksiä, jotka oli tehty valokuvaamalla. Kaikissa löytyneissä väärennöksissä oli sama sarjanumero L0279079. Väärennosten paperi oli huomattavasti paksumpaa kuin aidoissa seteleissä, koska väärennös oli tehty liimaamalla yhteen punertavalle paperille etu- ja takasivu. Väärennökset olivat melko alkeellisia, eikä niissä edes yritetty matkia aidon setelin vesileimaa.

Seteliväärennosten harvinaisuutta siihen aikaan kuvaa hyvin niiden uutisoiminen lehdistössä. Lokakuussa 1931, siinä vaiheessa kun kaksi kyseisenlaista 100 markan väärennöstä oli löytynyt, niistä oli uutinen useassa päivälehdessä.²⁴ Matkan varrella näitä vääriä seteleitä löytyi yleisöltä ja pankeilta yhteensä seitsemän kappaletta.

Vuonna 1931 esiintyi myös toinen 100 markan setelin väärennös, tällä kertaa Viipurissa. Tämä Litt. B -tyypin väärennös oli aikaansaatu

samalla tavoin kuin Helsingissä löytynyt eli valokuvaamalla setelin molemmat puolet ja liimaamalla ne yhteen. Paperi oli siten myös tässä väärennöksessä aitoa paksumpi. Myös setelin harmahtava väri ja koko erosivat aidosta, eikä väärentäjä ollut katsonut tarpeelliseksi jäljitellä vesileimaa. Kaikissa väärennöksissä oli sama sarjanumero B0804689. Konttoreille lähettämässään kiertokirjeessä johtokunta kuvasi väärennöstä karkeaksi, eikä sen pitänyt ketään tarkkaavaista henkilöä erehdyttää.²⁵

Kuvaavaa väärennosten harvinaisuudelle tarkasteltavana ajanjaksona on, että Suomen Pankki lähes poikkeuksetta tiedotti lehdistölle väärennosten tuntomerkit. Vaikkei Suomen seteleitä koskaan ole väärennetty suuressa mitakaavassa, tiedotuspoliitikka muuttui tässä suhteessa myöhemmin. Lähtökohtana oli välttää yksityiskohtien kertomista, koska yleisö saattoi kiinnittää huomiota vain näihin ymmärtämättä, että samasta setelityypistä saattoi olla myös muunlaisia väärennöksiä.

Näiden vähäisten väärennosten ohella Suomen Pankki joutui vuoden 1922 mallin aikana kiinnittämään huomiota periaatteessa niin yk-

Vuonna 1931 Helsingistä löytyi valokuvaamalla tehtyjä alkeellisia 100 markan seteleitä, joissa kaikissa oli sama sarjanumero.

sinkertaiseen asiaan kuin rikkinäisten seteleiden vaihtoon pankin konttoreissa. Vuoden 1925 ohjesäännön mukaan pankki oli velvollinen lunastamaan rikkinäisen setelin, jos siinä oli yhtenä kappaleena joko molemmat allekirjoitukset ja toinen sarjanumero tai oikeanpuolinen sarjanumero ja jokin osa allekirjoituksista ja jos setelin arvomäärä sen ohessa voitiin todeta.²⁶

Ilmeisesti rikkinäisten seteleiden väärinkäytössä oli kyse jonkinlaisesta muoti-ilmiöstä, koska johtokunta antoi joulukuussa 1932 pankin konttoreille ohjeet yhteenliimatuista setelinpuoliskoista. Johtokunnan mukaan liikkeessä oli suurten seteleiden vasemmanpuoleisista puolikkaista yhteenliimattuja tekeleitä. Johtokunta kehotti konttoreitaan ottamaan yhteyttä paikalliseen poliisiin, jos konttoreille tarjottiin seteleiden oikeanpuoleisia puolikkaita lunastettavaksi.²⁷ Kiertokirjeestä ei ilmene, miten kahdesta vasemmanpuoleisesta puolikkaasta yhteenliimatuilla tekeleillä pystyttiin huijaamaan.

Johtokunta palasi setelinpuoliskojen lunastukseen vielä vuonna 1934. Tuolloin konttoreilleen lähettämässään kiertokirjeessä johtokunta edellytti jatkuvien väärinkäytösten takia, että konttorit lähettävät pääkonttoriin tarkastettavaksi kaikki 50, 100, 500 ja 1000 markan setelipuoliskot, jotka niille esitettiin lunastettaviksi.²⁸

Johtokunnan kehoitus kutsua paikallinen poliisi tilanteeseen ei jäänyt pelkästään paperille. Pankin arkistosta löytyy vuosilta 1935–1938 kymmenkunta Viipurin kaupungin poliisilaitoksen rikososaston raporttia, jotka käsittelevät rikkinäisten seteleiden vaihtoa Viipurissa sijainneessa Suomen Pankin konttorissa. Pääosin kyseessä olivat 50 ja 100 markan setelit,

ja kussakin tapauksessa poliisi haki pankin konttorin ilmoituksesta seteliä vaihtamassa olleen henkilön poliisilaitokselle raportin tekoa varten. Monessa tapauksessa pyydettiin vielä virka-apua jonkin toisen paikkakunnan poliisilaitokselta.

Huomiota kiinnittää, kuinka poliisilla oli tuohon aikaan resursseja puuttua jopa pieniin huijausyrityksiin. Yhtä 100 markan tapausta koskevan kuulusteluaineiston mukaan eri henkilöt esittivät täydestä arvostaan lunastettavaksi saman 100 markan setelin molempia puoliskoja eri aikaan ja Suomen Pankin eri konttoreissa. Poliisi kuulusteli rahat jättäneitä henkilöitä ja muita heidän selitystensä mukaan asiaan sekaantuneita 18 sivua pitkän raportin verran.

Rikkinäisiä seteleitä vaihtamaan pyrkineet henkilöt olivat pääosin varmasti rehellisin aikein liikkeellä. Rikkinäisiä seteleitä koskeesta arkistomateriaalista löytyy kuitenkin myös merkintöjä, joiden mukaan sama henkilö oli onnistunut saamaan 1000 markan setelistä 1500 markkaa kahdella eri vaihtokerralla, tai sama henkilö on vuoden välein käynyt vaihtamassa 1000 markan setelipuolikkaat ensin pankin Porin konttorissa ja sitten Vaasan konttorissa. Tosin tässä tapauksessa puoliskot oli lunastettu vain puolesta arvostaan, joten pankille ei syntynyt tappioita.²⁹

Väärinkäytöksistä oli se seuraus, että vuonna 1938 rikkinäisten seteleiden lunastuskäytäntöä tiukennettiin siten, että vaihdettavaksi esitetyssä setelissä oli oltava yhtenä kappaleena molempien allekirjoitusten lisäksi toinen sarjanumero ja osia toisesta. Muissa tapauksissa pankin johtokunnalla oli oikeus päättää, lunastetaanko seteli vai ei.³⁰

13.
Sisällissodasta
setelinleikkaukseen

Ajanjakso itsenäistyvän Suomen ensimmäisen setelimallin suunnittelusta toisen maailmansodan jälkeiseen setelinleikkaukseen on poikkeuksellinen Suomen setelihistoriassa. Se, että ajanjakson aikana oli muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta liikkeessä vain kaksi setelisarjaa – molemmat Eliel Saarisen suunnittelemia – antaa tilanteesta yksipuolisen kuvan, sillä molemmista sarjoista laskettiin sekä poliittisista että käytännön syistä liikkeeseen useita toisistaan poikkeavia painoksia. Useat niistä oli tarkoitettu vain tilapäisiksi, mutta joidenkin käyttö venyi useiksi vuosiksi.

Ajanjakso on poikkeuksellinen myös setelityyppien poliittisten kytkentöjen vuoksi. Pian Suomen itsenäistymisen jälkeen alkoi sisällissota. Suomen Pankki ja sen setelipaino joutuivat vallankumouksellisen punaisen hallinnon johtamiksi. Suomen Pankin pääkonttorin ja Etelä-Suomen konttoreiden käteisvarat otettiin punaisen hallinnon käyttöön, ja punainen setelipaino jatkoi liikkeessä olevan setelimallin painamista.

Taloudenpitäjien kokeman epävarmuuden vuoksi rahan kysyntä sisällissodan aikana kasvoi,

ja samalla sen kiertäminen supistui, mikä pakotti molemmat osapuolet tilapäisten maksuvälineiden käyttöönottoon. Kun lisäksi Suomen Pankki laillisen järjestyksen palattua lopetti punaisten pankkiin toimittamien seteleiden lunastamisen, jouduttiin seteleiden puutteen vuoksi pikaisesti kehittämään vanhan ulkoasun pohjalta uusia setelityyppejä.

Monien – osaksi laittomiksi julistettujen – eri setelityyppien samanaikainen liikkeessä-olo aiheutti häiriötä maksujärjestelmässä, joka tuohon aikaan perustui keskeisesti seteleihin. Syntyneet ongelmat nousivat ajoittain esiin vielä pitkään sen jälkeenkin, kun aikaisemmasta täysin poikkeava uusi setelimalli oli saatu liikkeeseen ja ongelmien olisi pitänyt jo poistua päiväjärjestyksestä. Hämmennystä aiheuttivat lisäksi kaksi Suomen setelihistorian merkittävintä väärennöstapausta, joilla oli pitkäaikainen vaikutus.

Kun ensimmäinen itsenäisyyden aikana suunniteltu setelimalli laskettiin liikkeeseen, sen uudet painokset liittyivät ensivaiheessa teknisiin ja käytännön kysymyksiin. Uuden rahayksikön mahdollinen käyttöönotto kultakantaan palauttamisen yhteydessä johti seteleiden uudistussuun-

nitelmiin ja ajatukseen tunnettujen henkilöiden kuvan käyttämisestä seteliihineena. Se kuitenkin toteutui vasta vuonna 1940.

Häiriötä 1920- ja 1930-luvulla aiheuttanut poliittinen seteliväärennös mahdollisesti johti siihen, että Suomen Pankki 1930-luvun alussa painoi kaksi varasetelityyppiä. Vastoin alkupeleistä tarkoitusta ne otettiin käyttöön poikkeusoloissa talvisodan kynnyksellä, kun poliittinen epävarmuus johti seteleiden ennennäkemättömän suureen kysyntään. Samasta syystä otettiin käyttöön uusi seteleiden painomenetelmä, ja

ulkoisten uhkien takia seteleiden painaminen siirrettiin osin Helsingistä Vaasaan. Talvisodan aikana suunniteltiin myös hätäseteleitä erilaisiin kriiseihin varautumiseksi.

Sota-aikana käynnistettiin uuden setelisarjan suunnittelu. Se oli tarkoitus ottaa käyttöön tilanteen vakiinnuttua sodan jälkeen. Suunnitelmat kuitenkin muuttuivat äkillisesti, kun kaikki käytössä olleet setelit päätettiin pikaisesti vaihtaa uusiin setelityyppeihin ja leikata arvoltaan suuret setelit kahtia. Näin tarkasteluajanjakson setelihistoria sekä alkoi että päättyi dramaattisesti.

PAANKKI • FINLANDI

БАНКЪ • ПЯТЬ МАРОК

14.
Setelityypit

Tässä luvussa esitetään kustakin setelityypistä seuraavat tiedot:

- a. Seteleiden liikkeeseenlaskun ajankohta, jos se on tiedossa. Joka tapauksessa mainitaan ensimmäisen erän Suomen Pankkiin toimittamisen ajankohta. Seteleitä ryhdyttiin yleensä laskemaan liikkeeseen, kun niitä oli riittävästi varastossa ja aikaisemman mallin varasto oli loppumassa.
- b. Lyhyt kuvaus ja valokuva setelin etu- ja takasivusta.
- c. Toimitusaikataulu Suomen Pankkiin sekä muita setelin tuotantoon ja liikkeeseenlaskuun liittyviä tietoja. Painoserä tarkoittaa arkkimäärää, joka painettiin kerrallaan käyttäen samaa nimisarjaa, eli se ilmaisee samalla arkilla kahden vierekkäin olevan setelin sarjanumeroiden välisen eron. Varsinkin vuoden tai setelityypin viimeinen toimituserä saattoi poiketa taulukossa mainitusta painoserän koosta.
- d. Taulukko Suomen Pankin setelipainolta vuosittain vastaanottamista setelimääristä kirjainsarjoittain ja sarjanumeroittain.
- e. Taulukko eri allekirjoitusparien esiintymisestä kirjainsarjoittain (allekirjoitusparitaulukoissa on vasemmalla pystysuorassa I allekirjoittajien ja ylhäällä vaakasuorassa II allekirjoittajien nimet ja taulukon riveillä ne kirjainsarjat, joissa tietty allekirjoituspari esiintyy).
- f. Nimisarjat: Nimisarjat ilmaisevat, missä järjestyksessä allekirjoitusparit olivat seteliarkilla. Nimisarjat jatkuivat yleensä juoksevasti siirryttäessä kirjainsarjasta toiseen, ja siten uusi kirjainsarja alkoi usein nimisarjan keskeltä. Joskus varsinkin, jos jokin allekirjoittaja vaihtui, saatettiin väliaikaisesti käyttää vain yhtä tai kahta allekirjoitusparia, kunnes taas uusi nimisarja otettiin käyttöön. Siten sama allekirjoituspari saattoi esiintyä väliaikaisesti koko painolaatalla. Näitä tapauksia ei ole yleensä erikseen mainittu. Setelityypin viimeisissä painoserissä luovuttiin usein nimisarjojen järjestelmällisestä käytöstä.
- g. Suomen Pankkiin palautumattomien seteleiden määrä 31.12.1944 vuoden 1922 mallia edeltävien setelityyppien tapauksessa ja 22.6.1946 sen jälkeisten setelityyppien

osalta, silloin kun setelityyppi-kohtainen tieto on olemassa. Ensin mainittujen setelityyppien tapauksessa on käytetty vuoden 1944 lopun lukua, koska ajankohdalta 1.7.1945, jolloin kaikki vuotta 1922 edeltävät setelityypit mitätöitiin, ei ole setelityyppi-kohtaista tietoa liikkeessä olevien seteleiden määrästä. Jälkimmäinen päivämäärä on puolestaan viimeinen, jolta Suomen Pankin arkistosta löytyy seteliarvokohtaista tietoa setelinleikkauksen johdosta palautetuista

seteleistä ja vielä lunastamatta jääneistä seteleistä.

Setelityyppi-kohtaisissa taulukoissa esitetään ne kirjainsarjat, joissa tietty I ja II allekirjoittajan yhdistelmä esiintyy. Myös kaikki käytetyt kirjainsarjat on mainittu taulukoiden yhteydessä.

Perusaineistona yksityiskohtaisissa tiedoissa on käytetty setelipainon tuotanto- ja toimitusasiakirjoja, joita on täydennetty keräilijöiden havaintojen perusteella.

25 penniä, tyyppi 1916

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Ei laskettu liikkeeseen (ensimmäinen 1500 arkin toimitus pankkiin syyskuun 8. päivä 1916)

Koko: 80 mm x 45 mm

Paperi: Konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Ruskeankeltainen

Etusivu:

- ♦ Etusivua ympäröi koristeltu kehys.
- ♦ Valtakunnan vaakuna on keskellä ylhäällä ja sen alla tyylielty kukkaiskoriste, jonka kum-

mallakin puolella tumma ympyrä, jossa setelin numeroarvo 25 ja sen alapuolella ”p”.

♦ Ylhäällä vasemmalla ja oikealla puolella on pankin nimi ja ympyrän alapuolella viittaus setelin lunastamiseen kullassa suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.

♦ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1916.

Takasivu:

- ♦ Koristeltu kehys, jonka yläreunan alapuolella on pankin nimi suomeksi ja ruotsiksi sekä

Käytetyt allekirjoitusparit:

25 p 1916	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

alareunan yläpuolella pankin nimi ja setelin arvo venäjäksi.

♦ Keskellä ruusuke, jossa on setelin numero-arvo ja sen yläpuolella setelin rahyksikkö suomeksi ja alapuolella ruotsiksi.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	25 p 1916
1916	0000001–2309000
1917	2309001–10219000
Yhteensä	10 219 000 kappaletta

Painomenetelmä: Kirjapaino

Valmistusmäärä: 10 219 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Syyskuu 1916 – lokakuu 1917

Painoserä: 1000 arkkiä

Painoarkin koko: 48 seteliä

Nimisarjat: Käytäntö vaihteli painamisen aikana, mutta kaikki käytettävissä olevat allekirjoitusparit esiintyivät yleensä yhtäläisesti.

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944: Seteliä ei laskettu koskaan liikkeeseen ja sen painos hävitettiin lukuun ottamatta arkistokappaleita.

25 penniä, tyyppi 1918

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Joulukuun 4. päivä 1918

Koko: 80 mm x 45 mm

Paperi: Konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Ruskeankeltainen

Etusivu: Ks. 25 p 1916, paitsi että Venäjän valtakunnan vaakuna ja viittaus setelin lunastamiseen kullassa suomeksi sekä ruotsiksi on poistettu ja kehyksen alaosan keskellä setelimallin vuosiluku on 1918.

Takasivu: Ks. 25 p 1916, paitsi että venäjän-

kielinen teksti on poistettu alhaalta ja pankin nimi suomeksi ja ruotsiksi on siirretty keskelle.

Painomenetelmä: Kirjapaino (F. Tilgmann)

Valmistusmäärä: 19 148 200 kappaletta

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	25 p 1918
1918	00000001–03700000
1919	03700001–19148200
Yhteensä	19 148 200 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit:

25 p 1918	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Joulukuu 1918 – lokakuu 1919

Painoserä: 1000 arkkiä

Painoarkin koko:¹

Nimisarjat: Käytäntö vaihteli seteleiden painamisen aikana, mutta hyvin usein painoserän

aikana puoli- tai neljäosa-arkilla oli sama allekirjoituspari.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944:

4 680 236 kappaletta

50 penniä, tyyppi 1916

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Ei laskettu liikkeeseen (ensimmäinen 500 arkin toimitus pankkiin lokakuun 9. päivä 1916)

Koko: 90 mm x 55 mm

Paperi: Konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Harmaansininen

Etusivu:

♦ Etusivua ympäröi koristeltu kehys.

♦ Valtakunnan vaakuna on keskellä ylhäällä ja sen alla tyylitelty koriste, jonka kummallakin puolella tumma ympyrä, jossa setelin numeroarvo 50 ja sen alapuolella rahyksikön lyhenne.

♦ Ylhäällä vasemmalla ja oikealla puolella on pankin nimi ja ympyrän alapuolella viittaus setelin lunastamiseen kullassa suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.

♦ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1916.

Takasivu:

♦ Koristeltu kehys, jonka yläreunan alapuolella on pankin nimi suomeksi ja ruotsiksi sekä alareunan yläpuolella pankin nimi ja setelin arvo venäjäksi.

♦ Keskellä ruusuke, jossa on setelin numero-arvo ja sen yläpuolella setelin rahayksikkö suomeksi ja alapuolella ruotsiksi.

Painomenetelmä: Kirjapaino

Valmistusmäärä: 4 787 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Lokakuu 1916 – tammikuu 1917

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 48 seteliä

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	50 p 1916
1916	0000001–4032000
1917	40320001–4787000
Yhteensä	4 787 000 kappaletta

Nimisarjat: Käytäntö vaihteli painamisen aikana, mutta kaikki käytettävissä olevat allekirjoitusparit esiintyivät yleensä yhtäläisesti.

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944:

Seteliä ei laskettu koskaan liikkeeseen, ja sen painos hävitettiin lukuun ottamatta arkistokappaleita.

Käytetyt allekirjoitusparit:

50 p 1916	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

50 penniä, tyyppi 1918

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Joulukuun 13. päivä 1918

Koko: 90 mm x 55 mm

Paperi: Konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Harmaansininen

Etusivu: Ks. 50 p 1916, paitsi että Venäjän valtakunnan vaakuna ja viittaus setelin lunastamiseen kullassa suomeksi sekä ruotsiksi on poistettu ja kehyksen alaosan keskellä setelimallin vuosiluku on 1918.

Takasivu: Ks. 50 p 1916, paitsi että venäjänkielinen teksti on poistettu alhaalta ja pankin nimi suomeksi ja ruotsiksi on siirretty keskelle.

Painomenetelmä: Kirjapaino (F. Tilgmann)

Valmistusmäärä: 14 804 000 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit:

50 p 1918	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	50 p 1918
1918	00000001–02000000
1919	02000001–14804000
Yhteensä	14 804 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Joulukuun 1918 – marraskuu 1919

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko:²

Nimisarjat: Käytäntö vaihteli painamisen aikana, mutta kaikki käytettävissä olevat allekirjoitusparit esiintyivät yleensä yhtäläisesti.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944: 1 603 038 kappaletta

1 markka, tyyppi 1915

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Syyskuun 9. päivä 1915 (ensimmäinen 6000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 100 mm x 60 mm

Paperi: Konepaperi

Vesileima: Raitakuvio

Väritys: Punainen

Etusivu:

- ◆ Koristeltu kehys, jonka vasemmassa ja oikeassa yläkulmassa numeroarvolla 1 varustettu nelikulmainen kilpi, jota ympäröi ruiskukkaa kuvaava kehä.
- ◆ Valtakunnan vaakuna on keskellä ylhäällä ja sen alla tyylitelty ruiskukka, jota ympäröi koristus.
- ◆ Vasemalla ja oikealla puolella on pankin

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	1 mk 1915
1915	0000001–0988000
Yhteensä	988 000 kappaletta

nimi, arvomerkitä sekä viittaus setelin lunastamiseen kullassa suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi. Niiden alla on pankin nimi vasemmalla ja setelin arvo oikealla venäjäksi.

- ◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1915.

Takasivu: Ei painatusta

Painomenetelmä: Kohopaino

Käytetyt allekirjoitusparit:

1 mk 1915	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

Valmistusmäärä: 988 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Syyskuu (9.-18.) 1915

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 16 seteliä

Nimisarjat: Käytettiin nimisarjaa 1 sarjanumeroon 960000 asti.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944: Ks. 1 mk 1918

1 markka, tyyppi 1915 Sarja A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Syyskuun 18. päivä 1915 (ensimmäinen 4000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 100 mm x 60 mm

Paperi: Konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Punainen

Etusivu: Ks. 1 mk 1915, paitsi että lisättiin setelin tyyppimerkintä Sarja A Serie A vasemmalle ja oikealle ylhäälle

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	1 mk 1915 Sarja A
1915	0000001–3812000
1916	3812001–12664000
Yhteensä	12 664 000 kappaletta

Takasivu: Ilman painatusta

Painomenetelmä: Kohopaino

Käytetyt allekirjoitusparit:

1 mk 1915 Sarja A	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

Valmistusmäärä: 12 664 000 kappaletta
Toimitusaika Suomen Pankkiin: Syyskuu 1915 – syyskuu 1916
Painoserä: 1000 arkkia
Painoarkin koko: 16 seteliä
Nimisarjat: Käytettiin pääosin samaa nimi-

sarjaa 1 kuin vuoden 1915 tyyppin setelissä. Allekirjoitusparit säilyivät samana painamisen loppuun asti.
Kirjainsarjat: Ei käytetty
Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944: Ks. 1 mk 1918

1 markka, tyyppi 1916

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Lokakuun 9. päivä 1916 (ensimmäinen 1500 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 100 mm x 60 mm

Paperi: Konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Ruskeanpunertava

Etusivu:

- ◆ Etusivua ympäröi koristeltu kehys.
- ◆ Valtakunnan vaakuna on keskellä ylhäällä ja sen alla tyylitelty kukkakimppu, jonka kummallakin puolella tumma ympyrä, jossa setelin numeroarvo 1 ja sen yläpuolella arvomerkinä.
- ◆ Ylhäällä vasemmalla ja oikealla puolella on pankin nimi ja sen alapuolella viittaus setelin

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	1 mk 1916
1916	0000001–3108000
1917	3180001–19404000
1918	19404001–20232000 20232001–20880000 ³ 20880001–24795000
Yhteensä	24 795 000 kappaletta

lunastamiseen kullassa suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.

- ◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1916.

Käytetyt allekirjoitusparit:

1 mk 1916	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

1 mk 1916 kansanvaltuuskunnan toimesta painetut	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

Takasivu:

- ◆ Koristeltu kehys, jonka yläreunan alapuolella on pankin nimi suomeksi ja ruotsiksi sekä alareunan yläpuolella pankin nimi ja setelin arvo venäjäksi.

- ◆ Keskellä ruusuke, jossa on setelin numeroarvo ja sen yläpuolella setelin rahayksikkö suomeksi ja alapuolella ruotsiksi.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 24 795 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Lokakuu 1916 – marraskuu 1918

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: Aluksi 42 seteliä, setelinumerosta 4284001 lähtien 36 seteliä.

Nimisarjat: Nimisarjoja vaihdettiin painamisen aikana, mutta ne sisälsivät yleensä kaikki käytettävissä olevat allekirjoitusparit, poikkeuksena yhtä allekirjoitusparia ei käytetty kansanvaltuuskunnan toimesta painetuissa seteleissä.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944: Ks. 1 mk 1918

1 markka, tyyppi 1918

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Elokuun 19. päivä 1919 (ensimmäinen 500 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 100 mm x 60 mm

Paperi: Konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Ruskeanpunertava

Etusivu: Ks. 1 mk 1916, paitsi että Venäjän valtakunnan vaakuna on poistettu ja kehyksen alaosan keskellä setelimallin vuosiluku on 1918.

Takasivu: Ks. 1 mk 1916, paitsi että venäjänkielinen teksti on poistettu alhaalta ja pankin nimi suomeksi ja ruotsiksi siirretty keskelle.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 19 899 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Elokuu 1919 – tammikuu 1921

Painoserä: 1000 arkkaa

Painoarkin koko: 36 seteliä

Nimisarjat: Setelityypin koko painatuksen ajan käytettiin vain kuutta eri allekirjoitusparia, joista kukin esiintyi aluksi kuusi kertaa painoarkilla.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944 (kaikki vuoden 1918 ja sitä edeltävien tyyppien 1 markan setelit): 3 075 265 kappaletta

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	1 mk 1918
1919	0000001–8568000
1920	8568001–18306000
1921	18306001–19899000
Yhteensä	19 899 000 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

1 mk 1918	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

5 markkaa, tyyppi 1909

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Toukokuun 18. päivä 1910 (ensimmäinen 1500 arkin toimitus pankkiin: helmikuun 14. päivä 1910)

Koko: 110 mm x 66 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Aluksi ei käytetty vesileimallista paperia, mutta vuodesta 1915 lähtien oli käytössä vesileima SP FB.

Väritys: Sininen, pohjapainanta harmaa.

Etusivu:

- ♦ Kala-aiheilla koristeltu kehys, jonka vasemmalla ja oikealla yläkulmassa on numeroarvolla 5 varustettu nelikulmainen kilpi.
  - ♦ Valtakunnan vaakuna on keskellä ylhäällä vaaleapohjaisessa medaljongissa, jota kehystävät kalat. Medaljongin ulkopuolella ovat setelin taustana tyylitellyt aaltomaiset viivat.
  - ♦ Vasemmalla ja oikealla puolella on pankin nimi, arvomerkinä sekä viittaus setelin lunastamiseen kullassa suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.
  - ♦ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1909.
- Takasivu:**
- ♦ Kehys jonka jokaisessa kulmassa on ornamentti ja kehyksen sisällä ylhäällä pankin nimi

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	5 mk 1909
1910	0000001–6176000
1911	6176001–6537000
1912	6537001–7992000
1913	7992001–7999999 A8000001–A8064000 8064001–8208000 B8208001–B8270000 C8270001–C8336000 8336001–11397000
1914	-
1915	11397001–14661000
1916	14661001–18437000
1917	18437001–18933000
1918 laittomia	18933001–19397000 19397001–20789000
Yhteensä	20 789 000 kappaletta

suomeksi sekä ruotsiksi. Kehyksen vasemmassa ja oikeassa reunassa on viittaus Suomen suuriruhtinaskunnan rahalakiin vuodelta 1877 suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi. Alhaalla on pankin nimi ja setelin arvo venäjäksi.

Vuoden 1909 mallin 5 markan seteliä painettiin poikkeuksellisesti myös kirjainsarjoilla A, B ja C todennäköisesti setelipaperin muutoksen takia.

♦ Setelin keskellä on kalastaja-aiheinen medalljonki, jonka alareunassa Suomen vaakuna tyyliteltyjen kaislojen ympäröimänä. Medalljongin ulkopuolella setelin taustana on kalaverkonmuotoinen silmukkaviivakuvio, jossa vasemmalla ja oikealla numeroarvo 5.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 20 789 000 kappaletta. Eduskunta julisti niistä 1 392 000 kappaletta laittomiksi 6.7.1918, koska ne olivat kansanvaltuuskunnan toimesta valmistettuja, eikä Suomen Pankki lunastanut niitä.

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Helmikuu 1910 – huhtikuu 1918

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 16 seteliä

Laittomiksi julistettujen seteleiden numerot: 19397001-20789000.

Nimisarjat: Allekirjoitusparien järjestystä vaihdeltiin painamisen aikana, mutta ainoa muutos allekirjoituspareissa oli Steniuksen nimikirjoituksen korvaaminen Basilierin nimikirjoituksella vuonna 1915.

Kirjainsarjat: Kuten toimitusmääriä käsittelevästä taulukosta edellä ilmenee, seteliä painettiin pienet määrät kirjainsarjoilla A, B ja C seuraavasti:

A8000001-A8064000

B8208001-B8270000

C8270001-C8336000

Setelipainon tuotantokirjoissa mainitaan, että vuosien 1912 ja 1913 vaihteessa käytettiin vahvempaa setelipaperia ja että siinä yhteydessä 126 000 seteliä jätettiin numeroimatta. 126 000 on myös kirjainsarjojen A ja B seteleiden yhteenlaskettu määrä. Siten selitys kirjainsarjojen käytölle voisi olla kyseisten seteleiden numeroiminen jälkikäteen ja A- ja B-kirjaimen lisääminen siinä yhteydessä seteleiden erottamiseksi muusta tuotannosta. Samaa menettelyä jatkettiin sitten ilmeisesti pieneen lisäerään, jonka seteleihin lisättiin numeroinnin yhteydessä C-kirjain.

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944:

Ks. 5 mk 1918

Käytetyt allekirjoitusparit:

5 mk 1909	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Stenius	x	x	x
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

5 mk 1909 laittomat	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

5 markkaa, tyyppi 1909 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Toukokuun 3. päivä 1918 (ensimmäinen 5000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 110 mm x 66 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Painamisessa käytettiin sekä vesileimatonta paperia että paperia, jossa oli vesileima ”SP FB”.

Väritys: Sininen, pohjapainanta harmaa.

Etusivu: Ks. 5 markkaa, tyyppi 1909, paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Takasivu: Ks. 5 markkaa, tyyppi 1909.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 1 394 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Toukokuu 1918 – heinäkuu 1918

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	5 mk 1909 Litt. A
1918	0000001–1394000
Yhteensä	1 394 000 kappaletta

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 16 seteliä

Nimisarjat: Nimisarjaa vaihdettiin muutaman kerran, mutta allekirjoitusparit säilyivät koko painamisen ajan samoina.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944:

Ks. 5 mk 1918

Käytetyt allekirjoitusparit:

5 mk 1909 Litt. A	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

5 markkaa, tyyppi 1909 Sarja II

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Heinäkuun 26. päivä 1918 (ensimmäinen 3000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 110 mm x 66 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Vihreä, pohjapainanta harmaa.

Etusivu: Ks. 5 markkaa, tyyppi 1909, paitsi että lisättiin merkintä ”Sarja II Serie II”.

Takasivu: Ks. 5 markkaa, tyyppi 1909.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 3 877 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Heinäkuu 1918 – maaliskuu 1919

Painoserä: 1000 arkkia

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	5 mk 1909 Sarja II
1918	0000001–3088000
1919	3088001–3877000
Yhteensä	3 877 000 kappaletta

Painoarkin koko: 16 seteliä

Nimisarjat: Vähäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta käytettiin nimisarjaa 1 koko painamisen ajan.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944: Ks. 5 mk 1918

Käytetyt allekirjoitusparit:

5 mk 1909 Sarja II	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

5 markkaa, tyyppi 1918

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Maaliskuun 7 päivä 1919 (ensimmäinen 5000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 110 mm x 66 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Vihreä, pohjapainanta harmaa.

Etusivu: Ks. 5 markkaa, tyyppi 1909, paitsi että Venäjän valtakunnan vaakuna on poistettu medaljongin sisältä keskeltä ylhäältä ja kehysten alaosan keskellä setelimallin vuosiluku on 1918.

Takasivu: Ks. 5 markkaa, tyyppi 1909, paitsi että venäjänkielisen tekstin sijasta pankin nimi suomeksi ja ruotsiksi ovat kehysten alareunassa.

Painomenetelmä: Kohopaino

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	5 mk 1918
1919	0000001–4688000
1920	4688001–7808000
1921	7808001–12794000
1922	12794001–14230000
Yhteensä	14 230 000 kappaletta

Valmistusmäärä: 14 230 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Maaliskuu 1919 – helmikuu 1922

Painoserä: 1000 arkkia

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

5 mk 1918	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x
Broberg	x	x	x
Stenroth	x	x	x

Painoarkin koko: Aluksi 16 seteliä, 15 seteliä välillä 11948001-12794000 ja sen jälkeen jälleen 16 seteliä.

Nimisarjat: Ainoastaan Järnefeltin allekirjoitusta käytettiin ensimmäisenä allekirjoitukse-
na sarjanumeroon 2272000 asti. Sen jälkeen alettiin käyttää myös Basilierin nimikirjoitusta.

Stenrothin ja Brobergin nimikirjoitukset otettiin käyttöön vuonna 1920.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944 (kaikki vuoden 1918 ja sitä edeltävien tyyppien 5 markan setelit): 530 859 kappaletta

10 markkaa, tyyppi 1909

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Toukokuun 2. päivä 1911 (ensimmäinen 1000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 125 mm x 75 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Violetinpunertava

Etusivu:

♦ Koristeltu kehys, jonka vasemmassa ja oikeassa yläkulmassa on numeroarvolla 10 varustettu ruusuke.

♦ Medaljonki, jossa on valtakunnan vaakuna keskellä ylhäällä ja sen alapuolella lumen peittävä kuusi. Medaljonkia kehystävät männyn-

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	10 mk 1909
1911	0000001–1288000
1912	1288001–2776000
1913	2776001–4440000
1914	4440001–5326000
1915	-
1916	5326001–8446000
1917	8446001–9991000
1918	9991001–10231000
Yhteensä	10 231 000 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit:

10 mk 1909	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Stenius	x	x	x
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

kävyt ja sen ulkopuolella setelin yläosassa määnneulasten peittämä ja alaosassa tyylitellyistä lehmistä muodostettu pohjaornamentti.

♦ Vasemmalla ja oikealla puolella on pankin nimi, arvomerkitä sekä viittaus setelin lunastamiseen kullassa suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.

♦ Kehyksen alaosan keskellä on setelimalin vuosiluku 1909, jonka yläpuolella numeroarvo 10.

Takasivu:

♦ Setelin keskellä on tyylitellyistä kuusenoksista muodostettu medaljonki, jonka sisällä torpparimaisema lehmineen. Medaljongin alareunassa on Suomen vaakuna tyyliteltyjen kuusenoksien ympäröimänä. Medaljongin ulkopuolella setelin tausta on kuvioitu apilanlehdillä.

♦ Keskellä vasemmalla ja oikealla on pankin nimi sekä niiden alla viittaus Suomen suuriruhtinaskunnan rahalakiin vuodelta 1877

suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi. Tekstien alapuolella vasemmalla ja oikealla on numeroarvo 10. Alareunassa on pankin nimi ja setelin arvo venäjäksi.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 10 231 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Toukokuu 1911 – tammikuu 1918

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: Aluksi 16 seteliä, 15 seteliä vuodesta 1916 lähtien.

Nimisarjat: Nimisarjaa 2 käytettiin sarjanumeroon 3672000 asti, jolloin Steniuksen allekirjoitus poistettiin käytöstä. Basilierin allekirjoitus otettiin käyttöön vuonna 1916.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944:

Ks. 10 mk 1918

10 markkaa, tyyppi 1909 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Huhtikuun 27. päivä 1918 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 125 mm x 75 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Violetinpunertava

Etusivu: Ks. 10 mk 1909 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Takasivu: Ks. 10 mk 1909

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 3 891 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Huhtikuu 1918 – huhtikuu 1919

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 15 seteliä

Nimisarjat: Aluksi oli käytössä nimisarja 3. Se oli muutoin sama kuin nimisarja 1 paitsi, että arkilla oli 16 sijasta 15 seteliä, ja nimisarjan 1 viimeistä allekirjoitusparia ei käytetty. Myöhemmin nimisarjaa vaihdeltiin, mutta samat allekirjoitusparit olivat käytössä.

Käytetyt allekirjoitusparit:

10 mk 1909 Litt. A	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

10 markkaa, tyyppi 1918

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Huhtikuun 30. päivä 1919 (ensimmäinen 5000 arkin toimitus pankkiin)

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin

vuosittain:

Vuosi	10 mk 1909 Litt. A
1918	0000001–2346000
1919	2346001–3891000
Yhteensä	3 891 000 kappaletta

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944:

Ks. 10 mk 1918

Koko: 125 mm x 75 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väriyty: Violetti

Etusivu: Ks. 10 mk 1909 paitsi, että Venäjän valtakunnan vaakunan sijasta on ruusuke medaljongin sisällä keskellä ylhäällä, ja kehyksen alaosan keskellä setelimallin vuosiluku on 1918.

Takasivu: Ks. 10 mk 1909 paitsi, että venäjänkielinen teksti on poistettu alareunasta.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 7 661 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Huhtikuu 1919 – elokuu 1921

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 15 seteliä

Nimisarjat: Nimisarjoja vaihdeltiin setelityypin painamisen aikana. Stenrothin ja Brobergin ni-

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	10 mk 1918
1919	0000001–1440000
1920	1440001–5216000
1921	5216001–7661000
Yhteensä	7 661 000 kappaletta

mikirjoitukset otettiin käyttöön vuonna 1920.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944 (kaikki vuoden 1918 ja sitä edeltävien tyyppien 10 markan setelit):

1 923 kappaletta⁴

Käytetyt allekirjoitusparit:

10 mk 1918	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x
Broberg	x	x	x
Stenroth	x	x	x

20 markkaa, tyyppi

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Tammikuun 16. päivä 1911 (ensimmäinen 1000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 140 mm x 84 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Painamisessa käytettiin vesileimantonta paperia sarjanumeroon 3325000 asti ja paperia, jossa oli vesileima ”SP FB” sen jälkeen.⁵

Väriyty: Oranssinruskea ja oranssi, pohjapainanta harmaa.

Etusivu:

♦ Koristeltu kehys, jonka vasemmassa ja oikeassa yläkulmassa on numeroarvolla 20 varustettu ruusuke.

♦ Keskellä tyylitelty haapa, jonka oksat ympäröivät vasemmalla ja oikealla puolella pankin nimeä, arvomerkinä sekä viittausta setelin lunastamiseen kullassa suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.

♦ Haavan rungon yläosalla on valtakunnan vaakuna, jonka alapuolella soikea haavanlehdistä muodostettu keskuskuvio, joka ympäröi Merkurius-sauvaa. Alaosassa on Merkurius-sauvoista muodostettu pohjaornamentti.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	20 mk 1909
1911	0000001–1752000
1912	1752001–3325000
1913	-
1914	-
1915	3325001–6538500
1916	-
1917	6538501–9874000
1918 laittomia	- 9874001–10000000 10001001–10019000 ⁶
Yhteensä	10 018 000 kappaletta

♦ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1909, jonka yläpuolella numeroarvo 20.

Takasivu:

♦ Setelin keskellä medaljonki, joka ympäröi koivua. Medaljongin alareunassa on Suomen vaakuna ruusukkeen ympäröimänä. Medal-

Käytetyt allekirjoitusparit:

20 mk 1909	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Stenius	x	x	x
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

20 mk 1909 laittomat	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

jongin ulkopuolella tausta on kuvioitu setelin arvonumerolla.

◆ Keskellä vasemmalla ja oikealla on pankin nimi sekä niiden alla viittaus Suomen suuriruhtinaskunnan rahalakiin vuodelta 1877 suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi. Tekstien yläpuolella vasemmalla ja oikealla on numeroarvo 20. Alareunassa on pankin nimi ja setelin arvo venäjäksi.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 10 018 000 kappaletta. Eduskunta julisti niistä 144 000 kappaletta laittomiksi 6.7.1918, koska ne olivat kansanvaltuuskunnan toimesta valmistettuja, eikä Suomen Pankki lunastanut niitä.

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Tammikuu 1911 – maaliskuu 1918

Painoserä: 1000 arkkiä

Painoarkin koko: 12 seteliä

Laittomiksi julistettujen seteleiden numerot: 9874001–10019000

Nimisarjat: Aluksi käytettiin nimisarjaa 4a sarjanumeroon 3292000 asti, jolloin Steniuksen allekirjoitus poistettiin käytöstä. Basilierin allekirjoitus otettiin käyttöön vuonna 1915, ja siirryttiin nimisarjaan 4b.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944: Ks. 20 mk 1918

20 markkaa, tyyppi 1909 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Kesäkuun 7. päivä 1918 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 140 mm x 84 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Oranssinruskea ja oranssi, pohjapainanta harmaa.

Etusivu: Ks. 20 markkaa 1909, paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Takasivu: Ks. 20 markkaa 1909

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 97 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Kesäkuu 1918

Painoserä: 1000 arkkiä

Painoarkin koko: 12 seteliä

Nimisarjat: Setelin painamisessa käytettiin vain kahta alla olevassa taulukossa mainittua allekirjoitusparia pääosin vuorotellen, ei kuitenkaan koko ajan. Erikoinen menettely liittyi todennäköisesti siihen, että painamiseen käytettiin jo ennen sisällissotaa painettuja nume-

Käytetyt allekirjoitusparit:

20 mk 1909 Litt. A	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff
von Collan	x	
Basilier		x

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	20 mk 1909 Litt. A
1918	0000001–0097000
Yhteensä	97 000 kappaletta

roimattomia arkkeja, joista vain osan punainen setelipaino oli viimeistellyt ja laskenut liikkeeseen (ks. tarkemmin luku 6).

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944: Ks. 20 mk 1918

20 markkaa, tyyppi 1918

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Syyskuun 8. päivä 1919 (ensimmäinen 9000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 140 mm x 84 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Sininen, pohjapainanta vaaleankeltainen.

Etusivu: Ks. 20 markkaa 1909 paitsi, että Venäjän valtakunnan vaakunan sijasta on ruusuke keskellä ylhäällä ja kehyksen alaosan keskellä setelimallin vuosiluku on 1918.

Takasivu: Ks. 20 markkaa 1909, paitsi että venäjänkielinen teksti poistettiin alareunasta.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 6 580 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Syyskuu 1919 – lokakuu 1921

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 12 seteliä

Nimisarjat: Käytettiin nimisarjaa 5 sarjanumeroon 6516000 asti.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	20 mk 1918
1919	0000001–3948000
1920	3948001–5892000
1921	5892001–6580000
Yhteensä	6 580 000 kappaletta

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944 (kaikki vuoden 1918 ja sitä edeltävien tyyppien 20 markan setelit): 117 970 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit:

20 mk 1918	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x
Broberg	x	x	x
Stenroth	x	x	x

50 markkaa, tyyppi 1909

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Marraskuun 1. päivä 1911 (ensimmäinen 1000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 155 mm x 93 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty⁷

Väritys: Sininen ja ruskea, pohjapainanta harmaa.

Etusivu:

- ◆ Koristeltu kehys, jonka vasemmassa ja oikeassa yläkulmassa on numeroarvolla 50 varustettu ruusuke.
- ◆ Keskellä ylhäällä valtakunnan vaakuna, jonka alapuolella kalalokkien ympäröimä purjelaiiva, jota kannattavat alaosan tyyliteltyt aallot.
- ◆ Yläpuolella vasemmalla ja oikealla puolella

Käytetyt allekirjoitusparit:

50 mk 1909	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Stenius	x	x	x
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	

on pankin nimi, arvomerkitä sekä viittaus setelin lunastamiseen kullassa suomeksi ja vastavasti ruotsiksi.

◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1909, jonka yläpuolella numeroarvo 50.

Takasivu:

◆ Setelin keskellä majakka, jota ympäröivät tyyliteltyistä aalloista ja purjeveneistä muodostettu kehä. Kehän alareunassa on Suomen vaakuna ruusukkeeseen ympäröimänä.

◆ Keskellä vasemmalla ja oikealla on ruusuke, jossa allekkain pankin nimi, setelin numeroarvo 50 sekä viittaus Suomen suuriruhtinaskunnan rahalakiin vuodelta 1877 suomeksi ja vastavasti ruotsiksi. Alareunassa on pankin nimi ja setelin arvo venäjäksi.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 2 173 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Marraskuu 1911 – marraskuu 1917

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 8 seteliä

Nimisarjat: Käytettiin nimisarjaa 6a numeroon 0232000 asti. Sen jälkeen sitä käytettiin

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	50 mk 1909
1911	0000001–0512000
1912	0512001–0890000
1913	-
1914	-
1915	-
1916	0890001–2005000
1917	2005001–2173000
Yhteensä	2 173 000 kappaletta

vaihtoehtoisesti nimisarjojen 6b ja 6c kanssa siihen asti, kunnes Steniuksen allekirjoitus poistettiin käytöstä. Basilierin nimikirjoitus otettiin käyttöön vuonna 1916. Tuolloin ryhdyttiin käyttämään vaihtoehtoisesti nimisarjoja 6d ja 6e.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944:

Ks. 50 mk 1918

50 markkaa, tyyppi 1909 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Toukokuun 13. päivä 1918 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 155 mm x 93 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Sininen ja ruskea, pohjapainanta harmaa.

Etusivu: Ks. 50 mk 1909 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Takasivu: Ks. 50 mk 1909

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 1 581 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Toukokuu 1918 – toukokuu 1919

Painoserä: 1000 arkkia

Käytetyt allekirjoitusparit:

50 mk 1909 Litt. A	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

Painoarkin koko: 8 seteliä

Nimisarjat: Nimisarjaa 6d käytettiin vuoden 1918 aikana, jonka jälkeen Collanin allekirjoitus poistettiin käytöstä. Sen jälkeen siirryttiin käyttämään nimisarjaa 7 numeron 1560000 asti.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944: Ks. 50 mk 1918

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	50 mk 1909 Litt. A
1918	0000001-0781000
1919	0781001-1581000
Yhteensä	1 581 000 kappaletta

50 markkaa, tyyppi 1918

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Kesäkuun 12. päivä 1920 (ensimmäinen 7 000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 155 mm x 93 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

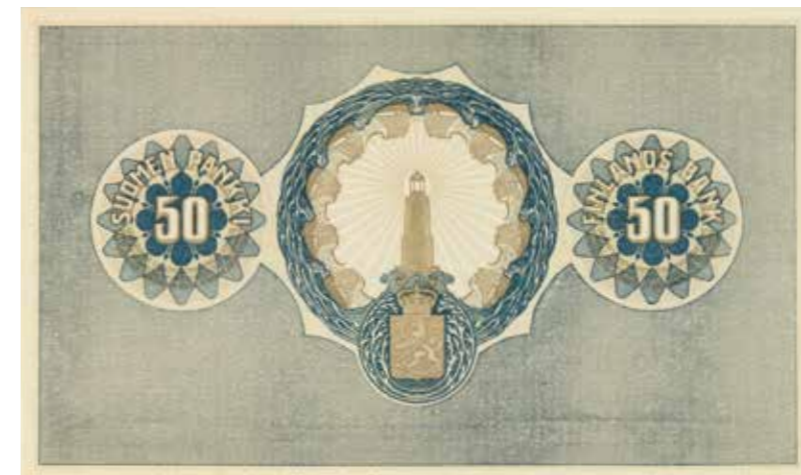
Väritys: Sininen ja ruskea, pohjapainanta harmaa.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	50 mk 1918
1920	0000001-1456000
1921	1456001-4074000
Yhteensä	4 074 000 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit:

50 mk 1918	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Basilier	x	x	x
Broberg	x	x	
Stenroth	x	x	x

Etusivu: Ks. 50 mk 1909 paitsi, että Venäjän valtakunnan vaakunan sijasta on ruusuke keskellä ylhäällä ja kehyksen alaosan keskellä setelimallin vuosiluku on 1918.

Takasivu: Ks. 50 mk 1909 paitsi, että venäjänkielinen teksti poistettiin alareunasta.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 4 074 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Kesäkuu 1920 – joulukuun 1921

Painoserä: 1000 arkkiä

Painoarkin koko: 8 seteliä

Nimisarjat: Käytettiin nimisarjaa 8 sarjanumeroon 4064000 asti.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944 (kaikki vuoden 1918 ja sitä edeltävien tyyppien 50 markan setelit): 32 011 kappaletta

100 markkaa, tyyppi 1909

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Elokuun 25. päivä 1913 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 170 mm x 102 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty⁸

Väritys: Violetti, pohjapainanta harmaanvihreä.

Etusivu:

- ◆ Koristeltu kehys, jonka vasemmalla ja oikealla yläkulmassa on numeroarvolla 100 varustettu ruusuke.
- ◆ Keskellä ylhäällä valtakunnan vaakuna, jonka vasemmalla ja oikealla puolella on kyntäviä talonpoikia sekä alapuolella koristeltu medaljonki.
- ◆ Vasemmalla ja oikealla puolella on pankin nimi, arvomerkitä sekä viittaus setelin lunastamiseen kullassa suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.
- ◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1909, jonka yläpuolella numeroarvo 100.

Takasivu:

- ◆ Setelin keskellä keskiaikainen harmaakivi-

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	100 mk 1909
1913	0000001–0648000
1914	0648001–1663500
1915	-
1916	-
1917	1663501–2639000
1918 laittomia	2639001–2775000 2775001–2983000
Yhteensä	2 983 000 kappaletta

kirkko, jota ympäröivät tyyliteltyistä viljätähkisistä muodostettu medaljonki. Kehän alareunassa on Suomen vaakuna ruusukkeen ympäröimänä.

- ◆ Keskellä vasemmalla ja oikealla on ruusuke, jossa setelin numeroarvo 100 sekä sen alapuolella pankin nimi ja viittaus Suomen suuriruhtinaskunnan rahalakiin vuodelta 1877 suomeksi

Käytetyt allekirjoitusparit:

100 mk 1909	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Stenius	x	x	
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

100 mk 1909 laittomat	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	

ja vastaavasti ruotsiksi. Alareunassa on pankin nimi ja setelin arvo venäjäksi.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 2 983 000 kappaletta. Eduskunta julisti niistä 208 000 kappaletta laittomiksi 6.7.1918, koska ne olivat kansanvaltuuskunnan toimesta valmistettuja, eikä Suomen Pankki lunastanut niitä.

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Elokuu 1913 – huhtikuu 1918

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: Aluksi 6 seteliä, vuodesta 1917 lähtien 8 seteliä.

Laittomiksi julistettujen seteleiden numerot: 2775001–2983000

Nimisarjat: Käytettiin aluksi nimisarjaa 9a numeroon 0186000 asti, jolloin Steniuksen nimikirjoitus poistettiin käytöstä. Sen jälkeen käytettiin nimisarjaa 9b sarjanumeroon 1650000 asti. Vuonna 1917 samalla kun siirryttiin 8 sete-

lin arkkiin, otettiin käyttöön nimisarja 6c, jonka kanssa käytettiin vaihtoehtoisesti nimisarjaa 6f. Ajoittain käytettiin myös muita samoista allekirjoituspareista koostuvia nimisarjoja.

Kirjainsarjat: Ei käytetty
Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944:
 Ks. 100 mk 1918

100 markkaa, tyyppi 1909 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Toukokuun 1. päivä 1918 (ensimmäinen 1375 arkin toimitus pankkiin)
Koko: 170 mm x 102 mm
Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty
Väritys: Violetti, pohjapainanta harmaansivertä.
Etusivu: Ks. 100 mk 1909 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.
Takasivu: Ks. 100 mk 1909

Käytetyt allekirjoitusparit:

100 mk 1909 Litt. A	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x ⁹

Painomenetelmä: Kohopaino
Valmistusmäärä: 203 000 kappaletta
Toimitusaika Suomen Pankkiin: Toukokuu 1918
Painoserä: 1000 arkkiä (ks. kuitenkin alla ”Nimisarjat”)
Painoarkin koko: 8 seteliä
Nimisarjat: Ensimmäisen ja toisen painoserän aikana ei koko painoserää painettu samalla nimisarjalla, mikä saattoi johtua siitä, että painamiseen käytettiin punaisen setelipainon valmiita mutta numeroimattomia arkkeja. Sarjanumerosta 0011000 lähtien otettiin käyttöön

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	100 mk 1909 Litt. A
1918	0000001–0203000
Yhteensä	203 000 kappaletta

nimisarja 6d, joka oli käytössä loppuun asti allekirjoitusparitaulukon alaviitteessä mainittua mahdollista poikkeusta lukuun ottamatta.

Kirjainsarjat: Ei käytetty
Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944: Ks. 100 mk 1918

100 markkaa, tyyppi 1909 Sarja II

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Heinäkuun 4. päivä 1918 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)
Koko: 170 mm x 102 mm
Paperi: Valkoinen konepaperi
Vesileima: Ei käytetty
Väritys: Punaruskea, pohjapainanta harmaansivertä.
Etusivu: Ks. 100 mk 1909 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Sarja II Serie II”.
Takasivu: Ks. 100 mk 1909
Painomenetelmä: Kohopaino
Valmistusmäärä: 4 520 000 kappaletta

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	100 mk 1909 Sarja II
1918	0000001–1760000
1919	1760001–3728000
1920	3728001–4520000
Yhteensä	4 520 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Heinäkuu 1918 – kesäkuu 1920
Painoserä: 1000 arkkiä
Painoarkin koko: 8 seteliä

Nimisarjat: Käytettiin aluksi nimisarjaa 6 vuoden 1919 helmikuuhun, sarjanumeroon 2526000 asti, jolloin von Collanin nimikirjoitus poistettiin käytöstä. Tämän jälkeen käytettiin pääasiassa nimisarjaa 7.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944: Ks. 100 mk 1918

Käytetyt allekirjoitusparit:

100 mk 1909 Sarja II	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x
Basilier	x	x	x

100 markkaa, tyyppi 1918

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Lokakuun 8. päivä 1920

Koko: 170 mm x 102 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Punaruskea, pohjapainanta harmaan-vihreä.

Etusivu: Ks. 100 mk 1909 paitsi, että Venäjän valtakunnan vaakunan sijasta on ruusuke kes-

kellä ylhäällä ja kehyksen alaosan keskellä setelimallin vuosiluku on 1918.

Takasivu: Ks. 100 mk 1909 paitsi, että venäjänkielinen teksti on poistettu alareunasta.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 4 741 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Lokakuu 1920 – huhtikuu 1922

Painoserä: 1000 arkkia

Käytetyt allekirjoitusparit:

100 mk 1918	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Basilier	x	x	x
Broberg	x	x	
Stenroth	x	x	x

Painoarkin koko: 8 seteliä

Nimisarjat: Käytettiin nimisarjaa 8 sarjanumeroon 4713000 asti.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944 (kaikki vuoden 1918 ja sitä edeltävien tyyppien 100 markan setelit): 141 006 kappaletta.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	100 mk 1918
1920	0000001–0784000
1921	0784001–3449000
1922	3449001–4741000
Yhteensä	4 741 000 kappaletta

500 markkaa, tyyppi 1909

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Syyskuun 17. päivä 1912 (ensimmäinen 2000 arkin toimittaminen pankkiin)

Koko: 185 mm x 111 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Värityys: Oranssinruskea

Etusivu:

◆ Koristeltu kehys, jonka vasemmassa ja oikeassa yläkulmassa on numeroarvolla 500 varustettu ruusuke.

◆ Keskellä kuusi, jonka oksat leviävät setelin yläosan ylitse. Hammasrattaista muodostuvalla sokkelilla, joka peittää setelin alaosan, seisoo työn symboleina kaksi seppää, joiden yläpuolella valtakunnan vaakuna.

◆ Vasemmalla ja oikealla puolella on pankin

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	500 mk 1909
1912	0000001–170000
1913	-
1914	-
1915	-
1916	-
1917	-
1918 laittomia	170001–262000
Yhteensä	262 000 kappaletta

nimi, arvomerkitä sekä viittaus setelin lunastamiseen kullassa suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.

◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1909, jonka yläpuolella numeroarvo 500.

Takasivu:

◆ Setelin keskellä maisema vesiputouksineen, jota ympäröivät siipirattaista muodostettu medaljonki. Medaljongin alareunassa on Suomen vaakuna ruusukkeen ympäröimänä.

◆ Keskellä vasemmalla ja oikealla ruusuke, jossa on setelin numeroarvo 500 sekä sen alapuo-

lella pankin nimi ja viittaus Suomen suuriruhtinaskunnan rahalakiin vuodelta 1877 suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi. Alareunassa on pankin nimi ja setelin arvo venäjäksi.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 262 000 kappaletta. Eduskunta julisti niistä 92 000 kappaletta laittomiksi 6.7.1918, koska ne olivat kansanvaltuuskunnan toimesta valmistettuja, eikä Suomen Pankki lunastanut niitä.

Käytetyt allekirjoitusparit:

500 mk 1909 lailliset	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Stenius	x	x	x
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x

500 mk 1909 laittomat	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	
Järnefelt	x		x

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Syyskuu 1912 – huhtikuu 1918

Painoserä: 1000 arkkaa

Painoarkin koko: 4 seteliä

Laittomiksi julistettujen seteleiden numerot: 170001–262000

Nimisarjat: Nimisarjaa vaihdettiin säännöllisesti

vuonna 1912 siten, että kaikki käytettävissä olevat allekirjoitusparit sisältyivät johonkin nimisarjaan jo ensimmäisen toimitusviikon aikana.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944:

Ks. 500 mk 1909 Sarja II

500 markkaa, tyyppi 1909 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Huhtikuun 27. päivä 1918 (yksi 1065 arkin toimitus Suomen Pankkiin)

Koko: 185 mm x 111 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Oranssinruskea

Etusivu: Ks. 500 mk 1909 paitsi että lisätettiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Takasivu: Ks. 500 mk 1909

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 4 260 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Huhtikuun 27. päivä 1918

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	500 mk 1909 Litt. A
1918	000001–004260
Yhteensä	4 260 kappaletta

Painoarkin koko: 4 seteliä

Nimisarjat: Litt. A -tyypin 500 markan setelin painamiseen käytettiin punaisen setelipainon valmiita mutta numeroimattomia arkkeja (ks. luku 6). Sen takia seteleissä oli samat allekirjoitusparit kuin kansanvaltuuskunnan toimesta painetuissa laittomiksi julistetuissa seteleissä.

Käytetyt allekirjoitusparit:

500 mk 1909 Litt. A	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
von Collan	x	x	
Järnefelt	x		x

Ensimmäiset 1 000 arkkaa painettiin allekirjoitusparilla von Collan – Hisinger-Jägerskiöld. Lopuissa 65 arkissa käytettiin myös muita seuraavassa taulukossa esiintyviä allekirjoituspareja.

Kirjainsarjat: Ei käytetty
Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944:
Ks. 500 mk 1909 Sarja II

500 markkaa, tyyppi 1909 Sarja II

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Heinäkuun 3. päivä 1918 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 185 mm x 111 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Sininen, pohjapainanta keltainen.

Etusivu: Ks. 500 mk 1909 paitsi, että Venäjän valtakunnan vaakuna poistettiin keskeltä yl-

häältä ja lisättiin tyyppimerkintä ”Sarja II Serie II”.

Takasivu: Ks. 500 mk 1909

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 765 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Heinäkuu

1918 – tammikuu 1919

Painoserä: 1000 arkkiä

Painoarkin koko: 4 seteliä

Käytetyt allekirjoitusparit:

500 mk 1909 Sarja II	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff
von Collan	x	x
Järnefelt	x	
Basilier		x

Nimisarjat: Setelityypin painamisessa käytettiin nimisarjaa 10 sarjanumeroon 756000 asti.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944 (kaikki vuoden 1918 ja sitä edeltävien tyyppien 500 markan setelit): 4 878 kappaletta. Tämä määrä sisältää vain lailliset setelit, joten eduskunnan laittomiksi julistamat, kansanvaltuuskunnan toimesta valmistetut setelit, eivät sisälly lukuun. Niitä jäi aikanaan pa-

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	500 mk 1909 Sarja II
1918	000001–532000
1919	532001–765000
Yhteensä	765 000 kappaletta

lautumatta Suomen Pankkiin moninkertainen määrä laillisiin verrattuna.

1000 markkaa, tyyppi 1909

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Maaliskuun 7. päivä 1911¹⁰ (samana päivänä toimitettiin pankkiin ensimmäinen 2500 arkin erä)

Koko: 200 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Ruskea, musta ja sininen kuviopainatus sekä ruskea pohja.

Etusivu:

♦ Koristeltu kehys, jonka vasemmassa ja oikeassa yläkulmassa on numeroarvolla 1000 varustettu ruusuke.

♦ Keskellä tyylitelty mänty, jonka oksat täyttävät setelin yläosan. Alustalla, joka peittää setelin alaosan, seisoo työn symboleina kaksi

mieshahmoa, joilla on käsissään Merkurius-sauva ja työvälineitä. Niiden yläpuolella on valtakunnan vaakuna.

♦ Vasemmalla ja oikealla puolella on pankin nimi, arvomerkitä sekä viittaus setelin lunastamiseen kullassa suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain:

Vuosi	1000 mk 1909
1911	000001–175000
1912	175001–311900
Yhteensä	311 900 kappaletta

◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1909, jonka yläpuolella numeroarvo 1000.

Takasivu:

◆ Koristellun kehyksen yläreunassa on pankin nimi suomeksi ja ruotsiksi sekä alareunassa pankin nimi ja setelin arvo venäjäksi. Kehyksen vasemman- ja oikeanpuolisessa osassa on viittaus Suomen suuriruhtinaskunnan rahalakiin vuodelta 1877 suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.

◆ Setelin keskellä on kuusi, jonka talvikuuran peittämät oksat ympäröivät kesämaisemaa saarineen ja järvineen. Kuusen juurella on Suomen vaakuna ruusukkeen ympäröimänä.

◆ Kehyksen yläreunan alapuolella on vasemmalla ja oikealla numeroarvo 1000.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 311 900 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Maaliskuu 1911 – toukokuu 1912

Käytetyt allekirjoitusparit:

1000 mk 1909	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Stenius	x	x	x
von Collan	x	x	x
Järnefelt	x	x	x

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 2 seteliä

Nimisarjat: Nimisarjaa vaihdeltiin säännöllisesti siten, että kaikki käytettävissä olleet alle-

kirjoitusparit sisältyivät johonkin nimisarjaan.

Kirjainsarjat: Ei käytetty

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944: Ks. 1000 mk 1918

1000 markkaa, tyyppi 1918

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Marraskuun 8. päivä 1919 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 200 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Ruskea (selvästi vaaleampi kuin vuoden 1909 mallin 1000 markan seteli).

Etusivu: Ks. 1000 mk 1909 paitsi, että Venäjän valtakunnan vaakuna poistettiin keskeltä ylhäältä ja kehyksen alaosan keskellä setelimallin vuosiluku on 1918.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin

vuosittain:

Vuosi	1000 mk 1918
1919	000001–192000
1920	192001–624000
Yhteensä	624 000 kappaletta

Takasivu: Ks. 1000 mk 1909 paitsi, että venäjänkielisen tekstin sijasta pankin nimi suomeksi ja ruotsiksi ovat kehyksen alareunassa.

Käytetyt allekirjoitusparit:

1000 mk 1918	Hisinger-Jägerskiöld
Järnefelt	x
Basilier	x
Broberg	x
Stenroth	x

Painomenetelmä: Kohopaino
Valmistusmäärä: 624 000 kappaletta
Toimitusaika Suomen Pankkiin: Marraskuu 1919 – maaliskuu 1920
Painoserä: 1000 arkia
Painoarkin koko: 4 seteliä.

Nimisarja: Setelityypin painamisessa käytettiin vain nimisarjaa 11.
Kirjainsarjat: Ei käytetty
Suomen Pankkiin palautumaton määrä 31.12.1944 (1000 mk 1909 ja 1918 yhteensä): 3 367 kappaletta

5 markkaa, tyyppi 1922

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Kesäkuun 4. 1923¹¹ (ensimmäinen 1500 arkin toimitus pankkiin 21.4.1922)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Vihreä, pohjapainanta ruskea ja vaaleanvihreä.

Etusivu:

◆ Tyylitellyistä oksista ja ruusukkeista muodostettu kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 5.

◆ Kehyksen sisäpuolella on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio ja ylhäällä keskellä paljas soikio, jonka sisällä kuusi.

◆ Vasemmalla ja oikealla puolella numeroiden 5 alla on pankin nimi ja arvomerkitä suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.

◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.

Takasivu:

◆ Koristekehys, jonka sisäpuolella on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio.

◆ Keskellä kuusenoksien muodostama sepele

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

5 mk 1922	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Basilier	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K
Stenroth	A,B,C,D,E,F,G,H,I	A,B,C,D,E,F,G,H	A,B,C,D,E,F,G,H,I
Grästen	I,J,K	H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q	I,J,K,L,M,N,O,P,Q
von Frenckell	H,I		
af Heurlin	F,G,H,I,J,K	I,J,K,L,M,N,O,P,Q	I,J,K,L,M,N,O,P,Q
Ryti		K,L,M,N,O,P,Q	K,L,M,N,O,P,Q
Broms		K,L,M,N,P,Q	K,L,M,N,O,P,Q

nauhakoristein, joka ympäröi Suomen vaakunakilpeä. Seppeleen molemmin puolin on setelin arvonumero.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 16 770 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Huhtikuu 1922 – huhtikuu 1926

Painoserä: 1000 arkkiä

Painoarkin koko: 24 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Kirjainsarjat A-F0640000 noudattivat nimisarjaa 12a, jonka jälkeen otettiin käyttöön nimisarja 12b. Kirjainsarjan H0944000 jälkeen nimisarjat vaihtuivat useammin, kun uusien henkilöiden allekirjoitukset otettiin käyttöön ensimmäisinä allekirjoituksina. Nimisarjat jatkuivat yleensä juoksevasti siirryttäessä kirjainsarjasta toiseen, ja siten uusi kirjainsarja alkoi usein nimisarjan keskeltä.

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Ks. 5 mk 1939 Litt. D

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	5 mk 1922
1922	A0000001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D1000000 E0000001–E1000000 F0000001–F1000000 G0000001–G1000000 H0000001–H0944000
1923	H0944001–H1000000 I0000001–I1000000 J0000001–J1000000 K0000001–K0888000
1924	-
1925	K0888001–K1000000 L0000001–L1000000 M0000001–M1000000 N0000001–N1000000 O0000001–O0860000
1926	O0860001–O1000000 P0000001–P1000000 Q0000001–Q0770000
Yhteensä	16 770 000 kappaletta

5 markkaa, tyyppi 1922 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Elokuun 20. päivä 1926 (ensimmäinen 3000 arkin toimitus pankkiin 26.6.1926)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Vaaleita neliöitä vaakasuorissa riveissä, joka toinen rivi on suurempien rinnakkaisten vaaleiden neliöiden ympäröimä.

Väritys: Vihreä, pohjapainanta vaaleansininen.

Etusivu: Katso 5 mk, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Nimisarjat kirjainsarjoittain:

Nimisarja	Kirjainsarja
13a	A0000001–C0199000
13b & 13c	C0199001–E0743000
13d	E0743001–I0043000
13e	I0043001–J0759000
13f	J0759001–Q0147000

Takasivu: Katso 5 mk, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 16 147 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Kesäkuu 1926 – syyskuu 1929.

Painoserä: 1000 arkkiä

Painoarkin koko: 12 seteliä

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946:

Ks. 5 mk 1939 Litt. D

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

5 mk 1922 Litt. A	Thesleff	Müller	O. Aspelund	Wahlman
Gråsten	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q	A,B,C,D,E,F,G,H,I	C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q	J,K,L,M,N,O,P,Q
af Heurlin	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q	A,B,C,D,E,F,G,H,I	E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q	J,K,L,M,N,O,P,Q
Ryti	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q	A,B,C,D,E,F,G,H,I	C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q	J,K,L,M,N,O,P,Q
Kallio	E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q	E,F,G,H,I	E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q	J,K,L,M,N,O,P,Q

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	5 mk 1922 Litt. A	Vuosi	5 mk 1922 Litt. A
1926	A0000001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C0463000	1928	H0467001–H1000000 I0000001–I1000000 J0000001–J1000000 K0000001–K1000000 L0000001–L1000000 M0000001–M0049000
1927	C0463001–C1000000 D0000001–D1000000 E0000001–E1000000 F0000001–F1000000 G0000001–G1000000 H0000001–H0467000	1929	M0049001–M1000000 N0000001–N1000000 O0000001–O1000000 P0000001–P1000000 Q0000001–Q0147000
Yhteensä	16 147 000 kappaletta		

5 markkaa, tyyppi 1922 Litt. B

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Lokakuun 7. päivä 1929 (ensimmäinen 4000 arkin toimitus pankkiin)

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	5 mk 1922 Litt. B
1929	A0000001–A1000000 B0000001–B0128000
1930	B0128001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D1000000 E0000001–E0368000
Yhteensä	4 368 000 kappaletta

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Aluksi jatkettiin samalla nimisarjalla, millä edellinen tyyppi päätettiin.

Nimisarja	Kirjainsarja
13f	A0000001–C0232000
13h	C0232001–C0832000
13i	C0832001–E0368000

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Kuusenlatvojen muotoisia vaaleita kuvioita ja nelikulmion muotoisia tummia kuvioita.

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

5 mk 1922 Litt. B	Thesleff	O. Aspelund	Wahlman
Grästen	A,B,C	A,B,C	A,B,C
af Heurlin	A,B,C	A,B,C,D,E	A,B,C,D,E
Ryti	A,B,C	A,B,C,D,E	A,B,C,D,E
Kallio	A,B,C	A,B,C,D,E	A,B,C,D,E
Burgman		C,D,E	C,D,E

Väritys: Vihreä, pohjapainanta vaaleansininen.

Etusivu: Katso 5 mk, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. B”.

Takasivu: Katso 5 mk, tyyppi 1922

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 4 368 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Lokakuu

1929 – syyskuu 1930

Painoserä: 1000 arkkiä

Painoarkin koko: 12 seteliä

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946:

Ks. 5 mk 1939 Litt. D

5 markkaa, tyyppi 1922 Litt. C

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Marraskuun 12. päivä 1930 (ensimmäinen 1000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Samansuuntaisia vaaleita ja tummia aaltoja

Väritys: Vihreä, pohjapainanta vaaleansininen.

Etusivu: Katso 5 mk, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. C”.

Takasivu: Katso 5 mk, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 4 416 000 kappaletta

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	5 mk 1922 Litt. C
1930	A0000001–A1000000 B0000001–B0104000
1931	B0104001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D1000000 E0000001–E0416000
Yhteensä	4 416 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Marraskuu

1930 – syyskuu 1931

Painoserä: 1000 arkkiä

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

5 mk 1922 Litt. C	O. Aspelund	Wahlman	Kivikoski
af Heurlin	A,B,C,D,E	A,B,C,D,E	B,C,D,E
Ryti	A,B,C,D,E	A,B,C,D,E	B,C,D,E
Kallio	A,B,C,D,E	A,B,C,D,E	B,C,D,E
Burgman	A,B,C,D,E	A,B,C,D,E	B,C,D,E

Painoarkin koko: 12 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Aluksi jatkettiin samalla nimisarjalla, millä edellinen tyyppi päätettiin. Myös tässä setelityypissä niin kuin muissa 1922 mallin 5 markan setelityypeissä nimisarjat jatkuivat juoksevasti siirryttäessä kirjainsarjasta toiseen, ja siten uusi kirjainsarja alkoi usein nimisarjan keskeltä.

Nimisarja	Kirjainsarja
13i	A0000001–B0668000
13k	B0668001–E0416000

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946:

Ks. 5 mk 1939 Litt. D

5 markkaa, tyyppi 1939 Litt. D

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Heinäkuun 28. päivä 1942 (ensimmäinen 5000 arkin toimitus)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ruusukuvio

Väritys: Vihreä, pohjapainanta vaaleansininen.

Etusivu: Katso 5 mk, tyyppi 1922, paitsi että kehyksen alaosan keskellä on vuosiluku 1939 ja tyyppimerkintä ”Litt. D” on lisätty.

Takasivu: Katso 5 mk, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Rotaatiokohopaino

Valmistusmäärä: 40 000 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Heinäkuu 1942 – syyskuu 1945

Painoserä: 5000 arkkia

Painoarkin koko: 16 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain:

Nimisarja	Kirjainsarja
14a	A0000001–A6080000
14b	A6080001–B8160000
14c	B8160001–C4960000
14d	C4960001–D4720000
14e	D4720001–D10000000

Kirjainsarjat: A,B,C,D

Suomen Pankkiin palautumaton määrä

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	5 mk 1939 Litt. D
1942	A0000001–A6080000
1943	A6080001–A10000000 B0000001–B3520000
1944	B3520001–B10000000 C0000001–C4960000
1945	C4960001–C10000000 D0000001–D10000000
Yhteensä	40 000 000 kappaletta

22.6.1946 (kaikki vuosien 1922 ja 1939 -tyyppien 5 markan setelit): 1 944 652 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

5 mk 1939 Litt. D	Wahlman	A. Aspelund	Alsiala	Carpelan
af Heurlin	A	A	A	A
Ryti	C,D		C,D	
Rangell	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D
Kivialho	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D
Jutila	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D
Raitinen	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D

10 markkaa, tyyppi 1922

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Tammikuun 22. päivä 1923¹² (ensimmäinen 4000 arkin toimitus pankkiin 22.7.1922)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Tummanruskea, pohjapainanta harmaanvihreä ja vaaleanruskea.

Etusivu:

♦ Tyyllitellyistä oksista ja ruusukkeista muodostettu kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 10.

- ◆ Kehyksen sisäpuolella on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio ja ylhäällä keskellä paljas soikio, jonka sisällä on mänty.
  - ◆ Vasemmalla ja oikealla puolella numeroiden 10 alla on pankin nimi ja arvomerkitä suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.
  - ◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.
- Takasivu:**
- ◆ Koristekehys, jonka sisäpuolella on verkko-

- ◆ kuviolla muodostettu suorakulmio.
  - ◆ Keskellä männynoksin muodostama seppel nauhakoristein, joka ympäröi Suomen vaakunakilpeä. Seppelen molemmin puolin on setelin arvonumero.
- Painomenetelmä:** Kohopaino
Valmistusmäärä: 24 818 000 kappaletta
Toimitusaika Suomen Pankkiin: Heinäkuu 1922 – maaliskuu 1926
Painoserä: 1000 arkkaa

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	10 mk 1922	Vuosi	10 mk 1922
1922	A0000001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D1000000 E0000001–E1000000 F0000001–F1000000 G0000001–G1000000 H0000001–H1000000 I0000001–I1000000 J0000001–J1000000 K0000001–K1000000 L0000001–L1000000 M0000001–M1000000 N0000001–N1000000 O0000001–O0844000	1923	O0844001–O1000000 P0000001–P1000000 Q0000001–Q0020000
		1924	Q0020001–Q1000000 R0000001–R1000000 S0000001–S1000000 T0000001–T0392000
		1925	T0392001–T1000000 U0000001–U1000000 V0000001–V1000000 W0000001–W1000000 X0000001–X0436000
		1926	X0436001–X1000000 Y0000001–Y0818000
Yhteensä	24 818 000 kappaletta		

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

10 mk 1922	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Basilier	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P
Stenroth	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O
Gråsten	O,P,Q	O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y	O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y
af Heurlin	M,N,O,P,Q	O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y	O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y
Ryti		Q,R,S,T,U,V,W,X,Y	Q,R,S,T,U,V,W,X,Y
Ramsay	O,P,Q	O,P,Q	O,P,Q
Broms	P,Q	Q,R,S,T,U,V,W,X,Y	Q,R,S,T,U,V,W,X,Y

Painoarkin koko: 24 seteliä

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Ks. 10 mk 1939 Litt. D

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Nimisarjat jatkuivat yleensä juoksevasti siirryttäessä kirjainsarjasta toiseen, ja siten uusi kirjainsarja alkoi usein nimisarjan keskeltä.

Nimisarja	Kirjainsarja
12a	A0000001–M0738000
12c	M0738001–O0844000
12d	O0844001–P0528000
12e	P0528001–Q0020000
12f	Q0020001–X0556000 ¹⁵
12g1	X0603001–Y0818000

10 markkaa, tyyppi 1922 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Huhtikuun 22. päivä 1926 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi
Vesileima: Vaaleita neliöitä vaakasuorissa riveissä, joka toinen rivi on suurempien rinnakkaisten vaaleiden neliöiden ympäröimä.

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

10 mk 1922 Litt. A	Thesleff	Müller	O. Aspelund	Wahlman
Gråsten	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P	A,B,C,D,E,F,G,H,I	D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P	K,L,M,N,O,P
af Heurlin	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P	A,B,C,D,E,F,G,H,I	G,H,I,J,K,L,M,N,O,P	K,L,M,N,O,P
Ryti	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P	A,B,C,D,E,F,G,H,I	D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P	K,L,M,N,O,P
Broms	A	A		
Kallio	G,H,I,J,K,L,M,N,O,P	G,H,I	G,H,I,J,K,L,M,N,O,P	K,L,M,N,O,P

Väritys: Tummanruskea, pohjapainanta vaaleankeltainen.

Etusivu: Katso 10 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Takasivu: Katso 10 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 15 523 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Huhtikuu 1926 – lokakuu 1929

Painoserä: 1000 arkia

Painoarkin koko: 12 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Aluksi jatkettiin samalla nimisarjalla, jolla edellinen tyyppi päätettiin, kuitenkin siten että arkin koko samalla puolitettiin.

Nimisarja	Kirjainsarja
12g2	A0000001–A0552000
13a	A0552001–D0744000
13b & 13c	D0744001–G0708000
13d	G0708001–I0040000
13e	I0040001–K0356000
13f	K0356001–P0523000

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	10 mk 1922 Litt. A
1926	A0000001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D1000000 E0000001–E1000000 F0000001–F0328000
1927	F0328001–F1000000 G0000001–G1000000 H0000001–H1000000 I0000001–I0328000
1928	I0328001–I1000000 J0000001–J1000000 K0000001–K1000000 L0000001–L1000000 M0000001–M0685000
1929	M0685001–M1000000 N0000001–N1000000 O0000001–O1000000 P0000001–P0523000
Yhteensä	15 523 000 kappaletta

Kirjainsarjat:

A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P

Suomen Pankkiin palautumaton määrä

22.6.1946: Ks. 10 mk 1939 Litt. D

10 markkaa, tyyppi 1922 Litt. B

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Marraskuun 9. päivä 1929 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Kuusenlatvojen muotoisia vaaleita kuvioita ja nelikulmion muotoisia tummia kuvioita

Väritys: Tummanruskea, pohjapainanta vaaleankeltainen.

Etusivu: Katso 10 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. B”.

Takasivu: Katso 10 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 3 275 000 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

10 mk 1922 Litt. B	Thesleff	O. Aspelund	Wahlman
Grästen	A,B	A,B	A,B
af Heurlin	A,B	A,B,C,D	A,B,C,D
Ryti	A,B	A,B,C,D	A,B,C,D
Kallio	A,B	A,B,C,D	A,B,C,D
Burgman		C,D	C,D

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Marraskuu 1929 – marraskuu 1930

Painoserä: 1000 arkia

Painoarkin koko: 12 seteliä

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	10 mk 1922 Litt. B
1929	A0000001–A1000000 B0000001–B0091000
1930	B0091001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D0275000
Yhteensä	3 275 000 kappaletta

Kirjainsarjat: A,B,C,D

Suomen Pankkiin palautumaton määrä
22.6.1946: Ks. 10 mk 1939 Litt. D

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Aluksi jatkettiin samalla nimisarjalla, jolla edellinen tyyppi päätettiin.

Nimisarja	Kirjainsarja
13f	A0000001–B0091000
13h	B0091001–C0183000
13i	C0183001–D0275000

10 markkaa, tyyppi 1922 Litt. C

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Joulukuun 11. päivä 1930 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Samansuuntaisia vaaleita ja tummia aaltoja

Väritys: Tummanruskea, pohjapainanta vaaleankeltainen.

Etusivu: Katso 10 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. C”

Takasivu: Katso 10 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 2 771 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Joulukuun 1930 – elokuun 1931

Painoserä: 1000 arkkiä

Painoarkin koko: 12 seteliä

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

10 mk 1922 Litt. C	O. Aspelund	Wahlman	Kivikoski
af Heurlin	A,B,C	A,B,C	A,B,C
Ryti	A,B,C	A,B,C	A,B,C
Kallio	A,B,C	A,B,C	A,B,C
Burgman	A,B,C	A,B,C	A,B,C

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Aluksi jatkettiin samalla nimisarjalla, jolla edellinen tyyppi päätettiin. Myös tässä setelityypissä niin kuin muissa 1922 mallin 10 markan setelityypeissä nimisarjat jatkuivat juoksevasti siirryttäessä kirjainsarjasta toiseen, ja siten uusi kirjainsarja alkoi usein nimisarjan keskeltä.

Nimisarja	Kirjainsarja
13i	A0000001–A0551000
13k	A0551001–C0771000

10 markkaa, tyyppi 1939 Litt. D

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Lokakuun 12. päivä 1939 (ensimmäinen 5000 arkin toimitus)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ruusukuvio

Väritys: Kuvapainanta vaaleamman ruskea kuin muissa tyyppin 1922 10 markan seteleissä
Etusivu: Katso 10 markkaa, tyyppi 1922, paitsi että kehyksen alaosan keskellä on vuosiluku 1939 ja lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. D”.

Takasivu: Katso 10 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Rotaatiokohopaino

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	10 mk 1922 Litt. C
1930	A0000001–A0551000
1931	A0551001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C0771000
Yhteensä	2 771 000 kappaletta

Kirjainsarjat: A,B,C

Suomen Pankkiin palautumaton määrä
22.6.1946: Ks. 10 mk 1939 Litt. D

Valmistusmäärä: 36 080 000 kappaletta

Nimisarjat kirjainsarjoittain:

Nimisarja	Kirjainsarja
15a	A0000001–A2520000
15b	A2520001–A4550000
16a	A4550001–A10000000
16b	B0000001–B4000000
14b	B4000001–C5120000
14c	C5120001–C8000000
14d	C8000001–D6080000

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

10 mk 1939 Litt. D	Wahlman	A. Aspelund	Alsiala	Carpelan
af Heurlin	A	A,B	A,B	A,B
Ryti	A,C,D	A	A,C,D	
Rangell	A,B,C,D	A,B,C,D	A,C,D	A,B,C,D
Kivialho	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D
Jutila	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D
Raittinen	B,C	B,C,D	B,C	B,C,D

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Lokakuu 1939 – heinäkuu 1945

Painoserä: 5000 arkkia kirjainsarjoissa A–C ja 10 000 arkkia kirjainsarjassa D

Painoarkin koko: 14 seteliä vuosina 1939 ja 1940. Vuodesta 1941 lähtien 16 seteliä.

Kirjainsarjat: A,B,C,D

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946 (kaikki vuosien 1922 ja 1939 -tyyppien 10 markan setelit): 1 934 339 kappaletta.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	10 mk 1939 Litt. D
1939	A0000001–A2520000
1940	A2520001–A4550000
1941	A4550001–A10000000 B0000001–B4000000
1942	-
1943	B4000001–B10000000
1944	C0000001–C8000000
1945	C8000001–C10000000 D0000001–D6080000
Yhteensä	36 080 000 kappaletta

20 markkaa, tyyppi 1922

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Joulukuun 28. päivä 1926 (ensimmäinen 3000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Vaaleita neliöitä vaakasuorissa riveissä, joka toinen rivi on suurempien rinnakkaisten vaaleiden neliöiden ympäröimä.

Värit: Sinipunainen, pohjapainanta vaalean-sinipunainen ja vaaleanharmaansinipunainen.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	20 mk 1922
1926	A0000001–A0216000
1927	A0216001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D0408000
Yhteensä	3 408 000 kappaletta

Etusivu:

- ♦ Tyyliteltyistä oksista ja ruusukkeista muodostettu kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 20.
- ♦ Kehyksen sisäpuolella on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio ja ylhäällä keskellä koristekehysten ympäröimä soikio, jonka sisällä on mänty.
- ♦ Vasemmalla ja oikealla puolella numeroiden 20 alla on pankin nimi ja arvomerkinä suomeksi ja vastaavasti ruotsiksi.
- ♦ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.

Takasivu:

- ♦ Koristekuvion muodostama kehys, jonka sisäpuolella on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio.
- ♦ Keskellä koristekehysten sisällä männynokien muodostama seppel nauhakoristein, joka ympäröi Suomen vaakunakilpeä. Seppelen

molemmiin puolin on setelin arvonumero.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 3 408 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Joulukuun 1926 – syyskuu 1927

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 12 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Nimisarjat jatkuivat juoksevasti siirryttäessä kirjainsarjasta toiseen, ja siten uusi kirjainsarja alkoi usein nimisarjan keskeltä.

Nimisarja	Kirjainsarja
13b	A0000001–A0552000
13c	A0552001–D0408000

Kirjainsarjat: A,B,C,D

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Ks. 20 mk 1939 Litt. D

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

20 mk 1922	Thesleff	Müller	O. Aspelund
Gråsten	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D
af Heurlin	A,B,C,D	A,B,C,D	
Ryti	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D

20 markkaa, tyyppi 1922 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Marraskuun 30. päivä 1927 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Vaaleita neliöitä vaakasuorissa riveissä, joka toinen rivi on suurempien rinnakaisten vaaleiden neliöiden ympäröimä.

Väritys: Ruusunpunainen, pohjapainanta vaaleansinipunainen ja vaaleanharmaansinipunainen.

Etusivu: Katso 20 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Takasivu: Katso 20 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kohopaino

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	20 mk 1922 Litt. A
1927	A0000001–A0576000
1928	A0576001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D1000000 E0000001–E0044000
1929	E0044001–E1000000 F0000001–F0194000
Yhteensä	5 194 000 kappaletta

Valmistusmäärä: 5 194 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Marraskuun 1927 – elokuun 1929

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

20 mk 1922 Litt. A	Thesleff	Müller	O. Aspelund	Wahlman
Gråsten	A,B,C,D,E,F	A,B	A,B,C,D,E,F	C,D,E,F
af Heurlin	A,B,C,D,E,F	A,B	A,B,C,D,E,F	C,D,E,F
Ryti	A,B,C,D,E,F	A,B	A,B,C,D,E,F	C,D,E,F
Kallio	A,B,C,D,E,F	A,B	A,B,C,D,E,F	C,D,E,F

Nimisarjat kirjainsarjoittain:

Nimisarja	Kirjainsarja
13d	A0000001–B0152000
13e	B0152001–C0364000
13f	C0364001–F0194000

20 markkaa, tyyppi 1922 Litt. B

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: 31. joulukuuta 1929 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Kuusenlatvojen muotoisia vaaleita kuvioita ja nelikulmion muotoisia tummia kuvioita

Väritys: Ruusunpunainen, pohjapainanta vaaleansinipunainen ja vaaleanharmaansinipunainen.

Etusivu: Katso 20 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. B”.

Takasivu: Katso 20 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 2 736 000 kappaletta

Painoserä: 1000 arkkiä

Painoarkin koko: 12 seteliä

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E,F

Suomen Pankkiin palautumaton määrä

22.6.1946:

Ks. 20 mk 1939 Litt. D

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	20 mk 1922 Litt. B
1929	A0000001–A0024000
1930	A0024001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C0520000
1931	C0520001–C0736000
Yhteensä	2 736 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Joulukuun 1929 – tammikuun 1931

Painoserä: 1000 arkkiä

Painoarkin koko: 12 seteliä

Kirjainsarjat: A,B,C

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Ks. 20 mk 1939 Litt. D
Nimisarjat kirjainsarjoittain: Aluksi jatkettiin samalla nimisarjalla, jolla edellinen tyyppi päätettiin.

Nimisarja	Kirjainsarja
13f	A0000001–B0210000
13g	B0210001–B0656000
13i	B0656001–C0736000

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

20 mk 1922 Litt. B	Thesleff	O. Aspelund	Wahlman
Grästen	A,B	A,B	A,B
af Heurlin	A,B	A,B,C	A,B,C
Ryti	A,B	A,B,C	A,B,C
Kallio	A,B	A,B,C	A,B,C
Burgman		B,C	B,C

20 markkaa, tyyppi 1922 Litt. C

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Maaliskuun 26. päivä 1931 (ensimmäinen 3000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Samansuuntaisia vaaleita ja tummia aaltoja

Väritys: Ruusunpunainen, pohjapainanta vaaleansinipunainen ja vaaleanharmaansinipunainen.

Etusivu: Katso 20 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. C”.

Takisivu: Katso 20 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 25 773 000 kappaletta
Toimitusaika Suomen Pankkiin: Maaliskuun 1931– elokuun 1939
Painoserä: 1000 arkkaa

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	20 mk 1922 Litt. C
1931	A0000001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D1000000 E0000001–E0248000
1932	E0248001–E1000000 F0000001–F0579000
1933	F0579001–F1000000 G0000001–G1000000 H0000001–H0295000
1934	H0295001–H1000000 I0000001–I1000000 J0000001–J1000000 K0000001–K1000000 L0000001–L0105000
1935	L0105001–L1000000 M0000001–M1000000 N0000001–N1000000 O0000001–O0391000
1936	O0391001–O1000000 P0000001–P1000000 Q0000001–Q1000000 R0000001–R1000000 S0000001–S0159000
1937	S0159001–S1000000 T0000001–T1000000 U0000001–U0601000
1938	U0601001–U1000000 V0000001–V1000000 W0000001–W1000000 X0000001–X1000000 Y0000001–Y0027000
1939	Y0027001–Y1000000 Z0000001–Z0773000
Yhteensä	25 773 000 kappaletta

Painoarkin koko: 12 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Myös tässä setelityypissä niin kuin muissa 1922 mallin 20 markan setelityypeissä nimisarjat jatkuivat juoksevasti siirryttäessä kirjainsarjasta toiseen, ja siten uusi kirjainsarja alkoi usein nimisarjan keskeltä.

Nimisarja	Kirjainsarja
13k	A0000001–L0309000 ¹⁴
13j	L0331001–N0053000
13l	N0053001–O0391000
13m	O0391001–R0007000
13n	R0007001–S0735000
13o	S0783001–T0359000
13p	T0359001–W0269000
13q	W0269001–X0463000
13r	X0463001–Y0591000
13s	Y0591001–Z0167000
13t	Z0167001–Z0743000

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N, O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y,Z

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Ks. 20 mk 1939 Litt. D

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

20 mk 1922 Litt. C	O. Aspelund	Wahlman	Kivikoski
af Heurlin	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y,Z	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L
Ryti	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y,Z	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L
Kallio	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R,S	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L
Burgman	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L
Rangell		T,U,V,W,X,Y,Z	
Kivialho		Z	
Jutila		Y,Z	

20 mk 1922 Litt. C	A. Aspelund	Haglund	Myrén	Alsiala
af Heurlin	N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y,Z	O,P,Q,R	T,U,V,W	X,Y,Z
Ryti	N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y,Z	O,P,Q	T,U,V,W	X,Y,Z
Kallio	N,O,P,Q,R,S	O,P,Q,R		
Burgman	N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y	O,P,Q,R	T,U,V,W	X,Y
Rangell	T,U,V,W,X,Y,Z		S,T,U,V,W	X,Y,Z
Kivialho	Z			Z
Jutila	Y,Z			Y,Z

20 markkaa, tyyppi 1939 Litt. D

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Lokakuun 16. päivä 1939 (ensimmäinen 5000 arkin toimitus)

Koko: 120 mm x 68 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ruusukuvio

Väritys: Sinipunainen, pohjapainanta vaalean-sinipunainen ja vaaleanharmaansinipunainen.

Etusivu: Katso 20 markkaa, tyyppi 1922, paitsi että kehyksen alaosan keskellä on vuosiluku

1939 ja tyyppimerkintä ”Litt. D” on lisätty.

Takasivu: Katso 20 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Rotaatiokohopaino

Valmistusmäärä: 38 000 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Lokakuu 1939 – toukokuu 1945

Painoserä: 5000 arkkiä

Painoarkin koko: Aluksi 14 seteliä, mutta vaihdettiin 16 seteliksi vuonna 1941.

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

20 mk 1939 Litt. D	Wahlman	A. Aspelund	Alsiala	Carpelan
af Heurlin	A,B	A,B	A,B	A,B
Ryti	A,D	A	A,D	
Rangell	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D
Kivialho	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D
Jutila	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D	A,B,C,D
Raitinen	B,C,D	B,C,D	B,C,D	B,C,D

Nimisarjat kirjainsarjoittain:

Nimisarja	Kirjainsarja
15a	A0000001–A2520000
15b	A2520001–A5040000
16a	A5040001–A10000000
16b	B0000001–B1200000
16c	B1200001–B3120000
14a	B3120001–B5520000
14b	B5520001–C6720000
14c	C6720001–D2800000
14d	D2800001–D8000000

Kirjainsarjat: A,B,C,D

Suomen Pankkiin palautumaton määrä

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	20 mk 1939 Litt. D
1939	A0000001–A2520000
1940	A2520001–A5040000
1941	A5040001–A10000000 B0000001–B1200000
1942	B1200001–B5520000
1943	B5520001–B10000000 C0000001–C4720000
1944	C4720001–C10000000 D0000001–D2800000
1945	D2800001–D8000000
Yhteensä	38 000 000 kappaletta

22.6.1946 (kaikki vuosien 1922 ja 1939 -tyyppien 20 markan setelit): 1 571 825 kappaletta

50 markkaa, tyyppi 1922

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Maaliskuun 28. päivä 1923¹⁵ (ensimmäinen 6000 arkin toimitus pankkiin 18.12.1922)

Koko: 136 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Tummansininen, pohjapainanta harmaanruskea vihrein aaltoviivoin.

Etusivu:

- ◆ Tyyliteltyistä oksista ja ruusukkeista muodostettu kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 50
- ◆ Keskellä ylhäällä kuusi henkilöä, joiden taustalla meri ja aluksia (kaupan ja merenkulun vertauskuva) ja isokokoinen numero 50 vasemmalla.
- ◆ Alhaalla on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio, jossa on pankin nimi ja arvomerkitä suomeksi ja ruotsiksi sekä Suomen vaakunakilpi nauhakoristein, jonka alla on numero 50.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	50 mk 1922
1922	A0000001–A0684000
1923	A0684001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D1000000 E0000001–E0144000
Yhteensä	4 144 000 kappaletta

- ◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.

Takasivu:

- ◆ Tyyliteltyjen oksien ja ruusukkeiden muodostama kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 50.
- ◆ Kehyksen sisällä verkkokuviolla muodostettu suorakulmio, Suomen vaakunakilpi nauhakoristein, jota ympäröi kuusenokasap-

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

50 mk 1922	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Basilier	C,D,E	C,D,E	A,B,C,D,E
Stenroth	A,B,C		A
Gråsten	C,D,E	A,B,C,D,E	D,E
von Frenckell	A,B,C		
af Heurlin	C,D,E	C,D,E	A,B,C,D,E
Ramsay	D,E	D,E	D,E

pele. Sen alapuolella vasemmalla ja oikealla on numero 50.

- ◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 4 144 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Joulukuu 1922 – lokakuu 1923

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 12 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Nimisarjat jatkuivat juoksevasti siirryttäessä kirjansarjasta

toiseen, ja siten uusi kirjainsarja alkoi usein nimisarjan keskeltä.

Nimisarja	Kirjainsarja
17a	A0000001–A0210000
17b	A0210001–C0340000
17c	C0340001–D0558000
17d	D0558001–E0144000

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Ks. 50 mk 1939 Litt. D

50 markkaa, tyyppi 1922 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Joulukuun 17. päivä 1925¹⁶ (ensimmäinen 4000 arkin toimitus pankkiin 9.12.1925)

Koko: 136 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Vaaleita neliöitä vaakasuorissa riveissä, joka toinen rivi on suurempien rinnakkaisten vaaleiden neliöiden ympäröimä.

Väritys: Tummansininen, pohjapainanta harmaanruskea vihrein aaltoviivoin.

Etusivu: Katso 50 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Takasivu: Katso 50 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä:

6 729 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Joulukuu 1925 – toukokuu 1929

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 6 seteliä

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E,F,G

Suomen Pankkiin palautumaton määrä

22.6.1946: Ks. 50 mk 1939 Litt. D

Nimisarjat kirjainsarjoittain:

Nimisarja	Kirjainsarja
18a	A0000001–A0284000
18b	A0284001–A0914000
18c	A0914001–D0220000
18d	D0220001–D0796000 ¹⁷
18e	D0832001–E0696000
18f	E0696001–G0727000

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

50 mk 1922 Litt. A	Thesleff	Müller	O. Aspelund	Wahlman
Gråsten	A,B,C,D,E,F,G	A,B,C,D		
af Heurlin	A,B,C,D,E,F,G	A,B,C,D	D,E,F,G	
Ryti	A,B,C,D,E,F,G	A,B,C,D	D,E	E,F,G
Broms	A			
Kallio	D,E	D ¹⁸		E,F,G

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin

vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	50 mk 1922 Litt. A
1925	A0000001–A0308000
1926	A0308001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C0040000
1927	C0040001–C1000000 D0000001–D0508000
1928	D0508001–D1000000 E0000001–E1000000 F0000001–F0572000
1929	F0572001–F1000000 G0000001–G0729000
Yhteensä	6 729 000 kappaletta

50 markkaa, tyyppi 1922 Litt. B

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Marraskuun 26. päivä 1929 (ensimmäinen 6000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 136 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Kuusenlatvojen muotoisia vaaleita kuvioita ja nelikulmion muotoisia tummia kuvioita.

Väritys: Tummansininen, pohjapainanta harmaanruskea vihreän aaltoviivoin.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	50 mk 1922 Litt. B
1929	A0000001–A0546000
1930	A0546001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C0166000
1931	C0166001–C0436000
Yhteensä	2 436 000 kappaletta

Etusivu: Katso 50 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. B”.

Takasivu: Katso 50 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kohopaino

Valmistusmäärä: 2 436 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Marraskuun 1929 – tammikuun 1931

Painoserä: 1000 arkia

Painoarkin koko: 6 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Aluksi jatkettiin samalla nimisarjalla, millä edellinen tyyppi päätettiin.

Nimisarja	Kirjainsarja
18f	A0000001– B0074000
18g	B0074001–B0080000
18h	B0080001–C0166000
18i	C0166001–C0304000
18j	C0304001–C0436000

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

50 mk 1922 Litt. B	Thesleff	O. Aspelund	Wahlman	Kivikoski
Gråsten	A,B		B	
af Heurlin	A,B	A,B,C	B,C	C
Ryti	A,B	B,C	A,B,C	C
Kallio		B	A,B,C	C
Burgman		B,C		C

Kirjainsarjat: A,B,C

Suomen Pankkiin palautumaton määrä

22.6.1946:

Ks. 50 mk 1939 Litt. D

50 markkaa, tyyppi 1922 Litt. C

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Kesäkuun 1. päivä 1931 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 136 mm x 120 mm**Paperi:** Valkoinen käsin tehty paperi**Vesileima:** Samansuuntaisia vaaleita ja tummia aaltoja**Väritys:** Tummansininen, pohjapainanta harmaanruskea vihrein aaltoviivoin.**Etusivu:** Katso 50 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. C”.**Takasivu:** Katso 50 markkaa, tyyppi 1922.**Painomenetelmä:** Kohopaino**Valmistusmäärä:** 18 528 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Kesäkuu 1931 – joulukuun 1940

Painoserä: 1000 arkkia**Painoarokin koko:** 6 seteliä**Nimisarjat kirjainsarjoittain:**

Aluksi jatkettiin samalla nimisarjalla, jolla edellinen tyyppi päätettiin. Myös tässä setelityypissä niin kuin muissa 1922 mallin 50 markan setelityypeissä nimisarjat jatkuivat juoksevasti siirryttäessä kirjainsarjasta toiseen, ja siten uusi kirjainsarja alkoi usein nimisarjan keskeltä.

Nimisarja	Kirjainsarja
18j & 18i	A0000001–G0018000 ¹⁹
18k & 18l	H0098001–H0950000
18m & 18n	H0970001–J0686000
18k & 18l	J0727001–L0611000
18o	L0611001–L0641000
18p & 18q	L0641001–P0731000
18s	P0731001–P0869000
18t	P0869001–Q0013000
18u	Q0013001–Q0294000
19a & 19b & 19c	Q0294001–S0508000

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

50 mk 1922 Litt. C	O. Aspelund	Wahlman	Kivikoski
af Heurlin	A,B,C,D,E,F,G,H	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R,S	A,B,C,D,E,F
Ryti	A,B,C,D,E,F,G,H	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R,S	A,B,C,D,E,F,G
Kallio	G,H	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L	A,B,C,D,E,F,G
Burgman	A,B,C,D,E,F,G,H	G,H,I,K	A,B,C,D,E,F
Rangell		L,M,N,O,P,Q,R,S	
Kivialho		P,Q,R,S	
Jutila		Q,R,S	

50 mk 1922 Litt. C	A.Asapelund	Haglund	Myréen	Alsiala
af Heurlin	H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R,S	H,I,J	L,M,N,O	P,Q,R,S
Ryti	H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R,S	I,J	L,M,N,O	P,Q,R,S
Kallio	H,I,J,K,L			
Burgman	H,I,J,K,L,M,N,O,P	H,I,J	L,M,N,O	P
Rangell	P,Q,R,S		L,M,N,O	P,Q,R,S
Kivialho	Q,R,S			Q,R,S
Jutila	Q,R,S			P,Q,R,S

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	50 mk 1922 Litt. C	Vuosi	50 mk 1922 Litt. C
1931	A0000001–A1000000 B0000001–B0405000	1936	H0970001–H1000000 I0000001–I1000000 J0000001–J1000000 K0000001–K0087000
1932	B0405001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D0658000	1937	K0087001–K1000000 L0000001–L1000000 M0000001–M1000000 N0000001–N0832000
1933	D0658001–D1000000 E0000001–E1000000 F0000001–F0655000	1938	N0832001–N1000000 O0000001–O1000000 P0000001–P0869000
1934	F0655001–F0946000	1939	P0869001–P1000000 Q0000001–Q1000000 R0000001–R0629000
1935	F0946001–F1000000 G0000001–G1000000 H0000001–H0970000	1940	R0629001–R1000000 S0000001–S0528000
Yhteensä	18 528 000 kappaletta		

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,
O,P,Q,R,S

Suomen Pankkiin palautumaton määrä
22.6.1946: Ks. 50 mk 1939 Litt. D

50 markkaa, tyyppi 1939 Litt. D

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Lokakuun 16.
päivä 1939 (ensimmäinen 5000 arkin toimitus
pankkiin)

Koko: 136 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen konopaperi

Vesileima: Ruusukuvio

Väritys: Vähän vaaleamman sininen kuin
muut vuoden 1922 tyyppin 50 markan setelit,
pohjapainanta harmaanruskea vihrein aalto-
viivoihin.

Etusivu: Katso 50 markkaa, tyyppi 1922, pait-
si että kehyksen alaosan keskellä on vuosiluku
1939 ja tyyppimerkintä ”Litt. D” on lisätty.

Nimisarjat kirjainsarjoittain:

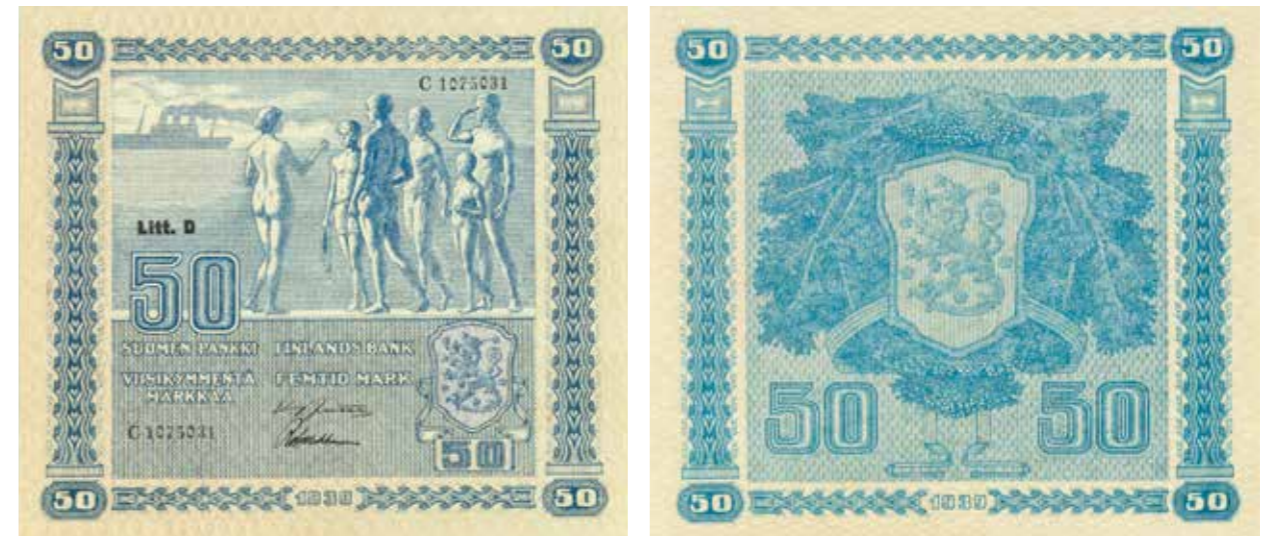
Nimisarja	Kirjainsarja
20a	A0000001–A2000000
20b	A2000001–A1000000
20d	B0000001–B4240000
20g	B4240001–C7640000

Takasivu: Katso 50 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Rotaatiokohopaino

Valmistusmäärä: 27 640 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Lokakuu
1939 – joulukuu 1944

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	50 mk 1939 Litt. D	Vuosi	50 mk 1939 Litt. D
1939	A0000001–A6920000	1942	-
1940	A6920001–A1000000	1943	B4240001–B7800000
1941	B0000001–B4240000	1944	B7800001–B10000000 C0000001–C7640000
Yhteensä	27 640 000 kappaletta		

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

50 mk 1939 Litt. D	Wahlman	A. Aspelund	Alsiala	Carpelan
af Heurlin	A,B	A,B	A	B
Ryti	A	A	A	
Rangell	A,B,C	A,B,C	A	B
Kivialho	A,B,C	A,B,C	A,B	B
Jutila	A,B,C	A,B	A,B,C	B
Raittinen			B,C	B,C

Painoserä: 5000 arkkia

Painoarkin koko: 8 seteliä

Kirjainsarjat: A,B,C

Suomen Pankkiin palautumaton määrä
22.6.1946 (kaikki vuosien 1922 ja 1939-tyyp-
pien 50 markan setelit): 1 167 425 kappaletta

100 markkaa, tyyppi 1922

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Maaliskuun 28. päivä 1923²⁰ (ensimmäinen 1000 arkin toimitus pankkiin 12.2.1923)

Koko: 136 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ei käytetty

Väritys: Tummanruskea, pohjapainanta kellanruskea verkkokuvio ja harmaansinipunainen kohokuvio.

Etusivu:

- ◆ Tyyliteltyistä oksista ja ruusukkeista muodostettu kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 100.
- ◆ Keskellä ylhäällä kuusi henkilöä, joiden taustalla tehdarakennuksia, savua tupruttavat piiput (teollisuuden vertauskuva) ja isokokoinen numero 100 vasemmalla.
- ◆ Alhaalla on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio, jossa on pankin nimi ja arvomerkitä suomeksi ja ruotsiksi sekä Suomen vaakunakilpi

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	100 mk 1922
1923	A0000001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C0375000
Yhteensä	2 375 000 kappaletta

nauhakoristein, jonka alla vaalea numero 100.

◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.

Takasivu:

- ◆ Tyyliteltyjen oksien ja ruusukkeiden muodostama kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 100.
- ◆ Kehyksen sisällä verkkokuviolla muodostettu suorakulmio, Suomen vaakunakilpi nauhakoristein, jota ympäröi männynoksaseppele. Sen alapuolella on vasemmalla ja oikealla vaalea numero 100.

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

100 mk 1922	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller
Basilier	A,B,C	A	A,B,C
Gråsten	A,B,C		
von Frenckell		A	
af Heurlin	A	A,B,C	
Ramsay	A,B,C	A,B,C	A ²¹

◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.

Painomenetelmä: Kuvat kaiverruspainolla (kuparipaino), pohja ja numerot kohopainolla.
Valmistusmäärä: 2 375 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Helmikuu 1923 – elokuu 1923

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 12 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Nimisarjat jatkuivat juoksevasti siirryttäessä kirjainsarjasta toiseen, ja siten uusi kirjainsarja alkoi usein

nimisarjan keskeltä. Nimisarjojen käytössä esiintyi välivaiheita, jolloin niitä ei käytetty järjestelmällisesti.

Nimisarja	Kirjainsarja
21a	A0000001–A0035000
21b	A0869001–C0296000

Kirjainsarjat: A,B,C

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946:

Ks. 100 mk 1939 Litt. D

100 markkaa, tyyppi 1922 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Marraskuun 19. päivä 1923 (ensimmäinen 3000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 136 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima:

SUOMEN PANKKI FINLANDS BANK (vaaleana tummassa nauhassa)

Väritys: Tummanruskea, pohjapainanta kellanruskea verkkokuvio ja harmaansinipunainen kohokuvio.

Nimisarjat kirjainsarjoittain:

Nimisarja	Kirjainsarja
22a	A0000001–B0430000
22b	B0430001–B0497000
22c	B0497001–B0698000
18a	B0698001–H0360000
18c	H0376001–K0568000
18d	K0568001–M0012000
18e	M0078001–M0595000
18f	M0595001–Q0328000

Nimisarja 22c oli ainoa nimisarja, jossa esiintyi Lundsonin allekirjoitus ensimmäisenä allekirjoittajana. Nimisarjan käyttö kesti vain runsaan viikon ajan.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	100 mk 1922 Litt. A
1923	A0000001–A0678000
1924	A0678001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D1000000 E0000001–E0749000
1925	E0749001–E1000000 F0000001–F1000000 G0000001–G0635000
1926	G0635001–G1000000 H0000001–H1000000 I0000001–I0845000
1927	I0845001–I1000000 J0000001–J1000000 K0000001–K1000000 L0000001–L0726000
1928	L0726001–L1000000 M0000001–M1000000 N0000001–N1000000 O0000001–O0452000
1929	O0452001–O1000000 P0000001–P1000000 Q0000001–Q0339000
Yhteensä	16 339 000 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

100 mk 1922 Litt. A	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller	O. Aspelund	Wahlman
Gråsten	A,B	H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q	B,C,D,E,F,G,H,I,J,K		
af Heurlin	A,B	H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M	M,N,O,P,Q	
Ryti	B	B,C,D,E,F,G,H,I,J,K, L,M,N,O,P,Q	B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M	M	M,N,O,P,Q
Ramsay	A,B	A,B			
Broms	A,B	B,C,D,E,F,G,H			
Lundson		B			
Kallio		K,L,M			M,N,O,P,Q

Etusivu: Katso 100 markkaa, tyyppi 1922 (huom. erilainen verkkokuvio) paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Takasivu: Katso 100 markkaa, tyyppi 1922 (huom. erilainen verkkokuvio)

Painomenetelmä: Kuvat kaiverruspainolla (kuperipaino), pohja ja numerot kohopainolla.

Valmistusmäärä: 16 339 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Marraskuu 1923 – syyskuu 1929

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 6 seteliä

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Ks. 100 mk 1939 Litt. D

100 markkaa, tyyppi 1922 Litt. B

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Lokakuun 17. päivä 1929 (ensimmäinen 8000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 136 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Kuusenlatvojen muotoisia vaaleita kuvioita ja nelikulmion muotoisia tummia kuvioita

Väritys: Tummanruskea, pohjapainanta kellanruskea verkkokuvio ja harmaansinipunainen kohokuvio.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	100 mk 1922 Litt. B
1929	A0000001–A0284000
1930	A0284001–A1000000 B0000001–B1000000 C0000001–C0416000
1931	C0416001–C1000000 D0000001–D0389000
Yhteensä	3 389 000 kappaletta

Etusivu: Katso 100 markkaa, tyyppi 1922 (huom. erilainen verkkokuvio) paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. B”

Takasivu: Katso 100 markkaa, tyyppi 1922 (huom. erilainen verkkokuvio).

Painomenetelmä: Kuvat kaiveruspainolla (kuperipaino), pohja ja numerot kohopainolla.

Valmistusmäärä: 3 389 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Lokakuu 1929 – toukokuu 1931

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 6 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Aluksi jatkettiin samalla nimisarjalla, jolla edellinen tyyppi päätettiin.

Nimisarja	Kirjainsarja
18f	A0000001–B0366000
18h	B0366001–C0958000
18i & 18j	C0958001–D0383000

Kirjainsarjat: A,B,C,D

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Ks. 100 mk 1939 Litt. D

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

100 mk 1922 Litt. B	Thesleff	O. Aspelund	Wahlman	Kivikoski
Grästen	A,B			
af Heurlin	A,B	A,B,C,D	B,C,D	D
Ryti	A,B	B,C,D	A,B,C,D	C,D
Kallio			A,B,C,D	C,D
Burgman		B,C,D		D

100 markkaa, tyyppi 1922 Litt. C

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Kesäkuun 6. päivä 1931 (ensimmäinen 3000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 136 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Samansuuntaisia vaaleita ja tummia aaltoja

Väritys: Tummanruskea, pohjapainanta keltanruskea verkkokuvio ja harmaansinipunainen kohokuvio.

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

100 mk 1922 Litt. C	O. Aspelund	Wahlman	Kivikoski
af Heurlin	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y,Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI	A,B,C,D,E,F,G,H,I
Ryti	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y,Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH	A,B,C,D,E,F,G,H,I
Kallio	J,K	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R	A,B,C,D,E,F,G,H,I
Burgman	A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K	J,K,L,O,P	A,B,C,D,E,F,G,H,I
Rangell		R,S,T,U,V,W,X,Y,Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI	
Kivialho		Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI	
Jutila		Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI	

100 mk 1922 Litt. C	A. Aspelund	Haglund	Myrén	Alsiala	Carpelan
af Heurlin	K,L,M,N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y,Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI	L,M,N	Q,R,S,T,U,V,W	X,Y,Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI	AG,AH,AI
Ryti	K,L,M,N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y,Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH	M,N	Q,R,S,T,U,V,W	X,Y,Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG	
Kallio	K,L,M,N,O,P,Q,R				
Burgman	K,L,M,N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y	L,M,N	Q,R,S,T,U,V,W	X,Y	
Rangell	R,S,T,U,V,W,X,Y,Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI		R	X,Y,Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI	AG,AH,AI
Kivialho	Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI			Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI	AG,AH,AI
Jutila	Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI			Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI	AG,AH,AI

Etusivu: Katso 100 markkaa, tyyppi 1922 (huom. erilainen verkkokuvio) paitsi että tyyppimerkintä "Litt. C" on lisätty.

Takasivu: Katso 100 markkaa, tyyppi 1922 (huom. erilainen verkkokuvio).

Painomenetelmä: Kuvat kaiverruspainolla (kuparipaino), pohja ja numerot kohopainolla.

Valmistusmäärä: 36 754 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Kesäkuu 1931 – toukokuu 1942

Painoserä: 1000 arkkaa

Painoarkin koko: 6 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Aluksi jatkettiin käyttämällä vuorotellen samoja nimisarjoja, joilla edellinen tyyppi päätettiin. Nimisarjojen käytössä esiintyi välivaiheita, jolloin niitä ei käytetty järjestelmällisesti. Kirjainsarjan Z aikana johtokunnan jäsenten lukumäärä kasvoi viiteen, jolloin kunkin kirjainsarjan aikana ryhdyttiin käyttämään kolmea eri nimisarjaa. Myös tässä setelityypissä niin kuin muissa 1922 mallin 100

markkan setelityypeissä nimisarjat jatkuivat juoksevasti siirryttäessä kirjainsarjasta toiseen, ja siten uusi kirjainsarja alkoi usein nimisarjan keskeltä.

Nimisarja	Kirjainsarja
18i & 18j	A0000001–I0985000
18k & 18l	K0730001–L0898000
18m & 18n	L0898001–N0919000
18k & 18l	N0919001–Q0396000
18k & 18o	Q0396001–R0334000
18p & 18q	R0334001–R0850000
18q & 18r	R0850001–X0699000
18q & 18s	X0699001–Y0834000
18v & 18x	Y0834001–Z0116000

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P,Q,R,S,T,U,V,W,X,Y,Z,Ä,Ö,AA,AB,AC,AD,AE,AF,AG,AH,AI

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Ks. 100 mk 1939 Litt. D

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	100 mk 1922 Litt. C	Vuosi	100 mk 1922 Litt. C
1931	A0000001–A1000000 B0000001–B0317000	1937	P0377001–P1000000 Q0000001–Q1000000 R0000001–R1000000 S0000001–S1000000 T0000001–T1000000 U0000001–U0349000
1932	B0317001–B1000000 C0000001–C1000000 D0000001–D1000000 E0000001–E0044000	1938	U0349001–U1000000 V0000001–V1000000 W0000001–W1000000 X0000001–X1000000 Y0000001–Y0498000
1933	E0044001–E1000000 F0000001–F1000000 G0000001–G0463000	1939	Y0498001–Y1000000 Z0000001–Z1000000 Ä0000001–Ä1000000 Ö0000001–Ö1000000 AA0000001–AA1000000 AB0000001–AB0256000
1934	G0463001–G1000000 H0000001–H1000000 I0000001–I0709000	1940	AB0256001–AB1000000 AC0000001–AC1000000 AD0000001–AD1000000 AE0000001–AE1000000 AF0000001–AF0042000
1935	I0709001–I1000000 J0000001–J1000000 K0000001–K1000000 L0000001–L0640000	1941	AF0042001–AF1000000 AG0000001–AG1000000 AH0000001–AH1000000 AI0000001–AI0450000
1936	L0640001–L1000000 M0000001–M1000000 N0000001–N1000000 O0000001–O1000000 P0000001–P0377000	1942	AI0450001–AI0754000
Yhteensä	36 754 000 kappaletta		

100 markkaa, tyyppi 1939 Litt. D

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Tammikuun 3. päivä 1940 (ensimmäinen 5000 arkin toimitus)

Koko: 136 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ruusukuvio

Väritys: Tummanruskea, pohjapainanta kel-

lanruskea verkkokuvio ja harmaansinipunainen kohokuvio.

Etusivu:

◆ Tyyllitellyistä oksista ja ruusukkeista muodostettu kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 100.

- ◆ Keskellä ylhäällä kuusi henkilöä, joiden taustalla meri ja aluksia (kaupan ja merenkulun vertauskuva) ja isokokoinen numero 100 vasemmalla.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	100 mk 1939 Litt. D	Vuosi	100 mk 1939 Litt. D
1940	A0000001–A2320000	1943	B6000001–B10000000 C0000001–C0720000
1941	A2320001–A10000000 B0000001–B3280000	1944	C0720001–C8640000
1942	B3280001–B6000000	1945	C8640001–C10000000 D0000001–D2320000
Yhteensä	32 320 000 kappaletta		

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

100 mk 1939 Litt. D	Wahlman	A. Aspelund	Alsiala	Carpelan
af Heurlin	A,B	A	B	A
Ryti	A		A	
Rangell	A,B,C,D	B,C,D	B	A
Kivialho	A,B,C,D	B,C,D	A	A
Jutila	B,C,D	A,B	B,C,D	A
Raittinen			B,C,D	B,C,D

- ◆ Alhaalla on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio, jossa on pankin nimi ja arvomerkinä suomeksi ja ruotsiksi sekä Suomen vaakunakilpi nauhakoristein, jonka alla numero 100.
- ◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1939.

Takasivu:

- ◆ Tyyliteltyjen oksien ja ruusukkeiden muodostama kehys, ja jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 100.
- ◆ Kehyksen sisällä on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio, Suomen vaakunakilpi nauhakoristein, kuusenoksaseppeleen ympäröimänä ja vasemmalla sekä oikealla on numero 100.
- ◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1939.

Painomenetelmä: Rotaatiokohopaino

500 markkaa, tyyppi 1922

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Maaliskuun 24. päivä 1924²² (ensimmäinen 1000 arkin toimitus pankkiin 13.3.1924)

Koko: 204 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: SUOMEN PANKKI FINLANDS BANK (vaaleana tummassa nauhassa)

Väritys: Ruskea, pohjapainanta vihreitä viivoja ja harmaanvihreä kohokuvio.

Etusivu:

- ◆ Tyylitellyistä oksista ja ruusukkeista muodostettu kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 500.
- ◆ Keskellä ylhäällä yksitoista henkilöä, joiden taustalla maisema (maanviljelyksen vertauskuva) ja isokokoinen numero 500 vasemmalla.

Valmistusmäärä: 32 320 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Tammikuu 1940 – elokuu 1945

Painoserä: 5000 arkkiä

Painoarkin koko: 8 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain:

Nimisarja	Kirjainsarja
20c	A0000001–A2320000
20e	A2320001–A10000000
20f	B0000001–B3280000
20g	B3280001–D2320000

Kirjainsarjat: A,B,C,D

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946 (kaikki vuosien 1922 ja 1939 -tyyppien 100 markan setelit): 1 061 501 kappaletta

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	500 mk 1922
1924	A000001–A608000
1925	-
1926	A680001–A800000
1927	A800001–A1000000 B000001–B182000
1928	B182001–B569000
1929	B569001–B755000
Yhteensä	1 755 000 kappaletta

- ◆ Alhaalla on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio, jossa on pankin nimi ja arvomerkinä suomeksi ja ruotsiksi sekä Suomen

vaakunakilpi nauhakoristein, jonka alla vaalea numero 500.

◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.

Takasivu:

◆ Tyyliteltyjen oksien ja ruusukkeiden muodostama kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 500.

◆ Kehyksen sisällä verkkokuvailla muodostet-

tu suorakulmio, Suomen vaakunakilpi nauhakoristein, jota ympäröi kuusenoksaseppele. Sen alapuolella on vasemmalla ja oikealla vaalea numero 500.

◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.

Painomenetelmä: Kuvat kaiverruspainolla (kuparipaino), pohja ja numerot kohopainolla.

Valmistusmäärä: 1 755 000 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

500 mk 1922	Thesleff	Müller	O. Aspelund	Wahlman
Gråsten	A,B	A,B		
af Heurlin	A,B	A		B
Ryti	A,B	A,B	A,B	
Broms	A	A		
Kallio	B		B	

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Maaliskuu 1924 – helmikuu 1929

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 4 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Nimisarja jatkui juoksevasti siirryttäessä kirjansarjasta A kirjainsarjaan B, joka alkoi nimisarjan keskeltä. Nimisarjojen käytössä esiintyi välivaiheita, jolloin niitä ei käytetty järjestelmällisesti.

Nimisarja	Kirjainsarja
23a, b & c	A000001–A798000
23d	A800001–B182000 ²³
23e	B182001–B368000
23f	B375001–B740000

Kirjainsarjat: A,B

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Ks. 500 mk 1939 Litt. C

500 markkaa, tyyppi 1922 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Huhtikuun 23. päivä 1930 (ensimmäinen 3000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 204 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Kuusenlatvojen muotoisia vaaleita kuvioita ja nelikulmion muotoisia tummia kuvioita.

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	500 mk 1922 Litt. A
1930	A000001–A359000
Yhteensä	359 000 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

500 mk 1922 Litt. A	O. Aspelund	Wahlman
af Heurlin	A	A
Ryti	A	A
Kallio	A	A
Burgman	A	A

Väritys: Ruskea, pohjapainanta vihreitä viivoja ja harmaanvihreä kohokuvio.

Etusivu: Ks. 500 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Takasivu: Ks. 500 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kuvat kaiverruspainolla (kuparipaino), pohja ja numerot kohopainolla.

Valmistusmäärä: 359 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Huhtikuu 1930 – lokakuu 1930

Painoserä: 1000 arkkaa

Painoarkin koko: 4 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain:

Nimisarja	Kirjainsarja
23g	A000001–A179000
23h	A180001–A224000
23i	A228001–A344000

Kirjainsarja: A

Suomen Pankkiin palautumaton määrä

22.6.1946: Ks. 500 mk 1939 Litt. C

500 markkaa, tyyppi 1922 Litt. C

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Marraskuun 28. päivä 1932 (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 204 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Samansuuntaisia vaaleita ja tummia aaltoja

Väritys: Ruskea, pohjapainanta vihreitä viivoja ja harmaanvihreä kohokuvio.

Etusivu: Ks. 500 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että tyyppimerkintä Litt. C lisätty

Takasivu: Ks. 500 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kuvat kaiverruspainolla (kuparipaino), pohja ja numerot kohopainolla.

Valmistusmäärä: 12 256 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Marraskuu 1932 – kesäkuu 1945

Painoserä: 1000 arkkaa

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

500 mk 1922 Litt. C	O. Aspelund	Wahlman	Kivikoski	A.Aspelund
af Heurlin		A,B,C,D,E,F,G,H	A	A,B,C,D,E,F,G,H
Ryti	A	A,B,C,D,E		A,B,C,D,E
Kallio	A	A,B		A,B
Burgman		A,B,C	A	A,B
Rangell		B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M		B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M
Kivialho		C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M		C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M
Jutila		C,D,E,F,G,H,I,J,K,L		C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M
Raittinen		H,I,J,K,L,M		H,I,J,K,L

500 mk 1922 Litt. C	Haglund	Myrén	Alsiala	Carpelan
af Heurlin		B	C,D,E,F,G	E,F,G
Ryti		B	C,D,E	
Kallio	A	B		
Burgman	A	B	C	
Rangell		B	C,D,E,F,G,H,I,J,K,L	E,F,G,H,I,J,K,L,M
Kivialho			C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M	E,F,G,H,I,J,K,L
Jutila			C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M	E,F,G,H,I,J,K,L,M
Raittinen			H,I,J,K,L,M	H,I,J,K,L,M

Painoarkin koko: 4 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Aluksi käytettiin nimisarjaa 23j, joka jo 12 000 arkin jälkeen korvattiin nimisarjalla 23k. Koska vuosittaiset painokset olivat vähäisiä, vaihdettiin nimisarjoja kirjainsarjan aikana useasti (esim. kirjain-

sarjan A aikana oli käytössä kymmenkunta eri nimisarjaa).

Kirjainsarjat: A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M
Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946 (kaikki vuosien 1922 ja 1939 -tyyppien 500 markan setelit): 101 334 kappaletta

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	500 mk 1922 Litt. C	Vuosi	500 mk 1922 Litt. C
1932	A000001–A189000	1939	C100001–C960000
1933	A189001–A375000	1940	C960001–C1000000 D000001–D1000000 E000001–E040000
1934	A375001–A565000	1941	E040001–E1000000 F000001–F752000
1935	A565001–A757000	1942	F752001–F1000000 G000001–G1000000 H000001–H560000
1936	A757001–A1000000 B000001–A038000	1943	H560001–H1000000 I000001–I1000000 J000001–J298000
1937	B038001–B670000	1944	J298001–J1000000 K000001–K1000000 L000001–L258000
1938	B670001–B1000000 C000001–C1000000	1945	L258001–L1000000 M000001–M256000
Yhteensä	12 256 000 kappaletta		

1000 markkaa, tyyppi 1922

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Kesäkuun 4. päivä 1923²⁴ (ensimmäinen 2000 arkin toimitus pankkiin 22.5.1923)

Koko: 204 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: SUOMEN PANKKI FINLANDS BANK (vaaleana tummassa nauhassa)

Väritys: Ruskea, pohjapainanta ruskeita epä-säännöllisiä viivoja ja ruusunvärinen kohokuvio.

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

1000 mk 1922	Hisinger-Jägerskiöld	Thesleff	Müller	O. Aspelund	Wahlman
Basilier	A	A	A		
Gråsten	A	A,B	A,B		
af Heurlin	A	A,B	A		B
Ryti		A,B		A,B	
Ramsay	A	A	A		
Kallio				B	

Etusivu:

- ◆ Tyyliteltyistä oksista ja ruusukkeista muodostettu kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 1000.
- ◆ Keskellä ylhäällä kolmetoista henkilöä, joiden taustalla järvimaisema (Suomen luonnon vertauskuva) ja isokokoinen numero 1000 vasemmalla.
- ◆ Alhaalla on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio, jossa on pankin nimi ja arvomerkinä suomeksi ja ruotsiksi sekä Suomen vaakunakilpi nauhakoristein, jonka alla numero 1000.

- ◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.

Takasivu:

- ◆ Tyyliteltyjen oksien ja ruusukkeiden muodostama kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 1000.
- ◆ Kehyksen sisällä ristiin kulkevien aaltojen muodostama suorakulmio, Suomen vaakunakilpi nauhakoristein, jota ympäröi männy-noksista muodostettu seppele. Sen alapuolella vasemmalla ja oikealla on vaalea numero 1000.

- ◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.

Painomenetelmä: Kuvat kaiverruspainolla (kuparipaino), pohja ja numerot kohopainolla.

Valmistusmäärä: 1 333 000 kappaletta

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	1000 mk 1922
1923	A000001–A763000
1924	-
1925	-
1926	A763001–A843000
1927	A843001–A1000000 B000001–B137000
1928	B137001–B333000
Yhteensä	1 333 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Toukokuu 1923 – kesäkuu 1928

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 4 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Nimisarjojen käytössä esiintyi välivaiheita, jolloin niitä ei käytetty järjestelmällisesti.

Nimisarja	Kirjainsarja
24a	A000001–A200000
24b	A200001–A401000
24c	A401001–A763000
23d	A763001–B137000
23f	B137001–B333000

Kirjainsarjat: A,B

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Ks. 1000 mk 1922 Litt. D

1000 markkaa, tyyppi 1922 Litt. A

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Kesäkuun 27. päivä 1929 (ensimmäinen 3000 arkin toimitus pankkiin).

Koko: 204 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Kuusenlatvojen muotoisia vaaleita kuvioita ja nelikulmion muotoisia tummia kuvioita

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	1000 mk 1922 Litt. A
1929	A000001–A189000
Yhteensä	189 000 kappaletta

Väritys: Ruskea, pohjapainanta ruskeita epä-säännöllisiä viivoja ja ruusunvärinen kohokuvio

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

1000 mk 1922 Litt. A	Thesleff	O. Aspelund	Wahlman
Gråsten	A	A	A
af Heurlin	A	A	A
Ryti	A	A	A
Kallio	A	A	A

Nimisarjat: Aluksi jatkettiin käyttämällä samaa nimisarjaa, jolla edellinen tyyppi päätettiin.

Nimisarja	Kirjainsarja
23f	A000001–A040000
24d	A040001–A080000
24e	A080001–A120000
23f	A120001–A160000 ²⁵

Etusivu: Ks. 1000 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. A”.

Takasivu: Ks. 1000 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kuvat kaiverruspainolla (kuparipaino), pohja ja numerot kohopainolla.

Valmistusmäärä: 189 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Kesäkuu 1929 – heinäkuu 1929

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 4 seteliä

Kirjainsarja: A

Suomen Pankkiin palautumaton määrä

22.6.1946: Ks. 1000 mk 1922 Litt. D

1000 markkaa, tyyppi 1922 Litt. C

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Kesäkuun 27. päivä 1931 (ensimmäinen 6000 arkin toimitus pankkiin)

Koko: 204 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Samansuuntaisia vaaleita ja tummia aaltoja

Väritys: Ruskea, pohjapainanta ruskeita epä-

säännöllisiä viivoja ja ruusunväriinen kohokuvio.

Etusivu: Ks. 1000 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. C”.

Takasivu: Ks. 1000 markkaa, tyyppi 1922.

Painomenetelmä: Kuvat kaiverruspainolla (kuparipaino), pohja ja numerot kohopainolla.

Valmistusmäärä: 15 543 000 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

1000 mk 1922 Litt. C	O. Aspelund	Wahlman	Kivikoski	A. Aspelund
af Heurlin		A,B,C,D,E,F,G	A	A,B,C,D,E,F,G
Ryti	A	A,B,C,D		A,B,C,D
Kallio	A	A,B		A,B
Burgman		A,B	A	A,B
Rangell		B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O		B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O
Kivialho		C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P		B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P
Jutila		B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O		B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P
Raittinen		H,I,J,K,L,M,N,O,P		H,I,J,K,L,M,N,O,P
Tuomioja		P		P

1000 mk 1922 Litt. C	Haglund	Myréen	Alsiala	Carpelan
af Heurlin		B	B,C,D,E,F,G	E,F,G
Ryti		B	B,C,D,E	
Kallio	A	B		
Burgman	A	B		
Rangell		B	B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O	E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P
Kivialho			B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P	E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P
Jutila			B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O	E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O
Raittinen			H,I,J,K,L,M,N,O,P	H,I,J,K,L,M,N,O,P
Tuomioja			P	P

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Kesäkuu 1931 – joulukuu 1945

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 4 seteliä

Nimisarjat kirjainsarjoittain: Aluksi käytettiin nimisarjoja 23j ja 23k vaihtoehtoisesti vuoden 1934 loppuun asti. Vuonna 1936 käytettiin jo neljää eri nimisarjaa kirjainsarjan A

loppupään aikana. Vastaavasti myös muiden kirjainsarjojen aikana nimisarjoja vaihdettiin useasti, eikä niitä sen johdosta ole tässä yhteydessä erikseen luetteloitu.

Kirjainsarjat:

A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M,N,O,P

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Ks. 1000 mk 1922 Litt. D

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	1000 mk 1922 Litt. C	Vuosi	1000 mk 1922 Litt. C
1931	A000001–A372000	1941	D674001–D1000000 E000001–E1000000 F000001–F234000
1932	A372001–A560000		
1933	-	1942	F234001–F1000000 G000001–G976000
1934	A560001–A754000		
1935	-	1943	G976001–G1000000 H000001–H1000000 I000001–I1000000 J000001–J132000
1936	A754001–A1000000 B000001–B010000		
1937	B010001–B523000	1944	J132001–J1000000 K000001–K1000000 L000001–L1000000 M000001–M007000
1938	B523001–B717000		
1939	B717001–B1000000 C000001–C696000	1945	M007001–M1000000 N000001–N1000000 O000001–O1000000 P000001–P543000
1940	C696001–C1000000 D000001–D674000		
Yhteensä	15 543 000 kappaletta		

1000 markkaa, tyyppi 1922 Litt. D

Alun perin vuonna 1931 valmistetun 1000 markan varasetelin painos, joka viimeisteltiin ja laskettiin liikkeeseen lokakuussa 1939 liikekannallepanon ja väestön evakuoinnin aiheuttaman maksuvälineiden suuren kysynnän takia.

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Lokakuun 11. päivä 1939 (ensimmäinen 16 000 arkin toimitus Suomen Pankkiin).

Koko: 204 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

1000 mk 1922 Litt. D	Wahlman	A. Aspelund	Alsiala
af Heurlin		A	
Ryti	A		
Rangell			A
Kivialho	A		A
Jutila	A		

Vesileima: Samansuuntaisia vaaleita ja tummia aaltoja

Väritys: Ruskehtavan sininen, pohjapainanta ruskeita epäsäännöllisiä viivoja ja ruusunväri- nen kohokuvio.

Etusivu: Ks. 1000 markkaa, tyyppi 1922, kuitenkin siten että verkkokuviossa on seitsemän vaaleata yhdensuuntaista viivaa (vertaa 5000 markkaa, tyyppi 1939 Litt. A). Lisäksi lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. D”.

Takasivu: Ks. 1000 markkaa, tyyppi 1922, kuitenkin siten että verkkokuviossa on yhdeksän vaaleata yhdensuuntaista viivaa (vertaa 5000 markkaa, tyyppi 1939 Litt. A).

Painomenetelmä:

Kuvat kaiverruspainolla (kuparipaino), pohja ja numerot kohopainolla.

Valmistusmäärä: 182 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Lokakuu 1939

Painoserä: 1000 arkkia

Painoarkin koko: 4 seteliä

Nimisarjat:

Nimisarja	Kirjainsarja
25a	A000001–A120000
25b	A120001–A168000 ²⁶

Kirjainsarja: A.

Suomen Pankkiin palautumaton määrä

1000 markkaa, tyyppi 1941 Litt. E

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Ei laskettu liikkeeseen

Koko: 204 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen konepaperi

Vesileima: Ruusukuvio

Väritys: Ruskea, pohjapainanta ruskeita epäsäännöllisiä viivoja.

Etusivu: Ks. 1000 markkaa, tyyppi 1922 paitsi että lisättiin tyyppimerkintä ”Litt. E” ja kehyksen alaosan keskellä setelimallin vuosiluku on 1941.

Takasivu: Ks. 1000 markkaa, tyyppi 1922 pait-

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	1000 mk 1922 Litt. D
1939	A000001–A182000
Yhteensä	182 000 kappaletta

22.6.1946 (kaikki vuosien 1922 ja 1939 tyyppien 1000 markkan setelit):

80 790 kappaletta

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	1000 mk 1941 Litt. E
1944	A000001–A1000000
1945	A1000001–A1600000
Yhteensä	1 600 000 kappaletta

si että kehyksen alaosan keskellä setelimallin vuosiluku on 1941.

Painomenetelmä: Rotaatiokohopaino

Valmistusmäärä: 1 600 000 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

1000 mk 1941 Litt. E	Wahlman	A. Aspelund	Alsiala	Carpelan
Rangell		A		
Kivialho	A	A		
Jutila	A		A	
Raittinen			A	A
Tuomioja				A

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Toukokuu 1944 – syyskuu 1945
Painoserä: 5000 arkkia
Painoarkin koko: 4 seteliä
Nimisarjat:

Nimisarja	Kirjainsarja
25c	A000001–A1000000
25d	A1000001–A1600000

Kirjainsarja: A
Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946: Seteliä ei laskettu koskaan liikkeeseen, ja sen painos hävitettiin lukuun ottamatta arkistokappaleita.

5000 markkaa, tyyppi 1939 Litt. A

Alun perin vuonna 1932 valmistetun 500 markan varasetelin painos, joka päällepainettiin 5000 markan seteliksi ja laskettiin liikkeeseen lokakuussa 1939 liikekannallepanon ja väestön evakuoinnin aiheuttaman maksuvälineiden suuren kysynnän takia.

Liikkeeseenlaskun päivämäärä:

Laskettiin liikkeeseen lokakuun 13.10.1939

(ensimmäinen 3 000 arkin toimitus Suomen Pankkiin)

Koko: 204 mm x 120 mm

Paperi: Valkoinen käsin tehty paperi

Vesileima: Samansuuntaisia vaaleita ja tummia aaltoja

Väritys: Vaalean kuparin värinen, pohjapainanta ruskea.

Etusivu:

- ◆ Tyyliteltyistä oksista ja ruusukkeista muodostettu kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 500.
  - ◆ Keskellä ylhäällä yksitoista henkilöä, joiden taustalla maisema (maanviljelyksen vertauskuva) ja isokokoinen numero 500 vasemmalla. Lisäpainatuksena osin henkilöiden päällä setelin uusi arvo numeroin ja tekstein suomeksi ja ruotsiksi sekä niiden alla vastaavasti pankin nimi ja kaksi ylimääräistä allekirjoitusta.
  - ◆ Alhaalla on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio, jossa on pankin nimi ja arvomerkintä suomeksi ja ruotsiksi sekä Suomen vaakunakilpi nauhakoristein, jonka alla vaalea numero 500. Tekstien alla on seitsemän vaaleaa yhdensuuntaista viivaa.
  - ◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.
- Takasivu:**
- ◆ Tyyliteltyjen oksien ja ruusukkeiden muodostama kehys, jonka jokaisessa neljässä kulmassa on vaalea numero 500.
  - ◆ Kehyksen sisällä on verkkokuviolla muodostettu suorakulmio, Suomen vaakunakilpi nauhakoristein, kuusenoksaseppeleen ympär-

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

5000 mk 1939 Litt. A	Wahlman	A.Aspelund	Alsiala
Rangell	A		A
Kivialho		A	A

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	5000 mk 1939 Litt. A
1939	A000001–A0048000
Yhteensä	48 000 kappaletta

röimänä ja vasemmalla sekä oikealla vaalea numero 500. Verkkokuvion alaosassa on yhdeksän vaaleaa yhdensuuntaista viivaa.

- ◆ Kehyksen alaosan keskellä on setelimallin vuosiluku 1922.

Painomenetelmä: Kuvat kaiverruspainolla (kuperipaino), pohja ja numerot kohopainolla.
Valmistusmäärä: 48 000 kappaletta (12 000 arkkia, loput arkeista tuhottiin kesäkuussa 1940).

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Lokakuu 1939

Painoserä: 1 000 arkkia

Painoarkin koko: 4 seteliä

Nimisarja: Käytettiin vain yhtä nimisarjaa 26

Kirjainsarja: A

Suomen Pankkiin palautumaton määrä

31.12.1945:

70 kappaletta

5000 markkaa, tyyppi 1940

Liikkeeseenlaskun päivämäärä: Toukokuun 11. päivä 1940 (ensimmäinen 3 000 arkin toimitus pankkiin toukokuun 8. päivä 1940).

Koko: 204 mm x 120 mm

Paperi: Hieman sinertävä käsin tehty paperi

Vesileima: J. V. Snellmanin muotokuva

Väritys: Etusivun väri vasemmalla puolella tummansininen ja muuttuu vähitellen oikealle päin mentäessä sinipunaiseksi.

Takasivu: tummansininen.

Etusivu:

- ◆ Pohjana ruskea kohokuvio, jossa toistuu arvomerkintä 5000.
- ◆ Vasemmalla Johan Vilhelm Snellmanin muotokuva laakeri- ja kuusenhavuseppeleen sekä silmukkaviivakuvioiden ympäröimänä ja sen alapuolella nimi J. V. Snellman.
- ◆ Muotokuvan ala- ja yläpuolella on silmukkaviivakuvioiden sisällä numero 5000.
- ◆ Ylhäällä keskellä on Suomen vaakuna.

♦ Oikealla silmukkaviivakuviolisella pohjalla on suurikokoinen numero 5000 ja sen yläpuolella pankin nimi ja alapuolella setelin arvomerkinä molemmat suomeksi ja ruotsiksi.

♦ Arvomerkinän alla on setelimallin vuosiluku 1939.

Takasivu:

♦ Pohjana ruskea epäsäännöllinen kohokuva, jossa on toistuvasti pankin nimi suomeksi ja ruotsiksi.

♦ Keskellä on suurikokoinen Suomen vaakuna viljantähkien ja silmukkaviivakuvioiden ympäröimänä.

♦ Vaakunan vasemmalla puolella on setelin arvomerkinä suomeksi ja oikealla ruotsiksi sekä alapuolella pankin nimi suomeksi ja ruotsiksi.

♦ Painetun alueen neljässä kulmassa on numero 5000 silmukkaviivakuvioiden sisällä.

Painomenetelmä: Kuvat kaiveruspainolla (kuparipaino), pohja ja numerot kohopainolla.

Valmistusmäärä: 686 000 kappaletta

Toimitusaika Suomen Pankkiin: Toukokuu 1940 – joulukuu 1945

Painoserä: 1 000 arkkiä

Toimitusmäärät Suomen Pankkiin vuosittain ja kirjainsarjoittain:

Vuosi	5000 mk 1940
1940	A000001–A113000
1941	A113001–A280000
1942	-
1943	A280001–A370000
1944	-
1945	A370001–A686000
Yhteensä	686 000 kappaletta

Painoarkin koko: 4 seteliä

Nimisarjat: Aluksi painettiin 3000 arkkiä nimisarjalla 27a, seuraavat 3000 arkkiä nimisarjalla 27b ja seuraavat 3000 arkkiä nimisarjalla 27c. Nimisarjoja vaihdettiin näin säännöllisesti, ja kaikki kunakin ajankohtana käytettävissä olevat allekirjoitusparit sisältyivät niihin.

Kirjainsarja: A

Suomen Pankkiin palautumaton määrä 22.6.1946:

3 036 kappaletta

Käytetyt allekirjoitusparit kirjainsarjoittain:

5000 mk 1940	Wahlman	A. Aspelund	Alsiala	Carpelan
af Heurlin	A	A	A	A
Ryti	A	A	A	
Rangell	A	A	A	A
Kivialho	A	A	A	A
Jutila	A	A	A	A
Raittinen	A	A	A	A
Tuomioja	A	A	A	A

LIITE A

Seteleiden allekirjoittajat tarkasteltavan ajanjakson aikana

Tässä liitteessä on luettelo seteleiden ensimmäisistä (I) ja toisista (II) allekirjoittajista sekä ajanjaksot, jolloin kukin allekirjoittaja oli tehtävissä, jonka perusteella hänen nimikirjoituksensa painettiin seteleihin.

Suomessa oli itsenäistymisvaiheessa käytössä vuoden 1909 setelimalli ja tässä julkaisussa käydään läpi setelityypit vuodenvaihteen 1945/1946 setelinleikkaukseen asti. Tarkastelu rajataan tänä ajanjaksona seteleiden painamisessa käytettyihin nimikirjoituksiin. Henkilöitä koskevat ajanjaksot on kirjattu kuukauden

tarkkuudella, mutta nimikirjoitukset otettiin käyttöön seteleissä yleensä viipeellä, joka saattoi kestää kuukausia. Toisaalta nimikirjoituksen käyttö ei välttämättä loppunut samana päivänä, kun henkilön allekirjoitusoikeus päättyi. Setelipaino pyrki tekemään nimisarjojen muutokset painamisen kannalta sopivana ajankohtana. Yleensä seteleiden allekirjoitusoikeus päättyi allekirjoittajan saavutettua eläkeiän tai pyytessä eroa virastaan. Kunkin henkilön tiedoissa on suluissa viittaus sivuun (tai sivuihin), jolla hänen allekirjoittamansa setelin kuva esiintyy.

Seteleiden I allekirjoittajat (1909) – joulukuu 1945

Fridolf Stenius, johtokunnan jäsen, (1894) – syyskuu 1913 (s. 237)
 Clas von Collan, johtokunnan jäsen, johtokunnan puheenjohtaja, (1907) – marraskuu 1918 (s. 19, 112, 227, 230, 234)
 Jalo Järnefelt, johtokunnan jäsen, (1904) – kesäkuu 1920 (s. 231, 233, 236, 240, 263)
 Karl Basilier, johtokunnan jäsen, heinäkuu 1914 – lokakuu 1923 (s. 41, 229, 232, 241, 242)
 Arthur Broberg, ylimääräinen johtokunnan jäsen, elokuu 1914 – helmikuu 1922 (s. 255)
 Otto Stenroth, johtokunnan puheenjohtaja, joulukuu 1918 – tammikuu 1923 (s. 137, 250, 270, 292)
 Ernst Gråsten, johtokunnan jäsen, syyskuu 1920 – huhtikuu 1930 (s. 285)
 Eric von Freneckell, johtokunnan jäsen, helmikuu 1922 – helmikuu 1923 (s. 271)
 Lauri af Heurlin, johtokunnan jäsen, helmikuu 1922 – syyskuu 1942 (s. 300)
 Risto Ryti, johtokunnan puheenjohtaja, tammikuu 1923 (virka-vapaalla helmikuuhun 1924) – marraskuu 1939, syyskuu 1944 – kesäkuu 1945 (s. 185, 191, 273, 275, 282)

August Ramsay, johtokunnan puheenjohtaja, tammikuu 1923 – tammikuu 1924 (s. 154, 302, 316)
 Harry Broms, johtokunnan jäsen, kesäkuu 1923 – huhtikuu 1926 (s. 278, 310)
 Johannes Lundson, johtokunnan jäsen, marraskuu 1923 – helmikuu 1924 (s. 302)
 Kyösti Kallio, johtokunnan jäsen, toukokuu 1927 – maaliskuu 1937 (s. 304, 306, 312, 319)
 Adolf Burgman, johtokunnan jäsen, huhtikuu 1930 – marraskuu 1938 (s. 314)
 J. W. Rangell, johtokunnan jäsen, maaliskuu 1937 – huhtikuu 1943, puheenjohtaja, huhtikuu 1943 – elokuu 1944, johtokunnan jäsen syyskuu 1944 – kesäkuu 1945 (s. 178)
 K.. Kivialho, johtokunnan jäsen, marraskuu 1938 – (1954) (s. 276, 308)
 K. T. Jutila, johtokunnan jäsen, marraskuu 1938 – (1958) (vapaa virastaan ja Suomen lähettiläänä Washingtonissa, syyskuu 1945 – (1951) (s. 283, 299, 322)
 Paavo Raittinen, johtokunnan jäsen, lokakuu 1942 – (1953) (s. 163)
 Sakari Tuomioja, johtokunnan puheenjohtaja heinäkuu 1945 – (1955) (s. 196, 324)

Seteleiden II allekirjoittajat (1909) – joulukuu 1945

Ludvig Hisinger-Jägerskiöld, II kasööri, I kasööri, ylikasööri, (1908) – tammikuu 1924 (s. 19, 112, 137, 154, 227)
 V. E. Thesleff, II kasööri, I kasööri, (1908) – helmikuu 1926, ylikassanhoitaja, maaliskuu 1926 – joulukuu 1929 (s. 229, 233, 240, 241, 255)
 Fritz Müller, II kasööri, (1908) – marraskuu 1927 (s. 231, 232, 236, 237, 263)
 Otto Aspelund, vaihtokasööri (1908) – helmikuu 1926, kassanhoitaja, maaliskuu 1926 – toukokuu 1935 (s. 312)
 Robert Wahlman, kassanhoitaja, huhtikuu 1928 – maaliskuu 1930, ylikassanhoitaja, huhtikuu 1930 – (1950) (s. 178, 191, 275, 282, 299)

Niilo Kivikoski, kassanhoitaja, heinäkuu 1930 – joulukuu 1934 (s. 306)
 Arthur Aspelund, kassanhoitaja, huhtikuu 1935 – (1950) (s. 163, 296, 308)
 Julius Haglund, kassanhoitaja, lokakuu 1935 – elokuu 1936 (s. 319)
 G. Å. Myrreen, kassanhoitaja, joulukuu 1936 – maaliskuu 1938 (s. 314)
 Harald Alsiala, kassanhoitaja, heinäkuu 1938 – (1954) (s. 185, 291)
 Froste Carpelan, kassanhoitaja, marraskuu 1940 – (1954) (s. 196, 276, 283, 324)

LIITE B

Seteleiden allekirjoitusten painamisessa käytettyjä nimisarjoja

1

von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Thesleff	Basilier – Müller	Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld
von Collan – Thesleff	Järnefelt – Müller	von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Thesleff
von Collan – Müller	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld	von Collan – Thesleff	Järnefelt – Müller
Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Thesleff	von Collan – Müller	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld

2

von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Stenius – Thesleff	von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Stenius – Thesleff
von Collan – Thesleff	Stenius – Müller	von Collan – Thesleff	Stenius – Müller
von Collan – Müller	Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld	von Collan – Müller	Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld
Stenius – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Thesleff	Stenius – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Thesleff

3

von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Thesleff	Basilier – Müller	Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld
von Collan – Thesleff	Järnefelt – Müller	von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Thesleff
von Collan – Müller	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld	von Collan – Thesleff	Järnefelt – Müller
Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Thesleff	von Collan – Müller	

4a

von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Stenius – Müller
von Collan – Thesleff	Stenius – Hisinger-Jägerskiöld
von Collan – Müller	Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld
von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Thesleff
Stenius – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Müller
Stenius – Thesleff	Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld

4b

von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld
von Collan – Thesleff	Basilier – Thesleff
von Collan – Müller	Basilier – Müller
Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld	von Collan – Müller
Järnefelt – Thesleff	Järnefelt – Thesleff
Järnefelt – Müller	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld

5

Stenroth – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld
Stenroth – Thesleff	Basilier – Thesleff
Stenroth – Müller	Basilier – Müller
Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld	Broberg – Hisinger-Jägerskiöld
Järnefelt – Thesleff	Broberg – Thesleff
Järnefelt – Müller	Broberg – Müller

6a

von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Stenius – Thesleff
von Collan – Thesleff	Stenius – Müller
von Collan – Müller	Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld
Stenius – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Thesleff

6c

von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Stenius – Thesleff
von Collan – Thesleff	Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld
von Collan – Müller	Järnefelt – Thesleff
Stenius – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Müller

6b

von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Stenius – Thesleff
von Collan – Thesleff	Stenius – Müller
von Collan – Müller	Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld
Stenius – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Müller

6d

von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Thesleff
von Collan – Thesleff	Järnefelt – Müller
von Collan – Müller	Basilier – Thesleff
Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld

6e

von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Thesleff
von Collan – Thesleff	Järnefelt – Müller
von Collan – Müller	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld
Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Thesleff

7

Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Thesleff
Järnefelt – Thesleff	Basilier – Müller
Järnefelt – Müller	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld
Basilier – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Thesleff

9a

von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Stenius – Thesleff
von Collan – Müller	Järnefelt – Thesleff
Stenius – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Müller

10

von Collan – Thesleff
Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld
von Collan – Hisinger-Jägerskiöld
Basilier – Thesleff

6f

Järnefelt – Thesleff	Järnefelt – Müller
von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld
von Collan – Müller	Basilier – Thesleff
Järnefelt – Thesleff	Basilier – Müller

8

Stenroth – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Thesleff
Stenroth – Thesleff	Basilier – Müller
Stenroth – Müller	Broberg – Hisinger-Jägerskiöld
Basilier – Hisinger-Jägerskiöld	Broberg – Thesleff

9b

von Collan – Hisinger-Jägerskiöld	Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld
von Collan – Thesleff	Järnefelt – Thesleff
von Collan – Müller	Järnefelt – Müller

11

Stenroth – Hisinger-Jägerskiöld
Basilier – Hisinger-Jägerskiöld
Järnefelt – Hisinger-Jägerskiöld
Broberg – Hisinger-Jägerskiöld

12g2

Ryti – Thesleff	Broms – Thesleff
Ryti – Thesleff	Broms – Thesleff
Ryti – Müller	Broms – Müller
af Heurlin – Thesleff	Gråsten – Thesleff
af Heurlin – Thesleff	Gråsten – Thesleff
af Heurlin – Müller	Gråsten – Müller

13a

Ryti – Thesleff	af Heurlin – Müller
Ryti – Thesleff	af Heurlin – Müller
Ryti – Müller	Gråsten – Thesleff
Ryti – Müller	Gråsten – Thesleff
af Heurlin – Thesleff	Gråsten – Müller
af Heurlin – Thesleff	Gråsten – Müller

13h

Ryti – Wahlman	af Heurlin – O. Aspelund
Ryti – Wahlman	af Heurlin – O. Aspelund
Ryti – O. Aspelund	Kallio – Wahlman
Ryti – O. Aspelund	Kallio – Wahlman
af Heurlin – Wahlman	Kallio – O. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Kallio – O. Aspelund

13i

Ryti – Wahlman	Kallio – Wahlman
Ryti – Wahlman	Kallio – O. Aspelund
Ryti – O. Aspelund	Kallio – O. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman
af Heurlin – O. Aspelund	Burgman – Wahlman
af Heurlin – O. Aspelund	Burgman – O. Aspelund

13b

Ryti – O. Aspelund	af Heurlin – Müller
Ryti – Thesleff	af Heurlin – Müller
Ryti – Müller	Gråsten – Thesleff
Ryti – Müller	Gråsten – Thesleff
af Heurlin – Thesleff	Gråsten – Müller
af Heurlin – Thesleff	Gråsten – O. Aspelund

13c

Ryti – Thesleff	af Heurlin – Müller
Ryti – Müller	af Heurlin – Müller
Ryti – O. Aspelund	Gråsten – Thesleff
Ryti – Müller	Gråsten – Thesleff
af Heurlin – Thesleff	Gråsten – Müller
af Heurlin – Thesleff	Gråsten – O. Aspelund

13j

Ryti – Wahlman	Kallio – Wahlman
Ryti – Wahlman	Kallio – Wahlman
Ryti – O. Aspelund	Kallio – O. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman
af Heurlin – O. Aspelund	Burgman – O. Aspelund
af Heurlin – O. Aspelund	Burgman – O. Aspelund

13k

Ryti – Wahlman	Kallio – Wahlman
Ryti – O. Aspelund	Kallio – O. Aspelund
Ryti – Kivikoski	Kallio – Kivikoski
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman
af Heurlin – O. Aspelund	Burgman – O. Aspelund
af Heurlin – Kivikoski	Burgman – Kivikoski

13d

Ryti – Thesleff	Gråsten – Thesleff
Ryti – Müller	Gråsten – Müller
Ryti – O. Aspelund	Gråsten – O. Aspelund
af Heurlin – Thesleff	Kallio – Thesleff
af Heurlin – Müller	Kallio – Müller
af Heurlin – O. Aspelund	Kallio – O. Aspelund

13e

Ryti – Thesleff	Gråsten – Thesleff
Ryti – O. Aspelund	Gråsten – O. Aspelund
Ryti – O. Aspelund	Gråsten – O. Aspelund
af Heurlin – Thesleff	Kallio – Thesleff
af Heurlin – Thesleff	Kallio – Thesleff
af Heurlin – O. Aspelund	Kallio – O. Aspelund

13l

Ryti – Wahlman	Kallio – Wahlman
Ryti – Wahlman	Kallio – Wahlman
Ryti – A. Aspelund	Kallio – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund	Burgman – A. Aspelund
af Heurlin – A. Aspelund	Burgman – A. Aspelund

13m

Ryti – Wahlman	Kallio – Wahlman
Ryti – A. Aspelund	Kallio – A. Aspelund
Ryti – Haglund	Kallio – Haglund
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund	Burgman – A. Aspelund
af Heurlin – Haglund	Burgman – Haglund

13f

Ryti – Thesleff	Gråsten – Thesleff
Ryti – Wahlman	Gråsten – Wahlman
Ryti – O. Aspelund	Gråsten – O. Aspelund
af Heurlin – Thesleff	Kallio – Thesleff
af Heurlin – Wahlman	Kallio – Wahlman
af Heurlin – O. Aspelund	Kallio – O. Aspelund

13g

Ryti – Wahlman	Gråsten – Wahlman
Ryti – Wahlman	Gråsten – Wahlman
Ryti – O. Aspelund	Gråsten – O. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Kallio – Wahlman
af Heurlin – O. Aspelund	Kallio – O. Aspelund
af Heurlin – O. Aspelund	Kallio – O. Aspelund

13n

Ryti – Wahlman	Kallio – Wahlman
Ryti – A. Aspelund	Kallio – A. Aspelund
Ryti – Wahlman	Kallio – Wahlman
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund	Burgman – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman

13o

Ryti – Wahlman	Rangell – Myréeen
Ryti – A. Aspelund	Rangell – Myréeen
Ryti – Wahlman	Rangell – Myréeen
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund	Burgman – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman

13p

Ryti – Wahlman	Rangell – Wahlman
Ryti – A. Aspelund	Rangell – A. Aspelund
Ryti – Myréeen	Rangell – Myréeen
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund	Burgman – A. Aspelund
af Heurlin – Myréeen	Burgman – Myréeen

13r

Ryti – Wahlman	Rangell – Wahlman
Ryti – A. Aspelund	Rangell – A. Aspelund
Ryti – Alsiala	Rangell – Alsiala
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund	Burgman – A. Aspelund
af Heurlin – Alsiala	Burgman – Alsiala

13t

Ryti – Wahlman	Kivialho – Wahlman
Ryti – A. Aspelund	Kivialho – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Kivialho – Alsiala
af Heurlin – Alsiala	Jutila – Wahlman
Rangell – Wahlman	Jutila – A. Aspelund
Rangell – A. Aspelund	Jutila – Alsiala

14a

Kivialho – Carpelan	Jutila – Wahlman
Rangell – Alsiala	Rangell – Carpelan
af Heurlin – Alsiala	Kivialho – A. Aspelund
Jutila – Alsiala	Rangell – A. Aspelund
Kivialho – Alsiala	Jutila – Carpelan
af Heurlin – A. Aspelund	Rangell – Wahlman
Kivialho – Wahlman	af Heurlin – Wahlman
af Heurlin – Carpelan	Jutila – A. Aspelund

13q

Ryti – Wahlman	Rangell – Wahlman
Ryti – A. Aspelund	Rangell – A. Aspelund
Ryti – Wahlman	Rangell – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund	Burgman – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Burgman – A. Aspelund

13s

Ryti – Wahlman	Rangell – Wahlman
Ryti – A. Aspelund	Rangell – A. Aspelund
Ryti – Alsiala	Rangell – Alsiala
af Heurlin – Wahlman	Jutila – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund	Jutila – A. Aspelund
af Heurlin – Alsiala	Jutila – Alsiala

14b

Kivialho – Alsiala	Rangell – Carpelan
Raittinen – A. Aspelund	Rangell – Wahlman
Kivialho – Wahlman	Kivialho – Alsiala
Raittinen – Wahlman	Jutila – A. Aspelund
Jutila – Wahlman	Jutila – Carpelan
Raittinen – Alsiala	Rangell – Wahlman
Kivialho – A. Aspelund	Raittinen – Carpelan
Rangell – A. Aspelund	Jutila – A. Aspelund

14c

Jutila – Wahlman	Raittinen – Wahlman
Raittinen – Carpelan	Rangell – Alsiala
Kivialho – A. Aspelund	Raittinen – Alsiala
Rangell – A. Aspelund	Jutila – Alsiala
Jutila – Carpelan	Kivialho – Carpelan
Rangell – Wahlman	Raittinen – A. Aspelund
Rangell – Carpelan	Kivialho – A. Aspelund
Jutila – A. Aspelund	Rangell – A. Aspelund

14e

Kivialho – Alsiala	Kivialho – Alsiala
Raittinen – A. Aspelund	Raittinen – A. Aspelund
Kivialho – Wahlman	Kivialho – Wahlman
Raittinen – Wahlman	Jutila – Alsiala
Raittinen – Alsiala	Kivialho – Carpelan
Jutila – Alsiala	Raittinen – A. Aspelund
Raittinen – Carpelan	Kivialho – A. Aspelund
Jutila – A. Aspelund	Jutila – Alsiala

15b

Ryti – Alsiala	Ryti – A. Aspelund
Rangell – Wahlman	Rangell – Alsiala
af Heurlin – Wahlman	af Heurlin – Alsiala
Jutila – A. Aspelund	Jutila – Alsiala
Kivialho – Alsiala	Ryti – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund	Kivialho – A. Aspelund
Kivialho – Wahlman	Rangell – A. Aspelund

14d

Kivialho – Carpelan	Kivialho – Alsiala
Rangell – Carpelan	Raittinen – A. Aspelund
Jutila – Carpelan	Kivialho – Wahlman
Ryti – Alsiala	Jutila – Alsiala
Rangell – Alsiala	Jutila – Wahlman
Rangell – Wahlman	Ryti – Wahlman
Raittinen – Carpelan	Kivialho – A. Aspelund
Jutila – A. Aspelund	Rangell – A. Aspelund

15a

Ryti – Alsiala	Kivialho – Alsiala
Rangell – Wahlman	af Heurlin – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Kivialho – Wahlman
Ryti – A. Aspelund	Jutila – Wahlman
Rangell – Alsiala	Ryti – Wahlman
af Heurlin – Alsiala	Kivialho – A. Aspelund
Jutila – Alsiala	Rangell – A. Aspelund

16a

Kivialho – Alsiala	af Heurlin – A. Aspelund
Rangell – Wahlman	Rangell – Alsiala
af Heurlin – Wahlman	af Heurlin – Alsiala
Jutila – A. Aspelund	Jutila – Alsiala
Kivialho – Alsiala	Kivialho – Carpelan
af Heurlin – A. Aspelund	Rangell – Carpelan
Kivialho – Wahlman	Jutila – Carpelan
Jutila – Wahlman	af Heurlin – Carpelan

16b

Kivialho – Carpelan	Kivialho – Alsiala
Rangell – Carpelan	af Heurlin – A. Aspelund
Jutila – Carpelan	Kivialho – Wahlman
af Heurlin – Carpelan	Jutila – Wahlman
Jutila – Wahlman	Kivialho – Alsiala
af Heurlin – Alsiala	af Heurlin – A. Aspelund
Kivialho – A. Aspelund	Kivialho – Wahlman
Rangell – A. Aspelund	Jutila – Alsiala

16c

Kivialho – Alsiala	Kivialho – Carpelan
Rangell – Wahlman	Rangell – Carpelan
af Heurlin – Wahlman	Jutila – Carpelan
Jutila – A. Aspelund	af Heurlin – Carpelan
af Heurlin – A. Aspelund	Kivialho – Alsiala
Rangell – Alsiala	af Heurlin – A. Aspelund
af Heurlin – Alsiala	Kivialho – Wahlman
Jutila – Alsiala	Jutila – Alsiala

17a

Stenroth – Hisinger-Jägerskiöld	Stenroth – Hisinger-Jägerskiöld
Basilier – Müller	Basilier – Müller
Gråsten – Thesleff	Gråsten – Thesleff
Stenroth – Müller	Stenroth – Müller
af Heurlin – Müller	af Heurlin – Müller
Stenroth – Hisinger-Jägerskiöld	Stenroth – Hisinger-Jägerskiöld

17b

Stenroth – Hisinger-Jägerskiöld	Stenroth – Hisinger-Jägerskiöld
Basilier – Müller	Basilier – Müller
Gråsten – Thesleff	Gråsten – Thesleff
von Frenckell – Hisinger-Jägerskiöld	von Frenckell – Hisinger-Jägerskiöld
af Heurlin – Müller	af Heurlin – Müller
Stenroth – Hisinger-Jägerskiöld	Stenroth – Hisinger-Jägerskiöld

17c

Basilier – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld
Basilier – Thesleff	Basilier – Thesleff
Basilier – Müller	Basilier – Müller
af Heurlin – Hisinger-Jägerskiöld	af Heurlin – Hisinger-Jägerskiöld
af Heurlin – Thesleff	af Heurlin – Thesleff
Gråsten – Hisinger-Jägerskiöld	Gråsten – Hisinger-Jägerskiöld

17d

Ramsay – Hisinger-Jägerskiöld	af Heurlin – Hisinger-Jägerskiöld
Ramsay – Thesleff	af Heurlin – Thesleff
Ramsay – Müller	af Heurlin – Müller
Basilier – Hisinger-Jägerskiöld	Gråsten – Hisinger-Jägerskiöld
Basilier – Thesleff	Gråsten – Thesleff
Basilier – Müller	Gråsten – Müller

18a

Ryti – Müller	af Heurlin – Müller
Ryti – Thesleff	Gråsten – Müller
Ryti – Thesleff	Broms – Thesleff

18b

Ryti – Thesleff	af Heurlin – Müller
Ryti – Müller	Broms – Thesleff
af Heurlin – Thesleff	Gråsten – Müller

18c

Ryti – Thesleff	af Heurlin – Müller
Ryti – Müller	Gråsten – Thesleff
af Heurlin – Thesleff	Gråsten – Müller

18d

Ryti – Thesleff	af Heurlin – Müller
Ryti – Müller	Gråsten – Thesleff
af Heurlin – Thesleff	Kallio – Thesleff

18e

Ryti – Thesleff	af Heurlin – O. Aspelund
Ryti – O. Aspelund	Gråsten – Thesleff
af Heurlin – Thesleff	Kallio – Thesleff

18f

Ryti – Thesleff	af Heurlin – O. Aspelund
Ryti – Wahlman	Gråsten – Thesleff
af Heurlin – Thesleff	Kallio – Wahlman

18g

Ryti – Wahlman	af Heurlin – O. Aspelund
Ryti – O. Aspelund	Gråsten – Wahlman
af Heurlin – Wahlman	Kallio – O. Aspelund

18h

Ryti – Wahlman	af Heurlin – O. Aspelund
Ryti – O. Aspelund	Kallio – Wahlman
af Heurlin – Wahlman	Burgman – O. Aspelund

18i

Ryti – Wahlman	af Heurlin – O. Aspelund
Ryti – Kivikoski	Kallio – Kivikoski
af Heurlin – Wahlman	Burgman – O. Aspelund

18j

Ryti – Wahlman	af Heurlin – O. Aspelund
Ryti – O. Aspelund	Kallio – Wahlman
af Heurlin – Kivikoski	Burgman – Kivikoski

18k

Ryti – Wahlman	af Heurlin – A. Aspelund
Ryti – A. Aspelund	Kallio – Wahlman
af Heurlin – Wahlman	Burgman – A. Aspelund

18l

Ryti – Wahlman	af Heurlin – A. Aspelund
Ryti – A. Aspelund	Kallio – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Wahlman

18m

Ryti – Wahlman	af Heurlin – Haglund
Ryti – A. Aspelund	Kallio – Wahlman
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Haglund

18o

Ryti – Wahlman	af Heurlin – Myréeen
Ryti – Myréeen	Kallio – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Myréeen

18q

Ryti – Wahlman	af Heurlin – A. Aspelund
Ryti – A. Aspelund	Rangell – Wahlman
af Heurlin – Wahlman	Burgman – A. Aspelund

18s

Ryti – Wahlman	af Heurlin – Alsiala
Ryti – Alsiala	Rangell – Alsiala
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Alsiala

18u

Ryti – Wahlman	Rangell – Wahlman
Ryti – Alsiala	Kivialho – A. Aspelund
af Heurlin – Alsiala	Jutila – Wahlman

18x

Ryti – Wahlman	af Heurlin – A. Aspelund
Ryti – A. Aspelund	Rangell – Wahlman
af Heurlin – Wahlman	Rangell – A. Aspelund

18n

Ryti – Wahlman	af Heurlin – A. Aspelund
Ryti – Haglund	Kallio – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Burgman – A. Aspelund

18p

Ryti – Wahlman	af Heurlin – Myréeen
Ryti – Myréeen	Rangell – Myréeen
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Myréeen

18r

Ryti – Wahlman	af Heurlin – Myréeen
Ryti – Myréeen	Rangell – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Burgman – Myréeen

18t

Ryti – Wahlman	Rangell – A. Aspelund
Ryti – A. Aspelund	Kivialho – Wahlman
af Heurlin – Wahlman	Jutila – Alsiala

18v

Ryti – Wahlman	af Heurlin – Alsiala
Ryti – Alsiala	Rangell – Alsiala
af Heurlin – Wahlman	Rangell – A. Aspelund

19a

Ryti – Wahlman	Rangell – Wahlman
Ryti – A. Aspelund	Kivialho – Wahlman
af Heurlin – Wahlman	Jutila – Wahlman

19b

Ryti – Wahlman	Rangell – Alsiala
Ryti – Alsiala	Kivialho – Alsiala
af Heurlin – A. Aspelund	Jutila – A. Aspelund

20a

af Heurlin – Alsiala	Ryti – A. Aspelund
Jutila – Alsiala	Rangell – Alsiala
Jutila – Wahlman	Kivialho – A. Aspelund
Ryti – Wahlman	Rangell – A. Aspelund

20c

Ryti – Alsiala	af Heurlin – Wahlman
Rangell – Wahlman	Jutila – A. Aspelund
Kivialho – Alsiala	Kivialho – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund	Ryti – Wahlman

20e

af Heurlin – Wahlman	Kivialho – Carpelan
Jutila – A. Aspelund	Rangell – Carpelan
Kivialho – Alsiala	af Heurlin – Carpelan
af Heurlin – A. Aspelund	Jutila – Carpelan

20g

Kivialho – A. Aspelund	Raittinen – Carpelan
Rangell – A. Aspelund	Jutila – Alsiala
Raittinen – Alsiala	Kivialho – Wahlman
Rangell – Wahlman	Jutila – Wahlman

19c

Ryti – Wahlman	Rangell – A. Aspelund
Ryti – Alsiala	Kivialho – A. Aspelund
af Heurlin – Alsiala	Jutila – Alsiala

20b

Kivialho – Wahlman	Kivialho – Alsiala
Ryti – Wahlman	af Heurlin – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman	Ryti – Alsiala
Jutila – A. Aspelund	Rangell – Wahlman

20d

Kivialho – Carpelan	af Heurlin – Wahlman
Rangell – Carpelan	Jutila – A. Aspelund
Kivialho – Alsiala	af Heurlin – Carpelan
af Heurlin – A. Aspelund	Jutila – Carpelan

20f

af Heurlin – Wahlman	Rangell – Alsiala
Jutila – A. Aspelund	Rangell – Wahlman
Kivialho – Wahlman	af Heurlin – Alsiala
Jutila – Wahlman	Jutila – Alsiala

21a

Basilier – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld
Basilier – Müller	Basilier – Müller
af Heurlin – Hisinger-Jägerskiöld	af Heurlin – Hisinger-Jägerskiöld
af Heurlin – Thesleff	af Heurlin – Thesleff
Gråsten – Hisinger-Jägerskiöld	Gråsten – Hisinger-Jägerskiöld
von Frenckell – Thesleff	von Frenckell – Thesleff

22a

Ramsay – Hisinger-Jägerskiöld	af Heurlin – Müller
Ramsay – Thesleff	Gråsten – Hisinger-Jägerskiöld
af Heurlin – Hisinger-Jägerskiöld	Broms – Hisinger-Jägerskiöld

22c

Ryti – Müller	af Heurlin – Müller
Ryti – Thesleff	Gråsten – Müller
Lundson – Thesleff	Broms – Thesleff

23a

Ryti – Thesleff
Broms – Thesleff
af Heurlin – Müller
Gråsten – Müller

23c

Ryti – Thesleff
af Heurlin – Thesleff
Gråsten – Müller
Broms – Müller

21b

Ramsay – Hisinger-Jägerskiöld	Ramsay – Hisinger-Jägerskiöld
af Heurlin – Thesleff	af Heurlin – Thesleff
Gråsten – Hisinger-Jägerskiöld	Gråsten – Hisinger-Jägerskiöld
Ramsay – Thesleff	Ramsay – Thesleff
Basilier – Hisinger-Jägerskiöld	Basilier – Hisinger-Jägerskiöld
Basilier – Müller	Basilier – Müller

22b

Ryti – Hisinger-Jägerskiöld	af Heurlin – Müller
Ryti – Thesleff	Gråsten – Hisinger-Jägerskiöld
af Heurlin – Hisinger-Jägerskiöld	Broms – Hisinger-Jägerskiöld

23b

Ryti – Müller
Broms – Müller
af Heurlin – Thesleff
Gråsten – Thesleff

23d

Ryti – Thesleff
Ryti – O. Aspelund
af Heurlin – Thesleff
Gråsten – Müller

23e

Ryti – O. Aspelund
Kallio – Thesleff
af Heurlin – Thesleff
Gråsten – Thesleff

23g

Ryti – Wahlman
af Heurlin – Wahlman
Kallio – O. Aspelund
Ryti – O. Aspelund

23i

Ryti – O. Aspelund
af Heurlin – O. Aspelund
Kallio – Wahlman
Burgman – Wahlman

23k

Ryti – O. Aspelund
af Heurlin – Kivikoski
Kallio – Wahlman
Burgman – Wahlman

24b

Ramsay – Thesleff
af Heurlin – Müller
Basilier – Hisinger-Jägerskiöld
Gråsten – Thesleff

23f

Ryti – Thesleff
af Heurlin – Wahlman
Gråsten – Thesleff
Kallio – O. Aspelund

23h

Ryti – Wahlman
af Heurlin – Wahlman
Kallio – O. Aspelund
Burgman – O. Aspelund

23j

Ryti – Wahlman
af Heurlin – Wahlman
Kallio – O. Aspelund
Burgman – Kivikoski

24a

Ramsay – Hisinger-Jägerskiöld
af Heurlin – Thesleff
Basilier – Müller
Gråsten – Hisinger-Jägerskiöld

24c

Ramsay – Müller
af Heurlin – Hisinger-Jägerskiöld
Basilier – Thesleff
Gråsten – Müller

Specimen-seteleistä

24d

Ryti – Wahlman
af Heurlin – Thesleff
Gråsten – O. Aspelund
Kallio – Thesleff

24e

Ryti – O. Aspelund
af Heurlin – O. Aspelund
Gråsten – Wahlman
Kallio – Wahlman

25a

Ryti – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund
Rangell – Alsiala
Jutila – Wahlman

25b

Ryti – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund
Kivialho – Alsiala
Kivialho – Wahlman

25c

Kivialho – Wahlman
Jutila – Alsiala
Rangell – A. Aspelund
Raittinen – Carpelan

25d

Kivialho – A. Aspelund
Raittinen – Alsiala
Tuomioja – Carpelan
Jutila – Wahlman

26

Kivialho – Alsiala
Rangell – Alsiala
Kivialho – A. Aspelund
Rangell – Wahlman

27a

Ryti – Wahlman
af Heurlin – A. Aspelund
Jutila – Alsiala
Rangell – Wahlman

27b

Ryti – A. Aspelund
af Heurlin – Wahlman
Kivialho – Wahlman
wRangell – Alsiala

27c

Ryti – Alsiala
af Heurlin – Alsiala
Rangell A. Aspelund
Jutila – Wahlman

Specimen-seteleiden tarkoitus

Keskuspankit (ja muut seteleitä liikkeeseen laskevat instituutiot) ovat luoneet specimen-setelit alun perin kirjeenvaihtajapankkiensa ja muiden keskuspankkien sekä poliisiviranomaisten käyttöön. Järjestelyn myötä näillä tahoilla oli hallussaan näytekappale eri maiden uusista seteleistä ulkomaan käteisvaluuttaa käsittelevää ja seteli-väärennöksiä tutkivaa henkilökuntaansa varten. Specimen-setelit mahdollistivat tutustumisen uusien seteleiden aitoustehtäviin, ja niiden avulla väärennösten tutkijat saattoivat verrata väärennöksiä epäilemäänsä seteliä aidoksi tiedettyyn.

Kun seteliin on tehty merkintä ”SPECIMEN”, se on samalla mitätöity maksuvälineenä, eikä keskuspankin ole tarvinnut sisällyttää seteliä liikkeeseen laskemaansa setelimäärään eikä siten taseen vastattaviinsa. SPECIMEN-merkinnällä mitätöityjä seteleitä löytyy aina 1870-luvulla liikkeeseen lasketuista setelityypeistä lähtien, mutta useimmissa tapauksissa specimen-seteleiden varsinainen käyttö ja jakelu alkoivat 1900-luvun alussa. Samoihin

aikoihin ryhdyttiin painamaan eri maiden metallirahoja esitteleviä postikorttikansioita, jotka matkailijoiden lisäksi olivat käytännöllisiä pankkien ulkomaanvaluuttaa käsittelevälle henkilökunnalle. Specimen-seteleiden käyttö yleistyi viime vuosisadan alkuvuosikymmenillä. Useimmat keskuspankit, joskaan eivät kaikki, ryhtyivät lähettämään niitä edellä luetelluille kohderyhmille uusiensa seteleitään.

Koska specimen-setelit on painettu täysin samalla tavoin kuin muut kyseisen setelityypin setelit, keskuspankit ovat halunneet pitää niistä lukua, samoin kuin muista setelipainoilta vastaanottamistaan seteleistä. Sen takia keskuspankit ovat lähettäessään specimen-seteleitä kirjeenvaihtajapankeilleen ja poliisiviranomaisille edellyttäneet, että nämä vahvistavat allekirjoituksellaan vastaanottaneensa setelit, säilyttävänsä ne huolellisesti ja palauttavansa näytesetelit pyydettyä takaisin lähettäneelle keskuspankille. Kirjeenvaihtajapankkien ja poliisiviranomaisten lisäksi specimen-seteleitä on

saatettu toimittaa rajallisia määriä myös rahamuseoille tai vastaaviin valistuksellisiin tai tutkimuksellisiin tarkoituksiin noudattaen edellä kuvattuja menettelytapoja.

Yleensä specimen-seteleiden numerointi poikkeaa liikkeeseen laskettavien seteleiden numeroinnista siten, että sarjanumerossa on mahdollisen sarjakirjaimen (kirjainten) ohella vain nolli. Se ei kuitenkaan tarkoita, että specimen-setelit olisi painettu ennen kuin on ryhdytty painamaan juoksevalla sarjanumerolla painettuja seteleitä, vaan yleensä specimen-setelit on painettu ja numeroitu setelipainon tehokkuusnäkökohtien perusteella valitsemana ajankohtana, tavallisesti ennen kyseisen setelityypin liikkeeseenlaskua.

Itse SPECIMEN-merkintä on tehty vaihtoehtoisesti joko painamalla, leimaamalla tai perforoimalla. Joskus seteleihin on SPECIMEN-merkinnän lisäksi tehty yksi tai useampia samanlaisia reikiä kuin rei'ittimellä. Tällä tavoin on korostettu, ettei specimen-seteleitä ole tarkoitettu maksuvälineiksi. Viime vuosi-

kymmenten aikana on lisäksi tullut yleiseksi painaa tai leimata specimen-seteleiden reunaan tai vesileima-alueelle juokseva numero, joka identifioi specimen-setelin, silloin kun sen sarjanumero koostuu pelkästään nollista. Tämän ylimääräisen numeron perusteella keskuspankki voi tarvittaessa tarkistaa, minne specimen-seteli on alun perin lähetetty.

Alkuperäisen tarkoituksen ohella joidenkin maiden keskuspankeilla on tapana lahjoittaa pieni määrä specimen-seteleitä tiettyjen sidosryhmien edustajille, ulkomaisille vieraille tai seteleiden suunnitteluprosessiin osallistuneille henkilöille. Vuosien kuluessa jotkut keskuspankit ovat myös myyneet keräilijöille varastohinsa jääneitä, ei enää käypiä setelityyppejään varustamalla ne ”SPECIMEN”- tai vastaavalla merkinnällä. Koska kyseessä ovat alun perin liikkeeseen laskettaviksi tarkoitettut setelit, tällaisissa specimen-seteleissä on normaali juokseva sarjanumero. Lisäksi jotkut keskuspankit myyvät keräilijöille specimen-seteleitä uusista setelityypeistään.¹

Suomalaisista specimen-seteleistä

Suomen Pankki aloitti specimen-seteleiden vaihdon kirjeenvaihtajapankkiensa kanssa 1920-luvun alkupuolella.² Vuoden 1922 setelityypistä löytyy specimen-seteleitä Litt. A- ja Litt. B tyy-

pistä jo systemaattisesti. Merkintä ”Specimen” painettiin alkuvaiheessa punaisella värillä, mutta myöhemmin merkintä tehtiin vaihtoehtoisesti perforoimalla. Joistakin setelityypeistä löytyy sekä punaisella painovärillä että perforoimalla tehtyjä specimen-seteleitä.

Yleensä suomalaisten specimen-seteleiden sarjanumero koostuu nollista, mutta ensivaiheessa specimen-seteleissä ei ollut lainkaan sarjanumeroa (eikä myöskään allekirjoituk-

sia). (Ks. kuva sivulla 136.) Myöhemmiltä ajoilta löytyy myös esimerkkejä liikkeeseen laskettavaksi tarkoitetuista juoksevalla sarjanumerolla varustetuista seteleistä, jotka on mitätöity käyttäen merkintää ”Specimen”. Näin on saatettu toimia, jos alun perin näytetarkoituksiin varatut setelit ovat loppuneet. Koska specimen-setelit ovat setelinäytteitä, joita ei ole tarkoitettu maksuvälineiksi, niiden merkintöihin liittyvät menettelytavat eivät ole

kaikilta osin olleet samalla tavoin säädeltyjä ja johdonmukaisia kuin liikkeeseen laskettavaksi tarkoitettujen seteleiden tapauksessa. Siten käytännön tarpeet ja tilanteet ovat sanelleet niin merkinnän valmistustavan, seteleiden identifioinnin juoksevalla numerolla ja seteleiden painosmäärän, joka on yleensä ollut useita satoja mutta ei tuhansia kappaleita. Siten jopa yksittäisissä saman setelityypin specimen-seteleissä on saattanut olla eroavuuksia.

1 Specimen-seteleiden yksityiskohtaisempi tarkastelu. Ks. Heinonen (2010).

2 SPA, johtokunta 28.4.1924. On olemassa myös yksittäisiä vanhempia suomalaisia seteleitä, joissa on merkintä ”Specimen”, mutta todennäköisesti näitä seteleitä ei ole ollut tarkoitus jakaa järjestelmällisesti muille keskuspankeille.

LIITE D

MUSEOESINE-merkinnällä leimatut setelit

Vuonna 1925 Suomen museoliiton keskushallitus esitti Suomen Pankille pyynnön saada sekä aikaisempia että käytössä olevia seteleitä paikallismuseoita varten.¹ Suomen museoliitto oli perustettu vuonna 1923 suomalaisten museoiden yhteistyöelimeksi ja edun valvojaksi, joten tämä yhteistyöhanke Suomen Pankin kanssa oli yksi liiton ensimmäisten vuosien projekteja.

Suomen Pankin johtokunta suhtautui myönteisesti pyyntöön, mutta koska tuolloin kaikki vuodesta 1840 lähtien liikkeeseen lasketut setelit olivat vielä lunastettavissa Suomen Pankista, täytyi setelit jollain tavoin mitätöidä.² Suomen Pankki valitsi tarkoitukseen yhteensä 1 609 seteliä, jotka merkittiin leimalla ”MUSEOESINE-MUSEIFÖREMÅL”. Keskuspankki luovutti näin merkityt setelit Suomen museoliitolle jaettaviksi edelleen paikallismuseoille. Setelit olivat tuohon aikaan käytössä olevia vuoden 1922 mallin ja sitä vanhempia seteleitä.

Kaiken kaikkiaan 23 paikallismuseota vastaanotti vuonna 1926 Suomen museoliitolta näitä seteleitä.³ Museoiden nimiluettelo kuvaa

mielenkiintoisesti suomalaisten paikallismuseoiden syntyhistoriaa. Monet näistä museoista ovat syntyneet kotiseutuyhdistyksen tai paikallisen seuran aloitteesta. Aikojen kuluessa usean yhdistyksen kokoelmat ovat kuitenkin siirtyneet julkisen vallan, kuntien tai valtion hallintaan.

Suomen museoliitto luovutti paikallismuseoille yhteensä 1 254 seteliä. Loput 355 seteliä museoliitto jätti Suomen kansallismuseoon säilytettäväksi vastaisen varalle uusille paikallismuseoille jaettaviksi.

Kaikki museot allekirjoittivat vastaanottotodistuksen siitä, että olivat talletuksen vastaanottaneet. Todistuksessa mainittiin setelityypeittäin ja sarjanumeroittain kukin talletukseen kuuluva seteli. Talletusehtojen mukaan setelit säilyivät Suomen Pankin omistuksessa, ja ne oli tarkoitettu museoesineinä paikallismuseoiden säilytettäväksi. Kukin paikallismuseo sitoutui säilyttämään setelit huolellisesti ja palauttamaan ne takaisin Suomen Pankin vaatimuksesta.

Suomen Pankin ”MUSEOESINE-MUSEIFÖREMÅL”-leimalla merkitsemä näyteseteli. Näin leimattuja seteleitä luovutettiin Suomen museoliitolle paikallismuseoille jaettaviksi.

Museoesine-kokoelmat

Eri museoiden vastaanottamat setelikokoelmat vaihtelivat jossain määrin, koska varsinkaan vanhimpia seteleitä ei riittänyt kaikille paikallismuseoille ja joistakin tyypeistä oli näytekappale vain muutamalle museolle. Toisaalta niistä setelityypeistä, joita sisältyi runsaasti Suomen Pankin luovuttamaan materiaaliin, riitti yleensä kaksi kappaletta museota kohden.

Mitä setelityyppäjä tämä kokoelma sitten sisälsi? Kyseessä ei ollut mikään täydellinen Suomen seteleiden tyyppikokoelma, mutta kuitenkin mielenkiintoinen otos eri aikojen seteleistä. Jos lähdetään vanhemmasta päästä, niin kokoelmaan kuului kaksi ruplamääräistä seteliä, nimittäin vuoden 1840 mallin 3 ruplan ja 25 ruplan setelit. Yleensä 25 ruplan setelit

olivat vuodelta 1841 ja 3 ruplan setelit vuodelta 1859.

Markkamääräisistä seteleistä vanhimmat olivat vuoden 1863 mallin 12, 20 ja 100 markan setelit. Siten tämän setelimallin harvinaisinta arvoa, 40 markan seteliä, ei sisältynyt kokoelmaan. Myöskään vuoden 1860 mallin yhden markan seteleitä ei sisältynyt näytekappaleisiin mutta kylläkin 3 markan seteli vuodelta 1873.

Kokoelmaan sisältyi vain muutama hajakappale 1870- ja 1880-luvulta, merkittävimpänä vuoden 1877 tyyppin suurikokoinen ja ostoarvoltaan suuri 500 markan seteli. Myös saman tyyppin 5 markan seteli, vuoden 1879 tyyppin 100 markan seteli ja vuoden 1882 tyyppin 10 markan seteli kuuluivat kokoelmaan.

Vuosien 1897/1898 setelisarjasta lähtien vuoden 1922 malliin asti setelikokoelma oli lähes täydellinen. Molempien näiden mallien kaikki setelit sisältyivät kokoelmaan, samoin kuin vuoden 1918 tyyppin setelit. Vuoden 1909 mallin seteleistä osa oli Litt. A -tyypin tai Sarja II:n seteleitä. Myös 1910-luvulla liikkeeseen lasketut 25 ja 50 pennin sekä 1 markan pikku-setelit kuuluivat kokoelmaan.

Suomen museoliiton ja Suomen Pankin yhteistyöhankkeen myötä saatiin siten 1920-lu-

Jälkinäytös

Seteleistä, jotka Suomen museoliitto jätti Kansallismuseon säilytettäväksi vastaisen varalle uusille paikallismuseoille luovutettavaksi, annettiin myöhemmin kappaleita mm. Viipurin museolle. Sodan aikana syksyllä 1941 yhtä täläistä 1000 markan seteliä vuodelta 1922 esitettiin Suomen Pankille lunastettavaksi. Asiaa selvitettäessä ilmeni Viipurin museon tuolloi-

vulla eri puolille maata kansalaisten nähtäväksi mielenkiintoinen otos Suomen setelihistoriaa. Näin on varmasti edelleen, sillä osa museoista jatkaa samannimisinä, ja vaikka osan nimi on muuttunut yhdistyksen tai seuran museosta asianomaisen kaupungin museoksi tai maakuntamuseoksi, pitäisi kokoelman edelleen olla tallella. Kokoelmien mahdollisesta täydentämisestä myöhempien aikojen seteleillä ei ole löytynyt merkintöjä.

sen hoitajan mukaan, että setelit jäivät museoon syksyllä 1939, jolloin museon arvokkain omaisuus siirrettiin muualle. Se, miten seteli oli löytänyt tiensä Suomen Pankin konttoriin lunastusta varten, ei koskaan selvinnyt. Seteliä ei kuitenkaan erikseen lunastettu, sillä se oli ”museoesineitä” koskevan sopimuksen mukaan jo muutoinkin Suomen Pankin omaisuutta.

1 Aikaisemmasta aiheen tarkastelusta. Ks. Heinonen (2011b).

2 SPA, johtokunta 12.9.1925.

3 Nämä museot olivat Borgå Historiska museum, Borgå lycei myntkabinett, Ekenäs stads historiska museum, Haminan kaupungin museo, Helsingin kaupungin museo, Hembygdsföreningens Vänners museum (Hangö), Hämeenlinnan Historiallis-muinaistieteellinen museo, Hämeen museoseuran museo (Tampere), Ilmajoen museo, Jakobstads Museum, Kuopion Isänmaallisen Seuran museo, Lohjan Kotiseutuyhdistyksen museo, Lounais Hämeen Kotiseutu- ja museoyhdistyksen museo (Forssa), Lovisa Museiförenings museum, Lappeenrannan Kotiseutuyhdistyksen museo, Naantalin museoyhdistyksen museo, Oulun läänin historiallinen ja kansatieteellinen museo (Oulu), Peräpohjolan ja Lapin kotiseutuyhdistyksen maakuntamuseo (Tornio), Pohjois-Karjalan Museo (Joensuu), Rauman Museo, Satakunnan Museo (Pori), Turun kaupungin historiallinen museo ja Uudenkaupungin Kulttuurihistoriallinen museo.

Viitteet

Johdanto

- 1 Esim. Talvio (2003) s. 73–79 ja 117–127.
- 2 Ks. www.suomenpankki.fi/fi/julkaisut/muut_julkaisut/Pages/Viimeiset_markat.aspx
- 3 Ks. www.stat.fi/tup/suomi90/helmikuu.html.
- 4 23.7.1914. Maailmansodan katsotaan alkaneen, kun Itävalta-Unkari julisti sodan Serbialle 28. heinäkuuta 1914.
- 5 Nykyrahassa 35 markan ostoarvo on 129 euroa. Ks. Suomen Pankin rahamuseon rahanarvolaskuri apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN.
- 6 Suomen Pankki 1914–1920, vuosikirja (1921) s. 2 ja 31.
- 7 Lindgren (1968) s. 205.
- 8 Suomen Pankin vuosikirja 1975 (1976) s. 55.
- 9 Tuulispää 8.6.1917.
- 10 Suomen Pankki 1914–1920, vuosikirja (1921) s. 11, 18 ja 31.
- 11 Tudeer (1939) s. 86.
- 12 Suomen Pankki 1914–1920, vuosikirja (1921) taulukko 8, s. 98. Prosenttiosuuksissa ei ole otettu huomioon sitä, että metallisen vaihtorahan puutteen vuoksi Suomen Pankki ryhtyi tilapäisesti laskemaan liikkeeseen 1 markan seteliä vuonna 1915 (ks. luku 1).
- 13 Suomen Pankin alkuperäinen nimi oli ”Waihetus (Wäxeli)-Laina- ja Depositioni-Contori Suomen Suuren-Ruhtinanmaasa”.
- 14 SPA, pääholvin päivätoimitteet.

1. Itsenäistymisvaiheen seteleiden synty

- 1 Ks. myös Talvio (2003) s. 72–73 ja Heinonen (2013) s. 14–21.
- 2 Suomen Pankin rahamuseon rahanarvolaskurin (apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin) mukaan 1000 markkaa vuonna 1907 on vuoden 2015 rahassa 4 085 euroa. Tuon ajan suurten seteleiden arvot kuvaavat hyvin seteleiden keskeistä merkitystä myös suurissa maksuissa.
- 3 SPA, pankkivaltuusto 28.5.1907 ja 17.7.1907. Keisarin asetus Suomen Pankin oikeudesta laskea liikkeeseen 1000 markan seteliä on päivätty 9. lokakuuta 1907. Vuonna 1909 Suomessa oli voimassa vuoden 1877 rahalaki, jonka mukaan keisari-suuriruhtinas määräsi rahojen koosta, kuvista, teksteistä ja muusta, mikä liittyi niiden ulkoasuun. Ks. laki Suomen suuriruhtinaanmaan rahasta, annettu Helsingissä, 9 p:nä elokuuta 1877. Vuoden 1895 ohjesäännön mukaan Suomen Pankin johtokunnan tuli pitää huolta seteleiden valmistamisesta, mutta tärkeissä kysymyksissä, tai jos valmistamiseen liittyi erityinen rahojen käyttö, tuli johtokunnan esittää asia pankkivaltuuston ratkaistavaksi (22§). Ks. keisarillisen majesteetin armollinen ohjesääntö Suomen Pankille, annettu Helsingissä, 19 p:nä helmikuuta 1895.
- 4 Yllättävää kyllä, Päivälehdessä Tuomas kiinnitti jo vuonna 1897 huomiota siihen, miksi Suomen setelit olivat niin rumia ja yksitoikkoisia. Parannusehdotuksena hän esitti seteleiden suunnittelun antamista jonkun kotimaisen taiteilijan tehtäväksi vaikka kilpailun tuloksena. Ks. ”Kirje Helsingistä”. Päivälehti 25.4.1897.
- 5 ”Palkintokilpailu”, Helsingin Sanomat 21.7.1907, ”Palkintokilpailu”, Uusi Suometar 21.7.1907, ”Pristäfling”, Hufvudstadsbladet 21.7.1907.
- 6 Saarisen myöhemmin saama lopullinen ohjeistus poikkesi kilpailuohjelmasta, sillä lopullisten ohjeiden mukaan setelin etusivulla oli vain Venäjän valtakunnanvaakuna, kun taas Suomen vaakuna oli takasivulla.
- 7 Eduskunnan kirjelmä pankkivaltuusmiehille Suomen Pankin hallintoa ja tilaa vuosina 1905 ja 1906 koskevan tarkastuksen johdosta (päivätty 1. lokakuuta 1907).
- 8 Lindgren (1968) s. 133.
- 9 SPA, pankkivaltuusto 18.1.1908.

- 10 SPA, palkintolautakunnan pöytäkirja 4.2.1908
- 11 SPA, palkintolautakunnan pöytäkirja 13.2.1908.
- 12 Enemmistö palkittujen ja lunastettujen ehdotusten tekijöistä oli syntynyt 1880-luvulla eli kilpailun aikaan selvästi alle 30-vuotiaita. Väinö Blomstedt suunnitteli myöhemmin seteleitä ja Axel Ekroos ja Erik Ehrström suunnittelivat postimerkkejä. Ks. Dromberg (1974) s. 31 ja 38.
- 13 Ks. Kuusterä – Tarkka (2011) s. 318.
- 14 Pipping (1969 s. 101–102) toteaa: ”Sinä lyhyenä aikana vuoden 1905 jälkeen, jona suhteet Venäjään vielä olivat siedettävät, pankki ryhtyi puuhaamaan taiteellisesti moderneja seteleitä, ilman kovin monia valtiollisia symboleja, niistä kun voitiin olla eri mieltä idässä ja lännessä.”
- 15 Rivaz (1997 s. 234) on analysoinut kolmea Sveitsin keskuspankin toimeenpanemaa seteleiden suunnittelukilpailua, ja hänen mukaansa ne epäonnistuivat juuri mainituista syistä. Myös Suomen myöhemmät kokemukset seteleiden suunnittelukilpailuista vahvistavat, että parempi tulos saadaan koko sarjan samanaikaisen suunnittelun ja aiheiden jonkinasteisen määrittelyn avulla.
- 16 ”Piiustuskilpailu uusista 1,000 markan seteleistä”, Helsingin Sanomat 15.2.1908.
- 17 ”Förslagen till de nya 1,000-marks sedlarna”, Nya Pressen 17.2.1908, ”De nya tusenlapparna”, Hufvudstadsbladet 17.2.1908, ”Päivän pakina, 1000-markkaset”, Helsingin Sanomat 22.2.1908.
- 18 SPA, palkintolautakunnan pöytäkirja 9.3.1908.
- 19 SPA, palkintolautakunnan pöytäkirja 1.6.1908. Tosin taiteilijäsenten pöytäkirjaan käsin kirjoittamien kommenttien mukaan tähän ratkaisuun päädyttiin kustannussyistä. Siitä huolimatta taiteilijajäsenille annettiin evästys, että liikkuessaan taiteilijapiireissä he voisivat tarjota seteleiden suunnittelumahdollisuutta myös muille taiteilijoille.
- 20 KA, VA: 3592 Akseli Gallen-Kallelan arkisto, Armas Lindgrenin kirje Gallen-Kallelalle 4.9.1908.
- 21 SPA, palkintolautakunnan pöytäkirja 12.9.1908.
- 22 Hausen ym. (2002) s. 181.
- 23 Luonnos kuuluu Suomen Pankin numismaattiseen kokoelmaan.
- 24 SPA, palkintolautakunnan pöytäkirja 18.9.1908. Ks. myös Talvio (2003) s. 73.
- 25 10 ja 100 markan seteliluonnokset kuuluvat Suomen Pankin numismaattiseen kokoelmaan, 1000 markan luonnos on Suomen arkkitehtuurimuseon piirustuskokoelmassa.
- 26 SPA, palkintolautakunnan pöytäkirja 16.11.1908.
- 27 SPA, pankkivaltuusto 31.12.1908.
- 28 Alustavia luonnoksia on Suomen arkkitehtuurimuseon piirustuskokoelmassa.
- 29 1000 markan setelin luonnokset kuuluvat Suomen Pankin numismaattiseen kokoelmaan. 100 markan seteliluonnokset ovat Suomen arkkitehtuurimuseon piirustuskokoelmassa.
- 30 ”Tusenmarksedelnen”, Nya Pressen 16.1.1909. Useat muut lehdet viittasivat Nya Pressenin kuvaukseen Saarisen setelistä. Ks. esimerkiksi ”1000 markan seteli”, Turun Sanomat 17.1.1909, ”1000 markan setelit”, Pohjois-Suomi 20.1.1909 ja ”Tuhat markan setelit”, Liikeapulainen 5.2.1909.
- 31 SPA, pankkivaltuusto 16.1.1909, ja senaatin päätös 26.1.1909.
- 32 SPA, pankkivaltuusto 24.4.1909, ja senaatin päätös 7.5.1909.
- 33 ”Nya sedlar”, Hufvudstadsbladet 26.4.1909.
- 34 SPA, pankkivaltuusto 18.10.1909, ja senaatin päätös 19.10.1909.
- 35 ”De nya sedlarna”, Fyren 21.5.1910.
- 36 ”Pikku uutisia”, Helsingin Sanomat 8.3.1911.
- 37 Senaatin päätös 29.3.1915.
- 38 ”Vaihtorahamme. Turhaa pelkoa.” Helsingin Sanomat 31.8.1915.
- 39 Skaare (1995) s. 246, Hansen (1983) s. 47 ja ”Vaihtorahan katoaminen Pietarista”, Uusi Suometar 2.9.1915.
- 40 ”Hopearaha ja liike-elämä”, Uusi Suometar 31.8.1915. Lehden samassa numerossa julkaistussa artikkelissa viitattiin myös vastaavanlaiseen tilanteeseen Venäjällä. Hopearahapulaa esiintyi eri puolilla maata, ja Venäjän valtionpankin johtajan mukaan vaihtorahan puute johtui pelkäästä keinottelusta. Ks. ”Vaihtorahan puute”, Uusi Suometar 31.8.1915.
- 41 ”Vaihtorahan puute. Edelleen vaikeuksia Helsingissä. Vaihtorahan puute Turussa.” Helsingin Sanomat, 3.9.1915, ”Vaihtorahan puute”, Uusi Suometar 3.9.1915 ja ”Vaihtorahan puute. Puute alkaa poistua.” Uusi Suometar 4.9.1915.
- 42 ”Kaupunginvaltuusmiesten kokous eilen. Vaihtorahan puute ja palkanmaksu kunnan työmiehille.” Uusi Suometar 8.9.1915.
- 43 Tuulispää 10.9.1915.
- 44 SPA, pankkivaltuusto 3.9.1915.
- 45 Talvio (2003) s. 79.
- 46 Senaatin päätös 3.9.1915.
- 47 Kun Ruotsissa otettiin samanlaisessa tilanteessa käyttöön 1 kruunun seteli vuonna 1914, saatiin uusi seteli markkinoille neljässä päivässä. Ruotsin keskuspankin setelipaino oli kuitenkin aloittanut valmistelut ennen päätöksiä, ja setelin painamisessa käytettiin hyväksi aikaisemman 1 kruunun setelin laattoja. Ks. Widell – Wiséhn (2012) s. 21 ja Lindgren (1968) s. 183.
- 48 ”Yhden markan seteli”, Uusi Suometar 11.9.1915. Nimimerkkiä Agapetus käytti kirjailija Yrjö Soini. Ks. myös ”Markka, eikä mikään suutarin markka”. Tuulispää 17.9.1915.
- 49 Suomen Pankin vuosikirja 1914–1920 s. 100–101.
- 50 SPA, johtokunnan pöytäkirja 29.5.1916. Leimapaperikonttorin leimapaino valmisti tuohon aikaan valtion leimamerkit samoin kuin postimerkit. Leimapaino yhdistettiin Suomen Pankin setelipainoon vuonna 1923. Ks. Hoffman (1985) s. 82–89.
- 51 Pasanen (1971) s. 8.
- 52 SPA, pankkivaltuusto 5.6.1916.
- 53 SPA, pankkivaltuusto 21.6.1916.
- 54 ”Wäärä markan seteli”, Helsingin Sanomat 9.10.1915.
- 55 Muita tarkasteluajanjakson väärennöksiä tarkastellaan luvussa 12.
- 56 SPA, pankkivaltuusto 15.8.1916 ja senaatin päätös 29.8.1916.
- 57 Suomen Pankin vuosikirja 1914–1920 s. 100–101.

2. Sisällissodan aikainen raha- ja maksujärjestelmä punaisessa Suomessa

- 1 Alkuvuoden 1918 tapahtumista käytetään tässä kirjassa neutraaliksi katsottua nimitystä ”sisällissota”. Viittauksissa ajanjakson aikalaisdokumentteihin esiintyvät myös nimitykset ”kapina”, ”vallankaappaus” ja ”vallankumous”.
- 2 SPA, pankkivaltuusto 15.11.1917 ja 19.11.1917.
- 3 ”Vallankumousjulistus Suomen kansalle”, Työmies 28.1.1918. Sisällissotaaan johtaneesta poliittisesta kehityksestä, ks. esim. Rinta-Tassi (1986) s. 47–106 ja Manninen (1992) s. 398–432.
- 4 Suomen Pankin avaamista koskeva tapahtuman kulku on yksityiskohtaisesti selostettu Kertomuksessa Eduskunnan Pankkivaliokunnalle Suomen Pankista 1918 vuoden kapinan aikana. Ks. myös Kuusterä – Tarkka (2011) s. 428–433.
- 5 Virkamiesyhdistysten keskusliiton hallitus laati heti kapinan puhjettua kaikille virkamiehille osoitetun, myös senaatin puheenjohtajan Svinhufvudin allekirjoittaman julistuksen, jossa ilmoitettiin, etteivät keskusvirastot ole missään tekemisissä laittoman hallituksen kanssa. Rinta-Tassin (1986, s. 142–143) mukaan valtion keskushallinnon virkamiesten lakko olikin jotakuinkin täydellinen. Pankin johtokunnan ja virkamiehistön erottaminen julkaistiin jo Kansanvaltuuskunnan Tiedonantoja -lehden helmikuun 2. päivän numeron etusivulla pikku-uutisena seuraavasti: ”Suomen Pankin virkamiehistö erotettu. Syynä törkeä niskoittelu. Kun Suomen Pankin virkamiehistö, rikkoen törkeästi ohjesääntöään ja vallankumouksellista tilannetta, on poistunut toimistaan vastoin Suomen Pankin pankkivaltuusmiesten pankin aukioloajasta antamia päätöksiä, on Suomen kansanvaltuuskunta päättänyt erottaa nämä virkamiehet toimistaan.”
- 6 Kansanvaltuuskunta päätti 30.1.1918 vastaisena yönä pitämässään kokouksessa, että Suomen Pankki avataan valvonnan alaisena 1.2.1918. Ks. KA, SKV 29.1.1918 klo 12 illalla.
- 7 Kertomus Eduskunnan Pankkivaliokunnalle Suomen Pankista 1918 vuoden kapinan aikana (1918) s. 7. Ks. myös Blomstedt (1969) s. 349.
- 8 Sosiaalidemokraatti Evert Huttunen jättäytyi syrjään pankkivaltuuston toiminnasta tuossa vaiheessa. Ks. Rinta-Tassi (1986) s. 193.
- 9 SPA, pankkivaltuusto 6.2.1918, Kertomus Eduskunnan Pankkivaliokunnalle Suomen Pankista 1918 vuoden kapinan aikana (1918) s. 19. Ks. myös KA, SKV 31.1. klo 9.30 i.p.
- 10 Kuusterä – Tarkka (2011) s. 441.
- 11 SPA, kapinatili nro 1, holvin kassainventaario 1.2.1918.
- 12 SPA, pankkivaltuusto 6.2.1918.
- 13 Ks. KA, VRYO 25187 Anton Huotari, ja SPA, kapinatili nro 2, SKV:n kanslian kirje SP:n johtokunnalle 9.2.1918. Maaliskuun lopulla kansanvaltuuskunta nimitti Virkin Suomen Pankin Pietarissa sijainneen konttorin hoitajaksi ja rahavain ylitarastajaksi. Virkin tehtäviä ”pankin komissaarina” Helsingissä määrättiin tuolloin hoitamaan sosiaalidemokraattinen kansanedustaja Valfrid Perttilä. Myös Perttilä oli läsnä pankin holvien ja kassojen inventoinnissa. Juuri Perttilä sekä joku Ståhlbergille tuntematon mies olivat pyytäneet Ståhlbergia ja Mannelinia auttamaan inventoinnissa. Ks. SPA, pankkivaltuusto 6.2.1918. Perttilä toimi sekä kansanvaltuuskunnan raha-asiaosastolla että punaisen hallinnon eduskuntaa vastaavaksi lainsäädäntöelimeksi asettaman Työväen pääneuvoston puheenjohtajana.
- 14 KA, SKV 9.2.1918 klo 8.30 i.p.
- 15 KA, SKV 6.2.1918 klo 8.30 i.p. Pöytäkirjan mukaan Gyllingin nimittämistä kansanvaltuuskunnan jäseneksi tullaan esittämään Työväen pääneuvostolle. Työväen pääneuvos-

- ton puheenjohtajiston allekirjoittama valtakirja Gyllingille toisena raha-asiaivaltuutettuna oli päivätty 8. päivä maaliskuuta 1918. Kirjallisuudessa käytetään usein jälkimmäistä päivämäärää osoittamassa Gyllingin osallistumista raha-asiainosaston toimintaan, mutta Gylling osallistui kansanvaltuuskunnan kokoukseen ensimmäisen kerran jo nimitystään seuraavana päivänä eli 7.2.1918. Ensimmäinen kansallisarkistosta löytyvä raha-asiainosaston pöytäkirja on päivätty 21. helmikuuta. Ks. KA, SKV/RO 21. 2 klo 6 i.p.
- 16 Gylling (1928) s. 109.
- 17 SPA, punaisen johtokunnan pöytäkirja 9.2.1918. Kertomus Eduskunnan Pankkivaliokunnalle Suomen Pankista 1918 vuoden kapinan aikana (1918) s. 20. Määräaikaiset nimitykset noudattivat punaisen hallinnon yleistä käytäntöä, sillä kansanvaltuuskunnan hyväksymässä sisäasiain valtuutettu O. W. Kuusisen laatimassa luonnoksessa ”Määräykseksi sisähallintoa koskevan lain täytäntöönpanosta” todettiin, että tehtävien jaossa tulee, mikäli mahdollista, noudattaa entistä järjestystä, kunnes sisäasiainosasto antaa koko maata käsittävät ohjeet virka- ja toimihenkilöille, ja valtuuskunnan nimissä annetun valtakirjan tulee sisältää määräys virkatehtävän väliaikaisuudesta. Ks. KA, SKV 13.2.1918 klo 8 i.p. Liite 3.
- 18 Maksujärjestelmän toimintaa punaisessa Suomessa ovat käsitelleet yksityiskohtaisesti Rinta-Tassi (1986 s. 194–197, 368 ja 400) sekä Piilonen (1993 s. 561–564 ja 568–570). Tässä kirjassa lähteenä on käytetty lähinnä kansanvaltuuskunnan pöytäkirjoja.
- 19 Suomen Pankin virkailijakunta 1811–1967 (1967) s. 38. Tampereella Suomen Pankin konttorin johto esitti suurimpien liikkeiden johtajille toivomuksen, että nämä nostaisivat pankin rahavaroja mahdollisimman paljon ennen kuin punaiset ottaisivat konttorin haltuunsa. Ks. SPA, kapinatili nro 11, 28.10.1918 annettu valaehoton todistus.
- 20 EA, Suomen Pankin johtokunnan kirje pankkivaliokunnalle 6.2.1919.
- 21 SPA, pankkivaltuusto 17.10.1917.
- 22 Hodgson (1974) s. 40.
- 23 Rinta-Tassi (1986) s. 22.
- 24 Rinta-Tassin mukaan on vaikea uskoa yleistä väitettä, että kapina tuli yllätyksenä, koska sekä sosialidemokraattisen puolueen puoluetoimikunnan ja punakaartin aikeiden kehittämisestä saattoi seurata työväenlehdistön välityksellä. Ks. Rinta-Tassi (1986) s. 72.
- 25 Kertomus Eduskunnan Pankkivaliokunnalle Suomen Pankista 1918 vuoden kapinan aikana (1918) s. 4–5.
- 26 EA, Suomen Pankin johtokunnan kirje pankkivaliokunnalle 6.2.1919.
- 27 Esimerkiksi vuoden 1916 lopussa pankin kassoissa ja hol-
veissa oli lähes 407 miljoonan markan edestä seteleitä. Ks. Eduskunnan pankkivaltuusmiesten kertomus vuodelta 1917, Yleiskatsaus Suomen Pankin tilaan ja toimintaan vuosina 1916–1917 s. 9.
- 28 Kertomus Eduskunnan Pankkivaliokunnalle Suomen Pankista 1918 vuoden kapinan aikana (1918) s. 18.
- 29 Kertomus Eduskunnan Pankkivaliokunnalle Suomen Pankista 1918 vuoden kapinan aikana (1918) s. 34.
- 30 KA, SKV 30.1.1918 klo 10.30 i.p., liite 5.
- 31 KA, SKV 4.2.1918 klo 1 aamulla.
- 32 Helsingin Työväen Säästöpankki oli myös auki. Ks. Lyytinen (1983) s. 89.
- 33 KA, SKV 31.1.1918 klo 9 a.p., liite 1. Nostojen rajoittamisen idea oli ilmeisesti saatu neuvostohallitukselta, joka oli rajoittanut vapaasti nostettavan rahamäärän 250 ruplaksi viikossa. Ks. Rinta-Tassi (1986) s. 318.
- 34 KA, SKV 13.2.1918 klo 8 i.p. ja SPA, kapinatili nro 2, kansanvaltuuskunnan raha-asiainosaston kirje Suomen Pankin johtokunnalle 18.2.1918.
- 35 KA, SKV/RO 22.2.1918 klo 1, KA, SKV 22.2 klo 6 i.p. ja SPA, kapinatili nro 2, SKV/RO:n kirje Suomen Pankille 1.3.1918.
- 36 KA, SKV 19.2.1918 klo 9 i.p. (liite 4).
- 37 Gylling oli käsitelty maailmansodan aikana liialliseksi kasvaneen setelimäärän turmiollista vaikutusta jo kansanedustajana sekä myöhemmin pankkivaltuuston puheenjohtajana. Ks. esim. SPA, pankkivaltuusto 25.5.1917.
- 38 KA, SKV 28.2.1918 klo 8.30 i.p. Punaisen Suomen Pankin aineistosta löytyy runsaasti näitä ruplien vaihtamista koskevia anomuksia. Ks. SPA, kapinatili nro 1.
- 39 KA, SKV 6.3.1918 klo 8 i.p.
- 40 Ks. esim. ”Suomen Työväen Punaisen Kaartin jäsenten palkkojen maksu”, Työmies 17.3.1918, ja Työ 19.3.1918.
- 41 Työmies 17.3.1918.
- 42 Paasivirta (1957) s. 90.
- 43 KA, SKV 25.3.1918 klo 12.40 i.p.
- 44 KA, SKV/RO Eb Intendenttilaitoksen kirje raha-asiainosastolle 3.4.1918.
- 45 KA, SKV 14.4.1918 klo 3.20 i.p., liite 2, ja VROSYA Ca 12, Intendenttilaitoksen kirje Suomen Punaisen Kaartin ylipäällystölle 17.4.1918.
- 46 KA, SKV 15.3.1918 klo 8.30 i.p.
- 47 KA, SKV 15.3.1918 klo 8.30 i.p.
- 48 ”Tiedoksianto. Rahojen liikkeessä pitämisestä”, Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 22.3.1918, Piilonen (1993) s. 570.
- 49 KA, SKV/RO Jc Kaavakkeet, He 3.
- 50 KA, SKV 6.4.1918 klo 4. Ilmeisesti toimenpiteet oli käynnistetty, mutta vastalauseen johdosta keskeytetty. Ks. Rinta-Tassi (1986) s. 404.

3. Punaisen setelipainon toiminta

- 1 Hoffman (1985) s. 55–56. Suomen Pankin ja Tilgmännien työnjako muuttui jonkin verran vuosien varrella.
- 2 SPA, punaisen johtokunnan pöytäkirja 11.2.1918
- 3 SPA, punaisen johtokunnan pöytäkirja 11.2.1918. Johan Eriksson oli setelipainon faktori, ja hän osallistui setelipainon inventointiin Tilgmännin sijasta, koska jälkimmäisen kotona suoritettiin samaan aikaan perinpohjainen kotitarkastus. Tilgmann kehotti Erikssonia antamaan avaimet kaappiin, jossa oli kaikki painossa säilytetyt avaimet, jotta vältettäisiin tarkoituksetonta ovien ja lukkojen rikkomista. Ks. Kertomus Eduskunnan Pankkivaliokunnalle Suomen Pankista 1918 vuoden kapinan aikana (1918) s. 43.
- 4 Rinta-Tassin (1986 s. 234) mukaan vajaa puolet teollisuuslaitoksista neljässä eteläisessä läänissä ei keskeyttänyt toimintaansa kapinan aikana. Paasivirran (1957, s. 72) mukaan työntekijöiden määrä vaihteli helmikuun 1918 lopulla 58 ja 88 prosenttia välillä Suomen neljässä asukasluvultaan suurimmassa kaupungissa verrattuna tilanteeseen ennen sisällissodan alkua.
- 5 SPA, punaisen johtokunnan pöytäkirja 12.2.1918. Setelipainon komissaarin tapauksessa Rinta-Tassin kirjassa (1986, s. 195) on väärinkäsitys, kun kirjoittaja toteaa kirjaltaja O. A. Nymanin toimineen setelipainon komissaarina.
- 6 Louhikko (1943) s. 141–142.
- 7 KA, VA IIA 162b: Suomen Pankin setelipainon ja punntausosaston kirjelmää, sekä SPA, kapinatili nro 1, inventointiluettelot.
- 8 SPA, pöytäkirja helmikuun 28. päivänä 1918 pidetystä setelipainon henkilökunnan kokouksesta. Ks. myös Rinta-Tassi (1986) s. 368 ja Heinonen (2011c).
- 9 SPA, pöytäkirja maaliskuun 14. päivänä 1918 pidetystä punntausosaston kokouksesta ja päiväkirja seteleiden luovutuksista ylikasöörille.
- 10 Louhikko (1943) s. 142–142. Kansanvaltuuskunnan työasiainosaston metalliteollisuusosaston puheenjohtajana työskennellyt kirjoittaja viittaa siihen, kuinka usein täytyi kesken päivää lähteä ”työpaikoille pitämään kokousta, puhumaan työtehon lisäämisestä ja yleisestä kurista ja järjestyksestä”.
- 11 Punainen setelipaino ei toimintansa alkuvaiheessa tehnyt merkintöjä päiväkirjan jokaiseen sarakkeeseen, vaan kirjasi lähinnä kokonaisarkkimäärän ja Suomen Pankille luovutettujen arkkien määrän. Toimintansa loppuvaiheessa se kuitenkin kirjasi yksityiskohtaisesti arkkien jakautumisen eri tuotantovaiheiden välille.
- 12 SPA, punaisen setelipainon tuotantoa koskevat päiväkirjat. Inventoinnin yhteydessä punaisen setelipainon tekninen johtaja Nyman kirjasi vain kokonaisarkkimäärän eli taulukon viimeisessä sarakkeessa olevan määrän. Taulukon muut sarakkeet on johdettu tuotantopäiväkirjoista, jotka olivat käytössä ennen kuin punaiset ottivat setelipainon haltuunsa. Tässä ja myöhemmissä taulukoissa yksikkönä on setelipainon tarkastusjärjestelmän mukaisesti arkki eikä yksittäinen seteli. Eri seteleiden tapauksessa arkilla olevien seteleiden määrät poikkesivat toisistaan, koska setelit olivat erikokoisia. Arkilla olevien setelien määrä kunkin setelityypin tapauksessa ilmenee luvun 14 setelityyppiäkohtaisesta osiosta.
- 13 Vaikka Suomen Pankin punaisen johtokunnan jäsenten nimet vilahtelevat joissakin setelipainoa koskevissa dokumenteissa, on ilmeistä, että seteleiden tarpeen saneli kansanvaltuuskunnan raha-asiainosaston näkemys. Punaisen Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtaja Anton Huotari mainitsi käyneensä vain kerran setelipainossa, kun siellä oli ollut tulipalo maaliskuussa 1918. Huotarin mukaan setelipainon asioita johdettiin kansanvaltuuskunnasta käsin. Ks. KA, VRYO 25187.
- 14 Päiväyksenä 100 markan setelin makulatuurissa on 12.3.1918. Pankin punaisen johtokunnan kansanvaltuuskunnan työasiainosastolle 14.3.1918 lähettämässä kirjeessä pyydettiin Suomen Pankille oikeutta takavarikoida jostakin suljettuna olevasta kirjapainosta valssimassaa, jota oli turmeltunut setelipainon tulipalossa edeltävänä yönä. Ks. KA, VA IIA 1: 162a: Suomen Pankin johtokunnan kirjelmää. Dokumenteista ei ilmene, oliko tulipalolla muuta kuin ajallinen yhteys 100 markan seteleiden suuren arkkimäärän tuhoamiseen.
- 15 SPA, punaisen johtokunnan pöytäkirja 25.2.1918.
- 16 KA, SKV 25.2 klo 9.35 i.p. ja SPA, kapinatili nro 2, SKV:n kanslian kirje Suomen Pankin johtokunnalle 26.2.1918.
- 17 KA, VRYO 21933 Eino Rissanen.
- 18 SPA, kapinatili, punaisen johtokunnan pöytäkirja 6.3.1918.
- 19 KA, VRYO 21933 Eino Rissanen. Tervakoski osakeyhtiön historiikirjoissa kyseistä vierailua ei Annalan (1950 s. 228–230 ja Tervakoski osakeyhtiö 1818–1968 -teoksen (1968 s. 91) mukaan lasketa väkivallanteoksi, sillä molemmissa todetaan ”ettei ainoatakaan väkivallantekoa tehty”. Annalan kirjassa kyllä mainitaan, ”että ulkopuoliset veivät tehtaalta

- valmisteita ja muuta tavaraa n. 520 000 markan edestä. Tästä kuitenkin saatiin tavaraa takaisin n. 480 000 markan arvosta, mikä oli pääasiassa Suomen Pankin setelipaperia.” Ks. myös Rinta-Tassi (1986) s. 401.
- 20 Ks. KA, SKV/RO Da Kohonen Suomen Punaisen Kaartin Ylipäällikölle 17.4.1918. Raha-asiaainvaltuutettu Kohonen viittasi muistiossaan, jonka hän kirjoitti kansanvaltuuskunnan siirryttyä Viipuriin, ”Tervakosken tehtaalla varastossa olevaan setelipaperiin”. Aiheesta lähemmin luvussa 4.
- 21 Gylling (1928) s. 107. Gyllingin mukaan punaisille joukoille Länsi-Suomessa oli annettu perääntymiskäskey ”maaliskuun loppuviikoilla”.
- 22 Piilonen (1993) s. 587. Järjestöjen sekkien vaihdot seteleiksi. Ks. SPA, kapinatili nro 1.
- 23 Joissakin muistelmakirjoissa viitataan siihen, että myös 1000 markan seteliä olisi painettu, mutta tämä muistierhe saattaa liittyä siihen, että kyseiset kirjat ilmestyivät vasta 30 vuotta sisällissodan jälkeen. Tällaiset yksityiskohdat olivat jo siinä vaiheessa hämärtyneet. Esimerkiksi Tanner (1948 s. 262) toteaa ”ryhtyi painattamaan uusia seteleitä, etupäässä suuria tuhannen ja viidensadan markan seteleitä”. Samoin Kivialho (1952, s. 11) viittaa värjäämällä muutettuihin kapinanaikaisiin 1000 markan seteleihin. Jostain syystä myös Piilonen käyttää erinomaisen artikkelinsa kuvituksessa 1000 markan seteliä ja toteaa kuvatekstissä: ”Tuhannen markan seteli, vuoden 1909 sarjaa. Punaiset jatkoivat setelien valmistusta entisillä laatoilla –”. Ks. Piilonen (1993) s. 565.
- 24 Vuoden 1917 rahamäärä 500 mk vastaa vajaata 600 euroa nykyrahassa.
- 25 KA, SKV 14.3.1918 klo 8.25 i.p. ja SPA, kapinatili nro 2, SKV:n sosiaaliasiain osaston kirje Suomen Pankin johtokunnalle 14.3.1918.
- 26 Verrattessaan punaisen hallinnon rahantarvetta sen käytössä olleisiin Suomen Pankin holveista ja kassoista löytyneiden seteleiden määrään sekä setelipainon tuotantoon Kohonen mainitsee punaisen setelipainon tuottaneen seteleitä yhteensä ”toistasataa miljoonaa markkaa”. Ks. KA, SKV/RO Da Kohonen Suomen Punaisen Kaartin Ylipäällikölle 17.4.1918. Ilmeisesti Kohonen sisällytti tähän lukuun myös sellaiset punaisessa setelipainossa painovaiheen jo ohittaneet, osin numeroimattomat ja arkeista leikkaamattomat setelit, joita ei ollut vielä toimitettu Suomen Pankkiin. Näin päädytään noin 100 miljoonaa markan arvoiseen kokonaistuotantoon. Tämä luku saattoi esiintyä punaisen setelipainon teknisen johtajan Nymanin viimeisessä punaisen hallinnon aikana tekemässä viikkoraportissa, joka koski valmiita ja puolivalmiita sekä Suomen Pankkiin toimitettuja seteleitä. Näitä Nymanin viikkoraportteja ei ole kuitenkaan säilynyt arkistoissa.
- 27 ”Vääriä rahoja”, Fria Ord – Vapaa Sana 25.2.1918.
- 28 Virheellisyydestään huolimatta setelien allekirjoittajia koskeva tieto oli enteellinen, sillä myöhemmin 1920-luvulla lehdistö kutsui kyseisiä seteleitä ns. Mannerin seteleiksi. Ks. ”Vääriä vanhamallisia 500-markan seteleitä vielä liikkeessä”, Helsingin Sanomat 27.4.1924, ja ”Varokaa vanhamallisia 500 markan seteleitä”, Helsingin Sanomat 19.9.1924.
- 29 ”Suomen Pankin setelit” ja ”Suomen Pankin seteleistä”, Fria Ord – Vapaa Sana nrot 14 ja 15. Jo ennen kuin oikea tieto julkaistiin lehdessä, oli tieto punaisten painamien seteleiden numeroista tullut joidenkin liikkeenharjoittajien tietoon. SKV:n sisäasiainosasto mainitsi asiasta SP:n kasöörille lähettämässään kirjeessä ja pyysi samalla tätä vaihtamaan 500 markan arvosta kyseisiä 5 markan seteleitä. Ks. SPA, kapinatili nro 2, SKV/SO:n kirje 7.3.1918.
- 30 KA, valtiovarainministeriö, Jx1 Gripenbergin sähkö Tukholmasta Arajärvelle 16.3.1918 ja von Collanin vastaus 17.3.1918.
- 31 KA, valtiovarainministeriö, Jx1 19.3.1918 Bonsdorffin sähkö senaatille.
- 32 ”Punaisen hallituksen setelit” ja ”Punaisten valtakunnasta. Punaiset ja Suomen Pankki.” Vaasa 19.3.1918, sekä ”Deröda utgiva sedlar”, Wasabladet 19.3.1918.
- 33 ”Varokaa vääriä seteleitä”, Vaasa 13.4.1918. Myös Valkoinen Suomi -lehti julkaisi samana päivänä kaikista seteleistä sarjanumerot, joita suuremmat olivat punaisten valmistuttamia. Ks. ”Vääriä seteleitä liikkuu”, Valkoinen Suomi 13.4.1918. Lehden samassa numerossa oli myös erillisessä uutisessa mainittu ”punaisen hallituksen” 5, 20 ja 100 markan setelit.
- 34 Ks. Aho (1938) s. 299, 411, Lilius (1958) s. 272 ja Partio (1918) s. 135–137. Ks. myös Borg (1980) s. 77–78.
- 35 Tanner (1948) s. 262.
- 36 ”Eikö Suomen Pankin setelit kelpaa tamperelaisille kauppiaille”, Kansan Lehti 13.3.1918, ja ”Kehoitus ja varoitus”, Kansan Lehti 16.3.1918.
- 37 KA, SKV 14.4 klo 3.20 i.p.
- 38 TA, Asiakirjoja Työväenjärjestöjen Varojen Evakuoisesta Venäjälle. Ks. Helena Laisi (1986) Eräiden työväenjärjestöjen toiminta keväällä 1918 varojensa evakuoimiseksi Venäjälle s. 43–50 sekä liitteet 28 ja 29. Sivulaudaturtyö, Helsingin yliopisto.
- ## 4. Kansanvaltuuskunnan seteliongelmia Viipurissa
- 1 KA, SKV 3.4.1918 klo 2.15 i.p., 4.4.1918 klo 6.20 i.p. ja 6.4.1918 klo 4 (liite 2), ja SPA, kapinatili nro 10, SKV/RO:n kirje Suomen Pankin johtokunnalle 13.4.1918. Ks. myös Rinta-Tassi (1986) s. 407.
- 2 SPA, kapinatili nro 1, Suomen Pankin Viipurin konttorin kirjeet 4.4, 5.4 ja 8.4.1918. Kertomus Eduskunnan Pankkivaliokunnalle Suomen Pankista 1918 vuoden kapinan aikana (1918) s. 46, SPA, pankkivaltuusto 10.4.1922.
- 3 KA, VRYO 25187 ja VA IIA 162b: Suomen Pankin setelipainon ja punntausosaston kirjelmä. Kansanvaltuuskunnan hyväksymän evakuointisuunnitelman mukaan se osa henkilökunnasta, jonka ei ollut tarpeen siirtää Viipuriin, saisi eron ja puolen kuukauden palkan. Ks. KA, SKV 6.4.1918 klo 4 i.p., liite 2.
- 4 Ks. SPA, johtokunnan pöytäkirjat 15.1.1924 ja 26.5.1924. Pöytäkirjojen mukaan kaksi setelipainon entistä työntekijää vetosi tällaiseen tilanteeseen.
- 5 KA, SKV 17.4.1918 klo 6 i.p.
- 6 Raha-asiaainvaltuutettu Kohonen mukaan pääkonttoriin jäi 4 miljoonan markan edestä kuluneita seteleitä ja 6 060 000 markkaa käyttökelpoisia seteleitä, joista 3 ½ miljoonaa markkaa oli 1 markan seteleitä. Ks. KA, SKV/RO Da Kohonen Suomen Punaisen Kaartin Ylipäällikölle 17.4.1918.
- 7 KA, VROSyA EI 11. Matkaraportti 15.4. Ks. myös Rinta-Tassi (1986) s. 407.
- 8 Tudeer (1939) s. 86. Tudeer mainitsee kirjassaan, että ”Suomen Pankilla ei siihen aikaan ollut omaa setelipainoa, vaan tehtiin setelien painatuksesta tarpeen mukaan sopimuksia herra E. Tilgmannin kanssa, jonka setelipainossa Pankin setelit painettiin.”
- 9 KA, VROSyA EI 11. Matkaraportti 15.4.1918 ja KA VA IIA 162b: Suomen Pankin setelipainon ja punntausosaston kirjelmä.
- 10 KA, SKV/RO Ja: 1 Muistiot, 24.2.1918 Oy Tilgmannin kirja- ja kivipaino 100 000 mk. Ks. myös Työmies 23.2.1918. Oy Tilgmann Ab:n historiikirjassa (1969), Tilgmann 100 vuotta, painon roolia punaisen hallinnon setelipainajana ei kuitenkaan mainita.
- 11 Rinta-Tassi (1986), s. 398.
- 12 KA, SKV 14.4. klo 3.20 i.p., liite 3. Gylling ehdotti Viipurissa olevien liikkeiden kassantarkastuksen toimeenpanoa, suurien seteleiden vaihtamista pieniksi tai liikkeiden liiallisen kassan takavarikoimista Suomen Pankin konttoriin Viipurissa.
- 13 Kohonen osoitti ehdotuksensa punakaartin ylipäällikölle eikä kansanvaltuuskunnalle, mikä johtui siitä, että Työväen pääneuvosto, kansanvaltuuskunta sekä punakaartin johto päättivät yhteisessä kokouksessaan Viipurissa 10.–11.4.1918 uudistaa punaisen Suomen sotilas- ja siviilihallinnon. Lähes yksimielisesti valittiin vallankumouksen johtoon ylipäälliköksi (sotilasdiktaattoriksi) kansanvaltuuskunnan puheenjohtajana siihen asti toiminut Kullervo Manner. Ylipäälliköllä oli rajattomat valtuudet sotilasasioissa ja myös siviiliasioissa, jos ne olivat välittömästi yhteydessä sotilasasioihin. Ks. VA, VRYO 25187 Anton Huotari (jäljennös) Pöytäkirja tehty huhtik. 10 p:nä Viipurissa Rautatieläisten huoneistossa pidetyssä kokouksessa. Työmies 12.4.1918. Ks. myös Rinta-Tassi (1986) s. 474.
- 14 SKV/RO Da Kohonen Suomen Punaisen Kaartin Ylipäällikölle 17.4.1918.
- 15 Kymin Tehdas Osakeyhtiön liikelaitokset oli käynnistetty punaisen hallinnon laskuun nimellä ”Kymin Tehtaas”, ja kansanvaltuuskunta myönsi yhtiölle 1 miljoonan markan valtionluoton 5.3.1918. Alun perin työasiansasto esitti 5 miljoonan markan luottoa, joka oli samansuuruinen summa kuin koko kansanvaltuuskunnan työväen käynnistämien yritysten luotottamiseen varaama summa. Ks. KA, SKV 1.3.1918 klo 8.35 i.p. ja KA, SKV/RO Ja: 1. Tervakosken paperitehdas ja Kymin Tehtaas mainittiin useassa kansanvaltuuskunnan huolto-osaston Viipurissa tekemässä, Pietariin evakuointia koskevassa päiväämättömässä muistiossa ja kirjeessä. Nämä olivat huoltoasiansaston mukaan ainoat kysymykseen tulevat tehtaas, jotka Venäjän puolella käynnistettyinä voisivat tyydyttää melkein kaiken ajateltavissa olevan paperitarpeen. Niiden paperilaatujen joukossa, jotka paperitehtaitten evakuointia koskevassa muistiossa mainittiin, oli myös setelipaperi. Paperikoneiden evakuointiin liittyvät vaikeudet todettiin kuitenkin tavottoman suuriksi. Valtuuskunnan työasiansastoa pyydettiin antamaan ohjeita Tervakosken evakuoimiseksi. Ks. KA, SKV/HO Ja:1, Paperitehtaitten evakuoiminen, ja KA, SKV/HO Da, HO:n kirje TO:lle 13.4.1918.
- 16 KA, SKV/RO Da, Kohonen Suomen Punaisen Kaartin Ylipäällikölle 17.4.1918.
- 17 KA, SKV 21.4 klo 10.15.
- 18 Kohosen kansanvaltuuskunnalle tekemän esityksen liitettä 3 ei löytynyt kansallisarkistossa olevan kokouspöytäkirjan yhteydestä. Kansallisarkistossa oleva kansanvaltuuskunnan 3.4. pidetyn kokouksen jälkeinen

kokousmateriaali on löydetty Viipurin linnan pihalta punaisen Viipurin kukistumisen jälkeen, ja se on osin epätäydellistä. Ks. KA, SKV 4.4.1918 klo 6.20 i.p. Kansallisarkistosta löytyy kuitenkin Kohosen 20.4.1918 allekirjoittama esitys, joka saattaa olla kyseinen liite 3. Siinä viitataan kansanvaltuuskunnan 19.4. tekemään päätökseen hyväksyä valtion seteleiden liikkeeseenlasku ja edellä mainitun 200 000 markan ennakkomäärärahan lisäksi esitetään liikkeeseen laskettavan määrän ylärajaksi 100 miljoonaa markkaa. Ks. KA SKV/RO Da, Suomen kansanvaltuuskunnalle 20.4.1918.

- 19 Kansanvaltuuskunnan kielenkäytössä sanalla ”entinen” viitattiin siihen, että kyseisen yrityksen oli käynnistänyt kansanvaltuuskunta tai työväenjärjestö.

5. Valkoisen Suomen maksuvälineongelmat

- 1 Arajärvi (1918) Vaasan hallituksen toiminta, s. 28, ja Piilonen (1993) s. 556–557. Pankkien tuki valkoiselle Suomelle oli ilmeinen, sillä kansanvaltuuskunnan julistuksen mukaan pankkipääoma oli alistettava yhteiskunnan valvontavaltaan. Ks. ”Kansanvaltuuskunnan julistus” 29.1.1918, Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantoja 1.2.1918.
- 2 Tätä lukua on yleisesti käytetty kuvattaessa valkoisen Suomen käteisrahan määrää. Ks. esim. Piilonen (1993) s. 564. Useimpien konttoreiden tapauksessa summa on kuitenkin päivätty 11.2.1918, joten se ei anna täsmällistä kuvaa tilanteesta sisällissodan sytyessä. Ks. KA, valtiovarainministeriö, Jx1.
- 3 Suomen Pankille annettiin yksinoikeus setelinantoon vuonna 1886 säädetyn lain nojalla. Sitä ennen myös Suomen Yhdyspankki oli laskenut liikkeeseen kaksi eri setelisarjaa, vuoden 1866 tyyppin 15, 25 ja 100 markan setelit ja vuoden 1882 tyyppin 25 ja 100 markan setelit. Ks. Talvio (2003) s. 81–85.
- 4 KA, valtiovarainministeriö, Jx1, Axel Gallen-Kallelan kirje senaattori Arajärvälle 23.2.1918. Piilonen (1993) s. 564–565 ja Talvio (2003) s. 108–109.
- 5 Arajärvi (1918) s. 32.
- 6 KA, valtiovarainministeriö, Jx1 Onni Hallstenin raportti Suomen senaatin valtiovarainoimituskunnalle 12.4.1918.
- 7 Korpela (1943) s. 318–319 ja Talvio (2003) s. 109.
- 8 ”Uudet 25 markan setelit”, Vaasa 19.3.1918.

- 20 KA, SKV/RO Da, Antti Rästeläiselle 22.4. annettu valtakirja toimia setelinpainatuksen valvojana entisessä Viipurin kivi- ja kirjapainossa, Jaakko Ekstedtille 22.4. annettu valtakirja, Hanna Kohoselle 23.4., Sally Vathenille 23.4. ja Dagmar Johanssonille 23.4. annetut valtakirjat toimia valtion seteleiden painatusta koskeissa asioissa Pietarissa. Osa valtakirjan saaneista toimi punaisen Suomen Pankin työntekijöinä. Ks. SPA, kapinatili nro 1, Suomen Pankin henkilökunta. Ks. myös Rinta-Tassi (1986) s. 408.
- 21 KA, SKV/RO Ja Muistiot.
- 22 KA, SKV/RO Ja Muistiot.
- 23 Kertomus Eduskunnan Pankkivaliokunnalle Suomen Pankista 1918 vuoden kapinan aikana (1918) s. 27, 46–47, ja KA, VRYO 25187 Anton Huotari.

kit jäävät vain lyhyen maininnan varaan, koska 25 ja 50 pennin setelit laskettiin liikkeeseen vasta sisällissodan jälkeen. Siten pennimääräiset lipukkeet korvasivat sisällissodan aikana ennen muuta metallirahoja.

- 16 Pasanen (1971) s. 11–13.
- 17 Pasanen (1971) s. 11–13.
- 18 ”Käteisrahan puute Tampereella”, Tampereen Osake-

Pankin pääjohtajan Yrjö Pulkkinen kirjoitus Aamulehdessä 12.4.1918.

- 19 ”Setelien puute”, Valkoinen Suomi 7.3.1918.
- 20 ”Vallitseva rahanpuute. Tampereen kaupunki laskee liikkeelle shekkejä”, Aamulehti 1.5.1918.
- 21 ”Skiljemyntbristens avhjälpande. Meddelande till allmänheten.” Wasabladet 19.3.1918.

6. Sisällissodan vaikutus Suomen Pankin seteleihin

- 1 SPA, johtokunnan pöytäkirjat 14.4.1918 ja 29.4.1918.
- 2 SPA, johtokunnan pöytäkirja 14.4.1918, ja ”Finlands Bank – Dess öppnande – Postremissväxlar som cirkulationsmedel”, Hufvudstadsbladet 16.4.1918.
- 3 Ks. esim. Savolainen (2011) s. 39.
- 4 ”Suomen Pankki”, Uusi Suometar 21.4.1918.
- 5 Kertomus Eduskunnan Pankkivaliokunnalle Suomen Pankista 1918 vuoden kapinan aikana (1918) s. 47.
- 6 ”Pankkien toiminta”, Uusi Suometar 21.4.1918.
- 7 Tämä oletamus perustuu siihen, että johtokunta lehti-ilmoituksensa perusteella tiesi alusta alkaen, mitä seteliarvoja setelipaino oli punaisen hallinnon aikana toimittanut Suomen Pankkiin.
- 8 SPA, johtokunnan pöytäkirja 22.4.1918. Alkuperäinen ilmoitus esiintyi lehdissä 17.4.–31.4.1918 ja pidennyksestä kertova ilmoitus 1.5.–15.5.1918.
- 9 ”Suomen Pankki. Wäärennetyt setelit.” Helsingin Sanomat 17.4.1918.
- 10 ”Väärät setelit”, Vaasa 20.4.1918.
- 11 ”Väärät setelit – Työläistenkin on talletettava ne pankkiin”, Suomen Sosialidemokraatti, 1 näytenumero 6.5.1918 ja Huttunen (1920) s. 63.
- 12 Punaisen hallinnon nimittämä setelipainon väliaikainen tekninen johtaja Nyman luovutti kuitenkin myöhemmin Tilgmannin kaapin avaimen.
- 13 Tämä havainto vahvistaa, ettei Pietarin vuoden 1918 tyyppin 1000 markan väärennöksissä, joiden valmistukseen Pietariin paenneet punaiset osallistuivat, käytetty hyväksi aitoja laattoja. Ks. tarkemmin luku 12 ja Säilä (1992).
- 14 ”Suomen Pankki. Wäärennetyt setelit.” Helsingin Sanomat 17.4.1918.
- 15 SPA, pankkivaltuusto 11.6.1918. Suomen Pankkiin palautettiin seteleitä vielä 1920-luvun alkupuolella. Ks. SPA, kapinatili 1.

- 16 Helsingistä lähtiessään punaisten johto jätti Suomen Pankkiin 3 miljoonan markan edestä 1 markan seteleitä, joihin sisältyi merkittävä osa myös punaisen setelipainon aikana painetuista 1 markan seteleistä.
- 17 SPA, pankkivaltuusto 11.6.1918.
- 18 ”Punaisten kaupanteot Helsingissä”, Uusi Suometar 19.4.1918.
- 19 Tudeer (1939) s. 98.
- 20 Suomen Pankki 1914–1920, vuosikirja (1921) s. 33.
- 21 ”Sedelfrågan”, Hufvudstadsbladet 16.4.1918.
- 22 KA, valtiovarainministeriö, Jx1. Turun lääninomitean kirje Vaasan senaatille 20.4.1918.
- 23 ”Väärien rahojen kauppaajat”, Uusi Suometar 25.4.1918.
- 24 ”De falska sedlarna”, Dagens Press 24.5.1918.
- 25 SPA, pöytäkirja Suomen Pankin Setelipainon inventeeruksesta huhtikuun 16.–23. välisinä päivinä 1918.
- 26 Pankin johtokunnan ensimmäinen kokouspöytäkirja ”kapinan jälkeen” on päivätty 14.4.1918. Eduskunta kokoontui ensimmäisen kerran 15.5., valitsi uudet pankkivaltuutetut eronneiden tilalle 24.5., jonka jälkeen pankkivaltuusto kokoontui 27.5.1918.
- 27 SPA, johtokunnan kirjelmä 7.10.1922, liite pankkivaltuuston kokouspöytäkirjaan 16.10.1922.
- 28 Esimerkiksi liikemies Erik Johan Längmanin vuonna 1859 tekemään testamenttiin perustuvat Längmanin testamenttiraahastot, joiden hoidosta ja niistä kertyneiden varojen käytöstä pankkivaltuusto antoi säännöllisesti kertomuksen eduskunnan pankkivaliokunnalle, jaettiin rahastoihin Litt. A ja B.
- 29 Ks. Jungman-Stadler - Devrient (2009) s. 7. Kiitän Giesecke & Devrient -yhtymän hallituksen jäsentä Ralf Wintergerstiä ja arkistosta vastaavaa Astrid Wolffia kuvan lähettämistä kirjaa varten.
- 30 Luonnollisesti sellaisia seteleitä, jotka oli jo numeroitu, ei voitu käyttää, koska Litt. A -merkinnällä varustettujen se-

- teleiden numerointi aloitettiin alusta numerosta (0)000001.
- 31 Punainen hallinto oli jo makuloinut yli 3 000 arkkia mahdollisesti setelipainossa maaliskuussa 1918 sattuneen tulipalon vuoksi. Ks. taulukko 2.
  - 32 SPA, johtokunnan kirjelmä 7.10.1922, liite pankkivaltuuston kokouspöytäkirjaan 16.10.1922. Pankin arkistosta löytyy vielä 1920-luvulla esimerkkejä erityisesti ulkomaalaisilta lunastetuista laittomista seteleistä
  - 33 Senaatin hyväksymässä asetuksessa kuviopainatuksen väriksi määriteltiin sininen, mutta painetuissa seteleissä väri on oliivinvihreä.
  - 34 SPA, pankkivaltuusto 11.6.1918 ja senaatin päätös 14.6.1918.
  - 35 SPA, johtokunnan kirjelmä 10.7.1918 ja pankkivaltuusto 19.7.1918.
  - 36 Eduskunnan laittomiksi julistamia seteleitä kutsuttiin yleisesti vääriksi. Merkintä ”Väärä” esiintyy myös monissa lunastettaviksi esitetyissä, kansanvaltuuskunnan painattamissa seteleissä. Myös merkintää ”Mitätön” käytettiin.
  - 37 Eduskunnan pankkivaltuusmiesten kertomus 1922 s. 35.
  - 38 SPA, johtokunnan kirjelmä 31.8.1918 ja pankkivaltuusto 10.9.1918.
  - 39 Talvio (2003) s. 107. Jo päätöstä tehtäessä 20 markan

- seteleiden painolaattojen kuluneisuus oli tiedossa. Ks. Kauppalehti 31.7.1918. Ilmeisesti toiveissa kuitenkin vielä oli, että uudet laatat saataisiin ajoissa valmiiksi.
- 40 Sarja II -tyypin 20 markan seteli mainitaan setelityyppijä käsitellessä Suomen Pankin -julkaisussa vuodelta 1952 sekä tekstissä että taulukossa. Siinä yhteydessä tarkoitetaan kuitenkin vuoden 1918 tyyppiä, jota käsitellään myöhemmin tässä luvussa. Ks. Suomen Pankki (1952) s. 40 ja 60.
  - 41 Kranister (1985) s. 142–147. Ks. myös Heinonen (2012d).
  - 42 SPA, pankkivaltuusto 10.9.1918, ja senaatin päätös 8.10.1918.
  - 43 Senaatin päätös 14.11.1917.
  - 44 SPA, johtokunnan kirjelmä 2.10.1918 ja pankkivaltuusto 2.10.1918.
  - 45 SPA, pankkivaltuusto 26.10 ja 12.11.1918.
  - 46 Marraskuussa 1918 senaatin nimi muutettiin valtioneuvostoksi ja sen toimituskunnat ministeriöiksi. Ks. Asetus Senaatin ja sen toimituskuntien nimen muuttamisesta 27.11.1918. Senaatin valtiovaraintoimituskunnan tilalle asetettiin valtiovarainministeriö, jonka välityksellä pankkivaltuusto ryhtyi esittämään seteleitä koskevat päätökset valtioneuvoston hyväksyttäväksi.
  - 47 SPA, pankkivaltuusto 29.9.1920.

- olisi mahdollista, jos niin päätetään. Ks. SPA, johtokunnan pöytäkirja 19.8.1922.
- 20 SPA, pankkivaltuusto 16.10.1922 ja johtokunnan pöytäkirja 12.6.1922.
  - 21 SPA, pankkivaltuusto 16.10.1922.
  - 22 SPA, pankkivaltuusto 29.12.1922. Specimen-merkittyjä seteleitä käsitellään liitteessä C ja MUSEOESINE-merkittyjä seteleitä liitteessä D.
  - 23 SPA, pankkivaltuusto 16.10.1922
  - 24 ”Uudet setelirahat”, Suomen Sosialidemokraatti 26.10.1922, ”Prof. Saarisen uudet setelit herättävät huolestumista”, Helsingin Sanomat 29.10.1922, ”Uudet setelirahat”, Helsingin Sanomat 9.11.1922 ja ”Uudet setelirahamme”, Uusi Suomi 9.11.1922.
  - 25 ”Päänvaivaa”, Uusi Suomi 31.10.1922. Ks. myös Vasström (1954) s. 44.
  - 26 KA, valtioneuvoston pöytäkirjat CA 47 ja 48, SPA, pank-

- kivaltuusto 22.11.1922 ja valtiovarainministeriön kirje 2.11.1922.
- 27 Kivialho (1952) s. 12.
  - 28 Kertomus Suomen Pankin hoidosta joulukuun 31p:nä 1923 päättyneenä 112:ntena tilikautena, s. 8. Ks. myös Heinonen (1992).
  - 29 SPA, johtokunnan kirjelmä 25.9.1923 ja pankkivaltuusto 8.11.1923.
  - 30 SPA, johtokunnan kirjelmä 20.12.1923 ja pankkivaltuusto 2.1.1924.
  - 31 SPA, johtokunnan kirjelmä 9.6.1943 ja pankkivaltuusto 22.6.1943.
  - 32 Kertomus Suomen Pankin hoidosta joulukuun 31p:nä 1943 päättyneenä 132. tilivuotena (s. 9), Kertomus Suomen Pankin hoidosta joulukuun 31p:nä 1944 päättyneenä 133. tilivuotena (s. 9) ja Kertomus Suomen Pankin hoidosta joulukuun 31p:nä 1945 päättyneenä 134. tilivuotena (s. 9).

7. Vuoden 1922 setelimalli ja aikaisempien mallien lakkauttaminen

- 1 Kivialho (1952) s. 11.
- 2 Kivialho (1952) s. 12.
- 3 SPA, pankkivaltuusto 26.7.1922 ja 28.7.1922.
- 4 Kivialho (1952) s. 12.
- 5 SPA, pankkivaltuusto 16.10.1922.
- 6 SPA, pankkivaltuusto 16.10.1922.
- 7 SPA, pankkivaltuusto 16.10.1922. Mauritz Hallberg oli pankkivaltuuston puheenjohtaja vuosina 1905–1907. Hän oli Suomen Numismaattisen Yhdistyksen perustavan kokouksen puheenjohtaja sekä yhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja vuosina 1914–1924. Ks. Talvio (1989) s. 16 ja 55.
- 8 SPA, pankkivaltuusto 20.5.1920 ja 18.6.1920 sekä Hoffman (1985) s. 78–79.
- 9 SPA, pankkivaltuusto 11.3.1921.
- 10 SPA, johtokunnan kirjelmä 7.10.1922 ja pankkivaltuusto 16.10.1922.
- 11 Hoffman (1985) s. 91.

- 12 Ks. esim. Talvio (2003) s. 117.
- 13 Ks. Tavaststjerna (1977) s. 3–7 ja Talvio (2003) s. 117. Tavaststjerna:n artikkelissa kuvataan Saarisen kynäpiirroksia yksityiskohtaisesti.
- 14 Tavaststjerna (1977) s. 4.
- 15 Ks. Hausen ym. (2002) s. 55 ja Tuomi (2007) s.87.
- 16 SPA, pankkivaltuusto 11.3.1921.
- 17 SPA, pankkivaltuusto 16.10.1922.
- 18 ”Eero Järnefeltin ”Piparkakku” ja Eliel Saarisen ”Setelityttö”, Uusi Suomi 21.8.1961. Lydia Metsämaa viittaa lehden haastattelussa yhteistyönsä Saarisen kanssa alkaneen jo vuonna 1918. Saattaa olla näin, mutta idea alastomien naisten esittämisestä seteleissä ei ole vielä tuolta vuodelta, koska Saarinen sai toimeksiantonsa pankilta vasta keväällä 1919.
- 19 Kokouspöytäkirjansa mukaan johtokunta päätti ryhtyä valmistaviin toimenpiteisiin, kuten piirustuksen teettämiseen, jotta setelin liikkeeseenlasku lyhyen ajan kuluessa

8. Suomen paluu kultakantaan, vuoden 1922 mallin seteleiden uudet painokset ja 20 markan setelin palauttaminen

- 1 Kultakantaan paluun vaiheista tarkemmin Kuusterä - Tarkka (2011) s. 469–492.
- 2 Heckscherin lähtökohtana uuden rahayksikön nimeksi olivat Ruotsi-Suomen rahahistoriassa esiintyneet nimet, joista mukavin oli taalari. Nimeä vastaan puhui Heckscherin mielestä vain se, että se muistutti nykyaikaista vastinettaan dollaria. Heckscher (1923) s. 37.
- 3 Ks. Heinonen (2012a) s. 83–86.
- 4 SPA, johtokunnan pöytäkirja 24.11.1923.
- 5 SPA, johtokunnan kirjelmä 14.5.1924.
- 6 SPA, pankkivaltuusto 15.5.1924.
- 7 SPA, johtokunnan kirjelmä 29.10.1924.
- 8 Kruskopf (1994) s. 112–157.
- 9 Ks. Puokka (1983) s. 25 ja 59. Vikstedtin osallisuudesta seteleiden suunnitteluun ei ole mainintaa häntä käsittelevissä kirjoissa. Ks. esimerkiksi Puokan teoksen lisäksi Agapetus (1935) ja Järvi (1979). Se ei kuitenkaan poissulje hänen osallistumistaan seteliluonnosten suunnitteluun, koska toimeksianto on varmasti ollut salassapidon alainen.
- 10 SPA, pankkivaltuusto 31.10.1924.
- 11 Tudeer (1939) s. 247–248. Ks. myös rahalaki, annettu Helsingissä, 21 päivänä joulukuuta 1925.

- 12 Suomen Pankin ohjesääntö, annettu Helsingissä, 21 päivänä joulukuuta 1925.
- 13 Suomen Pankin vuosikirjassa asiasta todettiin: ”Vaikka siis rahalain mukaan lyödäänkin kultarahoja, tulevat setelit, niinkuin tähänkin asti, säilymään tärkeimpänä maksuvälineenä. Kun setelit pysyvät muuttumattomina ja vaihtoraha säilyy entisellään, ei siis rahanuudistus suurelle yleisölle merkitse muutosta sitä ennen vallinneista olosuhteista.” Ks. Suomen Pankin vuosikirja 1925 s. 19–20.
- 14 Muotokuvien käytöstä setelilaiheena, ks. Talvio (1993) ja Heinonen (2011a).
- 15 SPA, pankkivaltuusto 12.10.1931.
- 16 SPA, pankkivaltuusto 29.12.1922.
- 17 SPA, pankkivaltuusto 19.3.1925.
- 18 SPA, johtokunnan pöytäkirja 24.7.1928.
- 19 Raportoidessaan 20 markan setelin käyttöönoton vaikutusta 5 ja 10 markan seteleiden liikkeessä olevaan määrään tammikuussa 1928 johtokunta mainitsi, että 5 ja 10 markan seteleiden käyttöikä oli noin 13–14 kuukautta. Ks. SPA, johtokunnan kirjelmä 26.1.1928.
- 20 SPA, johtokunnan kirjelmä 18.10.1926.
- 21 SPA, pankkivaltuusto 18.10.1926 ja valtioneuvoston päätös 4.11.1926.

- 22 SPA, Lauri af Heurlinin kirjelmä 14.8.1922 ja johtokunnan pöytäkirja 19.8.1922.
- 23 SPA, pankkivaltuusto 16.10.1922.
- 24 SPA, pankkivaltuusto 22.3.1927. Pöytäkirjassa ei eritelty värimuutoksen perustetta, mutta syy mainittiin pankkivaltuuston vuoden 1927 kertomuksessa. Ks. Eduskunnan pankkivaltuusmiesten kertomus vuodelta 1927 s. 21.
- 25 Ks. Heinonen (2012a) s. 133.
- 26 SPA, johtokunnan kirjelmä 26.1.1928.
- 27 SPA, pankkivaltuusto 7.2.1928 ja pankkivaltuuston kirjelmä valtioneuvostolle 7.2.1928.
- 28 SPA, johtokunnan konttoreille 23.4.1929 lähettämä kiertokirje ”10 markan metallirahat”.
- 29 Kuusi (1964) s. 58 ja Talvio (2003) s. 94–95.
- 30 SPA, johtokunnan konttoreille 19.2.1930 lähettämä kiertokirje ”10 markan pronssirahat”.
- 31 SPA, johtokunnan konttoreille 28.5.1930 lähettämä kiertokirje ”Alumiinipronssirahojen lajittelu” ja johtokunnan konttoreille 19.9.1931 lähettämä kiertokirje ”5 markan rahat”.
- 32 SPA, valtiovarainministeriön kirjelmä 28.5.1930, johtokunnan pöytäkirja 4.6.1930 ja johtokunnan konttoreille 5.6.1930 lähettämä kiertokirje ”Alumiinipronssirahojen käyttö”.
- 33 SPA, valtiovarainministeriön kirjelmä 23.1.1931.
- 34 SPA, pankkivaltuusto 23.2.1931 ja 5.3.1931 sekä valtuuston jälkimmäisen kokouksen pöytäkirjan liitteenä oleva johtokunnan päivämätön laskelma.
- 35 SPA, johtokunnan muistio 5.9.1931 ja pankkivaltuusto 15.9.1931.
- 36 Heinonen (2012a) s. 238–239.

9. Varautuminen väärennösuhkiin varaseteillä 1930-luvun alussa

- 1 Kansallisosialistien organisoimasta peitenimellä Ope-
raatio Bernhard kulkeneesta väärennösoperaatiosta on
julkaistu useita kirjoja. Ks. esim. Burke (1987), Malkin
(2006) ja Nachtstern – Arntzen (2008), sekä elokuva Die
Fälscher vuodelta 2007. Napoleonin Venäjän-sotaretkeään
varten valmistuttamista erittäin korkeatasoisista assig-
naattiruuplien väärennöksistä ei ole samanlaista kattavaa
dokumentointia. Kuitenkin Napoleonin väärennösten käytön
ja levittämisen mittakaavaa Venäjän valtakunnassa kuvaa
hyvin tilastotieto, jonka mukaan väärennöksiä palautui
silloiseen assignaattipankkiin yli 5 miljoonan ruplan edestä
vuosina 1813–1817. Ks. Monetary Circulation of Russia
(2010) s. 153–157 ja Heinonen (2014) s. 36.
- 2 Esimerkiksi 1950-luvulla Englannissa painetut varasetelit
tuhottiin Ruotsissa vuonna 1981 ja vuonna 1994 päätettiin,
ettei varaseteleitä enää valmisteta. Ks. Widell –Wiséhn
(2012) s. 86 ja 93.
- 3 Ks. esim. Rivaz (1997) s. 134–142, 146–164, 234, 241–253,
Bolten (1999) s. 145–146, 174–179 ja 257, Widell & Wiséhn
(2012) ja Märcher (2011). Lisäksi Saksan keskuspankin sivus-
tolla ([www.bundesbank.de/Redaktion/DE/Bilderstrecker/
dm_banknoten](http://www.bundesbank.de/Redaktion/DE/Bilderstrecker/dm_banknoten)) on kuvia Länsi-Berliinin ja Länsi-Saksan
varaseteleistä. Bolten viittaa kirjassaan useasti Alanko-
maiden ja Rivaz vastaavasti Sveitsin varaseteleihin, mutta
kumpikaan ei käsittele niiden tarkoitusta. Bolten viittaa (ibid.
s. 66) ensimmäisen kerran (tosin kysymysmerkin kanssa)
- setelin mahdolliseen käyttöön varasetelinä vuoden 1930
tienoilla suunnitellun setelin yhteydessä. Rivaz puolestaan
mainitsee, että Sveitsissä suunniteltiin toisen maailmanso-
dan aikana vuonna 1941 seteli, joka ajankohdan perusteella
oli ilmeisesti tarkoitettu sota-ajan varaseteliksi. Sen sijaan
Widellin ja Wiséhnin kirja keskittyy täysin varautumismie-
lessä suunniteltuihin seteleihin ja niiden valmistelun taustatekijöiden
kuvailuun, joskin varautuminen suurimittaiseen väärennökseen
mainitaan vaikuttimena vain ohimennen (s. 16–17). Pääasiallisena
vaikuttimena Ruotsin varaseteleiden painamiselle oli varautuminen
sodan tai muun kriisin aikana seteleiden painamisessa tai setelipaperin
saannissa liittyviin ongelmiin ja seteleiden kysynnän kas-
vuun liikekannallepanon aikana. Myös Märcherin kuvaamien
Tanskan hätäseteleiden taustana oli varautuminen kylmän
sodan aikana tilanteeseen, jossa seteleitä ei voitaisi painaa
ilmapommitusten tai hyökkäyksen takia Kööpenhaminassa.
Vaihtoehtoista painopaikkaa ja -materiaalia järjesteltiin
Tanskan muiden paikkakuntien ohella Kanadaan asti.
- 4 Tämä eroavuus on mainittu Suomen Pankin teoksessa (1952
s. 46–47) Suomen kotimaiset setelityypit. Myös Talvio (2003
s. 127–128) on maininnut tämän muista seteleistä poikkeava-
van ulkoasuun. Kummassakaan tapauksessa mainintaa ei ole
kuitenkaan liitetty siihen, että kyseessä olivat varasetelit.
- 5 Ks. Heinonen (2012a) s. 110.
- 6 Suomen Pankin vuosikirja 1937 s. 26.

- 7 SPA, pankkivaltuusto 3.5.1937. Ks. myös Heinonen (2012a)
s. 51.
- 8 Suomen Pankin vuosikirja 1939 s. 28–30, 33.
- 9 Hyperinflaation vuoksi päällepainamia käyttivät ensimmäi-
sen maailmansodan jälkeen muun muassa Saksa ja Danzig
sekä tilapäisratkaisuna uutta rahayksikköä tarvitessaan
muun muassa Jugoslavia (vuonna 1919), Itävalta (1924),
Unkari (1925) ja Viro (1927). Ks. Heinonen (2012d).
- 10 SPA, johtokunnan kirjelmä 11.10.1939 ja pankkivaltuusto
11.10.1939.
- 11 Allekirjoitusten painaminen seteleihin vasta tässä vai-
heessa ilmenee siitä, etteivät seteleiden allekirjoittajista
esimerkiksi K. Kivialho ja K. T. Jutila olleet pankin johto-
kunnan jäseniä vielä vuonna 1932 vaan vasta vuodesta
1938 lähtien.
- 12 Tämä äärimmäisen lyhyt ajanjakso, jona 45 000 arkkiä
painettiin, herätti alun perin kiinnostukseni 1000 markkaa
1922 Litt. D -setelityypin taustaan. Ks. Heinonen (2012c)
s. 50–52. Lyhyen tuotantoajan lisäksi hämmästytti, miksi
kuparipainokone asetettiin uutta setelityyppiä varten vain
muutamana päivänä tuotannon ajaksi. Mysteeri selvisi, kun il-

- meni, ettei kuparipainokoneen asetuksia tarvinnut muuttaa,
koska setelit oli painettu jo aikaisemmin ja niihin oli tarpeen
lisätä kohopainolla vain tyyppimerkintä, sarjanumerot ja
allekirjoitukset.
- 13 ”Uusi 5.000 markan seteli”, Helsingin Sanomat 13.10.1939
(kuvat molemmista seteleistä) ja ”Väliaikainen 5.000 markan
seteli painetaan 500 mkn setelilomakkeelle”, Uusi Suomi
13.10.1939 (kuitenkin kuva vain lopullisesta setelistä). Pank-
kivaltuuston kertomuksessa vuodelta 1939 kylläkin mainittiin,
että kyseessä oli ”se painos 500 markan seteliä, joka seteli-
painossa valmistettiin vuonna 1932 500 markan varaseteliksi
mahdollisten väärennösten ilmetessä”. Ks. Eduskunnan
pankkivaltuusmiesten kertomus vuodelta 1939 s. 23.
- 14 Setelin arvo nykyrahassa on Suomen Pankin rahanarvolas-
kurin mukaan 1 681 euroa.
- 15 Suomen Pankin vuosikirja 1939 s. 31.
- 16 Kertomus Suomen Pankin hoidosta joulukuun 31p:nä 1939
päättäneenä 128. tilivuotena (s. 9), Kertomus Suomen
Pankin hoidosta joulukuun 31p:nä 1940 päättäneenä 129.
tilivuotena (s. 8), ja Kertomus Suomen Pankin hoidosta
joulukuun 31p:nä 1945 päättäneenä 134. tilivuotena (s. 9).

10. Sotaan valmistautumisen vaikutukset seteleihin ja sota-ajan ratkaisut

- 1 SPA, pankkivaltuusto 13.7.1937. Ks. myös Hoffman (1985) s.
103. Rotaatiokoneessa paperi syötetään koneeseen arkkien
sijasta suurelta paperirullalta ja osa tai kaikki painovaiheet
voidaan yhdistää ja hoitaa samassa koneessa peräkkäin,
ks. Heinonen (2012a) s. 28–30.
- 2 Hoffman (1985) s. 104.
- 3 Pohjoismaiden keskuspankkien pääjohtajien välillä oli toi-
miva yhteys, ja keskusteluaiheisiin kuuluivat myös setelit.
Ks. esim. Kuusterä-Tarkka (2011) s. 515–516 ja (2012) s.
54. Siihen viittaa Ruotsin keskuspankin pääjohtajan Ivar
Roothin kehottus Ruotsin setelipainon johtajalle matkustaa
Vaasaan, jonne Suomen Pankki oli siirtänyt tilapäisesti
osan seteleiden painamista (aiheesta myöhemmin tässä
luvussa). Ruotsi kehitti tuohon aikaan varautumismielessä
sotaseteleitä. Ks. Widell - Wiséhn (2012) s. 71–77. Samoin
Tanska suunnitteli ja painoi vuoden 1940 alkupuolella yli
neljä miljoonaa 1 kruunun hätäseteliä, joita ei kuitenkaan
tarvinnut laskea liikkeeseen. Ks. Märcher (2011) s. 173.
- 4 Borg (1976) s. 297 ja Paatela (1978) s. 54.
- 5 Kamp (2013) s. 35–36.
- 6 ”Maksuvälineitä on jälleen riittävästi. – Viime viikon
poikkeuksellisen suuret tileiltä otot ovat kuluvalle viikolla
lakanneet”, Uusi Suomi 20.10.1939.
- 7 Ks. [www.goebel-gm.com/index.php/en/home-en/feeds/
history-en.html](http://www.goebel-gm.com/index.php/en/home-en/feeds/history-en.html)
- 8 Jotuni (1985) s. 189.
- 9 Heinonen (2012a) s. 276.
- 10 SPA, kertomus setelipainon toiminnasta v. 1939 ja johto-
kunnan kirjelmät pankkivaltuustolle 8.2.1940 ja 16.6.1941.
- 11 SPA, Talvi- ja jatkosota. A. Kajantie: Selostus poikkeuksel-
lisen ajan vaikutuksista Suomen Pankin toimintaan s. 3–4.
- 12 SPA, pankkivaltuusto 17.6.1941. Vuodesta 1941 lähtien
50 markan seteli painettiin kokonaan rotaatiokoneessa
ja yli 70 % 100 markan seteleistä. Pankkivaltuusto hyväk-
syi johtokunnan esityksestä myös toisen rotaatiokoneen
hankinnan. Ks. SPA, johtokunnan kirjelmä 17.10.1941 ja
pankkivaltuusto 18.11.1941.
- 13 Hoffman (1985) s. 104–105.

- 14 Hoffman (1985) s. 105. Hoffmanin kirjoittamassa setelipainon 100-vuotishistoriikissa on tässä yhteydessä virhe, kun hän viittaa (s. 105), että seteleitä valmistettiin noin 2 miljoonaa kappaletta, joista puolet oli 5 markan seteleitä. Seteleitä valmistettiin vain runsaat 970 000 kappaletta, ja 5 markan setelin valmistus käynnistettiin vasta marraskuussa 1942, eikä sitä valmistettu lainkaan Vaasassa. Jouni Laaksonen kiinnitti huomiotani tähän Hoffmanin historiikissa esiintyvään 5 markan painamista koskevaan virheeseen.
- 15 SPA, pankkivaltuusto 25.10.1945 ja johtokunnan kirjelmä 20.10.1945.
- 16 SPA, johtokunnan kirjelmä 11.10.1939 ja pankkivaltuusto 11.10.1939.
- 17 Kruskopf (1994) s. 153.
- 18 SPA, johtokunnan kirjelmä 9.5.1940, pankkivaltuusto 22.5.1940 ja valtioneuvoston päätös 6.6.1940. Suomen Pankin ohjesääntöä muutettiin 22.12.1938 siten, että pankkivaltuusto päätti uusien seteliyksiköiden ja mallien valmistuksesta. Pankkivaltuusto pyysi valtioneuvostoa vain

- julkaisemaan seteleiden selitelvät asetuskokoelmassa, kun valtioneuvosto aikaisemmin päätti setelimalleista valtuuston esityksien pohjalta.
- 19 Ks. esim. ”Uusi 5.000 markan seteli”, Helsingin Sanomat 13.10.1939.
- 20 Ks. esim. www.oulunnumismaatikot.fi/setelijarjestelma.htm.
- 21 SPA, pankkivaltuusto 7.7.1941.
- 22 SPA, kertomus Suomen Pankin setelipainon toiminnasta v. 1944 (liite pankkivaltuuston pöytäkirjaan 7.2.1945).
- 23 SPA kertomus Suomen Pankin setelipainon toiminnasta v. 1945 (liite pankkivaltuuston pöytäkirjaan 7.2.1946).
- 24 Ks. muun muassa Aarnio (1973) s. 25, Borg (1980) s. 146, Loimaranta, L.K. (1992) s. 38 ja Viitala (2001) s. 357.
- 25 Yksityiskohtaisempi selvitys setelinumeroista, ks. Heinonen (2012b) s. 46–50.
- 26 Ks. Borg (1980) ja Loimaranta (1992).
- 27 Ks. Viitala (2001) s. 357.
- 28 Suomen Pankki (1952) Suomen kotimaiset setelityypit 1809–1951, s. 38 ja 39.

11. Tie setelinleikkaukseen

- 1 Aiheesta yksityiskohtaisemmin, ks. Heinonen (2012a) s. 48–60.
- 2 SPA, pankkivaltuusto 25.10.1945.
- 3 Vuoden 1945 tyyppin 1000 markan setelin hyväksymisprosessista yksityiskohtaisemmin, ks. Heinonen(2012a) s. 57.
- 4 Ensimmäinen erä 1000 markan seteliä toimitettiin Suomen Pankkiin 21.9.1945. Vastaavasti pankkiin toimitettiin erä 500 markan seteliä 15.10.1945 sekä erä 100 markan seteliä 16.10.1945. 1000 markan rotaatiosetelin ulkoasun hyväksymisprosessista, ks. Heinonen (2012) s. 57.
- 5 ”Perustuslakivaliokunta puoltaa setelinvaihtolain hyväksymistä”, Helsingin Sanomat 17.12.1945.
- 6 ”Setelien vaihto tammikuun ensimmäisellä viikolla?”,

- Helsingin Sanomat 22.12.1945 ja ”Setelien vaihto ensi viikolla”, Helsingin Sanomat 29.12.1945.
- 7 Ks. esim. ”Uusia seteleitä”, Helsingin Sanomat 30.12.1945. Pakinoitsija Arijoutsu pahoitteli, ettemme enää saa nähdä 100 markan seteliä, ”jossa kuusihenkinen perhe juuri palaa veronmaksusta ja tuijottaa kaipaavin silmin ulapalla saavuavaa banaani-laivaa.” Pakinoitsija Heikki Marttila käytti nimimerkkiä Arijoutsu.
- 8 ”Ennätysjonoja pankeissa. Setelien vaihto alkaneeksi ensi keskiviikkona.” Helsingin Sanomat 30.12.1945. ”Ennätysmäärät uusia talletuksia tehtiin rahalaitoksiin vuoden viimeisinä päivinä. Yleisö koetti monin keinoin vapautua vielä viime hetkessä suurista seteleistä.” Liitto 3.1.1946.
- 9 Suomen Pankin vuosikirja 1945 (taulukko 1).

12. Vuosien 1909 ja 1922 setelimallien väärennökset ja muut huiputusyritykset

- 1 Säilä (1991) ja (1992).
- 2 SPA, johtokunnan kiertokirje nro 50 Suomen Pankin konttoreille 29.12.1914.
- 3 SPA, pankkivaltuusto 9.1.1915.
- 4 SPA, johtokunnan pöytäkirja 9.5.1916 ja johtokunnan kiertokirje konttoreille
- 5 Säilä (1991) s. 84. Ks. myös ”Suuri rahanväärennys – Yli 50 vääriä 20 mk:n rahaa toistaiseksi havaittu. Kaksi kauppaajaa saatu kiinni.” Uusi Suometar 10.5.1916.
- 6 SPA, pankkivaltuusto 18.5.1916.
- 7 ”Suuri rahanväärennys”, Uusi Suometar 10.5.1916, ”Vääriä 20-markkasia runsaasti liikkeessä”, Helsingin Sanomat 10.5.1916, ”Väärät 20-markkaset. Merkurius-sauvojen järjestys”, Helsingin Sanomat 12.5.1916, ”20-markkaseten väärennys”, Uusi Suometar 16.5.1916.
- 8 Ennen Säilän artikkelia väärentäjistä käytettiin numismaattisessa kirjallisuudessa virheellisesti nimeä Kermonen.
- 9 Säilä (1991) s. 84–85.
- 10 Aidossa ja vääressä setelissä oli myös muita pieniä eroavuuksia. Niitä on käsitelty Säilän artikkeliin liitettyssä Ernst Tilgmannin lausunnossa. Ks. Säilä (1991) s. 88.
- 11 SPA, Suomen Pankin johtokunnan kiertokirjeet pankin konttoreille 30.1.1917 ja 1.11.1917.
- 12 Säilä (1992) s. 99.
- 13 Säilä (1992) s. 99–100, 104.
- 14 SPA, Suomen Pankin johtokunnan kiertokirjeet pankin konttoreille 28. ja 29.12.1923.
- 15 SPA, johtokunnan pöytäkirja 27.12.1923.
- 16 ”Seteliväärennys. Vanhat tuhatmarkkaset vaihdettava uusiin.” Uusi Suomi 30.12.1923 ja ”Väärät 1000 mk:n setelit”, Helsingin Sanomat 30.12.1923.

- 17 SPA, johtokunnan pöytäkirja 5.1.1924.
- 18 ”Väärät 1000 markan setelit”, Helsingin Sanomat 3.1.1924.
- 19 ”Väärät setelit. Saksalainen järjestö levittäjänä.” Helsingin Sanomat 9.1.1924 ja ”Yksi väärin tuhatmarkkaseten kauppaajista tunnettu”, Helsingin Sanomat 5.3.1924.
- 20 ”Väärät 1000-markan setelit”, Helsingin Sanomat 13.4.1924.
- 21 Etsivän keskuspoliisin (EK) Suomen Pankille lähettämässä selvityksessä viitataan EK:n eräältä tiedustelijaltaan saamaan tietoon, jonka mukaan yksi epäilty oli jo kevättalvella 1921 näyttänyt 1000 markan setelin valokuvasuurennosta kertoen aikovansa kumppaniensa kanssa valmistaa vääriä 1000 markan seteleitä. Tämä selittäisi yhden Säilää askaruttaneen mysteerin. Ks. Säilä (1992) s. 106.
- 22 Säilän tekstissä (1992 s. 103–106) on yksityiskohtainen selvitys väärennösten valmistamisesta ja tapauksen käsitelystä Suomen kommunistisen puolueen piirissä.
- 23 SPA, johtokunnan kiertokirje nro 33 Suomen Pankin konttoreille 1.10.1935.
- 24 ”Vääriä satamarkkasia liikkeessä”, Kauppa-lehti 10.3.1931, ”Falska 100-mkssedlar till Finlands Bank”, Hufvudstadsbladet 10.3.1931.
- 25 SPA, johtokunnan konttoreille 3.11.1931 lähettämä kiertokirje ”Väärät 100 markan setelit”.
- 26 Suomen Pankin ohjesääntö, annettu Helsingissä, 21 päivänä joulukuuta 1925.
- 27 SPA, johtokunnan konttoreille 9.12.1932 lähettämä kiertokirje ”Yhteenliimattuja setelipuoliskoita”.
- 28 SPA, johtokunnan konttoreille 23.4.1934 lähettämä kiertokirje ”Setelinpuolikkaat”.
- 29 SPA, rikkinaisten seteleiden luettelo.
- 30 Laki 22.12.1938.

14. Setelityypit

- 1 Painoarkin koko ei ilmene seteleiden luovutuskirjoista eikä käytetyistä nimisarjoista, mutta koska luovutukset olivat järjestelmällisesti satojatuhansia seteleitä, on arkin koko ollut ilmeisesti 40 tai 50 seteliä.
- 2 Painoarkin koko ei ilmene seteleiden luovutuskirjoista eikä käytetyistä nimisarjoista, mutta koska luovutukset olivat järjestelmällisesti satojatuhansia seteleitä, on arkin koko ollut ilmeisesti 40 tai 50 seteliä.
- 3 Setelipainon ollessa kansanvaltuuskunnan hallussa pankille luovutettiin 18 000 arkkia seteleitä lähtien numerosta 20232001, eli numeroon 20880000 asti. Niitä ei kuitenkaan julistettu laittomiksi, koska niiden erottelu olisi tuottanut suu-remmat kustannukset kuin lunastaminen, ks. edellä luku 3.
- 4 Lukumäärä on erittäin pieni muihin seteliarvoihin verrattuna ja vaikuttaa sen takia epätodennäköiseltä, mutta esiintyy julkaisuissa ”Kertomus Suomen Pankin hoidosta” vuosina 1944 ja 1945.
- 5 SPA, johtokunnan kiertokirje pankin konttoreille 9.5.1916.
- 6 Tuotantopäiväkirjojen mukaan punainen setelipaino ei käyttänyt sarjanumeroita 10000001–10001000.
- 7 Kirjallisuudessa on viitattu tyyppin seteleihin, jossa on osia vesileimasta ”FINLANDS BANK”, ks. Borg (1980) s. 115.
- 8 Kirjallisuudessa on viitattu tyyppin seteleihin, jossa on osia vesileimasta ”FINLANDS BANK”, ks. Borg (1980) s. 125.
- 9 Allekirjoituspari Basilier – Müller esiintyi tuotantopäiväkirjan mukaan yhdessä painoserässä (sarjanumerot 0170001–171000), mikä saattaa olla kirjoitusvirhe.
- 10 ”Pikku uutisia.” Helsingin Sanomat 8.3.1911.
- 11 SPA, johtokunnan pöytäkirja 4.6.1923.
- 12 SPA, johtokunnan pöytäkirja 19.1.1923.
- 13 Tämän jälkeen oli lyhyt välivaihe, jolloin käytettiin eri nimisarjoja mutta ei järjestelmällisesti.
- 14 Nimisarjojen käytössä esiintyi lyhyitä välivaiheita, jolloin niitä ei käytetty järjestelmällisesti. Samoin toimittiin setelityypin painamisen loppuvaiheessa kuten usein vastaavassa tilanteessa.
- 15 SPA, johtokunnan pöytäkirja 28.3.1923.
- 16 SPA, johtokunnan pöytäkirja 17.12.1925.
- 17 Tämän jälkeen seurasi lyhyt vaihe, jolloin nimisarjoja ei käytetty järjestelmällisesti.
- 18 Allekirjoituspari Kallio – Müller esiintyy tuotantokirjojen mukaan vain yhdessä painoserässä, mikä saattaa olla myös kirjoitusvirhe.
- 19 Nimisarjojen käytössä esiintyi välivaiheita, jolloin niitä ei käytetty järjestelmällisesti.
- 20 SPA, johtokunnan pöytäkirja 28.3.1923.
- 21 Allekirjoituspari esiintyy setelipainon tuotantokirjoissa vain yhden kerran. Saattaa olla kirjoitusvirhe.
- 22 SPA, johtokunnan pöytäkirja 21.3.1924.
- 23 Tilapäisesti käytettiin myös allekirjoitusparia Ryti–Müller.
- 24 Helsingin Sanomat 5.6.1923.
- 25 Viimeiset 7250 arkkia painettiin käyttäen sekalaisesti allekirjoituspareja, kuten usein setelityypin viimeisissä painoserissä.
- 26 Kirjainsarjasta A168000 lähtien ei nimisarjaa käytetty enää järjestelmällisesti.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Suomen arkkitehtuurimuseon piirustuskokoelma, Kansallisarkisto (KA), Suomen Pankin arkisto (SPA), joka sisältää osia setelipainon arkistosta.

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Aarnio, Arvo (1973) 1000 mk seteli Litt. E 1941. Numismaatikko 1/1973.

Agapetus (Yrjö Soini) (1935) Topin pilakuvia. Helsinki.

Aho, Juhani (1938) Hajamietteitä kapinaviikoilta I–III. Toinen painos (1. painos 1918). Porvoo.

Annala, Vilho (1950) Tervakosken paperitehtaan historia. Helsinki.

Arajärvi, Juhani (1924) Vaasan hallituksen toiminta. Suomen vapaussota IV. Toim. Kai Donner, Th. Svedlin ja Heikki Nurmio. Jyväskylä.

Blomstedt, Yrjö (1969) K. J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta. Keuruu.

Bolten, Jaap (1999) Dutch Banknote Design 1814–2002. Amsterdam.

Borg, Erkki (1976) Suomessa käytetyt rahat. 2. uusittu painos. Helsinki.

Borg, Erkki (1980) Rahan väärti. Jyväskylä.

Burke, Bryan (1987) Nazi Counterfeiting of British Currency during World War II: Operation Andrew and Operation Bernhard. San Bernardino.

Dromberg, D. A. (1974) Suomen postimerkit 1923–1973. Helsinki.

Gylling, Edvard (1928) Vallankumouksen finansseista. Kokeuksia Suomen vallankumouksesta. Julkaistu aikakauslehdessä ”Zimmervald” vuonna 1920. Suomen työväen vallankumous – Arviota ja itsekritiikkiä. Leningrad.

Hansen Leo (1983) Danmarks officielle pengesedler 1713–1983. København.

Hausen, Marika – Mikkola, Kirmo – Amberg, Anna-Lisa – Valto, Tytti (2002) Eliel Saarinen Suomen aika. 2. painos. Keuruu.

Heckscher, Eli F. (1923) Suomen rahalaitoksen uudistus. Helsinki.

Heinonen, Antti (1992) Suomalaisten seteleiden mitätöinnit. Numismaattinen Aikakauslehti 2/1992.

Laisi, Helena (1986) Eräiden työväenjärjestöjen toiminta keväällä 1918 varojensa evakuoimiseksi Venäjälle. Sivulaudaturtyö. Helsingin yliopisto.

Heinonen, Antti (2010) Specimen-seteleistä. Numismaattinen aikakauslehti 2/2010.

Heinonen, Antti (2011a) Seteleiden erilaisia muotokuvaperinteitä. Numismaattinen aikakauslehti 1/2011.

Heinonen, Antti (2011b) ”Museoesine-Museiföremål”-merkinnällä leimatut setelit. Numismaattinen aikakauslehti, 2/2011.

Heinonen, Antti (2011c) Vuoden 1918 tapahtumien heijastuminen Suomen Pankin seteleihin ja setelinantoon. Numismaattinen aikakauslehti 3/2011.

Heinonen, Antti (2012a) Viimeiset markat – Suomen markkamääräiset setelityypit 1945–2002. Helsinki.

Heinonen, Antti (2012b) 1000 markan seteli 1941 litt. E. Numismaattinen aikakauslehti 2/2012.

Heinonen (2012c) 1000 markan seteli 1922 Litt. D: vuonna 1932 painettu varaseteli. Numismaattinen aikakauslehti 2/2012.

Heinonen, Antti (2012d) Päälle painamien käyttö seteleissä. Numismaattinen aikakauslehti 4/2012.

Heinonen, Antti (2013) Vuoden 1907 setelinsuunnittelukilpailu. Numismaattinen aikakauslehti 1/2013.

Heinonen, Antti (2014) Suomen setelikanta ennen vuoden 1840 raharealisaatiota. Numismaattinen aikakauslehti 2/2014.

Hoffman, Kai (1985) Taidepainimosta nykyaikaiseksi varmuuspainoksi. Suomen Pankin setelipaino 1885–1985. Vantaa.

Hodgson (1974) Edvard Gylling ja O. V. Kuusinen asiakirjojen valossa 1918–1920. Helsinki.

Huttunen, E (1920) Mietteitä nykyisestä tilanteesta. Helsinki.

Jotuni, Pertti (1985) Setelien painatuksen tekniikka Suomessa. Suomen Pankin setelipaino 1885–1985. Vantaa.

Jungman-Stadler, Franziska – Devrient, Ludwig (2009) G & D Banknotendruck 1854–1943. Leipzig.

Järvi, Olavi (1979) Parhaat pilapiirtäjämme. Helsinki.

Kamp, Michael (2013) Vom Staatsdruck zum ID-Systemanbieter. 250 Jahre Identität und Sicherheit. Die Unternehmensgeschichte der Bundesdruckerei. München.

Kertomus Eduskunnan Pankkivaliokunnalle Suomen Pankista 1918 vuoden kapinan aikana (1918). Helsinki.

Kertomus Suomen Pankin hoidosta 112.–134. tilikautena.

Kivialho, K (1952) Suomen Pankin setelien valmistus. Suomen kotimaiset setelityypit 1809–1951. Helsinki.

Korpela, T. J. (1943) Suomen setelipaino Vaasassa 1918. Suomen kuvalehti 10/1943.

Kranister, W. (1985) Die Geldmacher, Vom Gulden zum Schilling. Wien.

Kruskopf, Erik (1994) Boken om HAM. Tecknaren Signe Hammarsten Jansson. Jyväskylä.

Kuusi, Sakari (1964) Suomen rahapajan vaiheet. Suomen rahapaja 1864–1964. Helsinki.

Kuusterä, Antti – Tarkka, Juha (2011) Suomen Pankki 200 vuotta. Keisarin kassasta keskuspankiiksi. Osa I. Helsinki.

Kuusterä, Antti – Tarkka, Juha (2012) Suomen Pankki 200 vuotta. Parlamentin pankki. Osa II. Helsinki.

Lilius, Aleko (1958) Nuori mies panee toimeksi. Porvoo.

Lindgren, Torgny (1968) Riksbankens sedelhistoria 1668–1968. Stockholm.

Loimaranta, L. K. (1992) 1000 mk 1941 Litt. E. Numismaatikko 1/1992.

Louhikko, E. K. (1943) Teimme vallankumousta. Helsinki.

Lyytinen (1983) Työväen pankki STS ja sen edeltäjät. Helsinki.

Malkin, Lawrence (2006) Krueger's men – The secret Nazi Counterfeit Plot and the Prisoners of Block 19. New York.

Manninen, Turo (1992) Tie sotaan. Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1. Irti Venäjältä. Päätoimittaja Ohto Manninen. Helsinki 1992.

Monetary Circulation of Russia. Historical sketches I, From Ancient times to the present (2010). Moscow

Märcher Michael (2011) Bank, bomber och beredskap – hemmelige danske nødspengesedler fra den kolde krig. Nationalmuseets Arbejdsmark. København.

Nachtstern, Moritz – Amtzen, Ragnar (2008) Counterfeiter, How a Norwegian Jew survived the Holocaust. Oxford.

Paasivirta, Juhani (1957) Suomi vuonna 1918. Porvoo.

Paatela, Hannu (1978) Research collection of bank notes used in Finland 1662–1978. Helsinki.

Pankkivaltuusmiesten kertomukset eduskunnan pankkivaliokunnalle vuosilta 1907–1945.

Partio, Tahvo (1918) Punaisen hirmuvallan jaloissa. Oulu.

Pasanen, Jorma (1971) Tilapäiset maksuvälineet Suomessa. Suomen Numismaattisen Yhdistyksen julkaisuja 2. Helsinki.

Piilonen, Juhani (1993) Sodankäynnin taloudelliset edellytykset. Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2. Taistelu vallasta. Päätoimittaja Ohto Manninen.

Pipping, Hugo (1969) Kultakannan turvissa.

Puokka, Jaakko (1983) Kolmipäinen koira. Topi Vikstedt, 1920-luvun taiteilija ja hänen maailmansa. Keuruu.

Rinta-Tassi, Osmo (1986) Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Punaisen Suomen historia 1918. Helsinki.

Rivaz, Michel (1997) Le billet de banque suisse 1907–1997. Le Mont-sur-Lausanne.

Savolainen, Raimo (2011) Valtioneuvoston kanslia 200 vuotta – Kansliatoimituskunnasta pääministeriöksi. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 11/2011. Helsinki.

Skaare Kolbjørn (1995) Norges Mynthistoria. Oslo.

Suomen Pankin virkailijakunta 1811–1967 (1967). Helsinki.

Suomen Pankki (1952) Suomen kotimaiset setelityypit 1809–1951. Helsinki.

Suomen Pankin vuosikirjat ja vuosikertomukset vuosilta 1914–1975.

Säilä, Pekka (1991) Suomen rahahistorian taidokkain seteliväärännös 75 vuotta. Suomen Numismaattisen Yhdistyksen tiedotuslehti 5/1991

Säilä, Pekka (1992) Väärä 1000 mk 1918 – Nuoren tasavallan ulkopoliittinen mysteeri. Numismaattinen aikakauslehti 4/1992.

Talvio, Tuukka (1989) Rahan vuoksi. Suomen Numismaattinen Yhdistys 1914–1989.

Talvio, Tuukka (1993) Portraits in Banknote Design. Proceedings of the XIth International Numismatic Congress, Brussels. Louvain-la-Neuve

Talvio, Tuukka (2003) Suomen rahat. Kolmas laajennettu painos. Helsinki.

Tanner Väinö (1948) Kuinka se oikein tapahtui. Vuosi 1918 esivaiheineen ja jälkiselvittelyineen. Helsinki.

Tavastjerna, O. (1977) Eliel Saarinen ja vuoden 1922 setelisarja. Numismaatikko 1/1977.

Tervakoski Oy 1818–1968 (1968) Helsinki.

Tilgmann 100 vuotta (1969) Kehitys perinteitten pohjalta nykyaikaiseksi painoyritykseksi 1869–1969. Teksti Holger Ström. Helsinki.

Tudeer, A. E. (1939) Suomen Pankki 1912–1936. Helsinki.

Tuomi, Timo (2007) Eliel ja Eero Saarinen. Helsinki.

Vasström, Eric (1954) Taitelijaväkeä. Porvoo.

Viitala, Onni (2001) Suuri suomalainen setelikirja. Porvoo.

Widell, Magnus – Wiséhn, Ian (2012) Sedlar i beredskap – Sveriges pengar i kristider. Stockholm.

Lisäksi seuraavien sanomalehtien artikkeleihin on viitattu: Aamulehti, Fria Ord – Vapaa Sana, Fyren, Helsingin Sanomat (Päivälehti), Hufvudstadsbladet, Kansan Lehti, Kauppalehti, Liikeapulainen, Liitto, Nya Pressen, Pohjois-Suomi, Suomen Kansanvaltuuskunnan Lentävä Sana, Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantoja (Tiedonantaja), Suomen Sosiaalidemokraatti, Turun Sanomat, Työ, Työmies, Uusi Suomi (Uusi Suometar), Vaasa, Valkoinen Suomi ja Wasabladet.

Henkilöhakemisto

Annala, Vilho s. 357
Arajärvi, Juhani s. 90, 91, 92, 94

Basilier, Karl s. 74, 211
Blomstedt, Väinö s. 27, 28, 44, 354
Bolten, Jaap s. 364
Broberg, A. s. 24

Calamnius, Einar s. 105
von Collan, Clas s. 31, 53, 54, 55, 74, 77, 97, 102

Ehrström, Eric s. 27, 30, 354
Ekroos, Axel s. 26, 27, 354
Ekstedt, Jaakko s. 52, 360
Elenius, Edvard s. 25, 26
Elenius, Oskar s. 27, 29
Eloranta, Evert s. 54
Eriksson, Johan s. 64, 105, 357
Evä, K. M. s. 79

Forsberg, Mikael s. 212

Gallen-Kallela, Akseli s. 31, 91
Gesellius, Herman s. 31
Gripenberg, Alexis s. 76, 77
Grön, A. s. 91
Gylling, Edvard s. 48, 50, 51, 53, 54, 57, 59, 355, 356, 358, 359

Haapanen, E. s. 65
Haarala, Paavo s. 68, 84
Hallberg, Mauritz s. 24, 130, 362
Hallstén, Onni s. 91
Hammarsten Jansson, Signe s. 148, 188, 189, 190, 191, 201, 202
Heckscher, Eli s. 144, 147, 363
Hemmer, Balder s. 92
af Heurlin, Lauri s. 153, 156, 157, 158, 162, 170, 179, 184, 192, 216
Hisinger-Jägerskiöld, Ludvig s. 74
Hitler, Adolf s. 168
Hoffman, Kai s. 188, 366

Huotari, Anton s. 50, 52, 65, 78, 82, 357
Huttunen, Evert s. 50, 355
Hämäläinen, Väinö s. 146

Jansson, Tove s. 148
Johansson, Dagmar s. 360
Jung, Bertel s. 31
Jutila, K. T. s. 365
Järnefelt, Jalo s. 74

Karjalainen, Aarne s. 173, 191, 200
Kellosalmi, Felix s. 50
Kirmanen, Heikki Juho s. 212, 213, 367
Kivialho, K. s. 128, 365
Klingstén, Johan Hjalmar s. 212, 213
Kohonen, Hanna s. 360
Kohonen, Jalo s. 52, 53, 57, 58, 76, 82, 84, 85, 86, 358
Kulku, V. J. s. 65
Kuusi, Eino s. 138
Kuusinen, O. V. s. 356
Kuusterä, Antti s. 50

Laaksonen, Jouni s. 366
Laaksovirta, Einari s. 52, 65
Lavonius, W. A. s. 134
Letonmäki, Lauri s. 61
Lindgren, Armas s. 24, 31
Louhikko, E. K. s. 357
Lumivuokko, J. s. 65, 69, 77
Lundson, Johannes s. 302
Längman, Erik Johan s. 361

Mannelin, A. T. V. s. 49, 50, 355
Manner, Kullervo s. 69, 76, 358, 359
Marttila, Heikki s. 366
Metsämaa, Lydia s. 135, 362
Murto, Emil s. 65
Müller, Fritz s. 74
Mäki, Jaakko s. 50, 51, 54
Märcher, Michael s. 364

Napoleon s. 168, 364
Nicolaus s. 140
Nylander, A. V. s. 144, 146, 213
Nyman, Hannes s. 64, 65, 66, 67, 70, 358, 361
Nyman, O. A. s. 357
Nyström, Gustaf s. 24, 31
Nyström, Usko s. 31

Paasivirta, Juhani s. 357
Palmén, Ernst s. 24, 34, 35, 44, 48
Palmroth, Alice s. 211
Pasanen, Jorma s. 94
Paulin, Henrik Johan s. 53
Perttilä, Valfrid s. 355
Piilonen, Jaakko s. 358
Pulkkinen, Yrjö s. 361

Raittinen, Paavo s. 200
Rancken, A. W. s. 27, 30
Riekki, Esko s. 216
Rinta-Tassi, Osmo s. 356, 357
Rissanen, Eino s. 68, 69
Rivaz, Michel s. 364
Romanov s. 43
Rooth, Ivar s. 365
Ryti, Risto s. 179
Rästeläinen, Antti s. 360

Saarinen, Eliel s. 14, 15, 22, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 125, 128,
130, 131, 132, 134, 135, 138, 149, 152, 157, 200, 222, 362
Schybergson, Emil s. 128, 130

Snellman, J. V. s. 147, 152, 171, 173, 191, 192
Soini, Yrjö s. 355
Stenroth, Otto s. 129
Stahl, Erich s. 130, 213
Ståhlberg, K. J. s. 49, 50, 355
Sundell, I. G. s. 124, 162
Svinhufvud, Pehr Evind s. 355
Säilä, Pekka s. 210, 367

Talvio, Tuukka s. 41
Tanner, Väinö s. 77, 78, 140, 201, 358
Tarkka, Juha s. 50
Tavaststjerna, O. s. 362
Thesleff, Viktor s. 74
Tilgmann, Ernst s. 42, 64, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 130,
144, 357, 359, 367
Tilgmann, Ferdinand s. 34, 35, 42, 64
Törngren, Ralf s. 201
Tudeer, A. O. s. 359

Vasström, Eric s. 16, 138
Vathen Sally s. 360
Vikstedt, Toivo s. 149, 363
Virkki, Mikko s. 52, 355
Vuoristo, Juha s. 79

Widell, Magnus s. 364
Wintergerst, Ralf s. 361
Wiséhn, Ian s. 364
Wolff, Astrid s. 361
Wuolijoki, Wäinö s. 137